

160677

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYEDE'1990 SONRASI LİSE TARİH DERSE KİTAPLARI VE
TARİH ÖĞRETİMİ**

Seda DUGAN

SBE Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalında Hazırlanan

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Esra DANACIOĞLU

İstanbul - 2005

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	IV
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: KURAMSAL VE TARİHSEL ARKA PLAN	10
1. TARİH BOYUNCA GEÇMİŞ ALGILARI	13
1.1. Historie'den Die Geschichte'ye	13
2.2. Romantik Çağda Geçmiş	16
2. TARİHSELÇİ DÜŞÜNCELER	20
3. TARİHTE LİNEER İLERLEME DÜŞÜNCESİ VE NESNELLİK İDDİALARINA DİĞER ELEŞTİRİLER	32
3.1. Bilginin Doğruluk Değeri: Namier, Popper ve Rothacker	33
3.2. Olguları Göreciliği: Croce, Collingwood ve Carr	37
3.3. Tarihte Bütünsel ve Yerel Yaklaşımlar: Toplumsal Tarih	39
3.4. Tarihte Bilgi-İktidar Bağıntısı	44
4. MİLLİYETÇİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI	50
4.1. Milliyetçilik : "Ulus Devletin Ürünü"	51
4.2. Etno – Merkezci Milliyetçilik	60
4.3. Fransız Kozmopolitliğine Karşı Alman Ulusçuluğu	61
4.4. Milliyetçilik Irkçılık mı?	69
4.5. Dinselleşen Milliyetçilik	73

II. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE MİLLİ KİMLİK OLUŞUMU VE TÜRK TARİHÇİLİĞİNİN EVRİMİ	77
1. MEŞRUTİYETE KADAR OLAN DÖNEM.....	77
2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ	79
3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİ VE TARİHÇİLİĞİNİ ETKİLEYEN PARADİGMALAR	86
3.1. Millet-Devlet Bütünleşmesi: Hegelist Söylem	86
3.2. Türk Milliyetçiliğinin Otoktonluk İddiası: Etnisist Söylem	90
4. III. DÜNYADAKİ MİLLİYETÇİ ÇELİŞKİLER: TÜRK TARİHÇİLİĞİNİN PARADOKSAL YÜZÜ	102
5. TÜRK İSLAM SENTEZİ: TARİHSEL KOPUŞTAN TARİHSEL SÜREKLİLİĞE	117
III. BÖLÜM: 1990 SONRASI TARİH DERS KİTAPLARI	128
1. DERS KİTAPLARINDA RETORİK	28
1.1. Amaca Yönelik Tarih: Ders Kitaplarında Endoktrinasyon	129
1.2. Ders Kitaplarında Özcü Anlatım ve Kitap Yazarlarının Tarihe Olan Mesafesi	135
2. ÖRNEKLERLE DERS KİTAPLARININ İNCELEMESİ	139
2.1. Türklerin Fetihçi ve Savaşçı Karakteri	139
2.2. Devlet Tapıncı	143
2.3. Türklerin Anavatanı: Tarihsel Köken Miti	147
2.4. Etno- Kültürcü Anlatım	156
2.5. Anakronizm ve Teleoloji	162

2.6. Kahramanların Tarihi	172
2.7. Steryotip Oluşturma	179
2.8. İ ve Dış Dışmanlar	184
SONUÇ	198
BİBLİYOGRAFYA	202

ÖZET

Birinci bölüm; Türkiye’deki Cumhuriyet dönemi tarih yazıcılığına eleştirel ve karşılaştırmalı bir yaklaşım adına kuramsal tarihsel bir arka plan niteliğindedir. Bu kısımda, modern öncesi dönemden başlamak kaydıyla tarih yazıcılında görülen değişimler anlatılmıştır. Özellikle de evrenselci görüşlere karşıt olarak gelişen aitçi söylemler, ayrıkçılık, kendine özgülük anlatısı gibi romantik değerler ve bu değerlerin, bazı yönleriyle taşıyıcısı durumunda olan geleneksel tarihselci bakışın Türkiye’deki resmi tarihçilik ve onun bir uzantısı olan tarih ders kitapları üzerindeki tesirlerini ve yansımalarını görebilmek amaçlanmıştır. “Milliyetçiliğin Ortaya Çıkışı” ile ilgili yapılan inceleme ise, buraya kadar araştırılan mevzulara bitişik olarak, gerek 19. ve gerekse 20. yüzyıldaki görüntüleriyle Türk modernleşmesinin, milliyetçi düşünce akımlarından, niçin ve nasıl yararlandığını göstermek adına bir arka plan olarak düşünülmüştür.

İkinci bölümde ise, Türkiye’de ulusçu tarih yazımının nasıl şekillendiği anlatılmış ve bu şekillenmede rol oynayan paradigmalardan bahsedilmiştir. Esasen bu bölüm, Türkiye’deki Kemalist hareketin özünde yatan temel çelişki ve bulanıklıkların, tarih yazımı ve ders kitapları üzerindeki etkilerinin bir değerlendirilmesidir.

Üçüncü bölümde yer alan 1990 sonrası tarih ders kitapları incelemesi, buraya kadar anlatılanlardan yola çıkılarak ulusçu retoriğin çeşitli örnekler üzerinden incelenmesine ayrılmıştır. Bu kısım, sekiz kategoride, tarih ders kitaplarına büyük ölçüde hâkim olan, fetihçi öz, devlet tapıncı, değişmez ve değiştirilemez anavatan savı, anakronik ve teleolojik ifadeler, lider bazlı tarih anlatımı, etno-kültürcü anlatı, steryotip oluşturma ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iç ve dış düşmanlar gibi milliyetçi tarih yazımının temel karakteristiğini oluşturan değerler üzerinden incelenmiştir.

Dolayısıyla çalışmamızda tarih ders kitaplarını “büyük bir metin” olarak ele aldık. Kitaplardaki anlatının endoktrinasyona yönelik bir amaçla milliyetçi ideolojinin temel değerleri etrafında nasıl şekillendiğini çeşitli örneklerle gösterdik. Normatif bir biçimde salt doğru bilgileri ve gerçekleri iletmediği iddiasındaki bir tarih yazım şeklini önemli hatlarıyla sunmaya çalıştık.

ABSTRACT

The first chapter is in the nature of a theoretical and historical background in the name of a critical and comparative approach to history writing of Republic period in Turkey. In this section, the changes which were observed in history writing are depicted on the condition of staring from the period before the modern times. In particular, it is just intended to see the influences and reflections of “following” arguments and romantic values such as “divergence” and expression of origins or the traditional historical approach which is a carrier of the values in some respect on the formal history explanation and on the history lesson books as an extended part of that.

The study which is carried out relating to “Reveal of Nationalism” is thought as a background in order to show why and how are the nationalist though movements benefited in Turkish modern history with the images from not only 19th century but also from 20th century as adjacent to the matters which were studies till here.

In the second chapter, it is explained how was the Nationalist history writing in Turkey formed and the paradigms that played a crucial role in this formation are described. This chapter essentially is an evaluation of fundamental contradictions and turbidity undermining the Kemalist movement in Turkey and its influence on the history writing and lesson books.

In the third chapter, there is an evaluation of the history lesson books after 1990 and is reserved for examining the Nationalist rhetoric in various examples setting out what has been explained till this part. This section is examined on the values which are the fundamental characteristic of the nationalist history writing such as conquests, state socialist, invariable and unchangeable homeland assertion, main theological & anachronism expressions, hero worshipping, ethic-cultural narrative and stereotype formation and its closely related revealing domestic and foreigner enemies to a reasonable extent in the history lesson books in 8 main categories. Consequently, we took up the history lesson books as an “extensive text”. We also showed how the expression in the books is centralised around fundamental values of the Nationalist ideology for a purpose which is directed at indoctrination with various useful examples.

We tried to present and outline history writing form that claims that it conveyed simply correct knowledge and reality in a normative manner.

ÖNSÖZ

Tarihçilikte geline nokta artık odur ki hiçbir şekilde geçmiş, tarih başlığı altında dosdoğru ortaya konamaz. Ancak geçmişin soruşturmasından kaçabilmek de mümkün değildir. O halde tarih alanında yapılabilecek en doğru şey, öncelikle tarihe olumlu açıdan yaklaşmak olacaktır. Bu da şimdiye kadar tarih içinde ötekileştirilen veya tarihin dışına atılanlarla aradaki sınırlamaları ortadan kaldırmakla mümkündür. Çünkü tarih aracılığıyla yapılan kültürel üstünlük fikri başkalarına karşı hoşgörüsüzlüğün ilk adımıdır. Dolayısıyla artık tarihi olumlu bir biçimde kullanmak için ne tür olasılıkların bulunduğunu incelemenin zamanıdır. Olumlu tarih, başkalarının görüşlerini anlayabilme, ön yargılardan uzak olma ve bilgiyi eleştirel yaklaşımla yorumlama neticesinde ortaya konabilir.

Artık anlaşılmıştır ki tarihte olgusal doğru diye bir şeye ulaşmak imkânsızdır. Tarihi ortadan kaldırmak mümkün olmadığına göre önemli olan tarihi anlamlı kılmaktır. Tarihe salt dışsal bir bilgi alanı olarak değil varoluşumuzu anlamlı kılmamız etkili bir yolu olarak yaklaşmamız gerekmektedir. Tarihe eleştirel sorgulama perspektifiyle bakabilmekse varoluşumuzun anlamını kavrayabilmenin en etkili yoludur. O halde yapılması gereken şey tarih öğretiminde öğrencilerin bulgu ve savları eleştiri süzgecinden geçirerek kendi seçimlerini belirleme becerilerini artıracak öğretme yöntemlerini izlemek ve çok kültürlü ve uluslararası yapı kazanan açık bir toplum içinde bütünleşme amacı ile “ötekiler”e karşı hoşgörü arasında işleyen bir denge kurmaktır.

Esasen bu çalışmada geçmişten günümüze ulaşan zaman dilimi içerisinde Türkiye’deki resmi tarih yazıcılığının tarih ders kitapları üzerindeki izdüşümlerinin görülebilmesi hedeflenmiş ve siyasal alanın eğitim kurumu üzerindeki tesirleri ve bundan mütevellit milliyetçi değerlerin tarih kitaplarına ne oranda yansıdığı araştırılmıştır.

Çalışmamız boyunca müşahade ettik ki Türkiye’deki tarih ders kitapları, varoluşumuzu anlamlı kılmak üzerine kurulu bir amaçtan uzak, tamamiyle özgüven ve milli gurur aşılama yönelik endoktrinasyon araçlarıdır. Oysa dünyanın bu gün geldiği noktada eğitim anlayışları çok çeşitli sorgulamalardan geçerek rehabilite edilmeye çalışılmaktadır. Biz de yaptığımız bu araştırma ile Türkiye’deki tarih öğretimi ve ders

kitapları hususunda artık gerekli olduğu bilinen rehabilitasyon çalışmalarına katkıda bulunmak istedik.

Beni bu abamda destekleyen ve araştırmamın meydana gelmesinde büyük emeği geçen değerli hocam Doç. Dr. Esra Danacıoğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım

GİRİŞ

Büyük bir toplumsal grubu birleştiren en güçlü bağlardan biri üyelerinin ortak tarih bilincidir. Bu bilinç olmaksızın insanlar, geniş soyutlamalara bağlılık göstermeleri yolundaki talepleri kolay kolay kabul etmezler.¹ Ulusçuluğun Avrupa kıtasındaki en güçlü yükselişinin olduğu bir devre olan 19. yüzyılda bir disiplin haline gelen tarihin, ulusal kimlik yaratma çabalarında etkin bir propoganda aracı olarak görülen eğitimin içinde önemli bir yer tuttuğu ve egemen ideolojinin kolektif bir bilinç yaratmada en önemli aracı olduğu şüphesizdir.

Ulusçu ideolojinin kurulmasında tarihin bir araç olarak kullanılması “ulusçu tarihçilik” denilen bir kategorinin doğmasına neden olmuştur.² Tarih yazımı sırasıyla mitolojik, teokratik, şiirsel, felsefi, romantik, bilimsel, pragmatik ve ulusçu aşamalardan geçmiştir. Laik ve ulusal tarih yazımı, tarihçiliğin, insan aklının, zekâsının ya da arzularının açıklanması aşamasından, bilgi teorisi dışındaki faydacı anlamda, siyaset ve iktidarın belirtisi aşamasına gelmiştir. Bugünkü tarih yazıcılığı tüm çözümleyici ve eleştirel yöntemleriyle hem siyasi hem de kültürel etkinlikleri yüksek olan ülkelerin tarihçilerinin ürünüdür.³

Ulusçu ideolojinin kurulmasında tarihin bu kadar önemli olmasının nedenleri hususunda Avrupa ulusal tarihi üzerine yakın dönemdeki bir karşılaştırmalı makalesinde (1998) Miroslav Hroch şöyle demektedir:

1- *Tarih bireyin ulusla özdeşleşmesini ve ulusun başka karşılaştırılabilir birimlerden ayrı bir tutarlı birim olarak kavranmasını güçlendirdi.*

2- *Tarih ulusun varlığını meşrulaştırdı. Bir tarihe sahip olmak, kişinin ulusal varlığını ortaya koymasını ve ulusun kaçınılmaz bir gelişmenin ürünü olarak görülmesini mümkün kıldı.*

3- *Tarih insanların ölümlü bireyler olmasının ötesinde bir varoluş duygusu hissetmesini sağladı. Geçmişten gelen süreklilik bir kişiye atalarıyla bütünlük*

¹ John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, TVYY, İstanbul, 1997, s. 5.

² İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.103.

³ Büşra Ersanlı, *İktidar Ve Tarih Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezi’nin Oluşumu (1929- 1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 29.

duygusunu yaşatmakla kalmıyor, aynı zamanda sürüp giden bir gelecek vaadinin de taşıyordu.

4- Tarih ortak ulusal değerlere, yani kolektif bir değer sistemine ilişkin bilinci yaratmada bir temel işlevini gördü. Tarihin yardımıyla olumlu ve olumsuz ilişki modelleri oluşturuldu, geleceğe dönük düşler ve beklentiler geçmişe yansıtıldı.⁴

Dolayısıyla Okullarda okutulan tarihin özel bir amacı vardır ki bu da, “ulusun varolmasının temel koşulu olan asgari müşterekleri oluşturmaktır” Okul kitapları devletin ve hükümetlerin ideolojisini dünya görüşünü ve değerlerini açık bir biçimde yansıtır. Ülkenin çocuklarına merkezi bir eğitim sistemi içinde ortak (ulusal) bir tarih yorumu aşılama işlevi ulusal devletlerin temel amaçlarından biri olmuştur.⁵ Etienne Copeaux bu durumu şöyle ifade eder:

“Her metin, üretimin koşullarını belirleyen toplumsal ve siyasal sistemle (gönderen), yöneldiği okuyucu kitlesi (gönderilen) arasında bir yere oturur. Ders kitabı metinleri de, başka yolları da kullanabilen bir söylemin taşıyıcılarından sadece biridir. Bunun en önde geleni televizyondur. Tarih söz konusu olduğunda ise toplumsal içerik iyice ağırlık kazanır. Çünkü tarih, kimlik söylemini taşıyan derslerden biridir. Bilimsel içeriğini ise, egemen tarih yazımı akımlarının küçük ya da büyük zaman aralığıyla yansımaları oluşturmaktadır.”⁶

Türkiye örneğine baktığımızda gerek modern anlamda Türk tarihinin yaratıcısı olan Mustafa Kemal’in, gerekse sonraki dönemlerdeki tarih öğretiminin genel amacının Türk ulusal varlığını meşrulaştırmak olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Türkiye’deki tarih yazıcılığı, “ezelden-ebede” denebilecek bir mantık silsilesi içinde ulusun sürekliliğini sağlama hususunda tarihselci bir anlatımı benimsemiştir. Esasen Türkiye’deki ulusçu Tarih yazımı, pozitivist, romantik ve tarihselci olmak üzere üç tip anlayışın etkisi altında kalmıştır. Büşra Ersanlı’nın ifadesiyle: “Romantizmin geçmişe hayranlığı, pozitivistin kolaycılığı, tarihselciliğin ve idealizmin otoriter gücü Türk ulusçularının

⁴ Ola Svein Stugu, “Norveç’te Tarih Ve Ulusal Kimlik”, *Tarihin Kötüye Kullanımı* içinde, çev. Nurettin Elhüseyni, TVYY, 2003, s.118.

⁵ Herkül Milas, “Ders Kitaplarında “Öteki” : Türkiye Ve Yunanistan”, *Toplumsal Tarih*, Nisan 2002, sayı: 100, s. 63.

⁶ Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931–1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, çev. Ali Berktaş, TVYY, İstanbul, 2000, s. 5.

tarih anlayışları için çekici zengin, ancak üst üste bindiğinde karmaşık ve içinden çıkılmaz hale gelebilen bazı özellikler içermiştir.”⁷

Ulusçu ideolojisini kurarken, Kendisini bir doğu devleti olarak değil, Batı’nın modern toplumları içinde görmek isteyen Kemalizm, yaratmış olduğu Türk tarihiyle tarihsel ulusal varlığı meşrulaştırmak istemiştir. Bernard Lewis’e göre, Kemalist tarihçilik iki tepkinin eseri idi. Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu kuvvetlerinin yenilgi döneminin manen kırıncı etkisi, diğeri de batı garazına karşı oluşan tepkiydi. Ayrıca, *Türk gururunun ve özsaygısının şekillendirilmesi şüphesiz Mustafa Kemal’in amacının esas bölümü olmakla beraber muhtemelen onun birinci ereği değildi. Birinci ereği, Türklere Anadolu’nun – Türkiye’nin kendi gerçek vatanları, çok eski zamanlardan beri millet olma niteliklerinin merkezi olduğunu öğretmek ve bu suretle ulus ile ülke arasındaki, şimdiki mistik ve pratik olan eski ve yakın ilişkinin – yani Batı egemen ulus-devletlerindeki vatandaşlık temelini gelişmesini hızlandırmaktı.*⁸

Buradan da anlaşılmaktadır ki Kemalist ideolojinin tarih eğitimi anlayışı “millet olma bilinci” üzerine kuruludur. Dolayısıyla Kemalist tarihçiliğin başlangıcından itibaren Türkiye’deki tarih ders kitaplarına ve tarih öğretimine Türkiye’deki resmi ideolojinin çerçevesini çizen “milliyetçilik ideolojisini aşılama ruhu” hâkim olmuştur. Bu ruh, 1990 sonrası tarih ders kitaplarında da net bir biçimde devam etmektedir.

1930’lardaki Tarih ders kitapları 1948’e kadar değişmeden varlığını korumuştur. 1950 sonrası süreçte ise Türk Tarih Tezi’nin bazı alt tezleri kaybolmuş, bazıları öne çıkmış bazıları da geriye atılmıştır. 1970’lere gelindiğinde artık ders kitaplarında Türk Tarih Tezi’inde gördüğümüz Hitit-Sümer uygarlıklarının Türklüğü ya da Türklerin brakisefal arî ırkın atası olması gibi düşüncelere artık rastlanmamıştır. Ayrıca “Türklerin hizmetleri sayesinde İslam uygarlığının geliştiği savı bazı değişimlere uğrayarak İbrahim Kafesoğlu tarafından milli kültür kavramsallaştırılmasında kullanılmıştır ve bu şekilde “Türk İslam sentezi” ders kitaplarına girmiştir. 1980 ve 1990’lı yıllarda Türk-İslamcı sentezin ağırlık kazanmasına paralel olarak 11. yüzyıl öncesi Anadolu tarihi – İlk Çağ Ege ve Ön Asya uygarlıkları hemen hemen yok denecek düzeyde ders kitaplarından çıkarılmıştır. İslam tarihi ise artık 1930’lardakinin tersine

⁷ Ersanlı, *age*, s. 46.

⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıtlı, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s. 357.

“Müslüman kimliğini sahiplenir” bir tavırla anlatılmaya başlanmıştır.⁹ Ancak yine de kitaplarda, Türk ulusal tarihçiliğinin ilk dönemlerinde görülen çelişkiler, üstünlük anlatısı, evrensel değerlere vurgu yapılmasına rağmen kullanılan özcü söylemler ve solipsizme varan bizci yaklaşım, etnisist vurgulamalar, anakronizmalar ve Hegelist devlet tapıncı tamamıyla görülmektedir.

Esasen ders kitaplarında Türk İslam Sentezinin verileriyle ortaya çıkan farklılaşmalar daha çok değişen konjonktür karşısında Kemalizm için üretilmiş emniyet sübaplarıdır. Etienne Copeaux’un da belirttiği gibi *yaklaşık 1950’lerden itibaren Türkiye’deki Tarih derslerinin içeriği, 1930’ların Türk Tarih Tezi’nin milliyetçi-muhafazakâr bir revizyonuna dayanmaktadır*.¹⁰ Ancak tarih yazıcılığı açısından bakıldığında Türk İslam Sentezi, geçmiş kurgusunun içine İslam ve Osmanlı’nın dâhil oluşu ile tarihsel kopukluğunu gidererek Türk ulusal tarihinin tarihsel sürekliliğini sağlamıştır.

Türk İslam sentezinin başlıca yeniliği, Kemalizm tarafından önerilen etnik tarih bakışın, Türk kimliğini aynı zamanda dinle yeniden tanımlamak isteyen aydınların taleplerine yanıt verecek şekilde yeniden uyarlanmasıdır. Örneğin sentezciler, bu fikirleri ile Tarih Tezlerinin aşırılıklarını varsayıma dönüştürülerek sınırlandırılmışlar ancak önceki dönemdeki Kemalizmin önemli unsurları da devralmışlardır. Sentezciler, Copeaux’un ifadeleriyle:

“Atatürk döneminde geliştirilen ve Orta Asya’dan gelen her şeyin Türk olduğunu iddia eden coğrafi varsayımı, Asyalı ve etnik tarih bakışını kendi görüşleriyle tamamen bütünleştirmişler, aynı zamanda Türklerin tarihi hakkında çok düz çizgili (lineer) bir yaklaşımı benimsemişler, Asya Hunları’ndan Cumhuriyete dek hiç bozulmayan bir süreklilik bulunduğunu kabul etmişlerdir. Türklerin üstün bir özellikten geldiği yolundaki Kemalist varsayımı kendi ideolojileri yararına saptırarak, ilk Müslüman – Türk devletlerinin İslamiyet’e yeni kavramlar, özellikle de devlet örgütlenmesi kavramını kazandırmalarını bu şekilde açıklamışlardır. Yine aynı şekilde Türklerin ebedi hoşgörüsü, adalet duyguları, Türk toplumlarında varolduğu öne sürülen kadın-

⁹ Naki Konyalı, *II. Meşrutiyet’ten Türk Tarih Tezi’ne Türkiye’de Tarihçilik Ve Ders Kitapları (1908–1932)*, T.C. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2001, age, s. 220.

¹⁰ Tanıl Bora, “Ders Kitaplarında Milliyetçilik”, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 73.

erkek eşitliği üzerine Kemalist iddiaları, Türk İslam sentezi yararına benimsemişlerdir. Bu iddialar daha fanatik olduğu varsayılan Arap İslam'ına karşı Türk rengini taşıyan bir İslam'ı nitelendirmek için kullanılmıştır. Demek ki birçok açıdan ve en azından tarihsel söylemde bir "Kemalist-İslamik sentez" söz konusudur; bu anlayış kopușsuz bir süreçle 1931-1932 tarih tezlerinin inkârına gerek kalmadan yavaş yavaş ders kitaplarına yerleşmiştir. Özetle okul tarih söyleminin artık laik olmadığı söylenebilir. Ama bu, dinsel bir söylem de değildir; Türk ulusunun tarihinin anlatımında, İslam'ın doğması değil tarihi kullanılmıştır. İslam'a aidiyet Türklüğe anlamını vermekte, ama bir kimlik yitimine de yol açmamaktadır." ¹¹

1990 sonrası ders kitaplarının ideolojik anlatısı hususunda hal böyleyeken, şimdi kitapların içeriğiyle ilgili bazı hususiyetlerden bahsedelim: Aslında 1990 sonrasında kitaplarında bazı rehabilite edici değişiklikler denenmiştir. Fakat bu değişiklikler köklü bir biçimde sorunları ortadan kaldırmamıştır. Örneğin, Türk İslam sentezinin başlangıç yıllarından 1990'lı yıllara kadar, özellikle 1970'lerin Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde çokça belirginleşen ve özellikle 1980'lerde artık uç boyutlara varan milli tarih ve milli coğrafya daraltması yani oldukça sınırlı bir ulusal anlatıya hapsoluş karşısında 1990'larda Milli Eğitim Bakanlığı, bu darlıktan kurtulmak amacıyla bazı akademik tarihçi gruplarına ders kitapları sipariş etmiştir. Ne var ki ulusal tarih anlatısı ya da "biz" odaklı, Türkler ve İslamiyet odaklı ve onun dışında insanlık tarihiyle çok fazla ilgilenmeyen bir yaklaşım sivri uçları törpülenmiş olsa da büyük ölçüde varlığını sürdürmektedir. ¹²

1990 sonrası tarih ders kitaplarının genel anlamda bir içerik değerlendirmesini yapacak olursak sözlerimize ilk etapta İlkçağ üzerine verilen bilgilerin son derece yetersiz olduğunu söylemekle başlayabiliriz. Bu kısım ile ilgili bilgilerin çok kısa verilmesi modern tarih anlayışının temel ilkesi olan "bu günler için tarih" yaklaşımının devre dışı kaldığını gösterir niteliktedir. Örneğin bir kaç sayfa ile Mezopotamya Uygarlıkları hakkında değerlendirme yapılması bugünkü doğu ve güneydoğuda yaşayan toplumların, kültürleri, dinleri, üretim tarzları üzerindeki tesirlerinin değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır.

¹¹ Copeaux, *age*, s. 308-309.

¹² Halil Berktaş, "Tarih Eğitimi Ve Ders Kitapları", *Toplumsal Tarih*, Nisan 2002, s. 41.

Ayrıca Anadolu uygarlıklarının da Türklük öncesi dönemi de bilinçli bir biçimde dışlanmaktadır. Öyle ki ders kitapları, Malazgirt Savaşı'nı başlangıç olarak kabul etmektedir.¹³ Tarihin böyle eksik ve tarihçinin ya da resmi ideolojinin istediği yerden başlatılması, Türklerin salt tarihsel köken mitini kurmaya içkin bir anlayışı göstermektedir. Bu yüzden de kitaplar, Türklerin kökeni, tarihsel sürekliliği gibi milliyetçilik açısından ispat edilmesi zarurui olarak görülen mevzular etrafında kurgulanmakta, geriye kalan diğer tüm tarihsel meseleler gereksiz görülmektedir.

Diğer bir hususiyet Ortaçağ ve Yeniçağa dair verilen bilgilerde Avrupa tarihine sınırlı bir yer ayrılması ile ilgilidir. Bu durum Osmanlı tarihi hakkında verilen bilgileri sığlaştırmaktadır. Zira kitaplarda % 90 oranında Türk İslam sentezi yer tutmuş, % 10 oranında Avrupa tarihine yer verilmiştir. Ayrıca on yedinci, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda "Gerileme Devri" ve "Dağılma Devri" olarak sunulan kısımlarda Avrupa'daki toplumsal, iktisadi ve siyasal gelişmelerin Osmanlı'ya etkisi üzerinde hemen hemen hiç durulmamaktadır. Dolayısıyla dar bilgilendirme Osmanlı tarihinin doğru bir biçimde anlatılmasına engel teşkil etmiştir. Bu eksiklikten dolayı da milliyetçilik akımları, savaşların nedenleri, Osmanlı'da görülen toprak kayıpları, savaşların kaybedilmesi gibi mevzular, devamlı surette nedenleri açıkça belli olmayan dış tehdit algıları ve anakronik yaklaşımlarla değerlendirilmektedir.

1990 sonrasında olumlu değişiklikler ise çok boyutlu olmayıp birkaç mesele üzerinedir. Örneğin geçmiştekine göre, Osmanlı'nın siyasi tarihinden daha fazla ekonomik ve kültür tarihine yer ayrılmıştır.* Diğer bir değişiklik, Türk dünyasından bahsedilirken, bunların son dönem (yeni) Türk cumhuriyetlerinin ilişkilendirilmiş olmasıdır. Bu durum 1980'lerin ikinci yarısından itibaren uluslararası politikanın geçirdiği hızlı değişimle açıklanabilir. Sovyetler Birliği'nin dağılması Türkiye'nin yakın çevresinde yeni oluşumlar ve dinamikler yaratmıştır. Zira Balkanlar'dan, Kafkasya'dan ve Orta Asya'dan ülkelerle ilişki kurabilme olanakları aniden artmıştır. Üstelik bu

¹³ Salih Özbaran, *Güdümlü Tarih*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 148.

* 17.08.1992 (sayı: 2364) tarihli Tebliğler Dergisi'nde, "Dersin İşlenişi İle İlgili Açıklamaların" 4. maddesinde şu ifade yer alır: "Müfredat programının amaç ve konularından da anlaşılacağı gibi tarih dersinin temelini Türk ve Türkiye tarihi oluşturmaktadır. Ancak, teferruatlı bir siyasi tarih anlayışı yerine, daha çok kültür ve medeniyet tarihimiz üzerinde durulacaktır."

Ülkelerin önemli bir kısmında yaşayan Türk halklarıyla dil ve kültür ortaklıkları için yeni atılımlar gündeme gelmiştir.¹⁴

Ancak az da olsa bu güzel diyebileceğimiz gelişmelerin yanında 14.06.2002 de Milli Eğitim Bakanlığı kararı ile “Asılsız Soykırım İddiaları ile mücadele” kapsamında, tarih ders kitaplarına yeni bölümler eklenmesi, kitaplara zaten var olan ırkçı yaklaşımların daha da çok girmesine sebep olmuş olumsuz bir gelişmedir.

Dolayısıyla incelemiş olduğumuz 1990 sonrası tarih ders kitaplarının tümünün, Cumhuriyet dönemi Türk tarih yazıcılığını başından itibaren etkileyen milliyetçi fikirlerin birçok unsurunu da içine alacak bir anlatıyla yazıldığını söyleyebiliriz

Maddeler halinde açıklayacak olursak 1990 sonrası ders kitapları genel olarak milliyetçi tarih yazımının şu temel değerleri üzerine bina edilmiştir:

- 1-Vatanın bir toprak parçası olmaktan ziyade kutsal bir değer olarak görülmesi.
- 2-Otantik tarihsel kişiliklerin ön plana çıkarılması (kahramanlık miti).
- 3-Kendi kültürünün tarihsel dönemlerinin, ötekilerden (Avrupa vs.) daha önemli görülmesi.
- 4-Etnosentrik ifadeler (kendi kültürünün ‘din, gelenek-görenek vs.’ öteki kültürlere göre daha üstün görülmesi).
- 5-Ulusal bilincin insanda doğuştan görüldüğü savı (tarihsel varoluş / köken miti).
- 6-Anakronizmalar (tarihsel dönemleri aralarındaki farkı gözetmeden birbirine karıştırma)
- 7-Herşeyin (geçmişteki toplulukların, inançların, kültür kurumlarının vs.), ulus ve devletin varoluşu ve devamlılığını sağlama gibi bir amacının olduğunu savlama (teleoloji).
- 8-İrklara yönelik kalıpyargılar geliştirme (steryopipleştirme)

¹⁴ Ersanlı, *age*, s. 247.

9-Kuşkulu meselelerin gizlenmeye çalışılması ve kuşku götürmez nesnel değerlendirmeler gibi sunulması (özellikle ırk ile ilgili tartışmalı konulara yer verilmemesi ve yurdu paylaşan diğer topluluklara veya azınlıklara her zaman adaletli ve insancıl yaklaşıldığına dair bir anlatı).

10-Yine bir önceki hususla bağlantılı olarak, meşruiyeti kanıtlamaya yönelik kurulan üstünlük anlatısı ve özellikle anavatan ve diğer topluluklar/azınlıklar hususunda görülen savunmacı yaklaşım.

Tarih ders kitapları genel bazda biçimsel olarak klasik anlatı formuna (olay anlatıcılığı); açıklayıcılıkta ise zaman zaman ulusu tarihin temel aktörü gibi ele alan geleneksel tarihselciliğin romantik verilerine, bazı kere de tarihselciliğin Hegel'den ilham alan "gerekircilik" nosyonuna dayanmaktadır. Kitaplara, Olay anlatıcılık biçiminde belirgin hale gelen kurgulamalar şöyledir: Örneğin savaşlar, iki hükümdar arasında olup biten bir meydan okuma şeklinde anlatılır. Tarih adeta tarihsel kahramanlar arasında geçmekte, toplumsal yığınlar ise edilgen bir biçimde dilsizleştirilmektedir. Ayrıca Savaş anlatılarının neden ve sonuçları biz ve ötekiler bağlamında tarihsel gerekircilik biçiminde ele alınmakta, siyasi, ekonomik, toplumsal şartlar göz ardı edilmektedir. Olayların böyle bir anlatıyla kurulması da ötekiler olarak addedilenlerin savaşlardaki tek ereğinin salt Türklere karşı "düşmanlık" yapmak olduğu şeklinde bir algılamaya sebep olmaktadır. Bu anlatılarda kurulan dil ise Betül Çotuksöken'in de ifade ettiği gibi tamamen özcü bir karakter taşımaktadır. Özcü yaklaşım sunulan bilgiyi, yorumu ve yargıyı mutlaklaştıran, bunun dışında hiçbir bilgi, yorum ve yargının olamayacağına kabulüne dayanan ifadeler ve saptamalara neden olmaktadır.¹⁵ Tarihin salt Türklerin aktör olduğu bir yaklaşımla ele alınması yazarların kendilerini, geçmişteki atalarının yerine koyma gibi bir misyon içinde görmelerine neden olmuştur. Olayların açıklanmasında geçmişteki Türklerin haklılığını sağlayacak veya üstünlüğünü, yenilmezliğini, kahramanlığını vs. ortaya koyacak ifadeler normatif bir biçimde sunulmuştur. Bu özcü yaklaşımdan doğan normatif saptamaları eleştiriden uzak tutmak için ise çoğu kere anakronik bir biçimde olaylar arasına "girdiler"

¹⁵ Betül Çotuksöken, "Ders Kitaplarında Eğitim Felsefesi ve Eleştirel Düşünme", *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 127.

sokulmuştur. Bu girdiler ise genellikle otoritenin sorgulanmaz yetkesi olan Atatürk'e dairdir.

I. BÖLÜM: KURAMSAL VE TARİHSEL ARKA PLAN

Tarihi profesyonelleştiren kişi olarak bilinen Leopold Von Ranke (1796–1886) salt belgelere dayanarak siyasi alanı kapsayan ve “devlet”i de merkeze alan son derece ampirik –pozitivist- bir tarih metodu ortaya koymuştu. İşte bütün sorgulamaların baş gösterdiği ana nokta burasıydı. Ardından çeşitli sorular ve sorunlar ortaya çıktı. Tarihçiler geçmişe ilişkin bilgiyi nasıl elde edecekler ve bütünüyle başarılı olabilecekler miydi? Nesnel bilgiyi elde etmek olanaklı mıydı yoksa olanaksız mıydı?, yoksa göreceli bir gerçeklik mi söz konusuydu? Tarihin, -anlatı tarzının hâkim olduğu, sessiz yığınların susturulmuşluğuna karşın sanki bu sıradan insanların düşünüş ve davranış biçimleri, büyük adamların eylemlerine hiç yansımıyormuşçasına- büyük insanların tarihi olması gerekliliği, onun doğru biçimde anlaşılabilmesini sağlayabilir miydi? Yoksa tarihçi, toplumun tüm çokluğuna mı yönelmeliydi?

Esasen 19. yüzyıl başında tarih araştırmaları hem profesyonel bir disipline dönüşmüş hem de tarihsel araştırma, düşünce ve yöntemi köklü bir değişiklik geçirmiştir. Bu yeni disiplin ilk önce Alman Üniversitelerinde ortaya çıkmıştır. Prusya’nın 1806-1807’de Napolyon karşısında uğradığı feci yenilgiyi izleyen reform çağında ilk olarak 1810’da kurulan Berlin Üniversitesi Wilhelm Von Humboldt tarafından yürütülen örgütlenmenin bir parçası olmuştur. Humboldt, bilgili ve sadık yurttaşlardan oluşan bir toplum için üniversiteyi ıslah edilmesinden yanadır. Bu eğitimin özü “bildung” olarak isimlendirilmiştir. Leopold Von Ranke de, 1825’te bu bildung projesi için öğretim görevlisi olarak Berlin Üniversitesine (Prusya Tarih Okulu) davet edilmiştir.¹⁶ Leopold Von Ranke’nin eğitim vermesi için davet edildiği ve profesyonel tarihçiliğin beşiği olan Prusya Tarih Okulu’nda Bismark İmparatorluğu, Alman tarihinin mutlu sonu gibi tasvir edilmiştir.(Bu sıralarda, Almanya’da Napolyon karşıtlığı hâkim düşünce olup hedef Alman birliğinin sağlanmasıdır). Ranke ile Almanya’da gelişen Tarihselcilik modeli, 20. yüzyıl ortalarına kadar tarih uzmanlığına egemen olmuştur. Çok geniş bir coğrafyaya da yayılan bu yaklaşımı benimsemiş profesyonel tarihçilerin nerdeyse hepsi nesnellik ve nötr yaklaşım değerlerini esas

¹⁶ Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (TVYY), İstanbul, 2000, s. 23–24. Bildung, Alman filoloji ve tarih bilimi çalışmalarında başat olan hermeneutik gelenek ve Geisteswissenschaften kavramlarını da esinliyordu. Bildung’un doğaya ya da toplumsal süreç yöneltirici müdahalelerden çok, kişisel ve takdiri bir içgörüydü. Bkz, Iggers, *age*, s.24.

almalarına rağmen, içinde çalıştıkları kurumların siyasal bakış açılarına ve sosyal değerlerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır.¹⁷

Kesinlikle ifade etmemiz gerekir ki Ranke'nin tarihe bakışı, içinde bulunduğu dönemin hassas koşullarından neşet etmiştir. Onun katı kurallara bağlı bir bilimsellik anlayışı vardır. Ancak bir çelişki olarak, bu tarafsızlık, Tanrı'nın istediği şekilde var olan düzeni ortaya koymak içindir. Bu düzen Prusya monarşisidir. Tıpkı Hegel için olduğu gibi Ranke'ye göre de modern dünyanın tarihi, güçlü bir monarşi ve aydın bir kamusal hizmetin himayesi altında, yurttaş özgürlüğünün ve özel mülkiyetin varolduğu ve güçlendiği Restorasyon Prusya'sının siyasal ve toplumsal kurumlarının güvenilirliğini, sağlamlığını ortaya çıkarmaktır. Ranke'nin tarih kavramında devletin merkezi konumu da bundan ileri gelmektedir.¹⁸

Esasen Ranke'nin tarihçilik üzerindeki etkisi modern tarihteki en büyük ilerlemeler kayıtlar yani mektup, günlük gibi belgeler üzerindeki araştırmalara dayanmıştır. Ranke zamanından beri üzerinde en çok araştırma yapılan kaynak devlet arşivleri olmuştur.¹⁹ Bu da Ranke'nin pozitivist yönünü ortaya koyar. Bu yönüyle Ranke, Alun Munslow'un "yeniden kurmacılar" adını verdiği bir tarihçi tipini temsil eder. Zira yeniden kurmacılık, Ranke'nin, 19. yüzyıl düsturu olan "wie es eigentlich gewesen"e yani tarihi olduğu gibi bilme nosyonuna dayanmıştır.²⁰

Denildiği gibi Ranke: "gelecek çağlara yararı dokunsun diye, geçmişi yargılamak ve şimdiki zamanı yönlendirmek görevi tarihe verildi. Benim bu çalışmamın böyle bir iddiası yoktur; bu çalışma sadece gerçekte ne olduğunu (wie es eigentlich gewesen) ortaya koymak istiyor"²¹ diyordu. Yani geçmiş hakkındaki bilgiler, aynen kavradığımız gibiydi. Ancak, Ranke'nin bu sözünün tercümesi ile ilgili Richard Evans bir açıklama yaparak Onun bu en önemli cümlesinin yanlış anlaşıldığını söyler. Ranke'nin kullandığı Almanca cümlecik -"Wie es eigentlich gewesen"ın gerçekte ne olduysa onu göstermek şeklindeki çevirisinin yanlışlığını dile getirir ve "aslında nasıl olduğunu göstermek"

¹⁷ Iggers, "20. yy'da Tarih Yazımı", *Tarihin Kötüye Kullanımı* içinde, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2001, s. 5.

¹⁸ Iggers, *Bilimsel Nesnellikten...* s. 25-26.

¹⁹ Age, s. 40.

²⁰ Alun Munslow, *Tarihin Yapı Sözlüğü*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 39.

²¹ Leopold Von Ranke, *The secret of History Selected Writings on the Art and Science of History*, (der.) Roger Wines, Newyork, 1981, s.7. Belirten Büşra Ersanlı, age, s. 24.

şeklinde çevrilmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü Ranke, yalnızca olguları toplamak istememiş, esasen geçmişin içsel yapısını anlamayı hedeflediğini söylemek istemiştir.²² Buradan Ranke'nin tarihselci bir bakış açısına sahip olduğunu anlamak mümkündür. Zira, Pozitivizmin tarih alanına girmesi 19. yüzyılın ikinci yarısında, Romantik akımdan, pragmatik ve nihayet ahlaki ulusçuluk akımlarına doğru bir değişim olduğu sırada gerçekleşmiştir.²³ Dolayısıyla Pozitivizm, Romantik girişimlerin bir devamıdır. Ranke'nin pozitivist- ampririk tarzında aynı zamanda Romantik veriler de görülmektedir. Ranke'nin ders verdiği Prusya Okulu misyonu bunu açıkça ortaya koymuştur. Açıkçası bir paradoks gibi görünse de Ranke tarih yazımında hem tarihselciliğin hem olguculuğun (pozitivizmin) başat ismi olmuştur.

Esasen Ranke'nin "gerçekte ne olmuşsa onu göstermek" sözü tarih yazımında pozitivist algılara yol açmıştı. Ranke'den sonra Ch. V.Langlois ve Ch. Seignobos'un yazdıkları*, pozitivist ekolün temel kitabı haline gelen "Tarih Tetkiklerine Giriş" adlı eser, belge fetişizminde başka bir ifadeyle vesika fanatizminde öncü rol oynamıştı. Pozitivist ekol, XX. Yüzyılın başlarına kadar tüm Avrupa'da tarihçiliği büyük ölçüde etkisi altına almıştı. Kitap I'de, Langlois, derleme ve olayların tasnifiyle elde edilen malzemenin, tarafsızlığı ve nesnel bilgiyi nasıl meydana getirdiğini şu sözlerle ifade ediyordu:

*"Tarih vesikalarla yapılır. Vesikalar bulunmadıkça, beşeriyetin geçmiş zamanlardan pek geniş devirlerin tarihi, hiçbir vakit bilinmeyecektir. Çünkü vesikaların yerini hiçbir şey tutamaz vesikalar olmayınca tarih yoktur."*²⁴

*"Vakalar ameli olarak ikiye ayrılır. Ya vakalar geçmekte oldukları sırada müşahade edilirse – doğrudan doğruya- yahut bıraktıkları izleri tetkik etmek suretiyle- vasıtalı olarak-örneğin, zelzelede ya bulunmuşsundur, ya yıkık duvarları görmüşsündür, ya hadiseyi yaşayan birinin yazmış olduğu tarifi okumuşsundur."*²⁵

²² Richard J.Evans, *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 24-25.

²³ Büşra Ersanlı, *age*, s. 35.

* "Tarih Tetkiklerine Giriş" 1937'de bu isimle Türkçeye çevrilmiştir.

²⁴ Ch. V. Langlois Ve Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip Ataç, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s.15.

²⁵ *Age*, s. 58.

*“Ayrıca, bir vesikayı vakaya bağlayan münasebeti bilmek için vesikayı meydana getirmiş olan aradaki sebeplerin hepsini yeniden kurmak gerekir. İlk önce vesika müşahade edilir. Yazıldığı halinde midir? Yoksa o vakitten beri bozulmuş mudur? Sonra iç tenkit gelir. Vesika, müellifin geçirdiği psikolojik halleri göz önüne getirir. Ve düşünülür. Müellif ne demek istemiştir? Söylediğine inanmış mıdır? İnanmakta haklı mıdır?”*²⁶

Ne var ki, Langlois de tarihçilik de tarihçinin rolünü teslim etmekten geri kalmaz. Ona göre: *“Tefsir, anlatmak ve kurmak işinde bilgelik gerekir. Bunun için sadece irade de yetmez. Ahlaki vasıtalar, sabır ve fikirde iffet gerekir.”*²⁷

Denildiği gibi Pozitivizm aslında Romantizm ekseninde şekillenmiştir. Örneğin, Seignobos, bir konferansta tarih eğitiminin siyasal eğitimde ne kadar belirleyici olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, tarih dersi öğrencilere ulusları, devleti ve hükümetleri tanıtmakla görevliydi. Tarih, fikirlerin ülkülerin ve geleneklerin bilgisini aktarıyordu ve yurttaşlık bilgisi şeklinde okutulmalıydı. Langlois ve Seignobos’un ileriye sürdükleri bu noktalar aslında pozitivizm ile ulusçuluğun ilkeleri ve kurallarıyla bütünleştirilmiş öğretilerdi. Dolayısıyla tarihin bu şekilde ele alınışı, hem tarihselci, hem pozitivist hem de ulusçuydu.²⁸

1. TARİH BOYUNCA GEÇMİŞ ALGILARI

1.1. Historie’den Die Geschichte’ye

Tarih, bugünkü haliyle tamamen ondokuzuncu yüzyılın bir ürünüdür. Ondokuzuncu yüzyıldan öncesine kadar tarih ibret alınacak olaylar ve hisse alınacak kıssalardan ibaret bir şeydi. Kuşkusuz o dönemde tarih, geçmişi bugün olduğu gibi toplumlar arasında mesafeler oluşturan bir bütünlük olarak görmüyordu. Bununla birlikte, tarih her toplumun kendi geçmişini tasavvur etme biçimiyle alakalı bir şeydi.²⁹

Modernite öncesi görüşe göre geçmişin ele alınışı şu şekildeydi:

²⁶ Age, 61–62.

²⁷ Age, 119–120.

²⁸ Ersanlı, age, s. 37.

²⁹ Yasin Aktay, “Tarihselcilikte Huzur İradesi”,

http://www.angelfire.com/art/yasinaktay/Hermeneutic%20Context/Tarihselcilikteki_Huzur_iradesi.htm

1- Geçmiş, bizim deneyimlerimizdir önemi buradan gelir şimdiki zaman ise geçmiş karşısında değerli değildir; 2- Tarih, “geçmiş- şimdi- gelecek” sıralaması içinde kavranamaz; 4- Hristiyanlık ve Yahudiliğin bir tasavvuru olarak tarihin sonu bellidir ve bu son kıyamettir.

Geçmiş-şimdi-gelecek arasında bir fark görülmemesinin sebebi, esasen topluma dini öğretilerin hâkim olmasıdır. Ancak yine de Aydınlanma da kendisine tıpkı dinlerde olduğu gibi bir nihai hedef belirlemiştir. Tarihe bütünüyle yeni bir öge getirenler, tarihi sürecin bir hedefe doğru ilerlediğini varsayanlar Yahudiler ve Hristiyanlar olmuştur. Tarihin hedef kazanması, otomatik olarak tarihin sonu demek olacaktır. Tarihin kendisi bir teodise (tarihin savunusu ya da kanıtlanması) haline gelmiştir ki bu tarihin ortaçağ görüşüdür. Rönesans, insan merkezli dünya ve aklın önceliği şeklindeki klasik görüşü geri getirmiştir. Fakat gelecek hakkında klasik kötümser görüşün yerine Yahudi Hristiyan geleneğinden kaynaklanan iyimser bir görüş koymuştur. Çağdaş tarihçiliğin kurucuları olan Aydınlanma çağına akılçıları, Yahudi ve Hristiyan amaçsal görüşü alıkoymuş fakat laikleştirmiştir. Böylece tarihi sürecin kendisinin akli niteliğini geri getirebilmiş ve insanın yeryüzündeki konumunun yetkinleştirilmesi hedefine doğru bir ilerleme olarak ele alınmıştır.³⁰

Modernite öncesinde Yunan dünyasında geçmiş, sadece bugünü açıklamak amacıyla yazılmış ve doğal olarak da çoğu kez geçmişi yansıtmış, şimdiki zaman geçmişe göre tekrar tekrar anlatılmıştır. Geçmiş, bugünün belirleyicisi sayılmıştır. O günün zaman anlayışı daha sonra Cicero'nun himayesinde “Historia Magistra Vitae” * adını almıştır. Bu anlayışa göre, *şimdiki zaman ve bu zaman içinde gelişen olaylar zaten tanımlanmıştır ya da tarihin aynasından yansıttığı kadarıyla anlaşılmaktadır. Tarih, geçmişten örnekler vererek bu gün de aynı şeyleri yapmamızı sağlar.*³¹ Dolayısıyla Modernite öncesinde tarih adeta bir örnekler koleksiyonudur. Bu örnekler, insanın kendi deneyimlerinin dışındaki deneyleri tanımasına olanak vermektedir. O bir “yaşam öğretmenidir.” yaşanan olayların zaman içindeki sırasına önem verilmemektedir ve önemli olan deneyimlerin zenginliği ve çeşitliliğidir. Tarihin böyle bir zamansallık

³⁰ Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gütürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.125.

* Historia Magistra Vitae, “tarih yaşamın öğretmenidir” anlamına gelir.

³¹ Levent Yılmaz, *Tarih Nasıl Yazılmalı? Ya da Yazılmalı mı? Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme Ve Yenileşme içinde, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2000, s. 74-75.*

anlayışıyla yazılmakta olmasının arkasında, topluma dini öğretilerin hâkim olması gerçeği yatar. İster Hristiyanlık ister İslamiyet olsun her iki dinde de dünyanın sonunun kıyametle geleceğine ilişkin bir kehanet yatmaktadır. Böyle bir kehanete inanılması halinde dünyanın ulaşacağı yer bellidir. Asıl önemli olan öteki dünyadaki yaşamdır. Bu yüzden dünyadaki yaşamda geleceği kestirmeye çalışmanın bir anlamı yoktur. Bu sona gelirken insanların yapabileceği, başkalarının yaptıklarını yinelenmek olacaktır. Tarih de bu yinelenen olanın sınırlarını genişletir. Aydınlanma ile birlikte ise yeni bir zamansallık gelişmeye başlamıştır. Geçmiş ile geleceğin ilişkisi yeni bir biçimde kurulmaya başlanmıştır. Bu sıçrama belki, de en iyi ifadesini Almancada bulmuştur. “Historie” sözcüğünün yerini “Die Geschichte” almıştır. Die Geschichte, anlatı formu içinde sadece olup biteni anlatmaktadır. Bu öykü içinde her olayın kendi zamanı vardır ve bu olaylar ardarda gelişleriyle sürekli olarak bütünlüğü olan tekili yeniden üretmektedir. Bu tarz tarih yazımındaki açıklayıcılık, genellikle tarihsicilik (historicism) diye adlandırılmıştır. Yani tüm tarihsel zaman holistik (bütünsel) olarak ele alınmıştır. Zaman, “geçmiş- şimdi- gelecek” sıralaması içinde sürekli bir akış halindedir. Bu tarih, kehanetlerle belirlenmemiş; siyasal hesaplarla, insancıl kaygılarla planlanmıştır.³² Die Geschichte yani tarihsicilik formu, Aydınlanma döneminde ortaya çıkan ve tarihte bilimciliği savunan bir tarih anlayışına isabet eder. Buna göre artık tarihin örnekleri toplayarak insanları eğitime gibi bir amacı yoktur.³³ Zira artık tarihte bilginin ilerlemesi söz konusudur.

Esasen modern zamanda, ilerleme düşüncesi ile ilgili olarak Kant, insan ırkının yeni bir tarih yorumunu ortaya koymuş ve aklın özünü özgürlük diye tanımlamıştı. Özgürlükten kastı ise ilerleyen insanın artık yasaları koyma gücüne erişmesiydi. Bilginin ilerlediği düşüncesi insanlık tarihi sürecinin sürekli olarak ileri gitmesi biçiminde daha sonraları da genişletildi. Örneğin Turgot, 1750’lerde şöyle diyordu:

“Göstergeler hazinesinin sahibi olarak insan, elde ettiği bütün düşüncelere sahip olduğu konusunda kendinden emin olabilir, onları başkalarına iletebilir ve sürekli artmakta olan bir miras olarak gelecek nesillere aktarabilir. Bu ilerlemenin tutkularla

³² İlhan Tekeli, *Tarih Bilinci Ve Gençlik*, TVYY, İstanbul, 1998, s. 18–20.

³³ *Age*, s. 20.

ve onların neden olduğu olaylarla sürekli olarak birleşmesi insanlığın tarihini oluşturur.”³⁴

Yani modernlik kavramı en baştan beri tarihsel ilerleme düşüncesine ayrılmayacak bir biçimde bağlanmıştı. Yeniçağ meşruluğunu tam olarak gelecekteki sonsuz gelişme vaadinden alıyordu. Hans Blumenberg’in belirttiği gibi, “İlerleme düşüncesi... Şu anın yöneldiği gelecek sayesinde kendisiyle karşılaştırdığı geçmiş önünde sürekli olarak kendini haklı çıkarmasıydı.”³⁵

Esasen modern zamanda geçmişe verilen yer, Eric Hobsbawm’ın da ifade ettiği gibi tarihin belli bir istikametine ilerleyen bir değişim, gelişme ya da evrim süreci olarak “keşif” halini almıştır:

“... Bu günü meşru kılan ve açıklayan şey, artık bir dizi referans noktası (örneğin, Magna Carta), hatta zaman dilimi (örneğin, parlamenter kurumlar çağı) olarak geçmiş değil, bu güne dönüşen bir süreç olarak geçmiştir. Böylelikle belirleyici bir değişim gerçekliği ile yüzyüze kalan muhafazakâr düşünce, tarihsici bir çizgiye gelmiştir.”³⁶

2.2. Romantik Çağda Geçmiş

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, şimdiki zamanın geçmiş karşısında değer kazanması, 20. yüzyıl boyunca sık sık karşılaşılan bir olgu olmuştur. Ölümü çağrıştıran geçmiş zamana karşı, yaşam ve şimdiki zaman bütün Avrupa’yı saran edebi, felsefi ve politik bir tema halini almıştır.³⁷ Moderniteyle birlikte tarih, farklı farklı terimler yerine yalnızca bir tek süreçten oluşan bir tarih olarak anlaşılmaya başlanmıştır. 19. yüzyıl boyunca tarihçiler kendi alanlarını geçmişin bir bilimi olarak düzenlemişlerdir fakat bu bilim sonraları teleolojik bir nitelik kazanmıştır. François Hartog’un ifadesiyle, tarihselci anlatım (Romantik akımdan doğan), “Modern ulus devletin geçmişteki uzak

³⁴ Alex Callinicos, *Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış*, çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 32.

³⁵ *Age*, s. 33.

³⁶ Eric Hobsbawm, , *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akınhay, Bilim Ve Sanat Yayınları, Ankara, 2001, s. 29.

³⁷ François Hartog, *Tarih Başkalık Zamansallık*, çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, s. 218.

köklerinden nasıl oluştuğunu göstermiştir. Eğer alınması gereken bir ders varsa deyim yerindeyse artık gelecekte alınacaktır geçmişten değil.”³⁸

Esasen Aydınlanma çağında karanlık dönem adı verilen “ortaçağdan” bir kopuş söz konusu olmuştur. Tarihselci anlatımda ise böyle bir kopuştan söz etmek imkân dâhilinde değildir. Çünkü tarihselci anlatım bir süreklilik içermektedir. Tabii olarak bu sürekliliği kuran da Romantik akım olmuştur. Bu sürekliliğin kurulmasındaki en büyük etken ise Aydınlanmanın getirdiği krize çare aranmasıdır. Aydınlanma tarih yazıcılığının temelinde şu vardır:

Tarihin merkez noktası modern bilimsel ruhun doğuşudur ve ondan önceki her şey batıl inançtır. Karanlık hatta sahtekârlıktır. Bunların da tarihi olamaz. Yalnızca tarihsel incelemeye değmez oldukları için değil, içlerinde ussal bir gelişme olmadığı için onların öyküsü bir alık anlatısı, hiçbir anlamı olamayan gürültü patırtı dolu bir masaldır.³⁹

Romantik çağda “geçmiş”, Edmund Burke gibi siyasal kuramcılarının etkisi altında 1789’da Fransız devrimi ile çok kaba bir şekilde parçalanan siyasal istikrarın olanaklı tek temeli olarak görülmeye başlanmıştı. Tarihin amacı, içinde bulunulan zamanın devlet ve toplum gibi kurumlarının gerçekten anlaşılabilmesi için korunması ve değerlendirilmesi gereken biricik uygun temel olarak geçmişin ortaya çıkarılmasında görülmüştü.⁴⁰ Öyle ki Romantiklerden Michelet şöyle demektedir:

“Her ölü küçük bir mal varlığı bırakır. Hafızasını! Ve ona ihtimam gösterilmesini ister. Dostu olamayan kişinin eksikliğini yargıcın gidermesi gerekir... Bu yargıç tarihtir... Meslek hayatım boyunca tarihçinin bu görevini asla göz ardı etmedim. Çok fazla ölüden ileride benim de ihtiyacım olacak yardımı esirgemedim”⁴¹

³⁸ Age, s. 204-205.

³⁹ Collingwood, age, s.115

⁴⁰ Evans, age, s. 23-24

⁴¹ Jules Michelet, (Euvres complètes, XXI, s.268. Bitmemiş *Historie du XIX e Siècle*’ın önsözünde (“Jusqu’au 18e Brumaire) (akt.) Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri Ve Yayılması* içinde, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 218.

Alman şair Novalis*, mucizevî ve gizemli şeyleri ortadan kaldırmak için her şeyin matematiğe uydurulmasını isteyen “Aydınlanmanın” soğuk ve karamsar bakışından söz etmiştir. Bu bakışın sözünü ettiği dünya, akıl çağının büyüünden sıyrılmış genç kuşaklar için giderek daha sıkıcı bir yer haline gelmişti. Onlara göre, radikal Aydınlanma üstün körü bir şeydi ve derinlikten yoksundu, ruhun uyuyan güçlerini harekete geçirmeye yetmeyen kısır eleştirilerle yetinmişti. Bunun üzerine, 1770-80’lerde “okültizm” yani simya ve büyüye ilginin yeniden canlanmasıyla kendini gösteren ön romantik bir hareketlenme yaşandı. Akılcılık cephesinde ilk gedik, İngiltere’de açıldı. 1708’de, Locke’nin takipçisi olan İngiliz Yeni Plâtoncularından kuvvetle etkilenen Shaftesbury, “Sarhoşluk Üzerine Mektup” adlı eserinde tanrısal bir uyum içerisindeki doğa karşısında duyulan yeni bir tür coşkudan söz ediyordu. Bir kuşak sonra, 1740’larda, Anglikan bir din adamı olan Edward Young, derin düşünceler içinde geçirdiği dokuz geceyi anlatmıştı ki Romantik verilerle dolu bir çalışma olan “Young’un gece düşünceleri” en büyük etkisini Almanya’da göstermişti. Bu anlayış, önce Klopstock’un “Messias” adlı eseri ve J. J. Rousseau’nun kötümser kültür anlayışı ile birleşerek Almanya’ya taşınmıştı. Ve nihayet 1770’lerde Alman gençliği, isyanını, “Sturm und Drang” (Fırtına ve şiddet) hareketiyle göstermişti. Ulrich İm Hof’un ifadeleriyle:

*“Bu harekette her şey çılgın, kontrolsüz, eksantrik ve parlaktı. Almanya’nın daha önceki temsilcilerinin yaptığı gibi sıkıcı, ortalama, dengeli ve saygıdeğer değildi. Gençler hem sözcük anlamıyla hem de mecâzi olarak sarhoşluk içindeydi. Tiyatro sahnelerinde, Aydınlanmanın ilk zamanlarının duygusal, ahlak öğütlerinin yerini Ortaçağ haydutları ve şövalyeleri aldı. Uluslar ortaçağı yeniden keşfettiler. Almanya’nın abartılmış akılcılığa karşı gösterdiği bu tepki daha sonra bütün Avrupa’ya yayılacaktı. Ortaçağın özlemlili yüceltilişi böylece başlamış oldu.”*⁴²

Ancak, her ne kadar Romantik yaklaşım Aydınlanmaya karşı bir tepki olarak var olmuşsa da Ulrich İm Hof, Romantik akımla gelişen Milliyetçilik düşüncesinin, Aydınlanmadan aldığı pek çok şey olduğunu ve aralarında bir yakınsallık olduğunu

* Tarihselcilik (hisrorismus, historizm) terimi ilk kez Romantiklerden Novalis tarafından 19. yüzyılın ilk yarısında kullanılmıştır. Ve yüzyılın ortalarından sonra oldukça yaygınlaşmıştır. Bkz, Doğan Özlem, *Metinlerle Hermeneutik (Yorumbilgisi) Dersleri*, cilt I- II, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 40.

⁴² Ulrich İm Hof,, *Avrupa’da Aydınlanma*, çev. Şebnem Sunar, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 250-251.

söyler. Bu yakınsallık ise güçlü bir devletin her iki düşüncede de merkez olmasıdır. Hof'a göre Romantik akımda, her ulus, efsaneye değil, gerçeğe dayalı olduğunu iddia ettiği, kendi geçmişiyile ilgili bir tarihe sahip olmuştur. Söz konusu olan, hep muhteşem, kahraman, iyi ve güçlü bir halktır. Ve bu halk kendinden daha zayıf olan düşmanlarını yenmesini hep bilmiştir. Ulus, artık şimdiki zamandan öte bir şeydir. Ölülerle canlıların bir birlikteliğidir. Ulusun bu şekilde yüceltilip geçmişe dayandırılmasının Aydınlanma ile bir ilgisi görülmesi de aslında, ataların, erdemli insanlar, adil krallar, fedakâr savaşçılar, kendini düşünmeyen yurttaşlar olarak gösterilmesiyle tarih, Aydınlanmanın erdem aynasında yansıtılmış olmaktadır. Hem ayrıca zihinsel olarak kendi içinde bütünleşmiş bir ulus, Aydınlanmanın modern postullarını uygulama becerisine sahip güçlü bir devletin arzusuna da uygundur. Gerçi Milliyetçi düşünce Aydınlanmanın kozmopolit yönüyle çelişmektedir. Zira ortada 16. ve 17. yüzyıla, hatta geç ortaçağa bir dönüş söz konusudur. Geçmiş günlerin düşman görüntüleri yeniden canlandırılmıştır. Üstelik Aydınlanma, eşit bir doğa kanunu ve hangi ulustan olursa olsun her insan için geçerli etik felsefesiyle yeni ve ortak bir temel yaratma amacıyla ortaya çıkmıştır. Ne var ki Romantik akımda yapılan şey ise Aydınlanmadaki “yurttaşlık bilincinin” “vatan” sevgisine doğru evrilmesidir. İnsanın ilgi alanı bu durumda ailesi, köyü, kentiyile yaşadığı yurt olacaktır. En küçük bölgedeki bu yurttaşlık bilincinin sınırlarını ulus belirleyecek, ulus da böylece dar kapsamlı varlıkların aşılmasını kolaylaştıran pek çok enerji kaynağını harekete geçirecektir. Böylece vatan sevgisi ile yurttaşlık bilinci kaynaştırılacaktır.⁴³

Romantik akımda vatan sevgisi öyle kutsanıyor ve Hof'un belirttiği gibi Aydınlanmanın erdem aynasında yansıyan “ulus” şimdi öylesine yüceltiliyordu ki adeta tarihi yapan “yüce aktör” vasıflarıyla tanımlanıyordu. Örneğin Michelet, Fransız ihtilali hususunda şöyle bir değerlendirme yapmıştır: *“Halk aç olmasına rağmen fikir meselesini mide meselesine tercih etmiştir. Bu sayede ihtilal bütçe açığının değil felsefenin çocuğudur.”*⁴⁴ Michelet'e göre:

“Milletin kalbinde yaşamış olan ihtilalin (Fransız İhtilali) her türlü şey olduğunu anlatmak için bir tek çare vardır: o da aynı kalbe sahip olmaktır. Fransa kadar büyük

⁴³ Age, s. 264-265.

⁴⁴ Michelet, age, s. 27

bir kalbe... Böyle bir tarih eğer günün birinde yazılacak olursa müellifi muhakkak ki bir kahraman olacaktır.”⁴⁵

2. TARİHSELÇİ DÜŞÜNCELER

Esasen tarihselciliğin* Batıdaki kullanımı çok çeşitli manalar içermektedir. Örneğin, Hegel’in ve Marks’ın tarihselciliği ile Dilthey’in tarihselciliği arasında farklılıklar vardır. Dilthey, kendisinin de içinde bulunduğu çok sayıdaki idealist Alman filozofu gibi, Hegel tarafından oluşturulan kavramsal dünya içinde düşünmeye devam etmekle birlikte, onun metafizik tarafını dışarıda bırakmış, bunun neticesinde de onun “mutlak ruh” kavramını, metafizik bir terim sayarak reddetmiştir.

Ortaçağdan miras kalan ve 19. yüzyıl tarih felsefesinde etkili olan “Tarihe anlamını veren bir şey” arama mantığı, Hegel’de tin, akıl ve giderek Tanrı ile açıklanırken Marks buna tarih yasası adını vermiştir. Tarihin bir sona doğru gitmesi fikrini ortaçağdan devralan Hegel ve Marks bu sonu, “özgürlük” olarak adlandırmışlardır. Marks’ta bu son, gerçek insanlık tarihinin başlangıcı olmuştur. Dolayısıyla Hegel ve Marks’ın tarihselciliği, yani, *tarihin bir başlangıcı ve sonu olduğu ve onun bir sona doğru sürekli ilerlediği biçiminde özetlenecek olan bu düşünce modeli daha sonra “çizgisel – eskatolojik tarih bilinci” olarak adlandırılacaktır.*⁴⁶

Devlete yüklenen anlam ve devletin akılsallığı Hegel’de doruk noktasına erişmiştir ve bu sadece ideal bir model önerisi olarak değil tarihin gerçek devriminin kavranması için bir anahtar olarak temsil edilmiştir. Esasen Hegel, doğal hukuk teorilerinin

⁴⁵ Age, s. 16–17.

* Bazı yazarlar tarihselcilik ve tarihsiciliğin birbirinden farklı anlamlar ihtiva ettiğini söylemişlerdir. Ali Ünal, Tarihselciliğin, üzerinde ittifak edilmiş bir tarifi olmadığını söyler. Bir felsefe olarak kavram üzerinde önemli çalışmalar yapan Karl Raimund Popper de, onu farklı şekillerde ele almıştır. Genellikle historicism olarak adlandırılan kavram, Türkçe’ye çevrilirken, bazı tariflerle ilgili olarak tarihçilik, tarihsicilik ve tarihselcilik gibi kelimeler kullanılmakta, hatta birbirine ters açıklamalarda bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu kavramları daha fazla kabul gören tercüme ve kullanım şekilleri içinde ele alacak olursak: insan varlığını ve hâdiseleri, çevre şartlarının belirlediği tarihî konumları ve insanın onları kavrayışıyla birlikte, geçmişin gelecekle ilgili önümüze çıkardığı imkânların meydana getirdiği tarihî bir bütünlük içinde değerlendirme, tarihsellik (historicity); tarihin kendine ait karşı konulmaz kanunlar çerçevesinde ve düz bir çizgi hâlinde geliştiği, bu kanunların keşfiyle geleceğin bugünden kurulabileceği ve sosyal bilimlerin görevinin bu olduğu fikri tarihsicilik/öngörücü tarihselcilik (historism - historicism); tüm tarihî fenomenlerin tekrar edilemezliğini, her dönemin, hatta her bir anın o döneme ve ona damgasını vuran fikirler ve prensipler vasıtasıyla yorumlanması gerektiğini, geçmişin bugüne ait inanç, prensip ve motifler çerçevesinde açıklanamayacağını ve herhangi bir şeyin, hâdisenin, metnin kendi tarihî konumunda her ne ise o olduğunu, dolayısıyla gerçek adına izafiliği savunan akım da tarihselcilik (historicism) olarak adlandırılabilir. Bkz, Ali Ünal, “Kur’an Ve Çeşitli Varyasyonlarıyla Tarihselcilik Ve Hermenötik”, *Yeni Ümit*, sayı: 58, Ekim-Kasım-Aralık, 2002. (http://www.yeniunit.com.tr/konu.php?konu_id=418&yunit=bolum2)

⁴⁶ Özlem, age, s. 36.

karakteristiği olan “akılsal toplum olarak devlet” anlayışını aklın devletleşmesiyle(devletin aklı) bütünleştirmiştir.⁴⁷ Ranke de Prusya Monarşisine bir katkı olarak siyasi tarih anlatısına odaklanmak suretiyle “devlet” hususunda Hegel ile aynı yerde durmaktadır. Üstelik teosentrik anlayışı da Hegelci bir çizgi taşır. Ranke’ye göre, Şimdiki zamanda dâhil, verili bir zamanda mevcut olan her ne varsa hepsi Tanrının takdiridir.⁴⁸

Dilthey ise, Herder ve Alman Tarih Okulu’nun izinde başka bir tarih bilinciyle hareket etmiştir. O, tarihin bir sona doğru akıp giden bir süreç olarak görülmesini ortaçağın yeniçağa mirası olarak görmüştür. Ne var ki Yeniçağ, bu süreci laikleştirmiştir. Ona göre: “İnsan tarihe kendi ülküleri içinden bakma hakkına kuşkusuz sahiptir. Ama aynı insan tarihe, bu ülkülerin “garip bir determinasyon” ile gerçekleşeceği bir alan olarak bakma hakkına sahip değildir.” İnsanın ülkülerini gerçekleştirmek için dayandığı tek temel yine insan yani kendisi olmalıdır. Dilthey için, her dönem ve çağın kendisine özgü bir bütünlüğü vardır ve tarihte sürekli ilerleme anlamında bir akış söz konusu değildir.⁴⁹

Herder de evrensel anlamda geçerli insan aklı fikrini ve evrensel ölçüleri reddederek “bireycilik” ve “tarihsel değişim” fikrini savunur.⁵⁰

Tarihselcilik, tarihsel olguları, sıra dışı, eşsiz ve kendine özgü olarak ele alır. Buna göre, bir dönem, bir kültür ya da bir halk tamamiyle eşsiz ve kendine özgüdür. Bu tarihselciliğin “bireycilik” ilkesidir.⁵¹

Esasen geleneksel tarihselciliğin Almanya’daki kullanımı John Tosh’un anlatımıyla şöyledir:

⁴⁷ John Keane, *Sivil Toplum Ve Devlet Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar*, çev. Erkan Akın, Aksu Bora-Ahmet Çiğdem, Ayrintı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 92.

⁴⁸ Evans, *age*, s. 25.

⁴⁹ Özlem, *age*, 36-37.

⁵⁰ Gunnar Skirbekk- Nils Gilje, *Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çcc. Emrullah Akbaş, Şule Mutlu, Üniversite Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 378.

⁵¹ Skirbekk- Gilje, *age*, s. 379. Tarihselcilik, en başta tarihsel olguları sıra dışı, eşsiz ve kendine özgü olarak ele alışıyla kendisini ayırt eder. Bireycilik, bireylere ya da muayyen olgularla sınırlandırmamıştır. Bireycilik aynı zamanda toplulukta ve ‘üstün bireyde’ aranabilir. Bir dönem, bir kültür ya da halk tamaiyle eşsiz ve kendine özgüdürbu tarihselciliğin bireycilik ilkesidir. Bkz, Skirbekk-Gilje, *age*, s. 379.

“Bir çağdan bakarak bir başka çağı anlayabilmek için, geçen zamanla birlikte hem hayat koşullarının hem de insanların zihniyetlerinin hatta belki de doğrudan insan tabiatının değiştiğini kabul etmek ve bu günün değerlerini bir yana bırakıp daha önceki bir çağı içeriden görebilmek için çaba sarf etmektir.”⁵²

Başka bir ifadeyle, tarihselcilik, olaylar ve kişilerin tarih bağlamı içinde yerli yerine oturtulması, geçmişin olduğu gibi manzarasının çıkartılmaya çalışılması ve tarihsel olay ve süreçlerin böylelikle de “şeylerin” bu güne nasıl geldiklerinin empatik olarak anlaşılmasıdır.⁵³ Ve sonuçta tarih bilimi hepsini birlikte açıklayabilecek ortak bir paydadana ve aralarındaki ilişkileri ve bunların işleyiş düzenini aydınlatacak mantıktan yoksun somut olgular yığınına inceleyen bir dala dönüşmüştür. Almanya’daki temsilcileri için tarihsel olguların ötesinde yazgının gidişini belirleyen, Tanrısal elden ve kurumlarla siyasal sürece biçimlerini kazandıran ulusal ruhtan başka hiçbir gerçeklik yoktur.⁵⁴ İşte bu Almanya’da romantik akımın tesiri altında gelişen tarihselcilik modeli ulusçu tarih yazımının doğmasına sebep olmuştur.

İnsanların, eski çağı anlamaları için bir çağrı olmasından öte bu akımı savunanlar kendi zamanlarının kültür ve kurumlarını anlamanın da ancak tarihsel bir bakışla mümkün olabileceğini öne sürmüşlerdir. Tarihe yaklaşımdaki bu değişiklik aslında Aydınlanmanın akılcılığına karşı bir tepkidir. Bunlar 1800 civarındaki Avrupa düşüncesindeki baskın hareket olan Romantizmin etkileridir.⁵⁵

Tarihselcilik terimi ilk kez Novalis’le Almanya’da ortaya çıktığı halde 18. yüzyılda Vico ile başlayıp 19. yüzyılda şekillendirilmiştir. İnsan bilgisinin kendisini temellendirdiği her çeşit kesinlik ve mutlaklık iddiasını sorunsallaştırmış ve doğa ile insan arasındaki kesinliğin, konusu insan olan tarihte bu kadar problemsiz kurulamayacağının düşünülmesi üzerine ortaya atılmıştır. Dolayısıyla ortaya çıkışında, İnsan ve toplumun artık doğa bilimlerinde olduğu gibi mekanik prensiplerle açıklanamayacağının anlaşılması etkili olmuştur.⁵⁶

⁵² Tosh, *age*, s. 14.

⁵³ Anthony Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.140-141.

⁵⁴ E.H.Carr, J., Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik Ve Yanıllık*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 24.

⁵⁵ Tosh, *age*, s. 14.

⁵⁶ Yasin Aktay, “Tarihselcilikte Huzur İradesi”,

http://www.angelfire.com/art/yasinaktay/Hermeneutic%20Context/Tarihselcilikteki_Huzur_iradesi.htm

Tarihselci yaklaşım hermenötik bir tarih kavrayışıdır.* Hermenötik, kelime olarak tercih etme ve yorumlama demektir. Bu yorumlama her tarihi ortamda kişiye göre değişen yeni bir yorumlamayı/tercüme etmeyi ifade eder. Buna göre tarihi araştıran kişi hem tarihin içindedir, hem tarihin ürünüdür hem de tarihi yapmakta olan kişidir. Tarihte meydana gelen olaylar somut, ferdi ve eşsizdir yani tekrarlanamazlar ve her olgu ancak kendi tarihi ile anlam kazanır. Tarihselci yaklaşımda geçmişteki olgular bu gün için belirleyici değildir, onların hadiselerle yön verme yetkisi yoktur. Burada tarihsel bilimciliğe bir karşı çıkış söz konusudur. Yani tarihte her mesele kendi tekiliği ve özgüllüğü içinde ele alınmalı, genellemelere gidilmemelidir. Dolayısıyla tarihteki olaylar ancak kendi kısımlıkları içinde incelenebilir. Ancak yine de yorumbilgisel ele alıştır bu sübjektif olanı anlama çabası altında, her bireyin kendi özneliliği içinde davranacağını söyleyerek genel bir önermeye ulaşılabilirliği yadsımaz tersine, böyle bir genele ulaşma arayışı içindedir.⁵⁷

Tarihselci yönelimin ortaya çıkmasına neden olan Tin bilimlerine göre, tarihsel ve toplumsal gerçeklik alanı ne Comte pozitivistliğiyle ne de Marksist bir yasa bilmi ile açıklanabilir bir şey değildir. Bu gerçeklik alanı, ancak “insan bilinci” ve insanın, “yapıp etmeleri” ile açıklanabilir ve bu gerçeklik, doğa yasaları ile değil, tinsel bilimlerle çözülebilir. Önemli olan nedenlerin bilinmesidir sonuçların değil... Oysa tarihselcilere göre, doğa bilimlerinde, her sonuç, ardından gelen bir başka şeyin nedenidir. Tinsel bilim ise salt nedenlerle ilgilenir sonuçlarla değil... Nitekim doğal varlık alanında, nedensellik, bir önceki olayın bir sonraki olayı yönetmesi, determine etmesidir. Oysa Tin bilimlerinde, tarihsel varlık alanında bu anlamda bir nedenselliğin kurulamayacağından hareket edilir. Buna göre, İnsan dünyasındaki nedensellik başka bir deyişle tarihsel varlık alanındaki nedensellik, insanların başarıları ile olaylar arasında olup biten bir determinasyon ilkesidir. Her olay, bir değerler duygusu olan, önceden gören ve yön veren, özgür olan, yapıp etmelerinin arkasında bulunan yani “isteme sahibi olan” bir varlığın (insanın) meydana getirdiği bir olaydır. Hâlbuki tarihselci anlayış açısından, doğal varlık ne ise odur. Onun içerisinde onu yöneten bir

* Prantl, 1852’de tarihselcilik terimini “hermeneutik tarih kavrayışı” olarak tanımlar. Ona göre tarihe yönelme tarzımızı, hermeneutik etkinliği yani yorumlama dediğimiz bir etkinlik oluşturur ki, böyle bir etkinliğin başvurabileceği tek “genel”, insani-toplumsal olan her şeyin “tarihsel” olduğu varsayımdır ve bu varsayımla çalışan tutuma “tarihselcilik” denir.

⁵⁷ Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine...* s. 72.

başkası yoktur. Doğal olaylar -doğada geçerli olan varlık ilkeleri- doğa yasaları sebebiyle kendiliklerinden birbirlerini etkilerler ya da birbirlerinin etkisine engel oluşturabilirler. Bu açıdan doğal olaylar, belirli hal ve şartlar içinde daima belirli sonuçları vereceklerdir.⁵⁸

Dolayısıyla tarihe ve topluma yönelen bilginin “doğa –bilim” örneğine göre kurulamayacağını iddiasındaki eğilim “tinsel bilimlerden” gelmiştir. Çünkü doğada rastlanmayan, belli bir biçimde dili kuran / oluşturan insan kitlesi ve bir ulus olarak karşımıza çıkan, dille eylem bağıntısına göre oluşan insanın kendisi için kurup aynı zamanda içinde yer aldığı bir tinsel dünya söz konusudur.* Oysa bu dünyayı, doğa bilim örneğine göre düzenleyen toplumsal bilim ise tam bir bilgiye ulaşmak hususunda kısıtlı bir bilgi sunar ve bize amaç- eylem bağıntısı içinde yalnızca temel nedenlerin sonuçları durumundaki olgular arasındaki ilişkileri kâğıt üzerine dökmemiz hususunda hizmet eder. Ne var ki sonuçları değil, nedenleri bilme olan “gerçek bilme” bizi tarihsel toplumsal gerçeklik hakkında “nedenli bilmeye” götürecek bir başka bilim modeline ihtiyaç duyar ki bu da “Tinsel bilimdir”. Bu düşünüş, felsefede ilk kez İbni Haldun’a, batı dünyasında ise Giambattista Vico’ya kadar giden bir geçmişe sahiptir. Ama doğa bilimleriyle tinsel bilimlerin sınırlarını olanca genişliğiyle gösterip sistematik olarak belirleyen ve temel özelliklerini saptayan ilk kişi Wilhelm Dilthey olmuştur.⁵⁹

Giambattista Vico (1668–1774) tarihe empatik yaklaşmanın doğruluğunu ifade eder ve onun içeriden anlaşılabilirliğini söyler. Ona göre, eşyanın ve tabiatın bilgisi tamamen dışarıdan elde edilebilir. Ama tarih, bizim kendisine içeriden bakabileceğimiz dolayısıyla doğrudan algılayabileceğimiz bir gerçekliktir. İnsanın doğası bir soyutlama olamaz. İnsan doğası ya da karakteri tarihsel ve toplumsal koşullar tarafından belirlenir. Bu koşulların niteliği somuttur, zaman içinde evrilir ve farklılıklar gösterir. O yüzden bir toplum ancak evrilen tarihsel serüveni içinde anlaşılabilir ve bu serüveni toplumun

⁵⁸ Zeki Arslantürk, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod Ve Teknikleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2001, s. 58.

* Wilhelm Von Humboldt, dillerin gelişimi üzerinden ulusların karakterlerini saptamaya çalışır. Ona göre nesnelerin algılanışında kaçınılmaz bir öznellik vardır. Sözcükler, nesnelere kendi anlamlarını katarak, nesneye yeni bir öznellik verirler ve aynı ulus dilinde, aynı olan bir öznellik söz konusu olduğunda, her dilde, özel bir dünya görüşü olduğuna göre, her ulusta da özel bir dünya görüşü vardır. Hegel’de tarihsel süreç diyalektik bir biçimde gelişmeyle açıklanırken dil tarih dışı sayılmıştır. Ancak, bu noktada O’ndan ayrılan Humboldt için, yaratma gelişmeden önemlidir. Bir bahar günü çiçeklerin açması gibi, diller ortaya çıkmıştır. Yani uluslar ve kültürler Hegel’deki gibi gelişme esasına göre değil, doğuştan çeşitliliklere sahiptir. Hegel için ise dil, tinin dünya tarihi ile ilgili bir türünü deşildir. Dil tarih dışıdır. Bkz, Bedia Akarsu, *Wilhelm Von Humboldt’ta Dil Kültür Bağlantısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 63, 68, 77.

⁵⁹ Özlem, *age*, s. 8–9.

dili, mitleri, folkloru ve ekonomisi anlatır. Vico'nun bu yaklaşımından, milliyetçi tarih görüşü derinlemesine etkilenmiştir.⁶⁰ Daha sonraki dönemde Alman bilginleri Vico'yu yeniden keşfetmişler ve *düşüncelerin, ticaret malı gibi "sızma" ile değil, her ulusun gelişmesindeki belli bir aşamada kendisine gereken şeyi, bağımsız olarak keşfetmesiyle yayıldığı konusunda onun öğretisini örnek alarak, Vico'ya büyük bir değer yüklemişlerdir.*⁶¹

Vico, Başyapıtı olan "Yeni Bilim'i 1725'de yayınlanmıştır. O, Yeni Bilimle, tüm tarihsel toplumsal olayları yönlendiren "insani idelerin" tarihidir demiştir. Ona göre, gerçekleri bilmek, nedenleri bilmektir. Ve bu dünya, tamamen insan yapısı şeylerin, dillerin göreneklerin, hukuksal ve politik örgütlenmelerin özel mülkiyetin dünyası olarak tinsel dünyadır. Bu yüzden tarih, bu dünyayı insandan, insan tininin yönelimlerinden yola çıkarak araştırabilir. Yeni bilim, sonsuz bir ideal tarihi, zaman içinde akıp gitmiş olan tüm halkların tarihini, onların yükselme, ilerleme, durgunluk, düşüş ve çöküşleriyle birlikte betimlemeye çalışır. Ve insani bilimlerin bağlı olduğu yasalar doğa bilimlerinde olduğu şekliyle nokta, çizgi, düzlem ve şekillerden daha fazla gerçeklik taşır.⁶²

Gottfried Von Herder (1774–1803), Herder, evrensel anlamda geçerli insan aklı ve fikrini ve zamansız evrensel ölçüleri reddeder. O, Aydınlanmanın "ben" idrakine ve gelecekle ilgili aşırı iyimserliğine karşı kesin bir eleştiri içindedir.⁶³

Ona göre, her ulusun, her tarihsel dönemin kendine haslığı söz konusudur. Tarihsel- toplumsal gerçeklik, insan özgürlüğünün ortaya çıktığı bir alan, amaçlı ve istemli eylemler dünyasıdır. Bu nedenle bu dünyada doğa bilimsel bir gerçeklik aramak boşunadır. Tam terine Herder için, tarihe şekil veren en önemli şey, onun genelliği değil bireyselliğidir. Ona göre, tarihte, doğa bilimsel anlamda yasalar ve kategoriler olmadığı gibi, ona süreklilik kazandırabilecek ideler de yoktur. Çünkü insani düşünce ve amaçların ürünü olan bu ideler de durmadan her çağda değişirler. Ama her çağın, her dönemin kendisi için, kendisine kurduğu bir düzen, bir tinsel yaşam tarzı ve bu yaşam

⁶⁰ Süleyman Seyfi Öğün, *Mukayeseli Sosyal Teori Ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 21–22.

⁶¹ Collingwood, *age*, s. 105.

⁶² Özlem, *age*, s. 17–21.

⁶³ Skirbekk-Gilje, *age*, s. 378.

tarzına şekil veren hukuksal politik, ekonomik kurumları, bu yaşam tarzına sinen ahlaksal, dinsel, estetik ilke ve ideleri vardır. Tüm bunlar o çağın, gerçeğine varmak için motifler, nedenler durumundadırlar ve sadece o çağ için geçerlidirler. Bu yüzden her çağ, her dönemler insan topluluğu, her ulus kendi içinde bir bireysel bütündür. Bu bireysel bütünler ise Herder'e göre, Aydınlanmacı-ilerlemeci görüşün sandığı gibi, birbirlerini sürekli ilerleyen çizgisel bir şema içinde izleyemezler. Tarihte ilerleyen dönemler kadar iniş ve çıkışlar da vardır. Kısacası tarihe süreklilik veren hiçbir yasa, hiçbir ide olmadığından bu durumda tek olanak, her bireysel bütünü, her çağı, her dönemi, her ulusu kendi tekliği, özgülüğü ve benzemezliği altında ele almaktır.⁶⁴

Ona göre, tarihçinin görevi: *"Geçmiş zamanda yaşamının nasıl bir şey olacağını hayal etmektir."* Öyleyse der: *"Kendini devrin içine, göklere tüm tarihe daldır, her şeyin içinde hisset kendini"*⁶⁵

G.W. Friedrich Hegel'in (1770–1831) tarih felsefesine göre, tarih, yalnızca olgu olarak saptanmakla kalmayıp olguların niye oldukları kavranarak anlaşılan bir tarih haline gelmiştir. Bu tarih insanlığın evrensel bir tarihi olacak (burada Herder'i izler) ve ilkel çağlardan bugünkü uygarlığa doğru bir ilerlemeyi sergileyecektir.⁶⁶ Diyalektik ve determinist bir belirlenimci olan Hegel'in tarih felsefesinin en önemli özelliği Tanrı merkezli (teosentrik) olmasıdır. Franz Oppenheimer, *"Devlet"* adlı eserinde, Hegel'in tanrı merkezli felsefesinin, güçlü bir "devleti" amaçladığını şu ifadelerle açıklar:

*"Almanya'da düşünce dünyasının önderleri teologlar özellikle de Protestan teologlardır. Onların elinde devlet, Tanrı tarafından biçim verilmiş bir araç neredeyse içinde tanrılık saklı bir kurum olarak görülmeğe başlandı. Bu düşünce giderek Hegel'in sisteminde doruğa çıkan bir devlete tapış sonucuna ulaştı."*⁶⁷

Hegel'e göre bilgi içerikleri tek tek zihinlerin değil, mutlak bir zihnin Yani Tanrı'nın ürünüdür. Hegel buna Geist, İde (Tin) adını da verir. Geist kendisini Doğada ve insan aklında ortaya çıkarır. Mutlak akıl (ruh) kendi kendinin bilincine varmak ve bağımsız bir varlık olabilmek için, tarihsel yönelim içinde evrimleşir ve olgunlaşır. İşte

⁶⁴ Özlem, *age*, s. 22–23.

⁶⁵ Skirbekk-Gilje, *age*, s. 380.

⁶⁶ R.G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s. 150.

⁶⁷ Franz Oppenheimer, *Devlet*, çev. Alaaddin Şenel, Yavuz Sabuncu, Engin Yayınları, İstanbul, 1997, s. 25.

bu şekilde mutlak akıl, “üçlü adım”dan oluşan bir diyalektik izlemiştir. Hegel bu üçlü adımı tarihe de uygulamıştır. Ona göre, tarihte daha sonra olanlar daha önce olanların ışığı altında anlaşılır. Değişim içsel bir mantık yoluyla anlaşılabilir. Onun doğa olayları gibi önceden sezilmesi mümkün değildir. Çünkü tarihte, doğadakinin tersine her zaman yeni olan şeyler vardır. Ancak bu yenilik dış gerekliliklerden kaynaklanmaz, yalnızca “kusursuzluk arzusunun” bir sonucudur.⁶⁸ Hegel düşüncesinin teleolojik karakteri, tarih felsefesinde çok açık bir biçimde görülür. Hegel’de diyalektiğin temel hedefi, mutlak tinin (tanrının kendindeki hali) öz bilince ulaşması demektir. Bu diyalektik, tinin kendine yabancı bir dünya varsayarak, özbilincine vardığı ve sonra da dünyanın kendi olduğunu fark etmeye başladığı bir diyalektiktir. Ona göre, Dünya tarihi, özgürlük bilincinin ilerlemesiydi. Bu ise doruk noktasına modern Avrupa’daki ulus devletle ulaşacaktı. Dolayısıyla Hegel’de, bu süreci bildirmenin daha derin bir anlamı vardı ki o da şuydu: Dünya tarihi, *“tinin en yüksek biçimiyle ilahi ve mutlak bir sürecin, tinin kendi doğasını keşfettiği ve kendi bilincine vardığı bir ilerlemenin ifadesiydi.”*⁶⁹

Esasen Hegel’in felsefesinde Mutlak ruhun, yabancılaşarak özbilincine varma hali söz konusudur. Bu olay, mutlak ruhun bir nesne haline gelmesidir. Bu nesne dünyaya tekabül eder, maddileşen bu dünya, bir topluma tekabül eder. Toplum ise Hegel’de bir ruh olarak kavranır. Bu ruh özne olarak birçok ruhtan oluşur. Bu ruhlar da, günlük dilde insanlara tekabül eder. Mutlak ruhun kendisini gerçekleştirmesi, insan tarafından durdurulmuş olan ve değişen yönlerini vurgulamaktadır. İşte bu ruh, zamanın ruhu (zeitgeist) ileriye doğru gittikçe mükemmel; geriye doğru gidildikçe, daha az kemali ifade eder. Buradaki süreç, mutlak bir süreçtir. Mutlak ruhun ise kendisine yabancılaşması, Hristiyanlığın İsa tasavvurudur (Tanrının insan olarak dünyaya gelmesi). Bu görüşün ne zaman ortaya atıldığı çok önemlidir. Hegel, Prusya’nın Napolyon tarafından işgali sırasında temel eseri olan “Ruhun Fenomenolojisi”ni yazmış, Prusya ordusunun Fransa tarafından imha edildiği savaşın önceki gecesinde tamamlayarak 1807 yılında neşretmiştir. Bu fikir, Almanya’ı Fransız işgalinden kurtarmak ve Alman birliğini kurmaya matuf bir düşüncedir.⁷⁰

⁶⁸ Kubilay Aysever, *Collingwood’un Tarih Felsefesi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 12–13.

⁶⁹ Callinicos, *age*, s. 88–89.

⁷⁰ Bkz, Tahsin Görgün, “Tarihsellik Ve Tarihselcilik Üzerine Birkaç Not”, *Yeni Ümit*, sayı: 58, Ekim-Kasım-Aralık, 2002. (http://www.yeniiumit.com.tr/konu.php?konu_id=418&yumit=bolum2)

Leopold Von Ranke (1795–1886) tarihin organik bir gelişme gösterdiğinin altını çizer. Tarihin gelişimine temelden müdahale de bulunmak ise bu doğal gelişime engel teşkil eder. Esasen bu görüş, 1800’lerde tutucu direniş için kullanılan bir argümana dönüşmüştür. Napoyon’un savaşlarının ardından ulusal hissiyat Fransız rasyonalizmine sırtını dönmüş, modern tabii hukuk teorisindeki eşitlikçi unsurlar, kökünü Alman hukuki ve tarihi geleneğinden alan ulusal bir tarihselciliğe bırakmıştır.⁷¹

Tarihselcilerin üzerinde durdukları en önemli husus “tarihsel süreklilik” kavramıdır. Eğer belli bir tarihsel dönemin anlamından, bize kalmış bir şey yok ise, düşünsel bir iz sürmek olanaklı değilse anlamaktan söz etmek mümkün değildir. Kopuk kopuk sıralanan şeyler bizim için anlamlı olamaz. İşte süreklilik burada ortaya çıkar. Yani kopukluğa, artık var olmamaya, kesintiye karşı geliştirilen, tarihin sürekliliği kavramı, tarih yazan Leopold Von Ranke’de (1796–1886), S.G.Droysen’de (1808–1884) ve sanat tarihçisi Jacop Bruckhardt’da ortaya çıkmıştır. Bunlara göre tarihi tarih yapan şey, onun sürekliliğidir.⁷²

Wilhelm Dilthey (1833–1911) Vico’dan başlayıp bir koluyla Herder ve Alman Tarih Okulu, öbür koluyla Alman idealizminin öğretilerinin bir senteze getirme girişimi içindedir. Bu girişimde bir yandan Alman tarih okulunun tarih bilinci ile hareket ederken öbür yandan Hegel’in tin kavramının etkisi altındadır. Ancak onun Hegel’den farkı, tin kavramını sadece, “insanın yapıp etmeleri” olarak ele almasıdır. O, Hegel gibi tarihe mantıkçı bir Tanrı sokmamıştır. Dilthey’de tarihsellik, tarihsel olup bitmeler içinde hem insanı oluşturan, hem insanın oluşturduğu bir tinselliktir. Tinselliğe tarihselliği bulaştıran ise Hristiyanlıktır. Bunu da Hegel devralmıştır. Hegel’in tarihselciliğinde, “mutlak bir anlam arama” (ya da açıklama) söz konusudur ki, Dilthey’e göre tarihte mutlak bir anlam değil, her zaman değişip duran bir “anımlar çokluğu” vardır.⁷³ İşte bu yönüyle Dilthey, tarihçilerin yöntemlerinin kesin bilimlerdeki

⁷¹ Skirbekk- Gilje, *age*, s. 383.

⁷² Önay Sözer, *Anlayan Tarih Dil- Tarih İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*, Yazko Yayınları, Ankara, 1981, s. 43–44.

⁷³ Özlem, *age*, s. 38–39. Dilthey, Alman Tarih Okulu içinde yetişmiş bir tarihçidir. Tarihin Almanya’da gösterdiği güçlü gelişmeyi yakından izlemiştir ve Alman Tarih Okulu’nun tarihçiliğinin, tarihsel-toplumsal gerçekliğe yönelecek bir bilimin dayanması gereken temelleri açılmayarak bu husustaki eksikliklerini gidermeye çalışmıştır. Bkz, Özlem, *age*, s. 25.

gibi açıklayıcı olamayacağını, ister istemez anlamaya yönelik olacağını savunmuştur ve tarihsel bilimciliğin karşısında yer almıştır.⁷⁴

Dilthey, bilimsel anlamda yorum bilgisini gerçekleştiren ilk kişi olmuştur. O, Alman Tarih Okulunun tarihçilikteki etkisini şöyle açıklar:

*“18. yüzyıla kadar tarih, metafiziğin güdümünde öbür yandan da doğa bilimlerinin güdümünde kalmıştır. İlk kez tarihçi okul (Alman Tarih Okulu = Prusya Okulu) tarihsel bilincin ve tarih biliminin vesayetten kurtarılıp bağımsızlıklarını kazanmasını sağlamıştır. Tarihçi okul, tarihsel süreçlerin kendine özgürlüğüne sevgi dolu bir yaklaşımla yöneliyordu. Tekil tarihsel olayların taşıdığı değeri / anlamı sadece o olayın kendi gelişim bağlamı içerisinde belirtmek isteyen bu tarih görüşü, bu günün yaşamı açısından geçmişte kalmış olanın nasıl açıklanabileceğini sorguluyor ve tinsel yaşamın her anında tarihsel bir niteliğe sahip olduğunu benimseyen bir toplum öğretisine dayanıyordu. Ancak, bu okulun inceleme ve tarihsel fenomenleri değerlendirme tarzı, “bilinçle” bağımlı olgu ve olayların çözümlenmesi bakımından eksiktir. İşte bu nedenle bireysel ve tarihsel/ tinsel olanla ilgili bir temellendirme için güvenilir bir bilgiye ulaşmak konusunda felsefi bir temellendirmeye gerek vardır”.*⁷⁵

Dilthey’in bakış açısına göre, İnsan, tinsel olan şeylerin kökenlerini araştırırken, kendisi hakkındaki özbilincinin içerisinde, bir irade özgürlüğü, bir eylem sorumluluğu görür. İnsanın kendi eylemlerine koyduğu bir değer, bir amaç söz konusudur ki, O, bununla bir nesnel zorunluluklar alanı olan doğa alanından ayrılır. Dilthey, “doğal değişmelerin mekanik akışına karşıt olarak, iradeye dayalı eylemlerden” bahseder. Ona göre varlık âleminde, tinsel bir bütünlük söz konusudur. İnsan varlık âleminde tinsel olan her şeyi kendi emeği ve başarıları ile algılar. Ancak bu “bütünlüğün” anlamına, yaşadığı zamanla sınırlı olarak, kendi deneyimleri çerçevesinde sahip olur. Gerçekte insanın ve insanlığın gelişimini de, öncelikle ve her zaman bunlar yapar. Ona göre, İnsan, doğa karşısında edilgen değildir. İnsan, *doğanın akışındaki boş ve ıssız tekrarı bilinç yoluyla aşar. Ve bilincinin tasarımları altında kendi tarihsel gelişimini kurar ki; böylece o burada kendi entelektüel çabasının ürünleri olan ideallere doğru yönelmiş*

⁷⁴ Laurent Wirth, “Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek”, *Tarihin Kötüye Kullanımı* içinde, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2003, s. 21.

⁷⁵ Wilhelm Dilthey, *Hermeneutik Ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 14–15.

*bir putperestliği yaşamaya koyulmuş olur. İşte tin bilimlerinin konusu, tamamen insani / tarihsel olan bu gerçektir.*⁷⁶

Dilthey'e göre, bu bütünü (yaşamı), bu tinselliği tam olarak kavrayamayız. Çünkü biz bu tinsellik tarafından tutukluyuzdur. Tutuklu olduğumuz yerden onun btnliğn göremeyiz. Dolayısıyla tarihsel- toplumsal gerçekliği bütün olarak kavramak bir ütopyadır. O zaman bizim bu gerçekliği, bugünden kalkarak yorumlamaktan başka remiz yoktur.⁷⁷ Dolayısıyla tarihsel-toplumsal dünyanın bilgisine ancak bir "bilinç deneyi", "i deney" ile ulaşabiliriz. Dilthey bu sebeple "anlama" kavramını ortaya atar. O halde tarihi araştıran kişi, salt akıl ile alışamayacağından geçmişe yönelirken anılarına, belleğine, i deneyine, başkalarıyla bir arada yaşama ile edindiği izlenim ve sezgilerine dayanarak geçmişi anlamaya çalışacaktır. Gerçi burada bir hayal gücü olmalıdır ama bu nedensel çalışan bir bilimsel kafanın hizmetinde olmalıdır.⁷⁸

Esasen yorumbilgisel birçok filozoftaki ortak çıkış noktası, İnsanlığın bugün eriştiği düşün ve kültür durumunu ilkin göz önünde bulundurmak ve bu durumu artık bilmezlikten gelinen, unutulmuş ya da boşlanmuş özgün bir temele geri getirerek aydınlatmamızı denemektir.⁷⁹ rneğin Dilthey'e göre, Avrupa kültürü ve tarihi bunalımdadır. Kültür değerleri gitgide soyutlanmuş ve doğrudan doğruya tarihi gelenek adına ne varsa ondan kopma anlamına gelen bir son durum yaşanmaktadır. Kültür kendi temelinden olmuş temelsiz kalmıştır ve işte bu şeklide yorumbilgisel düşünce, hemen hemen bütün temsilcilerinde temele dönmeyi hedeflemektedir. Dilthey, yorumbilgisinin temel kavramlarından biri olan "anlama kavramı" ve "tarihsellik" ile bu temelsizliği gidermeye çalışmaktadır. Anlama kavramı, duygularımıza dışarıdan verilen göstergeler aracılığı ile ieridekini tanıma sürecidir. Bu "kendini içine koyma" ve "yeniden yaşama" ile gerçekleşecektir.⁸⁰ örneğin -bir sıkıntı olarak- Dilthey'deki 'gelenek' meselesi, "biroklarıyla eş zamanlı olarak paylaştığımız, benzer şekilde duyumsadığımız, kaybedildiğinde benzer acıları yaşantıladığımız, içinden geçerek

⁷⁶ Age, 29–30.

⁷⁷ zlem, age, s. 30.

⁷⁸ Age, s. 31–32.

⁷⁹ Sözer, age, s. 33.

⁸⁰ Age, s. 35–36.

yeniden ürettiğimiz toplumsal bir öz, vazgeçilemez bir kavram olarak karşımıza çıkacaktır.⁸¹

Özetle, Ortaya çıktığı dönemde, yorumbilgisel düşünce, Aydınlanma dönemi sorunsalı olan Avrupa kültürünün saplandığı soyut biçimselliği – kültür – tarih yabancılaşmasını yenmek üzere ortaya atılıyordu.⁸² Kaldı ki Dilthey'e göre, 17. ve 18. yüzyılda doğal hukuk, din, soyut devlet öğretisi ve soyut ekonomi – politik içinde geliştirilmiş olan toplumsal ideler sistemi, pratik sonuçlarını Fransa'da 1789 devrimi içinde bulmuştu. Ne var ki aynı devrimin orduları, eski, kendi içine dönük iki bin yıllık bir tarihin sisleri arasında gömülüp kalmış olan Alman devletinin topraklarını işgal edip parçalamıştı. İşte bu durum Almanya'da, tinsel olaylar söz konusu olduğunda, toplumsal idelerin bütüncül bir sisteminden hareketle, gerçekliğe ön yargılı olarak yönelmenin yanlışlığını gören bir tarih görüşünün (Tin Bilimleri) kurulmasına yol açmıştı.⁸³

Buraya kadar ele alındığı haliyle, tarihsellik ve tarihselcilik tartışmalarının Almanların Avrupa'da kendi varoluşlarını muhafaza etmek ve savunmak için geliştirdikleri "*panteist bir ideoloji*" olduğu ifade edilmeye çalışıldı. Bu tartışmaların Türkiye'deki tarihçilik ile ilgisi ise şudur: Tarihselcilerin özellikle vurguladıkları bir husus vardır ki, bu husus, hiçbir düşünce ve medeniyet tarafından ihmal edilemez. Bu husus insanın tarihselliğidir. Çünkü "tarihsellik", insanî varoluşun ve bu varoluşun içinde gerçekleştiği şartların "biricikliği" ve "tekerrür edilemezliği" anlamını da içerir. Yani buna göre, her insan gibi, her insanın yaşadığı şartlar da biriciktir; hiç kimse diğerinin "şartlarında" yaşamaz ve hiçbir insan başka biri tarafından tam anlamıyla "temsil" olunamaz. İnsanlar arasındaki benzetmeler ve geçmişte olup bitmiş olaylar arasındaki "benzerlikler" birer kurgudan ibarettir; hiçbir şekilde temellendirilemez ve birisi ile diğeri arasında ayniyet esasına dayalı hiçbir mukayese yapılamaz. Bundan dolayı tarihî olana yönelenin asli vazifesi, onu kendi "biricikliği" içinde kavramaktır. Bunun imkanını araştırmak, bir anlamda tarihselci metodoloji arayışının en önemli vazifesidir. Tarihselcilikte, dediğimiz gibi, İnsanın var oluşunun "biricikliği", aynı

⁸¹ Yurdagül Mehmedoğlu, Ali Ulvi Mehmedoğlu, "Din Eğitiminin Yöntem Geliştirme Arayışlarında Psikolojinin Etkileri" Bkz, <http://www.academical.org/dergi/MAKALE/s7dinegitiminin.htm>.

⁸² Sözer, *age*, s. 39.

⁸³ Dilthey, *age*, s. 12.

zamanda insanın içinde var olduğu şartların biricikliği anlamına gelmektedir. İnsani var oluşu bu şekilde kavramak, insanı üstesinden gelinemez problemlerle karşı karşıya getirir. Örneğin “lisanın” zaman ve mekân üstü özellikleri inkâr edilmektedir. Aklın da Dilthey’de görüldüğü üzere bir tarihsellik içererek zamana ve mekâna bağlı olarak değişmesi söz konusudur. Aslında tarihselci iddianın başlıca doneleri olan “farklılık”, “özgüllük” ve “biriciklik” meselesi, insanın varoluşunu hakikatte mutlaklaştıramaz, tersine, insan dil ve akıl ile kendi tarihselliğini aşabilir. Örneğin İnsan dili kullanırken başkalarının kullandığı “kelimeleri” kullanarak kendi tecrübesinin biricikliği iddiasından vazgeçmiş olur. Üstelik akıl da tarih üstü bazı özelliklere sahip olup insanın tarihselliğini aşması yönünde sahip olduğu bir imkândır.⁸⁴ Ulusçu tarih yazımını ilgilendiren nokta burasıdır. Zira ulusçu tarih yazımı insanı salt kendi tarihselliği içinde kavramıştır. Sonuç olarak Rus tarihçisi Guverich’in ifade ettiği gibi 21. yüzyılın ideal tarihçisinin kendisini artık, *Michelet döneminin Romantik fantezilerine kaptırmaya hakkı yoktur*. Ayrıca tarihçi, Dilthey’in yaptığı gibi, *geçmişin insanının psikolojilerini yaşamaya, hissetmeye de kalkışmamalıdır*. Çünkü o, ne Ranke’nin “büyük görgü tanığıdır” ne tarih metinlerinin ümitsiz, pozitivist kölesidir, ne de ulaşılabilen ve tasavvur edilebilen bütün olayları ayırım yapmadan toplayandır. O asıl, kendi çevresinin dünya görüşünü olduğu kadar kendi dünya görüşünü de, araştırdığı insanların dünya görüşü ile karşılaştıran bir düşünürdür...⁸⁵

3. TARİHTE LİNEER İLERLEME DÜŞÜNCESİ VE NESNELLİK İDDİALARINA DİĞER ELEŞTİRİLER

Gelecek ve geçmiş önceden kestirilebilirliği konusu, gerek Marksist gerekse ulusçu tarih yazımında hep sorunlu oldu. Örneğin, ulusçu tarih yazımında, birey (ya da ulus) kendi özgüllüğü içinde kavranmaya çalışılarak, geçmişle şimdinin ve geleceğin arasında kopmadan akıp giden olayların sürekliliği içinde ele alınacak olan, bir ulusa ya da halka kolektif bir kimlik kazandırmak adına, bir nevi, toplumsal işlevini yerine getirme iddiasındaki tarih yazımı, siyasi- politik hedefleri için kötüye kullanılarak çok kültürlülüğün dışında bir amaca yönelirken biz ve öteki ayrımında ne gibi tehlikeli

⁸⁴ Bkz, Tahsin Görgün, “Tarihsellik Ve Tarihselcilik Üzerine Birkaç Not”, *Yeni Ümit*, sayı: 58, Ekim-Kasım-Aralık, 2002. (http://www.yeniumit.com.tr/konu.php?konu_id=418&yumit=bolum2)

⁸⁵ Aaron I. Guverich, “Tarihçinin Çifte Sorumluluğu”, *Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu* içinde, (der.) François Bédarida, çev. Ali Tartanoğlu – Suavi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 109–110.

kavşaklara yol alıyordu bu önemli bir sorundu. İşte tüm bu sorunlar zaman içinde bazı sorulara yol açtı. Örneğin, Bir kimlik tarihini, daha açık olarak bir ulusun tarihini yazmak söz konusu olduğunda, Hobsbawm'ın sözüyle, “çok uzun zamandan beri varmış gibi yapan tarihsel roman varlıklarının karşımıza çıkışının kaçınılmaz bir biçimde, zamansal hatadan (anachronizm), içeriksizleştirme ve uç örneklerde yalanlardan oluşmasının”⁸⁶ sonuçları nereye varmıştı? Olgı ile kurguyu birbirinden ayırmadaki güçlükler konusunda ortaya ne tip sorular ve sorunlar çıkmıştı? Tarih süreçleri nesnel ve bilimsel bir yaklaşımla anlaşılabilir miydi? Modern zamanın ruhunun, geleceğe yönelik bir bakış açısının hâkim olduğu “ilerlemeyi” hedefleyen bir sona varışı özümsemesine karşın Dünya savaşlarının etkisiyle bu arzuya inen darbe ve altüst oluş neticesinde modern düzenin sonu mu gelmişti?

“İlerleme”, öyle tutkulu bir anlayıştı ki ulusçu tarihçilikte geçmiş empatik olarak kavranarak, Marksist görüşe göre ise nedensellik bağlamında ele alınarak ileriye doğru koşuyordu. İdealizm, materyalist sebeplilik teorisinin karşısına, ereklilik teorisini (teleolojiyi) çıkarmıştı. Hegel’de (1770–1831) tarihin ilerlemesi zeitgeistin (zamanın ruhu) kendi kendini gerçekleştiriyordu. Marks’ta ise İlerleme, Hegel’in aksine, tarihin itici gücünü oluşturan sınıfsal çelişkilerle ortaya çıkıyordu.

3.1. Bilginin Doğruluk Değeri: Namier, Popper ve Rothacker

Birinci ve İkinci Dünya savaşları ile Ulusçu ve Marksist tezler sorgulanmaya başlandı. 1920’lerin, 1930’ların ve 1940’ların bunalımlarla yüklü yıllarında, ekonomik sıkıntılar, uluslararası çatışmalar, devrimci hareketler savaş öncesi dönemin tarihçilerinin sahip olduğu ilerleme inancını ciddi bir şekilde ortadan kaldırmıştı. Polonya doğumlu tarihçi Sir Lewis Namier, geçmişin incelenmesinin eskiden olduğundan daha sağlam bir temele dayanmasının Ranke değil de Freud’un yerleştirdiği ilkeler sayesinde olacağını düşünüyordu. Freudcu görüşlerin bir sonucu olarak insanların yaptıklarını yapmaya iten şeylerin esas itibarı ile ideolojiler ya da inançlardan çok kişisel güdüler olduğunu düşündü. Yıkıcı sonuçlar doğurabilecek bu düşüncesine rağmen Namier, Birinci Dünya savaşından sonra ortaya çıkan bir İngiliz tarihçisiydi. O, İngiliz entelektüellerinin pragmatizmine uygun düşen bir yaklaşımla düşüncelere ve

⁸⁶ E. J. Hobsbawm, “Evrensel Arayış İle Kimlik Arayışı Arasında Tarihçi”, *Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu* içinde, (der.) François Bedarida, çev. Ali Tartanoğlu – Suavi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.77.

doğruluk ve tarafsızlık idealine ihanet ettikleri düşünölmeye başlanmıştır.⁸⁷ Dolayısıyla böylesi bir düşünsel ortamda Namier'in Freudcu fikirleri destek bulmuştur.

Karl Popper ise II. Dünya savaşından sonra bilimin kanıtları ve gerçekliği neyin oluşturduğuna dair doğan kuşkuculuk döneminde bilimsel bilginin ya da nesnel bilginin iflasına olan inançla sesini yükseltmiştir. Kendi mantıksal pozitivizmi ile bilimi kurtarmaya soyunmuştur. 18. yy sonunda yaygınlaşan pozitivizmin bilimciliğe yol açtığını düşünerek fiziğe karşı duyulan aşırı güvenle tüm disiplin ve öğretilerin bu yöntemi benimsemesiyle totaliter rejimlerin ortaya çıktığını düşünmüştür. Popper, tercihini demokratik liberalizmden yana kullanmıştır. Bunun nedeni, iki dünya savaşı arasındaki Avrupa toplumlarında totaliter ve otoriter devletlerin güçlenişinden duyduğu endişeden kaynaklanmıştır.⁸⁸ Tarihsiciliğe karşı çıkan Popper için bilimin özelliğı, doğrulanabilir değil, yanlışlanabilir (falsifiable) olmasıdır.⁸⁹ Yani bir teoriyi bin adet gözlem doğrulasa da bir adet gözlem tarafından yanlışlanması onun meşruiyetini zedeleyecektir. Bu da açıkça bilginin hep sınanmak üzere ulaşılabilir olması anlamına geliyordu. Bilgiye ulaşılabilmenin yolları ise, onun denenebilmesi, tekrar yaşanabilmesi veya gözlemlenebilmesinden geçiyordu. Bu da Popper'in tarihteki nesnellik ve nedensellik ilkesine bir cevabıdır. Öyle ki Marksçılığa ve Hegelciliğe güçlü eleştiriler yönelten Popper'e göre yönelimler kanun değildir. Bir yönelimin varolduğunu ileri süren bir önerme evrensel değil varoluşsaldır. "*Belli bir yerde ve zamanda bir yönelimin varolduğunu ileri süren bir önerme evrensel bir önerme değil, tekil bir tarihi önermedir.*" Ona göre, "*tarihte tek biçimlilik ve ardışıklılık yoktur.*"⁹⁰ Bir sosyal hareketin yolu, akışı veya yönü, sezgisel bir izlenimi bildirmek için kullanılmışsa bu zararlı bir şey değildir, ama bilimsel bir iddia şeklinde kullanılmışsa bu düpedüz bilimci (scientific) bir jargon ya da bütüncü (holistic) bir jargon haline gelir.⁹¹

Ayrıca Popper, genelleme metoduna yani bilimin gözlemlerle başladığı onlardan hareketle bir genelleme ve tümevarım süreci sonunda teorilerini türettiğı görüşüne inanmaz. Ona göre, gözlem ve deney teorilerimizi test etmede ve testlere dayanmayanları tasfiye etmede bize yardımcı olmak gibi daha mütevazı bir fonksiyonu

⁸⁷ Evans, *age*, s. 39-43.

⁸⁸ Jean Baudoin, *Karl Popper*, çev. Bülent Gözkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 19.

⁸⁹ Karl Popper, *Tarihsiciliğin Sefaleti*, çev. Sabri Orman, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 13.

⁹⁰ *Age*, s.119.

⁹¹ *Age*, s.116.

vardır. O, tarihsici iddiayı herhangi bir dönemde yaşayan çoğu insanın çevrelerinde gözlemledikleri düzenliliklerin sosyal hayatın bütün yorumlar için geçerli evrensel kanunları olduğu şeklindeki bir inanca sahip olduğu için eleştirir.⁹²

Popper'e göre, tarihsici yaklaşım, *bir meteorolojistin yaklaşımının yağmur yağdıran bir büyücinin yaklaşımına ne kadar kökten karşıt bir şeyse, her türlü sosyal mühendisliğe o kadar kökten karşıttır.* Ayrıca da sosyal mühendisliğe, tarihsicilik tarafından ütopyacıdır diye hücum edilmiştir. *Buna rağmen tarihsiciliğin sık sık yeni bir düzen için projeler veya merkezi planlama gibi bütüncü veya ütopyacı sosyal mühendisliğe özgü fikirlerle düpedüz ittifak içinde olduğu görülür tarihsicilik ile ütopyacılık arasındaki ittifakın en güçlü ögesi şüphesiz her ikisinin de paylaştığı bütüncü yaklaşımdır. "Tarihsicilik, sosyal hayatın şu ya da bu yanının değil bir bütün olarak toplumun gelişmesiyle ilgilenir"*⁹³ diyerek tarihsiciliğin çelişkilerini göstermeye çalışır.

Popper, Açık Toplum Ve Düşmanları'nı yazdığı sırada, Hitler, başarıdan başarıya koşmaktadır. Avrupa'nın hemen hemen tümü fethedilmiş, bu fetih, Rusya'nın içine kadar yayılmıştır. Bu yüzden Popper, totaliter olarak tanımladığı bu sistemleri çürütmeye çalışmış ⁹⁴ Marksist ve Hegelyen paradigmaları dolayısıyla tarihsicilik çatısı altında nedensellik veya ereksellik içeren ve bir sona işaret eden tarih yazma formülasyonunu sorgulamıştır. Onun eleştirdiği tarihsicilik, Hegel ve Marks'ın belirlenimci tarihsiciliğidir. Popper, özellikle de milliyetçi tarihçiliğin doğasının anlaşılmasına en büyük katkıyı sağlayanlardan biri olmuştur. O'na göre, Milliyetçi tarihsicilik, bize tarihi öznel amaçlarla kurgulayan tarihsiciliğin en radikal örneğini sunmuştur. O, Hegel'in, *"anayasayı yapma hakkı kimde?"* sorusuna: - *"ulusun ruhu kimdedir?"*- diye yanıt verdiğini söyler. Ancak Hegel'e göre, *"anayasaları yapmış olan, yapa gelen şey, ulusun tarihi ve içindeki ruhtur ki bu tarih de ruhun tarihinden ibarettir."* Popper'e göre, Hegel, mutlakıyetçiliği böyle de haklı çıkaramayacaktır. *"Devleti ve anayasasını sürekli olarak koruyan ve yeniden yaratan şey hükümdardır."* diyen Hegel, devlete organik bir bütünlük olarak bakar. Hükümet de, egemen güç ya da

⁹² Age, s. 100.

⁹³ Age, s. 82-83.

⁹⁴ Bryan Magae, *Karl Popper'in Bilim Felsefesi Ve Siyaset Kuramı*, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 79.

her şeyi ayakta tutan her şeyi buyuran devlet iradesidir. Bu irade, bir tek, gerçekten buyuran bireyin iradesidir, yani monarşidir.⁹⁵

Tarihsiciliğin çok yönlü bir eleştirisini yapan bir başka isim de Erich Rothacker'dir. (1888 – 1965) O da Popper gibi Hegel ve Marks'ın tarihsiciliğini eleştirir. Ona göre tarihte, olgusal gerçeklikten söz etmek ve tıpkı doğal alanda görülen gerçeklik gibi olguların kaotik akışını sıralamak salt bir aldatmacadır. Rothacker bu tarihsel determinizmi şöyle eleştirir:

*“Tarih yazıcılığı esas olarak olup bitenleri ve olayları, kendi örgüsü içinde betimlemekle bilim kurmacısının dikkatini çok fazla gerçekliğin özgül bir betimleniş tarzına çeker ki, bu tarz, gerçek – uzay - zaman içinde tarihsel olarak birikmiş olayları olgusal olarak betimleme tarzıdır. Ve tarih yazıcılığı olayların nedenini bu tarz içinde sorma olanağına sahiptir. Olay ve eylemler örgüsünün, zaman uzay içindeki bu tarihsel gerçekliği yadsınamaz. Ama gerçekliğin bu alanı ile doğa araştırmacısı için geçerli olan doğal gerçeklik arasında bir benzerlik kurmak politik eylemler de dâhil, bu olay ve eylemlerin birincil anlamını ve stil karakterini gözden kaçırmak gibi bir tehlikeye düşmekten de öteye çok daha büyük tehlikelere yol açmıştır. Çünkü olayların kaba ve kaotik akışını anlatan bir tarih yazıcılığı bize tarihi anlatmış olmayacaktır.”*⁹⁶

Tarihsicilik, Ona göre:

*“Olguların da kuramların da doğruluğunun ancak dogmatiklerce formüle edilebilir olduğunu ve edimsel yaşamda hep bir kalkış noktaları ve sitiller çokluğu bulunduğunu, bunların, sürekli bir rekabet halinde yarıştıklarını bir mutlak doğruluk iddiası ile ortaya atmaktadır. Böylece tarihselcilik de, felsefenin tek doğruluk, genel geçerlik ideali ve iddiaları doğrultusunda geliştirilmiş bir felsefe olmaktan kurtulamamaktadır.”*⁹⁷

⁹⁵ Karl Popper, *Açık Toplum Ve Düşmanları*, c. 2, Hegel, Marks Ve Sonrası, çev. Harun Rızatepe, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1994, s. 49

⁹⁶ Erich Rothacker, *Tarihselcilik Sorunu*, çev. Doğan Özlem, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 42

⁹⁷ *Age*, s. 70. Aslında tarihselcilik terimi, 1920'li yıllarda Almanya'da tam bir tartışma konusu olur. Bu tartışmaları odağında yer alan kişi ise E. Troeltsch'dür. Ona göre, doğa bilimleri ile tinsel bilimler arasındaki temel ayrım, doğa birimlerinin bir naturalistik determinizmden, tinsel birimlerin ise bir tarihsel görecelikten hareket etmeleridir. Dilthey'in temellendirdiği bu tarihsel göreceliği tarihselcilik olarak adlandırmak gerekirse buna iyi tarihselcilik adı verilmelidir. Çünkü Troeltsch, tarihselciliği iyi ve kötü olarak ikiye ayırır. İyi tarihselcilik Dilthey'in tinsel bilimler için önerdiği bir tarihsel düşünce metodolojisi olmalıdır. Ona göre, kötü tarihselcilik, tarihi, büyük ölçüde genel yasalar, sistemler ve doğa bilimsel zorunluluklar altında yanlış bir analogi ile ele alan tarihselcilik olarak tarihe

3.2. Olguları Göreciliği : Croce, Collingwood ve Carr

Daha evvel ifade ettiğimiz gibi tarihselci düşünürler, tarihin doğa bilimlerinde kullanılan metotla anlaşılamayacağını savunmuştur. Dolayısıyla tarihselci düşünce içinde, “özgüllük”, “biriciklik” gibi kavramlar gelişmiştir. Ancak geleneksel tarihselci düşüncede, doğa bilimlerinde olduğu gibi, gözlemlenen, kurallı, amprist bilginin söz konusu olmadığı iddia edilse bile, örneğin merkeze insanı koyan tarihselcilerden Herder, her çağın, (ancak o çağ için geçerli olan) her dönemin kendisi için, kendisine kurduğu bir düzen, bir tinsel yaşam tarzı ve bu yaşam tarzına şekil veren hukuksal politik, ekonomik kurumları, bu yaşam tarzına sinen ahlaksal, dinsel, estetik ilke ve idelerinin olduğunu ve tüm bunların o çağın, gerçeğine varmak için motifler, nedenler durumunda olduğunu söyler.⁹⁸ Einstein’ın izafiyet kuramı ise tarihçiliğe olguların göreciliği hususunda yeni açılımlar getirmiştir. Özellikle Ranke’nin tarihçilikte devlet arşivlerini kullanması ile başlayan ve daha sonraki dönemlerde amprist pozitivist tarih yazıcılığında tarih hakkında yazabilmenin tek koşulu haline gelen belge fetişizmi meselesine karşı geliştirilen çok boyutlu eleştiriler sonraki tarihselcilerden Benedetto Croce ve R.G.Collingwood gibi yazarlardan gelmiştir ve bu eleştiriler onlar tarafından 1930’larda ısrarla dile getirilmiştir.

Esasen Einstein’ın izafiyet kuramı (1913), 1919 yılında astronomi gözlemleri ile onaylandıktan sonra geniş bir popülarite kazanarak şeylerin durumlarının gözlemcinin konumuna göre değiştiğini düşünen entelektüel bir iklimin yaratılmasına yardımcı olmuştur. Gözlemcinin ve olgunun göreceliği iki savaş arası felsefecilerden bazıları özellikle liberal İtalyan düşünürü Croce ve onun İngiltere’deki takipçisi Collingwood tarafından tarihe de uygulanmıştır. Croce, tarihçilerin, geçmişte hangi olayların ve belgelerin önemli hangilerinin önemsiz olduğuna ilişkin yargılarında bugünkü kaygılarına göre yönlendirildiğini ileri sürüyordu. Böylelikle bütün tarih bilerek ya da bilmeyerek bugünün bakış açısından yazılmaktaydı. Yani tarihe bu bakış Croce’un ünlü

taşınmış gizli bir naturalizmdir. Esasen Rothacker da Troeltsch gibi bu tarihsiciliğe kötü tarihselcilik adını verir. Bkz, Özlem, *age*, s. 42–43. Dolayısıyla her ikisinin de kastettiği Hegel’in tarihselciliğidir. Daha evvel ifade ettiğimiz gibi Dilthey, tarihteki değişim meselesinin temeline insan iradesini yerleştirmiş ve tarihteki olayları anlamının insanı anlamakla mümkün olacağını söyleyerek tarihsel bilimciliğe karşı çıkmıştır. Oysa Hegel’in tarihselciliği, mutlak ruhum, Alman ulusal devleti ile yeryüzünde belireceği şeklinde bir öngörüü kabullenmiştir.

⁹⁸ Özlem, *age*, s. 23.

cümlesine göre: “*bütün tarih çağdaş tarihti.*”⁹⁹ Bu günün bakışından kurtulmanın mümkün olmadığı akıldan çıkamalıydı. Collingwood ise anı ile tarih arasındaki farkı dile getirirken tarihsel göreciliği şu biçimde ifade ediyordu: “*Anıda, geçmişin salt bir gösteri olması söz konusu iken tarihte, geçmiş, şimdiki düşünce içerisinde onun yeniden canlandırılmasıydı.*”¹⁰⁰ Collingwood’a göre yazılı tarih hiçbir biçimde kesin ve doğru bilgiye takabül edemezdi. Tüm bilgi, tarihçinin zihninde oluşanlardan ibaretti. O, “*Neyin tarihsel bilgisi olabilir*” Sorusuna: “*tarihçinin zihninde yeniden canlandırılabilenin*” cevabını vermiştir.¹⁰¹ Croce, “*bir olgu, düşünce olduğu ölçüde tarihseldir*” derken, Collingwood, “*tarihçinin dünyaya tepeden bakan Tanrı olmadığını kendi zamanının ve ülkesinin insanı olduğunu*” vurgulamıştır.¹⁰² Collingwood’a göre, tarihsel olaylar, doğrudan doğruya gözlenemediklerinden imgelemseldir. İmgelemsel olarak oluşturulmuş olan bilgiler doğrudan doğruya gözlemlenebilen kanıtlarla yeniden kurulur. Tarihçinin yeniden yarattığı tarihsel temsilcinin tarihsel bir olaya ilişkin olarak dile getirmiş olduğu düşünceleri “*tıpkı bir binanın mimarının düşüncesini ifade etmesine benzer. Mimarın düşüncesi yapmış olduğu binada somutluk kazanır. Bina hakkında söyleyebileceklerimiz mimarın düşüncelerinin yeniden yaratılması için bize dayanak sağlayacaktır.*”¹⁰³

Collingwood’a göre her yeni kuşak, tarihi kendine uygun bir biçimde yeniden yazmalıdır. Çünkü tarih bu gün durduğumuz yere göre yeni manalar kazanacaktır. Collingwood bu biçimdeki savının tarihsel kuşkuculuğa yol açmayacağını söyler. Çünkü bu: “*tarihin tarihinin keşfidir. Tarihçinin, kendisinin incelediği sürecin bir parçası olduğu ve yine o süreci ancak sahip olduğu bakış açısından görebildiğinin keşfidir.*”¹⁰⁴

Denildiği gibi 20. yüzyılda tarih üzerine yapılan polemikler, nesnellikler üzerine yoğunlaşmıştır. Collingwood’un genel tutumunu yansıtan İngiliz Marksist tarihçi (toplumsal tarih nosyonuna sahip) Edward Hallet Carr (1892- 1982) tarihin yalnızca nesneler, olgular sorunu olduğu inancına karşı çıkarak bunu çürütmeye çalışmış ve

⁹⁹ Evans, *age*, s. 38.

¹⁰⁰ Collingwood, *age*, s. 341.

¹⁰¹ *Age*, s. 357.

¹⁰² Laurent Wirth, “Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek”, *Tarihin Kötüye Kullanımı* içinde, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2003, s. 21.

¹⁰³ Aysever, *age*, s. 46.

¹⁰⁴ *Age*, s. 49-50.

Ranke ile başlayan katı amprist tutumun karşısında olguların göreciliği düşüncesini savunmuştur. Edward Hallet Carr'a göre:

*“Bir olguyu belgelerde bulursanız o öyledir. İşin aslına bakarsanız bu belgeler- resmi buyruntular, antlaşmalar, kira kayıtları, hükümet raporları, resmi yazışmalar, özel mektuplar ve anılar-bize ne söylerler? Hiçbir belge bize o belgeyi yazanın kendisinin ne düşündüğünden, neyin olmuş olduğunu düşündüğünden, neyin olmuş olması gerektiği ya da olabileceğini düşündüğünden yahut belki yalnızca başkalarının onun neyi düşündüğünü sanmalarını istediğinden ya da hatta kendisinin ne düşündüğünü sandığından daha fazla bir şey söylemez. Bunların hiçbirisi tarihçi onlar üzerinde çalışmaya ve onları çözmeye girişmedikçe bir anlam taşımaz.”*¹⁰⁵

3.3. Tarihte Bütünsel ve Yerel Yaklaşımlar: Toplumsal Tarih

Toplumsal tarih için ilk adımı atan kişi olan Karl Lamprecht'in 1891'de çıkan *Deutsche Geshichte* (Alman Tarihi) adlı yapıtı çerçevesinde çeşitli tartışmalar baş göstermiştir. Lamprecht, “devlete verilen merkezi rol” ve “kişiler ve olaylar üzerine yoğunlaşma” hususlarıyla ilintili geleneksel tarih araştırmacılığının iki temel ilkesini sorgulamıştır.¹⁰⁶ Toplumsal tarih konusunda önemli çalışmaların gerçekleştirildiği alanlar, ekonomi ve daha sonraları, 1920'lerde, sosyoloji gibi komşu tarihsel disiplinler olmuştur. Uzun vadede Lamprecht'in en büyük etkisi, ulusal siyasetle doğrudan bağlantılara daha az sahip olan ve dolayısıyla toplumsal ve kültürel yönlerle ilgilenmeye daha çok eğilim gösteren yerel ve bölgesel tarihte hissedilmiştir.¹⁰⁷

1900'lerin başında Birleşik Devletlerde çıkış yapan Fredrich Jackson Turner da Amerikan tarihinde siyasi olaylar tarihinden net bir kopuşu gerçekleştirmiştir. Yine Amerika'da bu dönemde toplumsal tarih alanında en büyük adımlardan birini atan James Harvey Robinson ise “Yeni Tarih” sloganı altında bir hareket başlatmıştır.

¹⁰⁵ Carr, Tarih Nedir?, s.19.

¹⁰⁶ Iggers, *Bilimsel Nesnellikten...* s. 32.

¹⁰⁷ *Age*, s. 34-35.

Robinson'a göre, "*Tarih, insanın yeryüzünde ilk boy gösterdiği andan itibaren geride bıraktığı tüm işleri, tüm kalıntıları içerir.*"¹⁰⁸

Ayrıca Robinson'un, "*İnsanın dinsel, estetik, ekonomik, siyasal, entelektüel ve savaşçı özelliklerini bilimsel yollarla ayırmaktan daha yapay bir şey olamaz bunlar tek başlarına incelenebilir, bu yararlı da olabilir ama bu süreci bir bütün olarak inceleyebilecek biri yoksa çok anlamsız sonuçlara ulaşılabilir, bunu yapacak kişi ise tarihçidir*"¹⁰⁹ sözünden hareketle geniş bir yelpazeye ulaşan tarih anlayışı "Yeni Tarihin" bakışını açık bir biçimde yansıtmaktadır.

Dolayısıyla 19. yüzyıl sonunda bazı profesyonel tarihçilerinin, Rankeci yaklaşımdan gitgide rahatsız olmalarının neticesinde bütünsel tarih arayışına geçilmiştir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi bunlardan en ileri geleni, Alman tarihçiliğine karşı çıkan Karl Lamprecht'tir. Yine 1890'larda Amerikalı tarihçi F.J.Turner da Lamprecht'inkine benzer bir tartışma başlatarak insan etkinliğinin bütün alanlarına bakılmalı demiştir¹¹⁰ ama bu fikri gerçek anlamda pratize eden ilk kişi Annales tarihçilerinden Fernand Braudel olmuştur ki eseri (Akdeniz Dünyası) ulusçu, etnik temelli tarih yazımına ciddi bir antitez niteliğindedir.

1900'lerde büyük bir düşünsel girişimci olan Henry Berr, Fransa'da "Revue de Synthèse Historique" adlı yeni bir dergi kurmuştur. Berr, kendi deyişiyle bu dergiyi, "tarihsel" ya da "kolektif" bir psikolojinin üretilmesi beklentisiyle kurmuştur. Berr'in disiplinler arası işbirliği yoluyla başarılabileceğini umduğu tarihsel psikoloji ideali bu dergide yazan iki genç adamı çok etkilemiştir. İleride Annales Okulunun kurucusu olacak bu iki gencin adları Lucien Febvre ve March Bloch'tur.¹¹¹ Bloch ve Febvre, ilk sayısı 15 Ocak 1929'da çıkan "Annales d'Histoire Economique et Sociale" adlı bir dergi kurmuşlardır. Bu iki önemli şahıs aralarına daha sonra katılacak olan Fernand Braudel ile birlikte pozitivist tarihçilerin gömülmüş bulundukları metodolojik ve teorik çıkmazlardan neticeler çıkarmayı başarmışlardır. Onlar geçmişi kaderci ve pozitivist tarihçilerin inandıkları gibi mutlak olarak değil, fakat bir durumun, bir tarihin ürünü

¹⁰⁸ Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi, Annales Okulu*, çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2002, s. 33-34.

¹⁰⁹ Jacques Barzun – Henry F. Graff, *Modern Araştırmacı*, çev. Fatoş Dilber, TÜBİTAK, Ankara, 1993, s. 163.

¹¹⁰ Peter Burke, *Tarih Ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 14.

¹¹¹ Burke, *Fransız Tarih...* s. 36.

olarak değerlendirmişler ve tarihi diğer sosyal bilimlere açarak ortak çalışma prensibini uygulamışlardır.¹¹²

Annales Tarih Okulu'nun en büyük etkisi de tarihsel zaman kavramına getirdiği yenilik olmuştur. Bu zaman anlayışı, geleneksel (siyasal/ulusçu) tarihçilikte görülen zaman anlayışına karşıt olarak geliştirilmiştir. Braudel'e göre tarihsel zaman, değişim sürelerine sahip birimlere bölünebilir. Bu bölünme, değişimin çeşitli alanlarında meydana gelme oranına göre yapılabilir. Her şeyden önce, olaylarca alınan kısa zamana sahip olaylar vardır. Bu çeşitli meşguliyetlerinde, tekil aktörlerin zaman alanıdır. Mikro tarihin hızlı gelişimi, ani ve dolaylımsız olanın zamanıdır. Şüphesiz ki bu geleneksel anlatının tek ilgisidir. Bir de konjonktürler zamanı vardır. Bu zaman, ekonomilerin, toplumsal yapıların, siyasal kurumların ve uygarlıkların daha geniş hareketlerinin aldığı zamandır.¹¹³ Son yüzyıl tarihçiliğinin siyasal anlatısı (geleneksel olaysal tarih), büyük olaylar dramını merkeze alarak, "kısa zamanın" içinde çalışmıştır. Belgelerin kitlesel miktarda keşfedilmesi, tarihçinin, belgesel hakikiliğin, gerçeğin bütünü olduğuna inanmasına yol açmıştır ve birbiri peşi sıra okunan belgeler, olay zincirinin adeta yeniden oluştuğunu görmek için yeterli görülmüştür. Örneğin:

*"Dün bir siyasal tarihçiye, "bir gün", "bir yıl" iyi ölçüler olarak gözükebilmekteydi. Zaman günlerin bir toplamından ibaretti. Fakat bir fiyat eğrisi, bir nüfus artışı, ücret hareketleri, faiz haddi değişimleri, üretim incelemesi, dolaşımın sıkı bir çözümlemesi çok daha geniş ölçüler talep etmektedir."*¹¹⁴

İşte bunlar konjonktürel zamanlardır. Eric Hobsbawm'a göre konjonktürel tarih, karşılaştırma yapabilmede bir araç niteliği taşır.¹¹⁵

Dolayısıyla karşılaştırma, toplumsal tarihin en önemli ögesidir. Marc Bloch'un karşılaştırma ile ilgili görüşleri, Avrupa merkezci yaklaşımların ve farklı toplumları ötekileştiren ulusçu söylemlerin yanılgılarına işaret eder niteliktedir. Ona göre:

¹¹² Age, s. 107.

¹¹³ Stuart Clark, "Annales tarih Okulu" *Çağdaş Temel Kuramlar* içinde, (der.) Quentin Skinner, çev. Ahmet Demirhan, Vadi yayınları, Ankara, 1997, s. 241- 242.

¹¹⁴ Fernad Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, 1992, s. 56- 58.

¹¹⁵ Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, s. 120-121.

“Karşılaştırmalı yöntem ile kurulan yakınlıkları, eleştirel bir gözle iyice incelemeye kesin olarak sınıflandırmaya böylelikle de çok daha az hipotetik çok daha fazla kesinleşmiş sonuçlara ulaşabileceğimizi düşünebiliriz. Burada size sözü geçen metot yardımıyla değişik eş zamanlı Avrupa toplumları arasında özellikle batı ve merkezi Avrupa’da yalnızca birçok değişik kökene dayanan topluluklar dışında mekân ve köken açısından birbirlerine yaklaşan tüm toplumlar ile bu karşılaştırmayı kurmayı öneriyorum. Fenomenlerin yorumlanmasından önce keşfedilmeleri gerekir. İzlenmesi gereken bu seyir içinde ilkin karşılaştırmalı yöntemin yararlılığı ortaya çıkacaktır. Tarihsel olgular yalnızca belgeler vasıtasıyla kendilerini tanıtabilirler ve tanınabilirler. Gözlerimizin önüne tüm açıklıklarıyla birdenbire belirivermesi için sadece metinleri ya da dev eserleri okumak yeterli midir? Kuşkusuz doğru! Fakat yine de okumayı bilmek gerekmez mi? Belge bir tanıktır ve tanıkların çoğu gibi soru sorulmadıkça konuşmaya pek niyetli değildir. Güç olan soru dizisini hazırlamaktır. İşte orada o anda karşılaştırma, tarihçiye çok kesinleşmiş bir yardımı, var olduğu müddetçe hizmet görececek bir sorgu yargıcını sağlar.”¹¹⁶

Annales tarihçilerinin, geleneksel tarihçilerin benimsedikleri tarihsel olaylar ve gerçeklikler hakkındaki bilginin toplanmasında temellenen ampirik yaklaşıma karşı, yapılar ve olaylar arasındaki nedensel ilişkileri oluşturmaya yönelik daha açıklayıcı bir modeli veya daha teorik bir yaklaşımı benimsedikleri yaygın kabul görmüş bir görüştür. Gerçekten de Annales tarihçileri, “tarihsel gerçekliği” açıklamak için veya ona ulaşabilmek için dokümanter bilgiyi toplamanın yeterli olacağı ve bunun da olayların anlatısıyla yapılabileceği yönündeki fikri şiddetle eleştirmişlerdir. Ayrıca tarihsel malzemenin yalnızca belgelerle elde edilmeyeceğini düşünmüşlerdir. Lucien Febvre bu konuda şöyle demiştir:

“Tarih, kuşkusuz yazılı belgelerle yapılır. Tabii ki oldukları zaman! Ama hiçbir yazılı doküman yoksa da yapılabilir, yapılmalıdır da... Kelimeler, işaretler, peyzaj ve kiremitler... Bunların kullanılabilmesi, kusurlu, alışlagelmiş çiçeklerden bal elde edilmesine olanak sağlar. Tek kelimeyle insana ait olanı, ona bağlı olanı, ona hizmet

¹¹⁶ Marc Bloch, “Avrupa Topluluklarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin” Burke, Bloch, Febvre- Braudel, *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, (der.) Ali Boratav, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 24.

edeni, onu anlatanı, varlığına işaret eden şeyleri, canlılığını, zevklerini ve insani varlığının biçimlerini kullanır."¹¹⁷

Ona göre, tarihçi birinci eylem olarak önce olayları yerli yerine oturtur. İkinci eylem olarak ise, onları eser şekline sokar. Bunları ise iki gelişme izler: Bu olayları değerlendirmek ve bu olayları bir eser halinde düzenlemek. Febvre bütün bu çalışma sistemini kabul etmekle birlikte, tarih incelemelerinin esas amacından saptırılmaması gerektiğini şu cümlelerle ifade eder:

*"...Ama tüm bunlar, bana hiçbir şey kazandırmıyor ve bu kadar çok incelemeye karşın pek çok şey gözden kaçıyor: öncelikle tarihçinin aradığının, aramak zorunda olduğunun ya da bir zamanlar aramış olduğunun temel bilgisi..."*¹¹⁸

Bütünsel tarih anlayışını geliştiren Annales'in üçüncü kuşak tarihçileri, bütünsel tarih amacından uzaklaşmışlardır. Bunun nedeni ise, post-modern eleştirilerin Annales tarihçileri üzerindeki etkileridir.¹¹⁹

Nitekim tarih yazımında ortaya çıkan diğer bir sorun da, bazı tarihçilerin düşündüğü gibi, geniş kitlelerin tarihe geçmesinin toplumsal, siyasal ve tarihsel bilincin nüfusun büyük bir kısmına yayılmasıyla mümkün olacağı fikri doğrultusunda, salt ilerleme inancı ile hareket edıştır ki başka bir ifadeyle bu sorun, açıkça insanların, siyasal hareketler içinde örgütlenmelerinden ve dolayısıyla modern dünyanın inşasına katkıda bulunmaya başlamalarından önce araştırılmaya değmeyeceği ile ilgili bir sorundu. 20. yy sonunda Annales Okulu'nun etkisiyle bu sorun çözülmüştür. Dolayısıyla artık –o zamana kadar elitistlerin ilgilenmeye değmediklerini düşündükleri-tarihte büyük insan çoğunluğunu incelemek için enerji harcanmaya ve korkunun, kokunun, deliliğin, çocukluğun tarihi yazılmaya başlanmıştır.¹²⁰

Fernand Braudel'in Akdeniz Ve Dünyası (1947) adlı kitabı ile bütüncül tarihe tümüyle ulaşılmış olmasa da kitap, Annales okulunun en büyük başarısı olmuştur. Ne

¹¹⁷ Lucien Febvre, "Başka Bir Tarihe Doğru", Burke, Bloch, Febvre- Braudel, *Tarih Ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, (der.) Ali Boratav, Alan yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 58-59.

¹¹⁸ Febvre, agm, s. 61.

¹¹⁹ Fatih Gümüş, "Yeni yöntem ve Yaklaşımlara Açık Bir Ruh: Annales Okulu", *Toplum Ve Bilim* 91, Kış 2001/2002, s. 316.

¹²⁰ Evans, *age*, s. 169 – 170.

var ki Braudel'in deneyimi, tam bir başarı sağlayamadığında bütüncül tarih idealinin tam olarak gerçekleşemeyeceğini düşündürmüştür ki artık buna ulaşmanın tek çözümü coğrafi alanı daraltmak olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu sefer de paradoksal bir biçimde karşımıza "Yerel Tarih" çıkmıştır. Dolayısıyla daha önceleri amatörlerin işi olarak görülen geleneksel yerel tarih çalışmaları, profesyonel manada yine Annales tarihçileri tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Esasen yerel tarih özellikle siyaset tarihçisine konunun sadece devletin merkezi kurumlarını kapsamadığını, sıradan halka otorite uygulamasını da içine aldığını hatırlatmıştır ki bundan böyle siyaset, artık dar bir elitin çarpıştığı, kapalı bir arena olarak değil, çıkarları birbirleriyle çelişen toplum kesimlerinin mücadele ettiği bir alan olarak yorumlanmaya başlanmıştır.¹²¹

Sonuç olarak, Annales Tarih Okulu, tarihin milli sınırlamalara maruz kalması karşısında, farklı milletlerin milli tarihlerini birbiriyle ilişkilendiren, onları eklemleyen bir entelektüel harekettir. Devlet merkezli siyasi tarihin dışında bütüncül tarih denemeleri ve yerel tarih çalışmalarıyla o zamana dek olan tarihi ele alış biçimlerine çok önemli eleştiriler sunmuştur.

3.4. Tarihte Bilgi-İktidar Bağıntısı

1980'lerden sonra gelen bu postmodern dalga ile tarih bilimi üzerine çok daha etkili eleştiriler sunulmaya başlar. Örneğin, Jean François Lyotard, modernizmin nerede bittiği sorusuna yanıt olarak, 1943'ü (II. Dünya savaşı yıllarını) gösterir. Ona göre, *"Savaşa yeni teknolojilerin girmesiyle, sivil halkı sistemli olarak ortadan kaldırma âdetiyle o tarihteki bir değişimin başladığı tartışma götürmez. Bu dönemde modernitenin ülkeleri açıktan açığa ihlal edilmiştir. İdeolojiler artık çökmüştür. Sınıfsız bir toplum alternatifi ortadan kalkmıştır. Liberal kapitalizm de bitmiştir. O, yeryüzündeki bütün yoksulluğun yaratıcısıdır."*¹²²

Keith Jenkins, tarih bilimini evrensellikten uzaklaştıran Avrupa merkezli, etno merkezli, cinsiyet ve akıl merkezli çerçevelerin, artık meşru, doğal ve evrensellikten uzak olduğunun ortaya çıktığını belirtir. "Üst anlatı" diye Jean François Lyotard'ın

¹²¹ Tosh, *age*, s. 102-103.

¹²² Jean François Lyotard, "Postmoderne Dönüş", çev. Betran Ersan, *Modernizmin Serüveni* içinde, der. Enis Batur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 21.

vurguladığı, Aydınlanmacılık, Hümanizm, Liberalizm, Marksizm vs. içinde dışa vuran insanın ilerlemesi, reform, özgürleşme gibi çeşitli programların problematik haline geldiğini ifade eder.¹²³

Esas olarak postmodern dalgaının getirdiği eleştiriler, tarih nedir, tarih yapmak mümkün müdür şeklindeki sorular etrafında gelişir. Örneğin, çağdaşlarının çoğu için olduğu gibi Marks için de insanlığın ilerleyişi Batı dünyasına odaklanmıştır oysa Asya ve Afrika durağandır. Bu konuda Marks da Hegel ile aynı görüşü paylaşmıştır.¹²⁴ İşte bu Avrupa merkezli anlayışta tarihe bir yön ve bütünlük atfedilmiştir. Tarihe bir bütünlük içinde bakmaksa insan topluluklarının nereden nereye gideceğini kestirmek demektir. Tarihin bir bütünlüğe ve bir yöne doğru akıp gitmesine aykırı olarak konumlanmış toplumlar ise tarihin dışına atılmaktadır. Bu anlayışa göre, tüm bu periferide kalan toplumlar tarih sahnesinin içine çekilmeli diğer bir tabirle yola getirilmelidir. Nietzsche ve Michel Foucault'yu bu durum endişeye düşürmüştür. Çünkü bu her şeye hükmetme isteğinin bir belirtisidir ve bu hususta totaliter bir tehlike göze çarpmaktadır.¹²⁵ (esasen Popper'deki endişe de bu yöndedir)* Foucault'a göre bu anlayışta, insanın sonsuz bedeni tek bir bedene indirgenmiştir oysa hiçbir tekil olay, özel bağlamından kopartılıp büyük bir tarih anlatısı içine sokulmamalıdır. Gerçi bu eleştiriye daha önce Tarihselciler de yapmıştır. Esasen Foucault'daki en etkin eleştiri, tarihsel bilginin gerçekliği üzerinedir. Bu hususta şunları söylemektedir:

*“Sanmayalım ki peçesi indirildiğinde, hakikat, hakikat olarak kalacaktır. Buna inanmayacak kadar uzun yaşadık. Hakikat, uzun bir tarih boyunca kemikleştirildiği için kurtulamadığımız bir hatadır.”*¹²⁶

¹²³ Jenkins, *age*, s.71.

¹²⁴ Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten...* s. 80.

¹²⁵ Yasin Aktay, “Yarınlık İçin Osmanlı Tarihi Osmanlı'da Hukuk Ve Meşruiyet Üzerine Bir Tarih Sosyolojisi”, http://www.angelfire.com/art/yasinaktay/makaleler/yarinlar_icin_osmanli_tarihi.htm.

* Popper'in algılayışındaki tarihsicilik, insanlık tarihinin belirli bir yöne doğru, önceden kestirilebilir adımlarla ve katı bir süreklilik içinde devindiğini savunan tüm öğretilere verilen bir addır. Ütopyacılık da, ideal toplum tasarılarının adıdır. O kehanetçi, tarihsici ve ütopyacı tekniklerin bir araya gelmesinin totaliter tanımlamasına giren çok farklı coğrafyalardan ve dönemlerden bağımsız olarak tüm totaliter pratiğin birleştirici ve üretici bir ilkesi olarak görülür. Bkz, Baudin, *age*, s. 58-59.

¹²⁶ Michel Foucault, *Dostluğa Dair*, çev. Cemal Ener, Telos Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 143.

Dolayısıyla onun için, nesnel hakikati bulma gibi bir görev, bilinenle bilen arasındaki ayrımın çökmesi yüzünden nafile bir çabadır. O, tarihsel delillerin geçmişte olan her şeye tekabül ettiğini reddetmektedir.¹²⁷

Daha 1960'larda ortaya çıkan modernist inanca yönelik bu tip eleştiriler, her şeyden önce "nesnellik" fikri üzerinedir. Roland Barthes ve Hayden White gibi kişiler, tarih incelemelerine, kurmaca edebiyat yapıtları gibi bakarlarken, Jacques Derrida, metnin dışsal bir gerçekliğe doğrudan gönderme yapamayacağını varsayarak *"metin dışında hiç bir şey yoktur"* demişlerdir. Nietzsche'nin *iktidar arzusu kavramını* tekrarlayan Foucault ve Derrida, bilim ve dili, denetleme ve egemenlik aracı olarak görmüşlerdir.¹²⁸

Foucault'un erk kavramı, önemli ölçüde, Marksizmin ekonomik çıkardan kaynaklandığını düşündüğü bir sınıf hâkimiyeti aracı olarak ele aldığı "erk" teorisinin bir eleştirisi olarak geliştirilmiştir. Michele Barret, Foucault'a göre, erkin, kılcal damarlar gibi, dipten yukarıya çalışabilir bir işleyişi olduğundan bahseder ki buna göre:

*"Hepimiz zaten düzenlenmiş olarak, erk ağlarına katılırız çünkü zaten erk operasyonları içinde oluşturulmuşuzdur. "nasıl" sözcüğü, Foucault'un erk kavramının anahtarıdır. Erk soruları, kim benim için karar alıyor? Kim beni bunu yapmamdan alı koyup, şunu yapmamı söylüyor? Bu sorular sadece "nasıl oldu?" sorunu çözüldüğünde yanıtlanabilecek sorulardır."*¹²⁹

O, "kim", "neden" Sorularına cevap arar. Okul, fabrika, kışla, hapishane vs, onun için birer denetim ürünleridir. Bedenin üzerinde de iktidar vardır. O, Nietzsche'deki bir değinmeye işaret eder ve bu hususta ona katılır. Nietzsche'ye göre:

"Şüphesiz bedenin yalnızca kendi fizyolojisinin yasalarına bağlı olduğuna ve tarihin etkisine maruz kalmadığına inanırız. Bu da bir hatadır: Beden, yaşam biçimlerinin değişimlerine tabidir; çalışmanın, aylaklığın, eğlencilerin ritimlerine bağlıdır; besinlerden ve değerlerden, yeme alışkanlıkları ve ahlaki yasalardan

¹²⁷ Munslow, *age*, s. 188-189.

¹²⁸ Georg G. Iggers, "20. yüzyılda Tarih Yazımı", *Tarihin Kötüye Kullanımı* içinde, çev. Nurettin Elhüseyni, TVYY, 2003, s. 9.

¹²⁹ Michele Barret, *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*, çev. Ahmet Fethi, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 150.

zehirlenir; dirençler geliştirir. Ve gerçek tarih yazımı, tarihçinin tersine, hiçbir sabiteye dayanmaz. İnsanlardaki hiçbir şey – gövdesi bile- başka insanları da anlayabilmesini ve kendisini onlarda yeniden tanıyabilmesini sağlayacak kadar sabit değildir.”¹³⁰

Ayrıca Tarihsel oluşumu, olayların evrimi olmaktan çok, farklı hâkimiyet biçimleri arasında bir mücadele sahnesi olarak tanımladığı için Foucault’ya göre ilerleme adına gerçekleşen bir tarihsel değişim de anlamsızlaşmıştır.¹³¹

Foucault’un tarih yazımına getirdiği en temel yenilik tarihin temel araştırma nesnesi olarak görülen toplumun sorgulanması olmuştur. O, nedensellik nosyonuna inanmayan bir tarihçidir ve tarihsel birliği oluşturma sürecinin merkezine birey olarak tarihçiye koyar.¹³² Foucault’nun Nietzsche’nin izinden giderek klasik vakanüvis tarihçiliğine yönelttiği eleştiri, nesnelcilik iddialarına karşı verilmiş eleştiriler olarak göze çarpar. O, nesnel bir tarih çabasının, vakanüvislikten öteye gidemeyeceğini savunur. Ona göre, nesnellik iddiasındaki tarihçi, kendi tarihsel konumu hakkında bir cehalet içindedir çünkü kendi tarihsel konumundan etkilenmeyen hiç bir tarih yazımı yolu mümkün değildir. Yıllıkçı (vakanüvis) bile olsa ve en güçlü dürüstlük standartlarına bile tâbi olsa, tarihçinin geçmişe giderek rastgele eline ne geçerse derleyip bunları tarih diye bellemesi işin tabiatına uygun değildir. Onun tarihteki herhangi bir olaya veya kesite değil de bu olay ve kesite yönelmesini gerektiren asgari bir seçiciliği vardır. Örneğin, Ortaçağın tarihiyle Roma toplumunda yapılan tarih arasında bir süreklilik varsa da bu, aralarında farklılık, kopukluk ya da kesinti görmemiş olmalarından kaynaklanmaz. Çünkü Romalıların tarih anlatısı da, Ortaçağdaki gibi, tam olarak hükümdarlığı güçlendirme ritüeli olarak belli bir siyasal işlev taşımaktadır.¹³³ Dolayısıyla Foucault, anlatının gizli bir biçimde altında yatan iktidar ögesini vurgular. Ancak Foucault’un kabul ettiği şudur ki, bilmenin başarılabilmesi tarihçiye geçmiş hakkında yazmaktan alı koymamalıdır ama anlatı olarak kurduğu geçmişin gerçeklik olmadığını da tanıyarak yazmalıdır.¹³⁴

¹³⁰ Foucault, *age*, s. 154.

¹³¹ Hande Özkan “Michel Foucault’un Tarihleri”, *Toplum Ve Bilim*, 91 Kış, 2001/2002, s. 330.

¹³² Munslow, *age*, s. 57.

¹³³ Michel Foucault, *Toplumu Savunmak Gerekir*, çev. Şahsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 80.

¹³⁴ Munslow, *age*, s. 202.

Eğitim kurumlarının iktidar ile ilişkisini dile getiren bir diğer isim J. F. Lyotard'dır. Lyotard, felsefi ve siyasal büyük anlatılara "üst anlatılar" diyerek, "anlatının" iktidar ilişkisi ile bağlantısını kurduğu "Postmodern Durum" (1984) adlı kitabında meşrulaştırma anlatısının iki temel boyutundan bahsetmektedir:

*"Bunların birisi, çokça siyasal, diğeri, aynı derecede felsefidir. Emperyal siyaset, yüksek eğitim kurumlarını, ilkin devlet görevlileri sonra da sivil toplum yöneticileri için besleyici bir zemin olarak görmüşse, bunu milletin bir bütün olarak özgürlüğünü, yeni bilgi alanlarının halka yayılması aracılığıyla kazanması öngörüldüğünden öyle yapmıştır. Devlet, millet adı altında ilerleme yolunu göstermek için halkın eğitimi üzerinde doğrudan güç kazandığı her vakitte özgürlük anlatısına müracaat etmektedir."*¹³⁵

Dolayısıyla anlaşılmaktadır ki halkın eğitiminde devamlı surette vurgulanan "özgürlük anlatısı" iktidarın kendisini var etmede ve varlığını sürdürmedeki en büyük aracıdır.

Aslında tarih ile iktidar arasındaki ilişki sanıldığından daha karmaşıktır. Bu noktada sadece devletin gücü değil, aynı zamanda piyasanın, kurumların hatta modanın gücünü de hesaba katmak gerekir. Siyasi güçler her zaaman tarih yazıcılığını kontrol etmeye çalışmışlardır ama tarihçinin kendisi de bugünün tarih bilincini ve yarının belleğini biçimlendirmek ve meşrulaştırmak yönünde müthiş bir otoriteye sahiptir.¹³⁶ Yani tarihçinin kendisi de tarih üzerinde bir iktidardır ve toplumun belleğini biçimlendirmede çok büyük nüfuza sahip bir otoritedir. Yapı Sökümcülerin en çok faydalandığı isimlerden biri olan Hayden White, geçmişin hikâyesini fiili olarak, olduğu haliyle hiçbir zaman bilemeyeceğimizden söz eder ve tarih yazımında tarihçinin rolüne değinir. White'a göre:

"Tarih, yazımsal olarak kirlenmemiş bir geçmiş olamaz. Geçmiş, bizim için ancak tarihçilerin kaleme aldığı biçimiyle vardır. Tarih geçmişin tersine edebi bir üretimdir çünkü metinleştirilmiş kalıntıların yorumlanması söz konusu olmuştur. Verileri bir

¹³⁵ Jean – François Lyotard, *PostModern Durum – PostModernizm* – çev. Ahmet Çiğdem, Ara Yayınları, İstanbul, 1990, s. 43.

¹³⁶ François Bedarida, "Tarihsel Pratik Ve Sorumluluk", *Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu* içinde, der. François Bedarida, çev. Ali Tartanoğlu-, İmge Yayınevi, Ankara, 2001, s. 11–12.

anlatı olarak örgütleyerek bir anlam yükleme tarihçinin işidir.”¹³⁷

Yapısökümcü görüşün önemli simalarından Keith Jenkins bilgiyi Foucault gibi iktidarla ilişkilendirir. Ona göre, “Tarih, zaten görelidir ve yoruma dayanır” gibi bir ön kabulle hareket ederek bu durumu doğallaştıran tarihçilerin esas görmeleri gereken şey görelilikten öte bilginin iktidar ile ilişkisidir. Bu cevap biraz da olguların göreciliğini dikkate alarak bir tarih yazımı öneren Collingwood ve Carr gibi tarihçilere verilen bir yanıttır:

“Her ne kadar mantıksal olarak bütün anlatılar problematik ve görelî de olsa asıl sorun bazılarının gerçekte egemen diğerlerininse marjinal olmasındandır. Çünkü bilgi iktidarla ilişkilidir. Ve toplumsal oluşumlarda en fazla güce sahip olanlar bilgiyi dağıtırlar ve bilgiyi ellerinden geldiğince çıkarlarına göre meşrulaştırırlar.”¹³⁸

Dolayısıyla tüm söylemler kuşku altındadır. Postmodern görüşlere büyük katkı sağlayan Fredrich Nietzsche, tarihçinin geriye bakarak kesin bir bilgiye sahip olduğuna dair görüşünün cüretkârlıktan öte bir şey ifade etmediğini söyler:

“Adil olmayı istediğiniz zamanda adil olup olamayacağınızı araştırın. Yalnızca yargıç olarak yargıladığınız kimseden daha üstün olmak zorundasınız. Oysa siz yalnızca daha sonra geldiniz. Sofraya en son gelen konukların haklı olarak en son yerleri almaları gerekir. Siz ilk gelenlerin yerini mi, başköşeyi mi almak istiyorsunuz?” diyerek gerçeğin bilgisini kesin olarak iletmediğini düşünen tarihçilere seslenir.¹³⁹ Nietzsche’ye göre, tarihi inceleme ve yazma anlayışının altında şöyle bir gerçeklik yatmaktadır:

“Güçlü bir insanın bu anlayıştan (ruhtan) aldığı, büyük itilimlerin etkisinde kaldığı sürece geçmişi öykülemeye değer bir şey olarak (öykülenilebilen ve ikinci kez varolabilen bir şey olarak) gösterilmesi gerektiği sürece, bu geçmiş herhalde bozulmak, daha güzel bir biçime sokulmak, böylece de serbestçe uydurulmuş bir masal haline getirilmek tehlikesiyle iç içedir.”¹⁴⁰

¹³⁷ Munslow, *age*, s.58.

¹³⁸ Jenkins, *age*, s. 37.

¹³⁹ Fredrich Nietzsche, *Tarih Üzerine*, çev. Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 2000, s.126.

¹⁴⁰ *Age*, s. 80.

Dolayısıyla postmodern dalga ile su yüzüne çıkan yapısökümcü görüşün tarihe ilişkin bakışı şudur: *“Bir tarihçinin yaptığı araştırma son tahlilde tarih yapıtının doğruluk değeriyle ilgisizdir. Tarihçinin ilk başta anlatmaya karar verdiği öyküye payanda olmaktan başka bir şeye yaramaz”*¹⁴¹

Başka bir ifadeyle postmodernizm, olguların hakikatte bir kurgu olduğu fikrini benimser: *“Doğru olan şey ile benim doğru olduğumu düşündüğüm şey arasında belirgin bir ayrım yoksa benim kendi gerçeklik kurgum, sizinki ya da başkalarının ki kadar geçerlidir, zira söylem bu dünyanın aynası değil, oluşturucusudur.”*¹⁴²

4. MİLLİYETÇİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

Tarihte iki tip milliyetçilik modeli varolmuştur. Bunlardan ilki, Fransız modeli olarak kabul edilen milliyetçilik tipidir ki, Aydınlanma felsefesinin evrensel değerlerine vurgu yaparak bir yandan da burjuvazinin teritoryal egemenliğini pekiştiren ve bir üst kimlik altında ulusu kuran bir sürece tabiidir. İkinci model ise, ulusun kurulmasında dil, kültür, ırk bağına işaret eden Alman modeli etnik milliyetçiliktir. Milliyetçilik üzerine yapılan çalışmalar da iki tip düşünce etrafında gelişmiştir. Bunlardan biri, milliyetçiliği modernizmin bir ürünü sayar. Meseleye bu açıdan bakanlardan kimi, sanayi toplumunun bir yansıması olarak kültürel türdeşliğin sağlanması için varlık bulmuş bir ideoloji olarak değerlendirir (Ernest Gellner); kimi, kapitalist yayıncılığın gelişmesiyle bağlantısını kurar (Benedict Anderson); İkinci tip düşüncede ise, milliyetçiliğin, modern öncesi etnik gruplardan bağımsız düşünülmemesi gerektiği savunulur. (Anthony Smith).

Esasen, Fransız devrimi milliyetçilik açısından bir dönüm noktası olmuş, tüm insanlar yurttaş olarak kabul edilmiştir. Fransız devrimiyle siyasal iktidara oturan burjuvazi, özgürlük, eşitlik, adalet gibi değerleri savunarak demokratik taleplerin millete mal edilmesini istemişlerdi. Ancak Fransız devriminin ertesinde yıkıcı ve yeniden kurucu bir hareket olan milliyetçilik, İtalya ve Almanya’da birleştirici, Doğu Avrupa’da

¹⁴¹ Jggers, agm, s. 9.

¹⁴² Hobsbawm, *Tarih Üzerine...* s. 410.

devletleri dağıtıcı ve ayrı devletler doğurucu, Osmanlı İmparatorluğunda statükoyu koruyucu, biraz az gelişmiş ülkelerde ise sömürgecilik karşıtı bir hareket olmuştur.¹⁴³

4.1. Milliyetçilik : “Ulus Devletin Ürünü”

Ulus-devlet içinde yer alan ulus, halk, milli kimlik gibi kavramlar modernitenin bir ürünü olarak mı ortaya çıkmış yoksa modern öncesi dönemden beri zaten var olan kavramlar mıdır sorusu, ağırlıklı olarak “modern zamanda” cevabını alır.

Millet, Feodal toplum yapısının bozulmasıyla ortaya çıkan toplumsal bir olgudur. Milleti ortaya çıkaran temel etmen ise ticaret ve haberleşmenin ortaya çıkması yani Pazar birliğidir ki bu, aynı gruba üye olma bilincini sağlamıştır ve giderek ortak dil, ulusal din, ortak ülkü, ulusal karakter, ortak gibi öğeler etrafında buluşulmuştur. Ancak milliyetçilik ile eşanlı olarak ortaya çıkmamıştır. Millet olgusu 16. yüzyılın sonuna tekabül etmekle birlikte milliyetçiliğin doğması için burjuvazinin kendi ideolojisini netleştirme sürecini yani o noktaya gelebilecek kadar güçlenmesini beklemek gerekecektir.¹⁴⁴

Edward Hallet Carr, milliyetçiliği dört döneme ayırarak kategorileştirir. Ulusun ve ulusçuluğun ortaya çıkışının, teokratik devletin ortadan kalktığı, devletin ekonomik bir birim halini aldığı, ortaçağ sonrasında olduğunu düşünür. Birinci dönemde, Kilisenin tedrici dağılışı ile reform döneminde tek ülke tek din ilkesi hâkim olmuştur. İlk olarak Alman ulusal kilisesinin ortaya çıkması uluslaşma sürecini tetiklemiştir. Örneğin, Martin Luther, “*piskoposları ve prensleri Alman ulusunun mimarları olarak görmüştür.*”¹⁴⁵ Dönemin bir diğer karakteristiği merkantilizm adı verilen ulusal politikalar. Bu dönemde, içe kapalılık, yerel pazarlar, kısıtlayıcı düzenlemeler ortadan kaldırılmış ve devlet, ekonomik birim haline getirilmiştir. Merkantilizmle birlikte ulusun çıkarları ile yöneticilerin çıkarları özdeşleştirilmiştir.¹⁴⁶

İkinci döneme ise damgasını vuran, 19. yüzyılda biçimlenmeye başladığı şekliyle modern milliyetçiliğin kurucusu, ulusun tek bir hükümdarın kişiliğinde ya da yönetici

¹⁴³ Herkül Millas, “Ulusçuluk Ve Yunanistan Örneği”, *Marxizm Ve Gelecek*, sayı: 2, 1994, s.61-62.

¹⁴⁴ Baskın Oran, *Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği – Kara Afrika Modeli*, AÜ Siyasal Bilgiler Fak. Yay., Ankara, 1977, s. 27-30.

¹⁴⁵ Edward Hallet Carr, *Milliyetçilik Ve Sonrası*, çev. Osman Akinhay, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 13

¹⁴⁶ *Age*, s. 16 – 17.

sınıfta somutlaşmasını reddeden ulus ile halkı özdeşleştiren J.J. Rousseau'nun fikirleridir. Uluslar arası ilişkiler bundan böyle monarkın kişisel çıkarları ile değil ulusun kolektif çıkarları tarafından yönlendirilecektir. Bu dönemde, uluslar, yüceltilmiş bireyler gibi düşünülerek kişiselleştirilmiştir. 19.yüzyıl milliyetçiliğinde mülkiyet hakları insan haklarından daha az kutsal olmayıp, adeta mülkiyet, ulusun tam üyeliğinin koşulu olmuştur.

Ayrıca Carr'a göre, bu evrede, Aydınlanma düşüncesinin kozmopolitliğinin yerini romantik hareketin milliyetçiliği almıştır. Ve bu milliyetçilik, Napolyonun Fransız ulusunun liderliğine soyunduğu dönemle eş zamanlı olarak gelişmiştir.¹⁴⁷

Üçüncü dönem, ulusun toplumsallaşmasının başladığı bir dönemdir. Üçüncü dönemde, üç faktör söz konusudur. 1- *ulus toplumsallaşmış*; 2- *ekonomi politika ulusallaştırılmış*; 3-*milliyetçilik coğrafi olarak genişlemiştir*.¹⁴⁸

Carr'a göre milliyetçilikte zirveyi, Birinci Dünya savaşının topyekün savaş halini almasıyla birlikte ortaya çıkan ulusal kinlerle örülü bir milliyetçilik oluşturmuştur. Carr bu dönemi şöyle açıklar:

*“Savaş artık hükümet ve orduların işi değildi. Asker, sivil arasındaki geleneksel ayrım çizgisi silindi. Popüler ulusal kinler ilk defa politika aracı olarak kasıtlı bir biçimde alevlendirildi ve birçok çevre tarafından yalnız, düşman silahlı kuvvetlerini yenilgiye uğratmak için değil ayrıca düşman ulus fertlerini cezalandırmak için de meşru bir savaş aracı sayılmaya başlandı. II. Dünya savaşında da durum böyleydi.”*¹⁴⁹

Dolayısı ile Edward Hallet Carr da milliyetçiliğin çıkış noktasını, kapitalist sisteme doğru bir geçişin yaşandığı dönemde görmekteydi. Diğer evrelerde de görülen milliyetçilikler de tamamiyle ekonomi- politika ile bağlantılı olup modern zamanın koşulları içerisinde varlık bulmaktaydı.

Anthony Giddens ise milliyetçiliğin ortaya çıkış tarihini biraz daha ileri atar. Mutlakıyetçi devletlerin birer ulus devlet olmadığını söyler. Ona göre, Avrupa'da,

¹⁴⁷ Age, s. 19 – 23.

¹⁴⁸ Age, s. 41.

¹⁴⁹ Age, s. 41- 42.

kabaca iki devlet sistemi var olmuştur: bunlardan ilki, papalığın, Kutsal Roma İmparatorluğunun damgasını taşımıştır. Bu devlet, yerel diktatörlerin ve bağımsız ve yarı özerk şehir devletlerinin yerel düzeyde kalan güçleri ile dengelenmiştir. İkincisi ise, bir ulus – devletler sisteminin yerleşmesinin arkadan geldiği mutlakıyetçiliğin yükselmesiyle başlamıştır.¹⁵⁰ Ve mutlakıyetçi devletle ulus devlet arasında bir ayrım vardır. Mutlakıyetçi dönemde gelişmiş olan devletler topluluğu kesinlikle Avrupa ulus devlet sisteminin kaynağını oluşturmuştur ancak 1500’lerde Avrupa’da yaklaşık az çok özerk 1500 siyasi birim varken bu sayı, 1900’lerde yirmi beşe düşmüştür.¹⁵¹

Giddens, Machiavelli, Hobbes ya da Bodin’in yazılarının hiçbir yerinde ulusallık ya da milliyetçilik ifadeleriyle karşılaşmadığını söyler. Örneğin, “Hükümdar”ın son bölümünde Machiavelli, Orta İtalya’da güçlü bir siyasi birim kurma örneğini vermiştir ancak bu tamamen hükümlerle ilgili birimler içinde savunulmuş ve İtalyan ulusu hakkında bir kavrama başvurulmamıştır.¹⁵² Böylelikle Giddens, mutlakıyetçi dönemin, milliyetçiliğin ilk adımı olmadığını sadece ona bir kaynak teşkil ettiğini ifade ederek milliyetçiliğin 20. yüzyıl başında ulus-devlet sistemine geçişle ortaya çıktığını söyler. Şöyle ki:

“Milliyetçiliğin doğuşunun çağdaş modern devletlerin doğmasıyla doğrudan bağlantısı vardır. Ve milliyetçilik, belirli topluluk üyelerinin aynı kuşatıcı topluma ait olduklarını gösteren sembollere karşı beslenen ortak bağlılık duygusudur. Ve

¹⁵⁰ Anthony Giddens, *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, çev. Ümit Tezcan, Paradigma yayınları, İstanbul, 200, s. 200. Alâeddin Şenel, milliyetçiliğin çeşitli evrelerden geçtiğini söyler. Onun bildirdiğine göre, Milliyetçiliğin ilk aşaması, milli kiliselerin ortaya çıktığı dönem (Carr’ın da ifade ettiği gibi), Reformasyon dönemi (16. yy) dir. 16. yüzyılın üç kuramcısı olan Machiavelli, Bodin ve Hobbes mutlak monarşinin laik kuramını hazırlamışlardır. Machiavelli, burjuvazinin siyasi düşüncesinin laikleşmesine, bilimselleşmesine hizmet etmiş, Bodin, mutlak monarşinin egemenlik kavramını hukuksal temellere dayandırarak formüllemiştir. Hobbes ise toplumsal sözleşme kuramını mutlak monarşinin amaçlarına hizmet edecek bir biçimde kullanma ustalığını göstermiştir. Machiavelli, İtalyan siyasi birliğinin kurulması, Bodin, Fransa din savaşlarının önlenmesi, Hobbes, İngiliz iç savaşının yeniden patlak vermemesi için mutlak monarşiyi çare olarak görmüşlerdir. Ve bu süreç (mutlakıyetçilik) ulus devlete doğru giden bir süreçtir. Aydınlanma çağında ise (18. yy) Avrupa’da mutlak monarşi, feodal siyasi birimleri ortadan kaldırıp ulus devleti kurduğuna göre, artık tarihsel görevini yerine getirmiştir. Daha fazla iktidarda kalması yeni üretici güçlerin gelişmesine ayak bağı olmaya başlamıştır. Bu nedenle burjuvazi, 16. ve 17. yüzyılda desteklediği mutlak monarşinin 18. yüzyılda karşısına çıkmış ve tamamen demokratik parlamenter görüşler yeni ekonominin laik, bilimsel kültürü ile yetişmiş düşünürleri tarafından (Locke, Montesquieu, Rousseau) savunularak bu doğrultuda yeni bir siyaset kuramı hazırlanmıştır. Bkz, Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim Ve Sanat Yayınları, Ankara, 2001, s. 302, 334.

¹⁵¹ Giddens, *age*, s. 205.

¹⁵² *Age*, s. 204.

*Avrupa’da milliyetçiliğin gelişmesi ulus devletin gelişmesiyle aynı şey demektir. Avrupa’da İlk devlet sistemi, ulus devletlerin daha sonra dayanacağı bir temeldir.”*¹⁵³

Benedict Anderson’a göre de milliyetçilik modern zamanın ürünüdür. 19. yüzyıl sonuna kadar milliyetçiliğin genel ve yaygın kullanımı söz konusu değildir. Hatta milliyetçilik, 19. yüzyıl sözlüklerinde dahi yer almamıştır. Klasik iktisadın kurucusu Adam Smith, “milletlerin Zenginliği” isimli kitabında milletle, bugün anladığımız manada milleti değil, toplum ya da devleti kastetmiştir.¹⁵⁴

Anderson, Milliyetçiliğin doğuşunu üç aşamada ifade eder. İlk olarak “eşzamanlılık” anlayışı ortaya çıkmış ve bu durum toplumsal hayatı köklü bir biçimde etkilemiştir. İkinci olarak, eşzamanlılık anlayışının etkisiyle “anavatan” düşüncesi doğmuştur ki uzun bir süre boyunca “varolma”, “birliktelik” gibi etkiler hayali cemaatin dayanaklarını sunmuştur. Üçüncü olarak da kapitalist yayıncılık, dildeki standartlaşmayı sağlamış ve milliyetçi hareket kitlesellik kazanmıştır.

Ona göre, modern öncesi dönemde, zamanın, geçmişle şimdinin radikal bir biçimde ayrıştığı, sonsuz bir neden sonuç zinciri olarak kavranması ortaçağ Hristiyan zihniyetine tamamen yabancıdır. İşte bu, dine mahsus eşzamanlılık anlayışı, geçmişle geleceğin eş zamanlı olarak içinde bulunduğu, anlık bir şimdi olarak kavranmıştır. Modern dönemde ise bu eş zamanlılık kavrayışının yerini, homojen ve içi boş bir zaman fikri almıştır. Ve ulus, “hayali bir cemaat”tir. “matbu kapitalizmin” teknolojik yenilikler sonucu kurulmasıyla klasik dinsel dillerin yerini toplulukların kendi dillerinde roman, gazete vb yayınların alması sonucu bu hayali cemaatler kurulmuştur. Anderson bu durumu şu örnekle açıklar:

“Romanlarda birbirleriyle hiç karşılaşmamış olan okuyucunun zihninde diyelim ki “a” ile “d” yer alır. Yani, roman kanalıyla birbirleriyle hiç karşılaşmamış insanlar aynı zihinsel öğelerin taşıyıcısı olmuşlardır. Ve artık okuyucunun zihninde hayali bir dünya vardır. Homojen ve içi boş bir zamanda takvim boyunca ilerleyen sosyolojik

¹⁵³ Ozan Erözden, *Ulus Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s. 154–154.

¹⁵⁴ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri Ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 26–27.

organizma fikri kütleli bir cemaat olarak tasarlanan modern ulus fikrinin açık bir şekilde benzeşidir.”¹⁵⁵

Romandan sonra ise hayali bağın ikinci kaynağı gazetedir:

“Gazetenin tepesinde yer alan tarih, o sayfanın üzerinde en önemli amblem ve en asli bağlantıyı sağlar.”¹⁵⁶ “Böylece kişinin aynı ayını eş zamanlı olarak yerine getirdiğine herkesin duyduğu güven tamdır. Bu ayınler günlük aralıklarla takvim boyunca tekrarlanır. Bu şekilde, hayali bir cemaatin, tarihsel bir zamana bağlanmış bir biçimi için daha iyi bir örnek bulunamaz. Ayrıca, aynı gazetenin otobüste, berberde, komşularında tüketildiğini gören gazete okuru, gündelik hayata kök salan hayali dünyanın kökleri konusunda teskin edilmiş olur.”¹⁵⁷

Milliyetçilikte farklı türden bir eşzamanlılık* anlayışı vardır. Örneğin, Anderson’a göre, Milli marşların söylenmesinde de bir eş zamanlılık deneyimi vardır ki bu da hayali bir biçimde toplum fertlerini birbirine bağlar:

¹⁵⁵ Age, s. 38-41.

¹⁵⁶ Age, s. 48.

¹⁵⁷ Age, s. 50.

* Nobert Elias, uygarlaşma sürecindeki zaman kavramının zorlayıcılığına, kendini zamana göre ayarlanmanın, disipline etmenin kişiler üzerindeki etkilerine değinir. Bu biçimde uygarlaşma sürecinde ortaya çıkmış olan bu zaman kavramının (ya da karmaşık toplumlarda diyelim) basit toplumlardaki algısının hiç de böyle olmadığını anlatırken modern insan için ise sanki takvime dayalı bu zaman kavramının insanlık tarihinin ilk evrelerinden itibaren var olduğu gibi bir düşünce yanılması içinde olduğunu söyler. Oysa “takvim” uygarlaşma sürecinin bir ürünüdür. Niçin ortaya çıkmıştır takvim? Takvim, bir araç olarak hem doğal, hem de sosyal nitelikli dünyamızın o büyük dönüşümlerinin sürekliliği içinde zamansal konumumuzu tayin etmemize yardımcı olur. Ama öte yandan bir takvim aylarını ve günlerini gösteren sayılar altında tekrarlanamaz olan sosyal ya da doğal olaylar sırasının tekrarlanabilirlik arz eden bir modelini de temsil etmektedir. Gelişmiş karmaşıklık düzeyi yüksek toplumlarda bu takvim sembollerinin hepsi birlikte alındığında, insanlar arası ilişkilerin düzenlenmesi, örneğin tatil günlerinin, sözleşme sürelerinin vb. belirlenmesi bakımından vazgeçilmez bir araçtır. Tarihlendirme ve zamanı belirleme girişimleri, ardıl olaylara eş zamanlıymış gibi bakılabilmesini sağlar. Zaman iki ya da fazla, sürekli hareket halindeki olaylar içindeki dilimlerin başlangıç ya da bitiş pozisyonları arasındaki süreleri birbirleriyle ilişkilendirmektedir. Tek tek insanlar, olup biten her şeyi zamanın akışı içinde gerçekleştiriyorlardır. Zaman, sosyal ilişkileri ve faaliyetleri düzenleyip kontrol edilmesini sağlamaktadır. İnsanlar arasındaki iletişim ve enformasyonu sağlayarak amaç ve faaliyetleri bütünleştirir. Zaman, olay akışına uygulandığında, (saate bakılıp söylendiğinde), bu, içinde bulunduğu tüm toplum için geçerli bir zamandır. Toplumun bütünüyle uyum sağlamasında bir semboldür zaman. Ve belli davranış kalıplarını geliştirir. Kişi, zaman kavramını kendi yetenek ve gücüyle keşfetmemiştir. Sosyal bir kurum olarak onu çocukluğundan başlayarak öğrenir ve çok geçmeden bir dış zorlama, insanın dışından dayatan ikinci bir doğa olarak hisseder onu. Kişi ilk on yılda kendisini disiplin altına almayı öğrenemezse toplumda yetişkin bir insan konumunu temsil etmesi olanaksız hale gelecektir. O yüzden zamana uyum bir sosyal davranış alışkanlığına dönüşmek zorundadır. Zaman, kişinin kafasında birdenbire oluşmuş bir “ide” değildir. Sosyal gelişmişliğin durduğu yere göre farklılık gösteren bir kurumdur. Gelişmiş toplumlarda saatler önde giden zaman temsil mekanizmalarıdır. Ama saat denen mekanizma zamanın kendisi değildir. İster saatin hareketli göstergeleri olsun, ister ufukta hareket eden güneş, isterse takvimin birbiri ardına gelen yaprakları; bu fiziksel akışların zaman belirlemeye yararıları için bunların hareketli birer sosyal sembol karakteri taşımaları, insan toplumunun iletişim döngüsü içinde sosyal düzleme yerleşmiş olmaları şarttır. Kaynakları ve özellikleri ne olursa olsun, zaman belirlemeye hizmet eden araçlar, istisnasız her zaman sadece insanlara hitap

“... Böyle anlarda birbirine tamamen yabancı insanlar, aynı ezginin eşliğinde aynı dizeleri okur. Bizi birbirimize bağlayan hayali bir ses dışında artık hiçbir şey yoktur.”¹⁵⁸

Ayrıca, Bu eş zamanlılıkta, bazı insan grupları, bazı insan gruplarına paralel hayatlar yaşarlar ve hiç karşılaşmasalar da aynı doğrultuda hareket ediyor olma düşüncesini paylaşırlar. Ve tabii ki, *bu paralellik ve eş zamanlılık duygusunun devasa siyasal sonuçları da vardır, yeni olanın eski olana tabi olması söz konusudur. Örneğin, Las Espanos, Espanya'ya dönüşmüş, İskoçya, Birleşik Krallık tarafından yutulmuştur.*¹⁵⁹ Böylelikle Anderson, eş zamanlılık anlayışının “anavatan” düşüncesini de ortaya çıkardığına işaret eder.

Dildeki standartlaşmayı sağlayan kapitalist yayın dilleri ile ilgili olarak Anderson, bu yayın dillerinin üç farklı yoldan ulusal bilincin temellerini attığını söyler:

“İlk olarak, Latince'nin altında ama konuşulan halk dillerinin üzerinde bir düzeyde birleşik bir mübadele ve iletişim alanı yaratılmıştır. Konuşurken birbirini anlamakta güçlük çeken, kimi zaman tamamen başarısız olan devasa sayıdaki Fransızcalar, İngilizceler, İspanyolcalardan birini bilenler artık birbirleriyle baskı ve kâğıt aracılığıyla anlaşabiliyorlardı. Bu süreçte bir yandan kendi dil alanları içinde yer alan yüz binler ya da milyonlarca insanın bu şekilde kendileriyle aynı alana ait olduğunun da farkına vardılar yayın aracılığıyla bağlı oldukları bu okur yoldaşlar, ulusal olarak hayal edilen cemaatin nüvelerini biçimlendirdiler. İkinci olarak, kapitalist yayıncılık, dile yeni bir sabitlik kazandırdı. 17. yüzyılda Avrupa dilleri modern biçimlerini kazandı. Ve Modern zamanda değişim göstermeden sabitlendi. Üçüncü olarak, kapitalist yayıncılık, eski idari halk dillerinden farklı bir iktidar dili yarattı bazı lehçeler iktidar dillerine daha yakinken, bazıları itibar kaybetti.”¹⁶⁰

eden mesaj kaynaklarıdır. Bkz., Nobert Elias, “Önsöz”, *Zaman Üzerine* içinde, çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 12-55.

¹⁵⁸ Anderson, *age*, s. 163.

¹⁵⁹ *Age*, s. 208.

¹⁶⁰ *Age*, s. 60.

Somaç olarak Anderson, kapitalizm, teknoloji ve insanın dilsel çeşitliliğe olan mahkûmiyetlerinin birbiriyle buluşmasının, yeni bir cemaat tarzının modern ulusların temel morfolojisini hazırladığını söylemektedir.¹⁶¹

Ernest Gellner, insanlık tarihini, avcı –toplayıcı, tarımsal ve modern olarak kabaca üçe ayırır. Avcı-toplayıcı toplumlarda merkezi bir siyasi güç olmadığı için, çoğu merkezi siyasi yapılara sahip tarım toplumlarında ise iktidar dağılımının ve kültürün statü esasına göre belirlenmesinden dolayı milliyetçilikten ve millettten söz edilemeyeceğini söyler. Oysa toplumsal hareketlilik ve sınıflar arası geçişkenliğin arttığı, kültür ve siyasi yapı arasındaki dengelerin değiştiği modern toplumlarda ise millet ve milliyetçiliğin bir ihtiyaç haline gelmesi söz konusu olmuştur.¹⁶²

Gellner'e göre millet, ne iradi ortak duygu, ne de Alman romantik milliyetçiliği ile ifade edilebilir. Ortak bilinç ancak, ulusal bir kimliğin varlığına tekabül eder. Ulusları meydana getiren ise uluslaşmanın kendisidir.¹⁶³ Yani millet tamamen modern zamanın ürünüdür. Millet yalnızca sonradan yaratılandır:

*“İnsanları sınıflandırmanın doğal, Tanrı vergisi bir yolu olarak içkin ama uzun süre gecikmiş, bir siyasal mukadderat olarak uluslar, bir söylemden ibarettir. Bazen önceden varolan kültürleri alan ve bunları ulusa çeviren ulusçuluk, bazen ulusları icad eder ve genellikle önceden var olan kültürleri yok eder. İyi de olsa kötude olsa bu bir gerçekliktir.”*¹⁶⁴

Ona göre, milliyetçiliğin temelinde sanayileşme olgusu vardır ve sanayi toplumunun üst kültürü (tarım toplumunda olduğu gibi) bir kiliseye veya dine bağlı değildir, idamesi tüm toplumu kapsayan bir devletin kaynaklarına sahip olmayı gerektirir. Bu tespitin ispatı şudur ki:

¹⁶¹ Age, s. 62.

¹⁶² Ernest Gellner, Thought and Change, Londra, 1964, s. 155; (akt:) Umut Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları Ve Eleştirel Bir Bakış, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999, s.152–154.

¹⁶³ Ernest Gellner, Uluslar Ve Ulusçuluk, çev. Büşra Ersanlı Behar, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s. 8–9.

¹⁶⁴ Age, s. 94.

*“Gelişmek zorunda olan bir ekonomi kayıtsız şartsız ihtiyaç duyduğu kültürel araçlarını hiç bir ciddi amaçla, hızla miadını dolduran ve sık sık gülünç duruma düşen bir doktriner inanca bağlı bırakamaz.”*¹⁶⁵

Gellner’e göre, Modern toplumların aksaksız işleyebilmeleri için kültürel homojenlik şarttır. Ona göre sanayi toplumunda ekonomi ancak bireylerin gerçekten tek ve aynı üst kültür içinde toplumsallaştığı ölçüde gerçekleştirilebilecek hareketlilik ve söz konusu bireyler arasında varolacak iletişime dayanır. Ve bu gelişme için de kapsayıcı bir eğitim sistemi gereklidir.¹⁶⁶ Ve ulus devletler olmadan milliyetçiliğin de var olmayacağını düşünür. Ancak *“devletin mevcudiyeti kesinlikle verili olarak kabul edilmişse milliyetçilik ortaya çıkar.”*¹⁶⁷ Ona göre Uluslar:

*“Ne eşyanın tabiatında var olan ve doğal türler doktrininin siyasal uyarlaması olan şeylerdir ne de ulusal devletler etnik veya kültürel grupların belirgin ve nihai kaderidir. Ulusçuluk doğal ve veri olduğu iddia edilen birimlerin uyanışı ve kendini kabul ettirishi değildir. Ulusçuluk, aksine hammadde olarak açıkça ulusçuluk öncesi dünyanın kültürel, tarihsel vb mirasını kullanmakla yeni koşullara uygun yeni birimlerin kristalleşmesidir.”*¹⁶⁸

Dolayısıyla uluslar ancak ulusçuluk çağı bağlamında tanımlanabilirler. Ulusçuluk, ulusların bir ürünü değildir. Aksine ulusları meydana çıkartan ulusçuluğun kendisidir.¹⁶⁹

Ettiene Balibar’a göre ise ulusun kurduğu cemaat biçimini diğer tarihsel cemaatlerden özgül bir biçimde ayıran şey şudur:

“Kurumların işleyişi ile oluşturulan her toplumsal cemaat hayalidir. Ulusal oluşum için öncelikle bir halk tahayyülü söz konusudur. Örneğin, kendisini daha baştan devlet kurumunun içinde bulan, diğer devletler karşısında bu devleti kendisinin diye kabul eden ve özelliklede siyasal mücadeleleri onun ufkunda gören, toplumsal devrim ve reform özlemlerini, kendi ulusal devletinin dönüşüm projeleri şeklinde formüle eden bir cemaatin tahayyülüdür. Bu olmadan ne örgütlü şiddet tekeline (Max Weber) ne de

¹⁶⁵ Age, s. 230–231

¹⁶⁶ Age, s. 228.

¹⁶⁷ Age, s. 24.

¹⁶⁸ Age, s. 94.

¹⁶⁹ Age, 104–105.

ulusal, kitlesel iradeye (Gramsci) sahip olabilir. Fakat böylesi bir halk doğal olarak var olmaz. Bir eğitim biçiminde inşa edildiğinde bile varlığı kesin değildir. Hiç bir modern ulus örneğin bir kurtuluş savaşı yürütürken bile verili bir etnik temele sahip değildir. Öte yandan ne denli eşitlikçi olursa olsun hiçbir modern ulus sınıf çatışmalarının ortadan kaldırılmasına tekabül etmez. Şu halde, halk, üretmektir. Hatta daha iyisi halkın kendi kendisini ulusal cemaat olarak devamlı bir biçimde üretmesidir. Ya da halkın, herkesin gözünde bir halk olarak yani siyasal iktidarın temeli ve kökeni olarak görünmesini sağlayan birlik etkisini ortaya çıkarmaktır.”¹⁷⁰

İmmanuel Wallerstein, ulusun, dünya sisteminin siyasi yapılanmasından doğduğunu söyler. Ona göre:

“Bu gün BM üyesi olan devletlerin hepsi modern dünya sistemimin yaratımlarıdır. 1450’den öncesine bakılırsa Kutsal Roma İmparatorluğu, Moğol imparatorluğu, Burgonya Hollanda’sının vb bir çeşit siyasal, kültürel, mekânsal mirasını sahiplenen en az üç egemen devlete rastlarız ancak şu anda üç devlet olduğu gerçeği üç ulusun olduğu anlamına gelmez. Bu gün bir Belçika Hollanda bir Lüksemburg ulusu diye bir şey yoktur. Yaygın mitin tersine, devlet ulustan sonra değil önce gelmiştir.”¹⁷¹

Popper, “Açık Toplum Düşmanları’nda, Milliyetçilerin sanki tarihte homojen bir ırk varmışçasına bunun üzerinden yaptıkları vatan - millet sloganlarının gerçeğe ne denli ters düştüğünü anlatır. Popper için kabile ve cemaat duyguları ayrı, ulusçuluk ayrı bir şeydir. Örneğin, Prusya’da en fazla Slav nüfusu vardır ve Prusya devleti Viyana kongresine bir Slav devleti olarak kaydedilmiştir. Belli bir ulustan olmak siyasal bir kategoridir. Devletin ulusu mu yoksa ulusun devleti mi olur sorusunda, Ulusun bir devlete sahip olmasının normal bir durum olduğunu söyleyerek yanıt verir. Birincisinde ise, aynı yanıt vermek mümkün değildir. Ortak bir dil, ortak bir tarih, ortak bir kaynaktan gelmek mümkün değildir. Ulusal devlet ilkesi diye bir şey yoktur. O bir mitostur. Usdışı, ütopyacı, romantik bir düştür. Karl Popper’a göre:

¹⁷⁰ Etienne Balibar- İmmanuel Wallerstein, *İrk-Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, çev. Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 118

¹⁷¹ *Age*, s. 103.

*“Ulusculuğun, Hegelden önceki tarihi, devrimci ve liberal bir inanıştı. Ancak tarihi bir rastlantı sonunda Alman topraklarının Napolyon kumandasındaki ilk ulusal Fransız ordusu tarafından işgal edilmesine bir tepki neticesinde Hegel, ulusçuluğu işte buradan alıp Platon’un, Yunanlıların barbarlarla olan ilişkisinin efendilerin kölelerle olan ilişkisi gibi olduğunu öne sürdüğü, totaliter kampa geri getirmiştir.”*¹⁷²

4.2. Etno – Merkezci Milliyetçilik

Etno merkezci bakış açısının temsilcisi olan Anthony Smith, etnikliğin modern öncesi dönemde de var olduğunu altını çizer. Ona göre, milletler bu dönemde siyasi bir topluluk olmamışlarsa da “tarihi-etnik” bir merkeze sahiptirler. Bu sebeple milliyetçiliği hayali kavramlar içinde görmek ve icat edilmiş saymak güçtür. Yine de Smith, siyasi bir topluluk olarak var olan milliyetçiliğin modern zamanın ürünü olduğu görüşünü Gellner, Anderson vs ile paylaşır. Ancak Ona göre, modern millet, modern öncesi etnik grubun bir takım özelliklerini de kendi içinde taşır. Tüm ulus- halklar, bütünüyle baştan yaratılmamıştır, bazı kimlikler daha önce de mevcuttur ve etnik bir köken olmadan millet olma süreci yarım kalacaktır.¹⁷³ Üstelik milliyetçilik tarihi, 18. yüzyıl sonundan başlıyorsa o zaman erken dönem kent devletlerine ya da ilk İsveç kanton milletleri nasıl isimlendirilebilir?¹⁷⁴ Bu sebeple Smith’e göre işe, İlk ve müteakip milletlerin oluşumunda önemli bir rol oynamış olan etnik bağ ve kimliklerden başlamak gerekir.¹⁷⁵ Devletin ilk milliyetleri yarattığını söylemek oldukça kolaycı bir yanıttır ona göre. Smith, Ortaçağ döneminde de ideal millet tipine benzer yaklaşımlar görebilir miyiz diye sorar. Bu sorunun Cevabını, “etnik bir seçilmişlik mitinin” bu dönemde var olduğunu ne var ki tam olarak bir milli oluşumun ancak geç ortaçağda gerçekleşebildiğini vurgulayarak verir. Şöyle ki:

“Ortaçağ krallık ve halklarından birçoğu, günümüzün İsrail’in çocukları gibi kendilerini ortak gelenekleri olan, ortak soydan gelen, kutsal toprak ve merkezlere sahip, ilhamlarını tanrıdan alan yöneticiler eliyle kahramanca işler yapmak üzere tanrı tarafından seçilmiş olarak görüyorlardı. Batıda kimi barbar düzenleri, soylarını Truva ya da kutsal kitapta geçen kişilere dayandırarak saygınlık iddiasında bulunuyorlardı.

¹⁷² Popper, *Açık Toplum Ve Düşmanları...* s. 53-54.

¹⁷³ Smith, *age*, s. 73.

¹⁷⁴ *Age*, s. 76-77.

¹⁷⁵ *Age*, s. 89.

*Bir süre sonra ortak inanç ve soya dayanan topluluklarını kraliyet ailesinin ünlü sosyologlarıyla özdeşleştiren popüler inançlar ortaya çıktı. Vizigotlar, Saksonlar, Franklar ve Normanlar arasında yöneticilerini, Davut'un halefleri, kendi topluluklarını da İsrail'in varisleri olarak gören etnik bir seçilmişlik miti doğdu. Ama gerek bir milli dava ideolojisi, gerekse ister kültürel, eğitimsel, yasal, teritoryal, ister ekonomik olsun milletlerin oluşumu için gerekli süreçler bakımından modelin çok gerisine düşüyordu. Bu sürecin milli oluşum ve bilinç için bir temel oluşturacak şekilde gelişmeye başlaması yalnızca geç orta çağ döneminde mümkün olabildi.”*¹⁷⁶

Smith'e göre, modern öncesi etniler ve etnomerkezcilik ile daha modern milletler ve milliyetçilik arasında her türden modernistin kabul edebileceğinden daha büyük bir süreklilik vardır.¹⁷⁷ Dolayısıyla modern öncesi dönemde farklı etnik çekirdek tiplerinin görüldüğü yadsınamaz.¹⁷⁸ Fakat O, bu etnik çekirdek tiplerinin dirençlerinin ancak daha sonra (İngiltere'nin biraz daha geç, Fransa'nın sonraki birkaç yüzyıl zarfında) derinleşerek az çok türdeş etniler temelinde krallıklar halinde kaynaşabildiklerini ifade eder.¹⁷⁹

Özetle Smith'e göre, milletler dünyasında, “*milliyetçilik, modern öncesi kutsal etnik seçilmişlik mitinin laik modern muadilidir.*”¹⁸⁰

4.3. Fransız Kozmopolitliğine Karşı Alman Ulusçuluğu

Hans Kohn'a göre iki tür milliyetçilik vardır. Batılı isteğe bağlı milliyetçilikle, doğulu organik milliyetçilik. Kohn, İngiltere, Amerika ve Fransa'da milliyetçiliğin daha akılcı, çoğulcu ve iyimser bir yapıya sahip olduğunu söyler. Bu ülkelerde milliyetçilik, toplum sözleşmesine dayalı olduğundan, orta sınıfların savunduğu toplumsal ilerleme düşüncesine hizmet ediyordu. Öte yandan Doğuya doğru gidildiğinde daha duygusal ve otoriter bir milliyetçilikle karşılaşılırmaktaydı. Rusya ve Asya'nın geneline egemen olan bu milliyetçilik türü orta sınıfın geri kalmışlığından kaynaklanıyor. Gücünü aristokrasinin alt kesimleriyle entelijensiyadan almaktaydı. Bu milliyetçilik türü

¹⁷⁶ Age, s. 86–87

¹⁷⁷ Age, s. 88–89.

¹⁷⁸ Age, s. 92.

¹⁷⁹ Age, s. 102.

¹⁸⁰ Age, s. 136.

folklorik öğeleri ön plana çıkarıyordu¹⁸¹ Rennan’a göre de, milliyetçilik, Fransız usulü politik milliyetçilik ile milleti, etnik veya kültür-dil-tarih temelinde tanımlayan Alman usulü veya daha radikal bir ifadeyle “Balkan usulü” kültürel milliyetçilik olarak ikiye ayırıyordu.¹⁸²

18.yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın ortalarına uzanan süreçler, devlet olgusunun pekiştiği ve bütün görkemi ile yükseldiği bir tarihsel dönemi anlatmaktaydı. Ve 19. yüzyıl başlarında milleti devlete varlık sebebi olan bir politik varlık olarak düşünmek pek mümkündü. Önce İngiltere’de sonra Fransa’da pekişen modern devlet olgusu söz konusuydu ve 19. yüzyılda devlet merkezli toplum ile millet özdeşliğine dayalı egemen kavrayış, Napolyon Bonoparte döneminde zirvesine ulaşmıştı. Ve Napolyon, Avrupa entelektüelleri arasında büyük sempati toplamıştı. Hegel de onun için – Beyaz ata binmiş ruh- diyerek hayranlığını belirtmişti. Lakin gelişmeler beklentileri tersine çevirmiş, Napolyon savaşları felaketle bitmişti. Entelektüeller arasında Napolyon’un diktatoryal politikalarına karşı hayal kırıklığı yaşanmıştır. En ağır yenilgiyi ise Almanlar yaşamıştı. Ve Fichte*, “Alman Milletine Söylevler” adlı yapıtında, milleti, politik olarak değil, kültürel ve sivil nitelikleri bağlamında tanımlamıştır. Bu da adeta Aydınlanma çağının değerlerinin hala yol göstermeye devam ettiği Fransız devrimine ve onun gerçek yüzünü gösteren Napolyon efsanesine ilişkin gelişen hayal kırıklığının eseri olarak doğmuştu.¹⁸³

Avrupa’da ulusal tarih yazımını tetikleyen sürecin gelişmesinde Fransız ihtilali özellikle de Napolyon’un Fransız birliği misyonu etkili olmuştu Napolyon, ne vatansever ne de milliyetçi idi. Fakat O, ulusal amaçlı işgal kampanyalarını meşru gösterecek bir ideoloji arıyordu ve halkına self determinasyon hakkını elde edebilmek için savaştığını ilan etti. Napolyon savaşları, tüm Avrupa’da milli siyaset anlayışını yaydı. Napolyon’a karşı mücadele verenler de dış politikayı meşrulaştırmak için ona karşı onun silahını kullanmışlardı. Alman, İspanyol ve Rus milliyetçilikleri, Fransız ihtilali ve Napolyon savaşları sonunda ortaya çıktılar. Almanya’daki ulusal

¹⁸¹ Özkırımlı, *age*, s.55.

¹⁸² Taml Bora, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, s.17.

* Joan Gottlieb Fichte (1762–1814) için şimdiki zaman tarihsel gelişme çizgilerinin birleştiği bir odak nokta olarak tasarlanır ve her tarih döneminin yaşamın her ayrıntısına sızan kendine özgü bir özelliği vardır. Birbirini izleyen çeşitli çağların temel tasarımları ya da kavramlarının ardılığı söz konusudur. Bkz, Collingwood, *age*, s. 142.

¹⁸³ Ögün, *Mukayeseli...* s.19–20.

perspektiften bakıldığında, Napolyon, yabancı kanunları Almanya'ya getiren şahıstı. Fransa'da teşekkül eden milliyetçilik, liberalizm ve demokrasinin ideolojik bir sentezinin gelişimiydi. Ama bu Almanya'da mümkün olmadı. Almanya'daki milliyetçilik ise, kendini, "yabancı düşmanlığı"= "Fransız düşmanlığı" ile tanımladı. Alman ulus devletini kuranlar, özgür halk kitlesi değil, prensler birliğiydi. Aynı şey, İtalya için de geçerliydi.¹⁸⁴

Carr, milliyetçiliğin zirveye çıktığı dönemde coğrafi sınırların genişlediğini ve milliyetçiliğin ırkçı sapmalara uğradığını söylemiştir. Ona göre, Batı Avrupa'da milliyetçilik, Hristiyanlık, doğal hukuk ve bireyci gelenekler ile beslenmiş topraklarda yetişmişken Doğal hukuk ve bireyci gelenekler Alman topraklarında ancak zayıf kökler salabilmişti. Rusya'da ve Ortodoks kilisesinin egemen olduğu diğer ülkelerde ise ya önemsenmemişler ya da yadsınmışlardı. Milliyetçilik, şimdi Avrupa sınırlarının ötesinde hem Hristiyanlık hem de Avrupa geleneğine yabancı ve Avrupa'da milliyetçiliği o kadar uzun süre kısıtlamaya yardım etmiş ülkelere yayılıyordu. İkinci Dünya savaşı insancıl bireycilik geleneğine de, evrenselci doğal hukuk geleneğine de sahte bir bağlılığı dahi göstermemiş bir Alman iktidarı tarafından boşaltıldı.¹⁸⁵

Bessam Tibi, Fransız ihtilali dönemindeki milliyetçiliğin bireysel özgürlük ve demokrasiye olan isteklerin bir ifadesi iken, gelişmiş burjuva toplumunda tam terine, özgürlükleri kısıtlayan diğer uluslara karşı üstünlüğü ifade eden bir kavram haline dönüştüğünü söyler. Bu durum, az gelişmiş ülkelerde de yani III. Dünyada, mazlum halkların kurtuluş arzusunun bir ifadesi olmuştur.¹⁸⁶

Almanya'da kültür milliyetçiliğinin ideolojik temellerini atan daha önce de söz ettiğimiz Gottfried Von Herder ve İzleyicileri her halkın ortak halk ruhunu (Volkgeist) korudukları siyasal milliyetçiliğe geçilebileceği fikrini yerleştirmişlerdi. Bütün bu romantikler, ulusu şöyle tanımlıyorlardı:

"Ulus, Tanrı tarafından özel vasıflarla donatılmış insan türünün doğal bir bölünmesidir. Her insan ait olduğu ulusun ayırt edici karakterini saf ve dokunulmaz

¹⁸⁴ Bessam Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, çev. Taşkın Temiz, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27-30.

¹⁸⁵ Carr, *age*, s. 47.

¹⁸⁶ Tibi, *age*, s. 33-34.

şekilde muhafaza etmek zorundadır. Bu tanrısal bir zorunluluk olduğundan uluslar birbirleri ile asla birleşemezler. En iyi siyasal düzene Tanrının ayrı ayrı var olmasını buyurduğu doğal varlıklar olan her ulus kendi devletini kurduğunda erişilir. İçinde birden çok ulusun bulunduğu devletler doğal değildirler ve çürümeye mahkûmdurlar."¹⁸⁷

Tin bilimlerinin ön gördüğü tarihselci yaklaşım, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, O dönemin Avrupa toplumlarında görülen akılcılığın ve amprizmin getirdiği depresyonlara aranan çareler sonucu romantizmin uyanışıyla ortaya çıkmıştı.* Ve hakikatte esas vurgu "güçlü bir devlet" üzerineydi. Zira sadece söz konusu olan Aydınlanmanın getirdiği tekil kültürden uzaklaşmanın verdiği sıkıntı değildi. Fransız ihtilalinin sonucunda yaşananlar tepkiselliği beslemişti. Prusya Okulu bu tepkiselliğin sonucuydu. Alman tarihselciliğinin kökleri, Aydınlanma akımının evrensel söylemine karşıt bir tutumda yatmaktaydı. Bu tepki ifadesini bireyselcilik olarak ulusçulukta buldu ve devletin en önemli görevini Alman halkını örgütlemek ve düşman güçlerden kurtarmak olarak ele aldı. Humboldt, devletin ölümsüzlüğünün ve kimseye hesap vermesi gerekmeyen bir güç oluşunun teorik temellerini attı. Ranke tarihselciliğin teorik temellerine katkıda bulundu. Tarihçi Droysen devletin rolünü özellikle vurgulayarak güçlenmiş olan tarihselci akımın yolunu izledi. Tarihselcilerin insanoğlunun ilerlemesinde devlete yükledikleri rol özellikle Alman Birliği için mücadelenin sürdüğü 1830- 1880 döneminde oldukça etkili olmuştur. 1848 devriminden sonra Prusya'nın ve Bismark'ın politikalarında yeni emeller vardır. Nedensellikten kaçan ve bir olguyu yücelten idealist bakış açısıyla mutlak otoriteyi birleştirmek, tarihselciliği de siyasal emelleri de güçlü bir biçimde beslemişti. Ayrıca tarihselcilikteki çelişkiyi göstermek bakımından son olarak şu mevzuya da değinelim. Tarihselciler 19. yüzyıl ortalarında Antropoloji ve arkeoloji üzerine yoğunlaştılar. Ancak ilginin bu yönde gelişmesi tarihselcilikte bir çelişki yaratmıştı; doğa bilimlerinin açıklamalarından mı yararlanacaklarını yoksa özgün ve bireysel açıklamalardan mı yararlanacaklarını bir türlü kestiremediler. Öte yandan da arkeolojik ve antropolojik çalışmaların

¹⁸⁷ Suavi Aydın, *Modernleşme Ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 65.

* Buna 'Sturm und Drang'ı örnek olarak verebiliriz. Sturm und Drang hareketi 1770'lerde Almanya'da oluşmakla birlikte Napolyon savaşları ile daha etkili bir seyir kazanmıştı. Esasen Romantizm, önemli ölçüde Napolyon savaşları sırasında olgunlaştı. Aydınlanmanın merkezi Fransa iken; Romantizmin merkezi, Napolyon savaşlarından en büyük darbeyi alan Almanya ve buradaki Sturm und Drang hareketiydi. Süleyman Seyfi Ögün, *Mukayeseli Sosyal Teori Ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 6.

özendirilmesinin evrensel anlamda bilimsel amaçlar taşımadığı açıktı. Bu çalışmaların tümü, ulusun “urvolk”u (üstün ırk) için yapılıyordu. Bu yaklaşımlar, hem destansı mitolojik açıklamalara neden oluyor hem de bilimsel kazılar ve antropolojik araştırmalar aracılığıyla, tarihçilikte bilimsel yöntemlerin gelişmesine ön ayak oluyordu. Klasik dönemin hatta tarih öncesi dönemin tarihe entegre edilmeye çalışılmasıyla yaratılan bu ikililik Türk tarihçiliğinde de ortaya çıkmıştı.¹⁸⁸

Fransız devrimi sonrasında dönemin Romantik Alman filozofları Herder ve Fichte, “organik bir ulus”^{*} anlayışından yola çıkmışlardı. Herder’de hem “gecikmişlik” endişesi hem de “Sturm und Drang”ın duyguları öne çıkartan akıl karşıtı yaklaşımı söz konusuyken Fichte, Batı akılcılığına karşı yürüttüğü savaşı Herder’den daha da ileri götürmüş, O da ulus anlayışını organik ve doğal unsurlarla tanımlayarak, devlet ile oluşturulan birliğin çok daha ötesine taşımıştır.¹⁹⁰ Alman ulusçuluk düşüncesinde görülen romantik, kültürel ulusçuluk Fransız devrimini vatandaşlığa dayanan “iradi ulus” tanımına karşılık, ortak tarih, dil ve kültürü öne sürmüştü. Romantik ulusçu akım, ulusları bir arada tutan veya birbirinden ayıran en temel öge olarak etnik kökenleri vurgulamak ve ulusal kimliği etnik kimliğe eşitlemekteydi. Ulus, hanedan ve krallara karşı ulusal egemenlik içeren yeni bir siyasi birlik olarak değil, özgün tarih ve kültürleriyle devlet kurmaya hak kazanmış doğal varlıklar olarak tanımlanıyordu.¹⁹¹

Herder’deki “gecikmişlik” endişesine gelince: Fransız devriminin gerçekleştiği dönemde Almanya henüz siyasi birliğini kuramamıştı. Üçyüzü aşkın Alman devleti bulunmaktaydı ki içlerinde en güçlülere Prusya ve Avusturya’ydı. Bu ikisi dışında kalan diğer Alman devletleri ise Fransa denetiminde Napolyon önderliğinde birleşerek Ren Konfederasyonu kurmuştu. 1870 yılına kadar da Almanya’nın Prusya önderliğindeki siyasi birliğini kurması beklenecekti. İşte bu durum Alman romantikleri arasında Fransa’ya karşı ciddi bir nefreti besliyor ve onları endişeye sevk ediyordu.

¹⁸⁸ Ersanlı, *age*, s. 41- 43.

^{*} Herder’e göre, doğal varlık olarak insan, kendi çevresel ve zihinsel özellikleriyle çeşitli ırklara bölünmüştür. Tıpkı bir çevrede yetişmiş bir bitkinin başka bir çevreye aktarıldığında aynı kalması gibi insan ırkı da bir kez biçimlendi mi kendi doğuştan özelliklerine daima bağlı kalacaktır. Bkz., Collingwood, *age*, s. 125.

¹⁹⁰ Ayşe Kadioğlu, “Devletini Arayan Millet: Almanya Örneği”, *Toplum Ve Bilim*, 62 Yaz – Güz 1993, s. 100–101.

¹⁹¹ Günay Gökse – Özdoğan, “Türk Ulusçuluğu Ve Türk Cumhuriyetler: Kuramsal Ve Tarihsel Bir Yaklaşım”, *Toplum Ve Bilim*, 62 Yaz – Güz 1993, s. 59.

Nicos Poulantzas, Hem Almanya'nın hem de İtalya'nın siyasi birliklerini sağlama sürecinde Fransa siyasi yapılanmasından farklarını ortaya koyarak Fransız karşıtı milliyetçiliğin toplumsal-iktisadi boyutlarına değinir. Bunu yaparken de birliğini geç kuran İtalya ile Almanya'yı birbiriyle kıyaslar ve özellikle Alman siyasi yapılanmasının tepeden inmece karakterini ortaya koyar. Almanya'da burjuva demokratik devrimin doğası Fransa'dakinden son derece ayrıdır. Burjuvazi, iktisadi bakımdan oldukça ilerlemiş olduğu halde, burjuvazinin hegemonik önderliğinde yapılmamıştır. Daha o zaman oluşmuş olan proletaryanın korkusu nedeniyle, Bismark tarafından "tepeden" ve burjuvazinin Prusyalı büyük toprak sahipleriyle özel bir ittifakı yoluyla başarılmıştır. Tabii bunda Almanya'nın siyasi birliğini sağlayamamış olması da etkilidir.¹⁹² İtalya'nın durumu ise Almanya'dakinden biraz daha farklıydı. Çünkü İtalyan burjuvazisinin iktisadi durumu Alman burjuvazisinin iktisadi durumundan çok daha aşağıda idi. Bu durumda Cavour'un tarihi işlevi, kuzeyin doğmakta olan burjuvazisi ile güneyin özünde feodal nitelikte olan büyük toprak sahipliğinin ittifakına dayanarak, ulusal birlik sürecinin başlatmak olmuştur. Eğer, Bismark'ın işlevi, Alman ideolojisini, özellikle tepeden siyasi iktidara ulaştırmak idiyse, Cavour'un işlevi, daha çok İtalyan burjuvazisinin, iktisadi dayanaklarının gerekli koşullarını yaratmak Gramsci'nin dediği gibi "imalatçı imal etmek" olmuştur.¹⁹³ Poulantzas'ın da ifade ettiği gibi Fransa'nın 19. yüzyılın ilk yıllarında Fransız devrimini yayma ve Fransız çatısı altında birleşmiş bir Avrupa fikri, bu devletleri oldukça rahatsız etmiş ve "gecikmişlik duygusu", Fransa'ya karşı zengin ve güçlü bir devlet fikrini perçinlemiştir. Bu yüzden buralarda ulus- devlet, tepeden ve merkeziyetçi olarak katı bir biçimde şekillenmiştir.

Esasen Alman milliyetçiliği Ayşe Kadıoğlu'nun ifadesiyle, "*ehvenişer batı milliyetçiliklerinin karşı tezi gibidir*" Zira "*Alman milliyetçiliği itici gücümü Aydınlanma felsefesinden değil, bu felsefenin bir eleştirisi olma özelliğini taşıyan Romantizmden almıştır.*" Dolayısıyla bu milliyetçilik türü Batı ve Aydınlanma karşıtı özellikleriyle Alman siyasal kültürünün aldığı biçim konusunda belirleyici olmuş ve Nazizme giden kapıyı aralamıştır.¹⁹⁴

¹⁹² Nicos Poulantzas, *Faşizm Ve Diktatörlük*, çev. Ahmet İnsel, İletişim yayınları, İstanbul, 2004, s. 39.

¹⁹³ *Age*, s.45.

¹⁹⁴ Ayşe Kadıoğlu, "Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türk Milliyetçiliğinin Çelişkisi Ve Seçkinlerin Tavrı", *Cumhuriyet, Demokrasi Ve Milli Kimlik* içinde, Yay Haz: Nuri Bilgin, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 278.

Ancak şunu da ifade eldim ki Batı Avrupa tarzı milliyetçilik, emperyalist, şovenist, ayrımcı milliyetçiliğe / ırkçılığa geçişte bir arka plan teşkil eder. Etienne Balibar, liberal milliyetçilikten emperyalist milliyetçiliğe ne zaman geçildi sorusuna ağırlıklı olarak yaklaşımın şu olduğunu söyler:

*“18. yüzyılın evrenselci devrimleri ile 19. yüzyılda başta Almanya’da ortaya çıkan 20. yüzyılda tüm dünyaya yayılan Romantizm arasında geçilmiştir ama Fransız devriminin daha o zamandan iki görünümün çelişkisini barındırdığını görürüz. O halde milliyetçiliği rayından çıkaran Fransız devrimi olmuştur.”*¹⁹⁵

Oysa her zaman düşünülen, batılı milliyetçilik formunun, medeni bir milliyetçilik olduğu, Doğulu (Alman ama asıl Doğu Avrupalı / Balkanlı) milliyetçiliğin ise gayri medeni ve fanatik olduğudur. Ne var ki ilk olarak, milliyetçiliğin bir Avrupa ihraç ürünü olduğu unutulmaktadır. İkinci olarak da, Batı Avrupa’da, milli homojenleştirmeye yönelik, kimi zaman yumuşak kimi zaman sert asimilasyoncu politikaların anticiliğe yönelimleri sağladığı gözden kaçmaktadır. Fransız usulü batı milliyetçiliğinin özetini en iyi veren Renan, “millet, bireylerin her gün sessiz sedasız plebisite sunulan birliğidir.” İfadesindeki plebisit sonucunun bağlayıcılığı sorgulanmamaktadır ve etnik milliyetçiliğin aksine Batı tipi milliyetçilikteki, “milli irade”, “milli mutabakat”, gibi ifadelerin tam olarak neye karşılık geldiği de düşünülmez.¹⁹⁶ Örneğin, Fransız tipi milliyetçiliğin babası olarak kabul edilen Rousseau, genel irade kavramını “ortak çıkar” olarak tanımlamıştır. Rousseau için bireysel haklar ve özgürlükler ile toplumsal düzen arasındaki gerilimin aşılması mühimdi. Ona göre bireyin toplumdan ayrı bir ahlaki olamazdı. Bu da kendini “genel irade” olarak göstermiştir. Söyle ki:

“Yalnız genel irade, devletin güçlerini, devletin kuruluş amacına uygun olarak yönetebilir çünkü özel çıkarlar arasındaki anlaşmazlık nasıl toplumların kurulmasını gerekli kılınca aynı çıkarlar arasındaki anlaşma da bunu olanaklı kılmıştır. İşte toplumsal bağı kuran şey bu birbirlerinden ayrı çıkarlar arasındaki ortak şeydir. Bütün

¹⁹⁵ Balibar - Wallerstein, *age*, s. 64.

¹⁹⁶ Bora, *age*, s. 39.

çıkarların anlaştığı bazı noktalar olmasaydı hiçbir toplum var olmazdı. Toplum bu ortak çıkarlar açısından yönetilmelidir.”¹⁹⁷

Tabi bu çıkar ortaklığında bireyin egemen varlığa ödeyeceği bir de diyet borcu vardır:

“Birlik sözleşmesinde, kamu ile tek tek kişiler arasında bir söz borcu yer almakta ve her kişi sanki kendi kendisiyle sözleşme yaparak iki bakımdan bağlanmış bulunmaktadır. Önce egemen varlığın üyesi olarak kişilere karşı sonra da devletin üyesi olarak egemen varlığa karşı... Ama burada kimse kendisine verdiği sözden sorumlu değildir diyen medeni hukuk kuralları uygulanamaz. Çünkü bir insanın kendisine söz vermesi başka, üyesinden olduğu bütüne söz vermesi başkadır.”¹⁹⁸

Rousseau’nun genel iradede kastının herkesin iradesi olmadığı açıkça görülmektedir:

“Genel istem (irade) her zaman doğrudur. Ve kamusal yarara yöneliktir ama bundan halkın kararlarının her zaman aynı doğrultuda olduğu sonucu çıkmaz. İnsan her zaman kendi iyiliğini ister ama bunun ne olduğunu her zaman kestiremez çoğu kez aldatılabilir işte ancak o zaman kötülüğe eğilimli görünür... Herkesin istemi ile genel istem arasında çoğu zaman hayli ayrılık vardır. Genel istem yalnız ortak yararı göz önünde tutar öbürü ise özel çıkarları gözetir ve özel istemlerin toplamından başka bir şey değildir ama bu aynı istemlerden birbirini yok eden artılarla eksileri çıkarınca ayrılıkların toplamı olarak genel istem(irade) kalır elde.”¹⁹⁹

Rousseau’nun bireysel çıkarları, her şekilde cumhuriyetçi yurttaşlar olmanın gereklerini feda etmek için verdiği savaşım, politik kuramın özündeki kavramsal gerilimlerden daha fazlasını içinde barındırmıştır. 1792–1794 yıllarında Fransız devriminin doruk noktasında iktidarda olan radikal jakoben rejimi, karşıtlarına yönelttiği terörü haklı göstermek için açıkça Rousseau’nun cumhuriyetçi erdem ideallerine başvurmuştur. Benjamin Constant, jakobenler için şöyle yazmıştır: “ortak iradenin önünde her şeyin bir kenara itilmesi gerektiğine ve bireysel haklarla ilgili

¹⁹⁷ Jean- Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, Adam Yayınları, İstanbul, 1993, s. 35.

¹⁹⁸ *Age*, s. 27.

¹⁹⁹ *Age*, s. 39.

bütün kısıtlamaların, toplumsal güce katılarak fazlasıyla tazmin edileceğine inanıyorlardı." Hatta bu politik özgürlüğün, "kolektif öznenin" (genel irade) malı olduğuna dair cumhuriyetçi düşünceye, devrim sonrasında liberaller savaş açmışlardır. Dolayısıyla Rousseau'nun antik dönemin özgürlüğünü yeniden eski haline getirme çabası yalnızca tiranlığın bir çeşidinden daha fazlası olan bir şeye etkili gerekçeler sunmuştur.²⁰⁰

Ayrıca, Rousseau'nun siyaset teorisinin temel alındığı, Fransız yasama meclisinde 1791 yılında ilginç bir tartışma yaşanmıştır. Burada Clermont – Tonnerre, özgürleşmeden yana çoğunluk adına yaptığı konuşmada, şöyle demiştir: *"Bir ulus olarak Yahudilere hiçbirşey verilmemelidir ancak bireyler olarak Yahudilere her şey verilmelidir."* Hatta 1944'te yazan Jean Paul Sartre, bunun hala tipik bir Fransız demokratinin tavrı olduğunu söyler:

*"... Çünkü Fransız demokrat, bir insan olarak bir yahudiye kurtarıırken, onu bir Yahudi olarak yok etmiştir... Ve ona soyut bir insan hakları ve yurttaş hakları öznesinden... başka hiçbir şey bırakmamıştır."*²⁰¹

Sonuç olarak Fransız usulü milliyetçiliğin de doğrudan "yurttaş" ve "iradi ulus" gibi söylemlerinin sanıldığı gibi masum olmadığı ortadadır. Kaldı ki Doğudaki milliyetçi modeller bir takım farklılıklar içerseler de kurulma aşmasında "ulus devlet" yapılanmasının çıkış yeri olan Batı tipi milliyetçilik modelini kendilerine örnek almışlardır çünkü yeni bir siyasi sistemin (ulus devlet modelinin) ilk örneği Batı Avrupa'dır.

4.4. Milliyetçilik Irkçılık mı?

Robert Miles, ulusal mitolojilerin yaratılmasında ırk söyleminin rolüne değinir. Bilimsel araştırmaların, 18 yüzyıl sonunda ırk kavramı ile yakından ilgilendiğini söyler. Bu dönemde, ırk farklılığı temelde biyolojik ve doğal olan değiştirilemez kalıtsal farklılıklar olarak yorumlanmıştır. Bunun da kültürün laikleşmesi, bilimin üstünlüğünün artmasıyla, "öteki"nin Avrupalı tanımlarında büyük değişiklikler olması ile alakası

²⁰⁰ Callinicos, *age*, s. 54–55.

²⁰¹ Michael Walzer, *Hosgörü Üzerine*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 55.

vardır. Irk fikri, İngiliz dilinde 16. yüzyıl başlarında ortaya çıkmış ve başlangıçta Avrupa tarihini ve ulusal oluşumunu açıklamak amacıyla kullanılmıştır. Tarihle ilgili yazılı eserlerde görüldüğü gibi “ırk” düşüncesi İngiltere ve Fransa gibi yeni oluşan ulusal devletlerin nüfuslarını oluşturan çeşitli gurupları ve sonradan ulusal sembol hale dönüşen, olduğu var sayılan görülür niteliklerini toplu olarak ifade etmiştir. Dolayısı ile ırk söylemi, ulusal kökenli mitolojilerin yaratılmasında başlıca rolü üstlenmiştir²⁰² Zygmunt Bauman, bilimsel temele dayalı bir çalışma olarak ırkçılığın modernliğin dünya görüşü ve pratiğiyle gerçekten uyuştuğunu söyler. İlk olarak Aydınlanma ile yeni tanrının yani doğanın tahta çıkması ile birlikte onun tek onaylanmış mezhebi olarak bilim ile onun peygamber ve keşifleri olan bilim adamlarının meşrulaştırılması gelmiştir. İlke olarak her şey nesnel sorgulanmaya açılmış, olan ve olması gereken, doğru, tanrılık ve güzellik hepsi sistematik, kurallı gözlemin meşru nesneleri haline gelmiştir. Frenoloji (kafatası ölçümleriyle karakteri okuma sanatı) ve fizyonomi (yüz özellikleriyle karakter okuma sanatı) yeni bilimsel çağın sırlarının, stratejisinin ve hevesinin çoğunu ele geçirmiştir. En karmaşık ve gizlenmiş ruhsal özelliklerin bile maddi temeli bulunabilir. Duygusal izlenimlerin maddi kaynakları, doğanın sırların gösteren bir sürü anahtardır. Irkçılığa kalan ise insan organizmasının karakter olarak ahlaksal, estetik ya da siyasi eğilimlerinin sorumluluğunu taşıyan böylesi maddi özelliklerin sistematik ve genetik olarak yeniden üretilen bir dağılımını varsaymaktır.²⁰³

Wallerstein, bir kategori olarak ırk kavramının da tıpkı ulus gibi kapitalist sistemin ürünü olduğunu söyler ve neden tek bir halk terimi değil de üç ayrı kipsel terimin (ırk, ulus, etnik grup) ortaya çıktığını sorgular. Bunun cevabını kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel yapısında arar. Ona göre ırk kavramı, dünya ekonomisindeki evrensel iş bölümüyle yani merkez – çevre zıtlığı ile ilişkilidir. Ulus kavramı bu tarihsel sistemin siyasal üst yapısıyla yani devletlerarası sistemi biçimlendiren ve ondan türeyen egemen devletlerle ilgilidir. Etnik grup kategorisi ise, sermaye birikiminde ücretsiz emeğin büyük payının korunmasını sağlayan hane yapılarının yaratılmasıyla ilgilidir. Wallerstein’e göre Herhangi bir yerdeki farklı genetik tipler, aslında kapitalist dünya ekonomisinin gelişiminin başlangıcında, bugün olduklarından çok daha fazla homojendiler. Ancak, kapitalist dünya ekonomisi Avrupa’daki başlangıç noktasından

²⁰² Robert Miles, *Irkcılık*, çev. Sibel Yaman, Sarmal Yayınları, İstanbul, 2000, s. 46 – 47.

²⁰³ Zygmunt Bauman, *Modernite Ve Holocoust*, çev. Süha Sertaboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 98 – 99.

yayıldıkça (emperyalist yayılma) ve merkezi ve çevresel üretim süreçlerinin yoğunlaşması coğrafi olarak giderek daha oransız hale geldikçe kendilerinin kapsama alanı (merkez) ile sömürülen çevre arasındaki coğrafi farklar oransızlaştıkça ırksal kategoriler bazı etiketler altında belirginleşmiştir. Esasen, kişiler arasında değişiklik gösteren bir dizi genetik özelliğin var olduğu aşikârdır. Fakat ırklar adı verilen üç beş ya da elli tane gruplaşmayla kodlanmaları öyle aşikâr değildir. Bu gruplar genetik özelliklerine göre kodlanmamıştır. Merkez çevre kutuplaşması arttıkça kategori sayısı da giderek artmıştır. Örneğin, beyaz ve beyaz olmayanlar olarak... Bu durumu dünya ekonomik sistemi belirlemiştir. Çünkü ırk ve ırkçılık, eksensel iş bölümüyle ilişkisi olan coğrafi yoğunlaşmaların dışı vurumu ve de sonucudur. Örneklersek, esasen yasaların genetik kategorilerin kalıcılığı üzerine kurulu olduğu G. Afrika Cumhuriyetinde – ki burada yaşayan Çinliler, “Asyalı” olarak genetik manada kategorileşmiştir- ülkeyi ziyarete gelen Japon iş adamları Asyalı olarak değil, “fahri beyaz” olarak adlandırılmıştır. Çünkü dünya ekonomisinde merkez- çevre ölçütü siyahlar ve beyazlar üzerinden ele alınmıştır. Milliyetçilik ise kapitalist dünya sisteminde, kapitalist devletin kendi bölgesinde ayakta kalmasını sağlayan bir güçtür. Milliyetçi hareketler kesinlikle devletlerarası sistemin işlemeye başlamasından sonra ortaya çıkmıştır. Devletin fiili kuruluşundan önce, ulusun bir ortak duygu olarak ne denli köklü olduğu tartışılır. Devletlerarası sistemde, her özel ve egemen devletin kuruluşu ile birlikte buna tekabül eden bir ulus yaratılmıştır. Çünkü bu sistemde devletin kaynaşma sorunları vardır. Devletler bir kez egemen olarak tanındıktan sonra kendilerini iç parçalanma ve dış saldırı tehdidi altında bulurlar. Ulusal duygular geliştiği ölçüde bu tehditler azalır. Yani ırk ve ırkçılık, merkez ve çevre bölgeleri, birbirleriyle olan mücadelelerinde bölgeler içi bir şekilde birleştirirken, ulus ve milliyetçilik ise bunları daha ayrıntılı bir sıralama ile bölgeler arası olduğu kadar bölgeler içi rekabetlerinde, bölgeler içi bir şekilde bölmüştür. Dolayısıyla Her iki kategori (ırk ve millet) de kapitalist dünya ekonomisinde avantaj elde etme hakkı için ortaya konan iddialardır. ²⁰⁴ Bu rekabette, bazen “ırk” kategorisi ile bazen de “ulus” kategorisi ile çıkarlar sağlanır. Ayrıca eğer bir sistem olarak kapitalizm, ırkçılığı vücuda getiriyorsa aynı şekilde cinsiyetçiliği de vücuda getirir. Çünkü bu ikisi gerçekte sıkı sıkıya birbirine bağlıdır. ²⁰⁵

²⁰⁴ Balibar – Wallerstein, *age*, s. 100–105.

²⁰⁵ *Age*, s. 46.

Ettiene Balibar'a göre, Irkçılık, bütün milliyetçilikler ya da onların tarihlerinin her anında belirgin değilse de kurulabilmeleri için gerekli bir eğilimi temsil eder. Bu, tarihsel olarak tartışmalı topraklar üzerine kurulu ulus devletlerin nüfus hareketlerini kontrol etmeye ve hatta sınıfsal bölünmelerden, üstün siyasal bir cemaat olarak "halk" kavramı üretmeye çabaladıkları durumlara bağlıdır.²⁰⁶ Balibar'a göre: *"Hiçbir ulusal devlet gerçekte etnik bir temele sahip değildir çünkü halklar, ırklar gibi bir soy, bir kültürel cemaat ya da önceden var olan çıkarlara dayalı bir ortaklık gereğince doğal olarak var olmamışlardır."*²⁰⁷

Esasen ırkçılık, dışlama pratiklerinin bir kavramıdır. Mesela yeni ırkçılığın ayrılıkçı nesnesi Arap ya da siyah değil, keş, suçlu, mütecaviz Araptır. Yani anlaşıyor ki, milliyetçilik ile ırkçılık arasındaki bağ, bir sapma sorunu ya da biçimsel bir benzerlik sorunu değil, bir tarihsel eklemlenme sorunudur. Kavranması gereken şey, ırkçılığın, milliyetçiliğe eklemlenirken ondan farklı olmakla birlikte onun için nasıl zorunlu olduğudur. *"Bunların açıklanması için karşıtların birliğinin diyalektiği gereklidir."*²⁰⁸ Örneğin, Siyonizm'in antisemitizmden çıkması ve III. Dünya milliyetçiliklerinin sömürgeci ırkçılıktan meydana gelmesi bu diyalektiği anlatmaktadır. Ama tabii ki Nazi örneğine bakıldığında, ırkçılıkla milliyetçiliğin temsilleri ve pratikleri arasında her zaman bir mesafe de varolmuştur. Ancak şurası kesindir ki, *Irkçılık, milliyetçiliğin bir dışa vurumu değil milliyetçiliğe bir ektir. Ona oranla her zaman aşırıdır ama onun inşası için her zaman gereklidir. Bununla birlikte onun projesini tamamlamakta her zaman yetersiz kalır. Tıpkı milliyetçiliğin, ulus oluşumunun ya da toplumun ulusallaştırılması projesinin tamamlanması için hem gerekli olması, hem yetersiz kalması gibi.*²⁰⁹

Ayrıca, ırkçılıkla milliyetçiliğin benzer yönlerini vurgulayan Hobsbawm'a göre, ırkçıların, *ırk arılığının önemini ve melezleşmenin korkunçluğunu vurgulaması ile dilsel*

²⁰⁶ Balibar – Wallerstein, *age*, s. 65.

²⁰⁷ *Age*, s. 66.

²⁰⁸ *Age*, s. 66–67.

²⁰⁹ *Age*, s. 73.

*milliyetçilik biçimlerinin pek çoğunun, “milli dilin yabancı öğelerden arındırılması” gerektiğinde ısrar etmeleri arasında apaçık bir benzerlik vardır.*²¹⁰

4.5. Dinselleşen Milliyetçilik

Milliyetçilikte, kendi benzerleriyle bütünleşme yoluyla kendilerini güçlü ve huzurlu hissetmek için bir başvuru olan ayrımcılığa, biz duygusunu oluşturan öğeler zayıf olduğu zaman daha çok başvurulur.²¹¹ Michael Billig, biz ve öteki ayrımı ile bir steryotipleşme ortaya çıktığını düşünür. Buna göre: *“Eğer milliyetçilik, birinci çoğul şahıs kipinde bir ideoloji ise aynı zamanda üçüncü şahıs kipini de kullanmak zorundadır. “onlar” olmaksızın “biz” mümkün olmaz.”*²¹²

Devletler ve rejimler, devlet yurtseverliğini nereden ve nasıl kaynaklarsa kaynaklarsın “hayali topluluğun” duyguları ve sembolleriyle güçlendirmek ve onları kendilerine odaklandırmak için her türlü nedene sahiptirler. 1880’lerden 1914’e uzanan dönem aynı zamanda devletler içinde ve arasında o güne kadar bilinen en büyük kitlesel göçlerin, emperyalizmin ve dünya savaşıyla noktalanan ve gittikçe büyüyen milletler arası rekabetin dönemleriydi. Bütün bunlar biz ile onlar arasındaki farklılıkları derinleştiriyordu. Kaldı ki, huzursuz insanların farklı kesimlerini birbirine bağlamanın, onları, yabancılara karşı birleştirmekten daha etkili bir yolu yoktur. Bu biz ve öteki farklılığının sembollerle derinleştirilmesi mevzuunda Carlton J. H. Hayes, milli simgeye kutsallık atfetmenin örneğin bir sembol olarak bayrağa gösterilen milliyetçi tarzdaki bu saygının temelinde din olduğunu söylemektedir. Adeta dini bir ritüel söz konusudur. Bu hususta Hayes şöyle demektedir:

“ Bayrağı selamlamanın, yarıya indirmenin, göndere çekmenin evrensel ayin biçimleri vardır. Erkekler yanlarından bayrak geçtiğinde şapkalarını çıkarırlar. Şairler bayrağa hamd ve sena etmek için kasideler yazarlar ve çocuklar bayraklar için ilahiler okur, sadakat yemini ederler. Bütün kutsal milliyetçilik bayramlarında bayrak kutsal şeyle, yani milli marşla birlikte... Bir milli marş din dışı bir şey değildir. Milli marş

²¹⁰ E.J.Hobsbawm, 1870’ten Günümüze Milletler Ve Milliyetçilik “Program, Mit Gerçeklik” Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 133.

²¹¹ Baskın Oran, “Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir”, *Birikim*, , sayı: 45 / 46, 1993, s. 43.

²¹² Michael Billig, *Banal Milliyetçilik*, çev. Cem Şişkolar, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 93.

okunmaya başladığında kullar ayağa kalkar, askerler hazır ola geçer, erkek siviller şapkalarını çıkarırlar, harici saygı ve ihtimamın her türlü gösterilir”²¹³

Böylece Andersonun da belirttiği gibi eş zamanlılık anlayışı içinde bir sembol önünde, milli duygunun güçlü kılınması adeta dini bir ritüel gibi vuku bulur.

Michael Billig ve Hüge Seton- Watson da, bu dini- mistik tavrın ortaya çıkmasını laiklik karşıtı din anlayışının varlığıyla değil, dinin yerine geçen mistik, adeta dinselleşen milliyetçilikle ifade ederler.

Billig, ulusal toprak bütünlüğünün nasıl tahayyül edildiğine değinirken bu tahayyül edişte, halkların nasıl ülkeleriyle mistik bir bağ kurduğunu anlatır. Modernlik öncesi Avrupa’da, üzerinde yaşanan bütün yöreleri birleştiren bütün bir ülkenin tahayyülü söz konusu olmamıştır. Örneğin, Billig’e göre:

“Feodal serflikte, her serf belirli bir toprak parçasına, belli bir feodal beye bağlıdır. Modernite ile ise algılayış değişmiştir. Sadece görünen yerler vatan değildir. Vatan, uçsuz bucaksız görülmeyen yerleri de kapsar. Fiziksel mekânla şahsi bir ilişki kurulur. Ve milli misaklar belirlenir. Örneğin İsrail- Filistin örneğinde, Eretz Yisrael’in dışında kalan Sinai yarımadası Mısır’a verilmiştir ama Doğu Kudüs Filistin ile İsrail arasında hep problem yaratmıştır. Çünkü psikolojik bir sınırdır Kudüs. Vatan aşkıyla bağlanılan psikolojik olarak oluşturulmuş bir milli misak içinde yer alan yerlerin kaybı, savaşlara varan neticelerle sonuçlanıyordu. Bu gibi ülkelerde halk ile ülkeleri arasında mistik bir bağ kuruluyordu. Bu açık bir biçimde dine bilince bağlı olarak da ortaya çıkmıyordu. Çünkü milliyetçi bilinç sekülerdi. Tanrı, ulusun, hususiliğini temellendirmek için zikredilebilirdi fakat İlah, hususi bir mekân üzerinde iddiada bulunmaktan farklı olarak, isteğe bağlı bir biçimde atıfta bulunulabilecek opsiyonel bir faydacılıktı. Ulusal topluluk, modern bir dünyanın ürünü olarak gökten yere inmişti.”²¹⁴

Hüge Setaon Watson da, Fransız ihtilali ile ortaya çıkan milliyetçiliğin hakiki bir laik düzen getirdiğini ifade eder. Ancak bu sefer de milli duygular, dini inanış etkisini aynen devralmıştır. Hükümdara ve dini cemiyetlere bağlılığı tamamıyla ortadan

²¹³ Carlton J.H. Hayes, *Milliyetçilik Bir Din*, çev. Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 231–232.

²¹⁴ Billig, *age*, s. 90–93.

kaldırmadıysa da bir millet iradesi kavramı getirerek yavaş yavaş onların yerini almıştır. Örneğin, 19. yüzyılda, Volga vadisinde, Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki mücadele yavaş yavaş değişerek Ruslar ve Tatarlar arasındaki mücadeleye şekline dönüşmüştür. Ne Ruslar ne de Tatarlar dillerini unutmamışlardır. Fakat onların birbirlerine karşı siyasi davranışlarını tayin eden, din değil kuvveti gittikçe artan milliyet unsurudur.²¹⁵

Ayrıca, ulusal pazarların laikliğin ve bilimin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan laik ve kolektif bir ideoloji olan milliyetçilik, sadakatin millete bağlılığa göre ölçülmesini getirmiştir. Bu sadakatin nasıl oluşturulduğu hususunda, Carlton J.H. Hayes, aşına yerlere sadakatin nispeten tabii olduğunu söyler. Fakat insanı milliyetinin yerleştiği aşına olduğu veya olmadığı bir ülkenin tamamına sadık kılmak için suni bir çaba ile belli bir amaç güden bir eğitime ihtiyaç vardır. Fransızca'da *patrie* (bir insanın milletinin veya memleketinin tamamı) ile *pays* (onun o andaki vatani) arasında bir ayrım söz konusudur. Herkesin bir *patrie*'sinin yanında bir de *paysı* vardır. Hayes, *paysın*, sadakatin birincil saiki olabilirken *patrie*'ye ise sadakatin ancak öğretilebileceğini söyler. Ve yine tanıdık kimselere, aileye, arkadaşlara ve komşulara sadakatin tabii olduğunu, fakat bir insanı tanıdığı ve ya tanımadığı milletin bütününe teşkil eden kişilerin yekûnuna sadık kılmak için “*özel yurttaşlık eğitimi*” gerekmektedir. Üstelik insan için iyi olduğunu düşünülen mefkûrelere sadakat duymak tabiidir. Ancak bu tür fikirlerin çoğu onun içinde kendiliğinden ortaya çıkmaz. Belki yakın çevresi (arkadaşları) tarafından onun içine taşınarak içselleştirilebilir. Onların sadakat duyacakları milli düşünce ve ülkeler topluluğunun geniş bir milliyetin kitleleri içine dikmek ise sistematik ve tekrarlanan çabaları gerekir.²¹⁶ Ki bunun yolu eğitimidir. Sözü edilen “sistematik ve tekrarlanan” çaba, Louis Althusser'e göre baskıcı da olmamalıdır. Tamamiyle ideoloji kullanma yoluyla işlemelidir. Dahası ona göre, toplumsal formasyonu kontrol altında tutacak mekanizmalar “devletin ideolojik aygıtlarıdır.”* Bunlar: 1- Dini DİA (örneğin, kiliseler sistemi) 2- Öğretimsel DİA (değişik, özel ve devlet okulları sistemi) 3- Aile DİA'sı 4- Hukuki DİA 5-Siyasal DİA 6- Sendikal DİA'dır. Althusser, DİA'ların devletin baskı aygıtları olmadığını söyler. Çünkü büyük

²¹⁵ Seaton- Watson, Hugh, “Milliyetçilik Ve Çok Milletli İmparatorluklar”, çev. Y.K.Kurat, *Belleten*, 28, 1964, s. 526.

²¹⁶ Hayes, *age*, s. 24-25.

* Devletin ideolojik aygıtları, “DİA” olarak kısaltılacaktır.

bir bölümü kamu alanında değil, özel alanda bulunurlar. Devletin aygıtı zor kullanarak işlerken DİA'lar, ideoloji kullanarak işler. Tabi olarak ordu, polis gibi bazı baskı aygıtları da aynı zamanda ideolojiyi kullanarak işlerler. Ancak DİA'larda, ideoloji tümüyle öncelik kazanır.²¹⁷ Örneğin, Fransız devriminin hedefi ve sonucu, her şeyden önce yalnızca devlet iktidarını, burjuvaziye geçirmek değil, aynı zamanda bir numaralı DİA olan kiliseye saldırmak olmuştur. Dini DİA'nın egemen rolünün yerini alacak DİA'ların yaratılması için, kilise servetlerine el konulmuştur. Zaten 19. yy boyunca sanayi burjuvazisi ile toprak aristokrasisi arasındaki kavga bunun kanıtıdır. Kiliseye karşı mücadelelerini sürdürmek ve onun ideolojik işlevlerini ele geçirmek... Ve sonuçta kilisenin işlevini öğretimsel bir aygıt alacaktır. Böylece önceki dönemdeki "kilise- aile çiftinin" yerini, "okul- aile çifti" almıştır.²¹⁸ Dolayısıyla Althusser, milliyetçi ideolojiyi yayan ve bu sayede teritoryal egemenliğini ilan eden burjuva sistemiyle, devrim öncesinde kilise önderliğindeki derebeylik rejiminin iktidarını perçinlemede kullandığı kilise aygıtından, aynı işlevi görmesi için başka bir ideolojik aygıtı (okullara) geçildiğini ifade eder. Çünkü mesele sadece "devlet aygıtını" ele geçirmek değildir. Tabana kadar egemen ideolojiyi yaymanın (milliyetçi duyguları oluşturma) en iyi sonuç getirecek yöntemi zor kullanmaksızın toplumu örgütlemektir. Bu yüzden 19. yüzyılda milliyetçilik, daha önceleri iktidarın din yoluyla (kilise), toplumu örgütlemesi gibi, artık bu işlevi "okul - aile çifti" ile gerçekleştirecektir. Dinin içindeki o mistik duygular, milliyetçi değerlerin içine de taşınmış olacaktır. Taban ile tavan arasında sıkı bir bağ temin etmenin en etkili yolu budur.

²¹⁷ Louis Althusser, *İdeoloji Ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Yusuf Alp/ Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 33-35.

²¹⁸ *Age*, s. 41-43.

II. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE MİLLİ KİMLİK OLUŞUMU VE TÜRK TARİHÇİLİĞİNİN EVRİMİ

1. MEŞRUTİYETE KADAR OLAN DÖNEM

Osmanlı vakanüvisi, geleneksel ortaçağ toplumlarında görülen bir tarihçi tipinde olup, temel akidesi, devlet ve nizam-ı âlem olan tarihçilerdir. Osmanlı nizamı da teokratik bir yapıda olduğundan dinin tayin edici rolü Osmanlı tarih yazıcılığına yansımıştır. Bu sebeple Osmanlı imparatorluğunun tarihi, İslam tarihinin bir bölümü gibi ele alınmıştır. Dolayısıyla Türklerin, İslamiyet öncesi geçmişi, Asyatik kökenleri ve göçleri unutulmuş ve kolektif hafızadan silinmiştir. Tarih metodu açısından koyu bir dini idealizme dayanan basit bir menkıbecilik söz konusudur.²¹⁹

Denildiği gibi, Tanzimata (1839) kadarki tarih yazıcılığında, olayların açıklanmasında genellikle dinsel tema egemen olmuş Tanzimatla birlikte ise bazı değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde dinsel mihverden “hanedan Tarihi” anlayışına kayılmıştır. Bu tarih anlayışında Osmanlı hanedanı etrafında çeşitli halkları birleştirmek söz konusudur. Ülküleştirilmek istenen “hanedan” veya “padişahtır”. Padişah, halife olduğu için de hanedan tarihi ile birlikte dinsel tarih devam etmiştir.²²⁰ Genç Osmanlılar sürecinde, Tanzimata karşı Tanzimatın Osmanlı İmparatorluğunu Batıya teslim ettiği gerekçesiyle itirazda bulunan Namık Kemal’in de içinde bulunduğu aydınların mücadelesi sonunda “Osmanlıcılık” akımı belirmiştir. Namık Kemal, birçok toplumsal gerçekleri yazılarında işlemesine rağmen fikrinde bir millet kavramını esaslı bir şekilde işleyememiştir. Bu yüzden ısrarla “vatan kavramı” üzerinde durmuştur. Tam anlamıyla Türkçülük fikrinin ortaya çıkışı ise, Batıdan gelen bir takım fikirlerin etkisiyle gerçekleşmiştir. O dönemde bize Türk olduğumuzu öğreten literatüre “Türkiye” sözünü koymuş olanlar da Batılılardır. Çökme döneminde batıya yoğunlaşan diplomatik ilişkilere paralel olarak zaman zaman Türklerle kurulan yakın tanışıklık ve özel dostlukların uyandırdığı Türk sevgisi Türkçülüğün uyanmasında önemli bir etkindir. Türkoloji bir bilim dalı olarak 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Emperyalist Avrupa, dikkatini Asya kıtasına çevirdiğinde bazı oryantalistler üzerinde çalıştıkları Çin

²¹⁹ Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi Ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983, s. 24-25.

²²⁰ Enver Ziya Karal, “Tanzimattan Bugüne Tarihçiliğimiz”, *Felsefe Kurumu Seminerleri* içinde, TTK, Ankara, 1977, 255.

ve İslam kaynaklarında İslamlıktan önceki Türklerin tarihleri ve dilleri ile ilgili bilgiler bulmuşlar ve bunları işlemeye başlamışlardır. Bazı çevrelerde, Türklere karşı duyulan olumsuz duygular bir ölçüde değişmeye başlamıştır. Hatta buna ilişkin olarak bir Türk modası bile gelişmiştir. Bu fikirlerin Osmanlı devletine aktarılması ise Avrupa'ya öğrenim için gönderilen Türk gençleri aracılığıyla sağlanmıştır. 1848 ihtilalleri sonucu, Avrupa'dan siyasal sürgün olarak kopan Macar ya da Polonya göçmenleri (milliyetçileri) Türkoloji bulgularını Romantik – Nasyonalist bulgularla abartarak anlatan yayınlar yapmışlardır. Ancak bunlar yönetici ve aydınlar içinde fazla etki uyandırmamıştır. Zira bunlar kendine özgü, etnik, sosyal, törel, dinsel ekonomik koşulları olan İmparatorluklar için son derece yabancı ve faydasız bulunmuştur. Ancak 1863'de Darülfünunun açılmasıyla durum değişmiştir. Hikmet-i Tarih dersleri okutan Ahmet Vefik Paşa, yazdığı kitaplarla Türkçülük üzerine vurgular yapmış yine burada ders veren Süleyman Paşa da "Tarih-i Âlem" adlı eserinin ilk çağa ayrılan kısmında Türklerle ilgili olumsuz görüşleri eleştirmiştir. Bunu için de en çok 18. yüzyıl Fransız sinoloğö Deguignes'in tarihinden yararlanarak Çin kaynaklarının verdiği bilgileri bir Batı yapıtı aracılığıyla Türkçe'ye tanıtmıştır.²²¹

Akabinde Polonya mültecilerinden Mustafa Celalettin Paşa'nın 1869'da çıkardığı, "Les Turcs: anciens et modernes" (Eski Ve Yeni Türkler) adlı kitabında, Batı uygarlığını yaratan kavimlerle Türkler arasında köken olarak dil ve ırk birliğinin bulunduğunun öne sürölmesi bazı yazarlar tarafından "Türk Tarih Tezinin" ilk habercisi sayılmıştır. Yine Süleyman Paşa'nın 1876'da yayınlanan "Tarih-i Âlem" adlı eseri ve Darülfünun üyelerinden olan, Fransız ve Macar Türkolojisinden esinlenen Necip Asım'ın çalışmaları, Milliyetçiliğin pantürkist çizgide biçimlenmesine katkıda bulunmuştur.²²²

Yusuf Akçura'nın ifade ettiğine göre, Mustafa Celalettin Paşa eserini, Fransız Deguignes'in "Histoire des Huns" adlı eserinden faydalanarak yazmıştır.²²³

Ayrıca, Yusuf Akçura, kitabın, ilk defa Türklerin, güçlü ve tarihte merkezi rol oynamış bir ırk olduğuna dair açıklamaların olduğu bir eser olma özelliği taşıdığını

²²¹ Nejat Kaymaz, "Çeşitli Tarih Görüşleri Türkçü Tarih Görüşü", *Felsefe Kurumu Seminerleri* içinde, TTK, Ankara, 1977, s. 435-438.

²²² Berktaş, *age*, s. 29.

²²³ Yusuf Akçura, *Türkçülük, "Türkçülüğün Tarihi Gelişimi"* (der:) Sakin Öner, İstanbul, 1978, s. 60.

söyler. Eserde, Asya ve Avrupa’da geniş bir sahaya yayılmış olan Türklerin münasebetlerine değinildiğini söyler. Ona göre, Celalettin Paşa, “Turo- Ariyanizm” nazariyesini kurmuştur. Akçura, burada hemen kendi fikrini ifade etmekten de geri kalmaz. “*Zaten Batı medeniyetini, meydana getiren Turo- Ariyenlerdir, yani batı medeniyeti, Arilerin olduğu kadar Turanîlerin de ve bundan dolayı Türklerin de eseridir.*”²²⁴

Necip Asım’ın çalışmaları konusunda ise, Ziya Gökalp, Asım’ın yazmış olduğu “Türk Tarihi” adlı eserde, Léon Cahun’un, “Asya Tarihine Giriş” adlı kitabının etkili olduğunu ve bu kitaptan bazı çevirilerle kendi kitabına ekler yaptığını söyler.²²⁵

Ettiene Copeaux, Necip Asım’ın eseriyle ilgili olarak: “*Necip Asım’ın Türk Tarihi adlı yapıtı, bazı temel kalıpları 1900’e doğru artık biçimlenmiş olan Kemalist tarih yazımı üzerinde de büyük bir etki yapacaktır*”²²⁶ der.

2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

II. Abdülhamit döneminde (1878 -1908) ise ulusçu tarih yazımları yasaklanmıştır. Bu dönemde okutulan ders kitaplarında Osmanlı vatandaşları arasında ırka dayalı bir ayırım görülmemiştir. Kişilerin mensup oldukları etnik kökenden çok inandıkları din önemli olmuştur. Ayırım ise Müslümanlarla Müslüman olmayanlar (Hristiyan, Yahudi vs.) arasındadır. Türk, Laz, Çerkez gibi etnik kimliklerden devlet rahatsızlık duymamıştır.²²⁷ Bu dönemde yuttaşlık ve ulusçuluk düşüncelerini besleyen “genel tarih” kitaplarının yasaklanmasıyla birlikte yeni filizlenmekte olan Türkçü tarih çalışmaları da yasaklanmıştır. Ancak aynı zaman da Abdülhamit saltanatı boyunca, Balkan ayaklanmalarıyla Osmanlı devleti küçülmeye başlarken Türklük bilinci de alttan alta gelişmiş ve Avrupa bilim düzeyinde Türkolojiyi kavramış olan Müslüman Türk ve Tatar önderleri akın akın Türkiye’ye göçmeye başlamıştır.²²⁸ İkinci Meşrutiyet dönemi ise milliyetçi tarih yazımında bir dönüm noktası olmuştur. Hatta Yusuf Akçura, Birinci Türk Tarih Kongresinde, II. Abdülhamit dönemindeki “*tarih orucunun*” bu dönemde

²²⁴ Age, s. 54.

²²⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Toker Yayınları, İstanbul, 1987, s. 15.

²²⁶ Copeaux, age, s. 21.

²²⁷ Nuri Doğan, *Ders Kitapları Ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 50.

²²⁸ Berktaş, age, s. 31,

bozulduğunu söylemiştir.²²⁹ Ve II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte (1908) profesyonel tarihçilik gelişmiş ve toplumun tarihe olan ilgisi artmıştır.

Esas olarak, bu dönem içerisindeki millî tarihçiliğin gelişiminde, Türklüğün kökenlerine duyulan ilgi, eğitim alanındaki yenileşme faaliyetlerinin tarih çalışmaları üzerinde yoğunlaşmasını sağlamış. Şahlanan milliyetçi duygular, Osmanlı öncesi Türklerin daha yaygın biçimde incelenmesini; yenileşme faaliyetleri tarih yazma ve araştırma yöntemlerinin geliştirilmesini; özellikle inceleme ve geliştirme faaliyetleri sonuçlarının eğitim sisteminde yer almasını gerekli kılmıştır. Tarih bölümünde verilen derslerin sayısı çoğaltılmıştır. Türk Tarihi, İslâmî Düşünce Tarihi, Yunan ve Roma Tarihleri, Türkiye ile Avrupa Devletleri Arasındaki Diplomatik İlişkiler Tarihi, Güzel Sanatlar Tarihi, Orta Çağ Tarihi, Doğu Klasikleri Tarihi gibi... Türk ulusçu tarih yazımının geliştiği başlıca kurumlar Türk Derneği, Türk Ocağı, Asar-ı İslamiyye ve Milliye Tedkik Encümeni, milli Tettebbular Mecmuası ve Türk Ocakları olmuştur. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Türk tarihinin incelenmesi teşkilâtlı bir faaliyet olarak yürütölmeye başlanmıştır.²³⁰

Türk Derneği, aralarında Ahmed Mithad, Necip Asım, Veled Çelebi ve Yusuf Akçura gibi tarihçilerin bulunduğu bir grup tarafından 1908’de kurulmuştur. Kuruculardan sadece Yusuf Akçura, hem Rusya’da hem Paris’te tarih öğrenimi görmüştür. Türk Derneği, Türk milliyetçiliğini esas alarak kurulan ilk dernek olma özelliğini taşımaktadır. Nizamnamesinde derneğin amacı şöyle açıklanmıştır:

“Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve hâldeki âsar, ef’al, ahval ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak; yani Türklerin asar-ı atikasını, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnologyasını, ahval-ı içtimaiye ve medeniyeti hazinelerini, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel,

²²⁹ Akçuraoğlu Yusuf, “Tarih Yazmak Ve Tarih Okutmak Usullerine Dair”, *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferansalar Müzakere Zabıtları (BTTK)*, İstanbul, 1932, s. 595.

²³⁰ Ersanlı, *age*, s. 92.

ilim lisanı olabilecek süratte geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ona göre tedkik etmektir.”²³¹

Ancak derneğin kuruluş amacı yukarıda açıklanan tüzükteki ifadelerden anlaşılmaktadır ki Türkçülük değil, Türkolojidir.²³²

Tarih alanında faaliyet gösteren dernekler (cemiyetler) arasında en uzun süreli ve en etkin olanı ise 1912’de bir grup askerî, tıbbiye ve mülkiye öğrencisi tarafından kurulan “Türk Ocağı”dır. Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura, Ahmet Ferit, A. Ağaoğlu, Dr. Fuat Sabit, Ocağın ilk müessis üyeleridir. Yayınlanan beyannamede Ocağın gayesi şöyle belirtilmiştir: “*Cemiyetin maksadı, İslam kavimlerinden başkası olan Türklerin milli terbiyesinin, ilmi, iktisadi ve içtimai seviyesinin terakki ve ıtlâ eylemesine ve Türk dilinin kemal bulmasıdır*”.²³³

Türk Ocağı, Türkçülerin, resmi ve ilgi alanı en kapsamlı olan derneği olmuştur. Balkan savaşlarıyla birlikte Selanik’ten İstanbul’a göçmek zorunda kalan Genç Kalemler* kadrosu ve Ziya Gökalp, İstanbul’da Ocağa katılmışlar ve “Türk Yurdu”nda* yazmaya başlamışlardır. Türk Ocağı’nın, Genç Kalemler’den ve Türk Derneği’nden farkı ise şudur ki *İlk kez Osmanlı kozmopolit iklimi içerisinde, tepkisel biçimde oluşan milliyetçilik akımının bilinçlendirilmesi, bu alanda başrolde oynayan bir örgütlenme olan Türk Ocağı ile gerçekleşmiştir.*²³⁴

İttihat ve Terakki cemiyeti, bu dönemde Türkçülüğün örgütlenmesini el altından desteklerken Türk Yurdu’na dolayısıyla da Türk Ocağı’na maddi destekte bulunmuştur. Bu hususta François Georgeon’un açıklamaları önemlidir:

²³¹ Ahmet Temir, “Yusuf Akçura”, Türk Büyükleri Dizisi: 61, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 836, Ankara, 1987, s. 41–42. ayrıca bkz, Suavi Aydın, Modernleşme ve... s. 169.

²³² Aydın, *age*, s. 169.

²³³ İlhan Darendelioglu, *Türkiye’de Milliyetçi Hareketler*, Tokar Yayınları, II. Baskı, 1970, s. 48–49.

* Genç Kalemler dergisi, Selanik’te, İttihat ve Terakki hareketine yakın olan kimseler tarafından kurulmuştur. Diğer Osmanlı aydınları gibi devleti dolayısıyla sınırları koruma kaygısıyla hareket eden ve Rumeli deneyimini en acı şekilleriyle yaşamış olan Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem, Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul gibi siyasi aydınların çıkardığı bu dergi, Türk Yurdu’ndan önce Osmanlı devletinde milliyetçiliğin sözcülüğünü yapmıştır. Genç Kalemler kadrosu için milliyetçilik, ağırlıklı olarak bir dil olayıdır ve siyasal alanda sınırları korumayı amaçlamıştır. Osmanlı ülkesinde siyasal ayrımlar yaratacak her türlü girişimi reddetmiş ve Osmanlılık fikrini savunmuştur. Türklükten kasıt ise Anadolu halkıdır. Osmanlı toprakları dışında yaşayan Türkî halklar arasında meydana gelecek bir birlik, ancak İstanbul Türkçesinin bu alanlara yayılması şeklinde olabilir. Ayrıca dergide, Türk Yurdu’nun aksine Osmanlı devleti dışındaki Türklere ve onların sorunlarına yer verilmemiştir. Bkz, Aydın, *age*, s. 164–165.

* Türk Ocağı, 1912’de resmîyet kazanmasından evvel “Türk Yurdu” dergisini çıkarmaya başlamıştır.

²³⁴ Aydın, *age*, s. 170.

“Gerçekten de Enver paşanın *Türk Yurdu*’nun oluşumuna maddi ya da manevi destek sağladığı sanılmaktadır. 1915’te dergi sayfalarında yer alan bir notta Enver Paşa’nın *Türk Yurdu*’nun kurulması sırasındaki değerli yardımlarından söz ediliyordu. Ve adı dergi sütunlarında sık sık geçiyordu. Nitekim *Türk Yurdu* ile İttihat ve Terakki cemiyeti arasındaki bağı şüphesiz Enver Paşa kurmuştu. Böyle bir bağın kurulmuş olması bizi şaşırtmamalıdır. Resmi politikası Osmanlıcılık olan İttihat ve Terakki Cemiyeti alttan alta *Türk Milliyetçiliği* akımını destekliyordu. Enver’in *Türk Ocağı* gibi milliyetçi örgütlere yardım ettiğini ve Ahmet Ağaoğlu gibi milliyetçilik taraftarı kişileri ödüllendirdiğini biliyoruz.”²³⁵

Esasen İttihat ve Terakki yönetiminin özellikle 1913’ten itibaren ortaya koyduğu “milli iktisat” ve “halkçılık” programları bütün Türkçü kuruluşlar tarafından desteklenmiştir ve bu programların ideolojik içeriğini Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Tekin Alp gibi önde gelen Türkçüler hazırlamışlardır. Bu durum, İttihat ve Terakki ile Türkçüler arasındaki işbirliğini açıkça göstermektedir.²³⁶

Türk Ocağı ve onun yayın organı olan “*Türk Yurdu*” döneminde Türkler daha sonra *Türk Tarih Tezi* döneminde olduğu gibi kesinlikle Hind- Avrupalı ırk kapsamına alınmamışlar, Turan ırkı içerisinde görülmüşlerdir. Çünkü bu dönemde, -araştırmamızın sonraki bölümlerinde ele alacağımız gibi- Tarih yazımında henüz batıya ait olma ona eklenme gibi bir düşünce gelişmemiştir. Hatta *Türk Yurdu*’nun bir sayısında Kazım Nami şöyle demektedir: “Bir kere Garp, Hristiyan ise biz İslamız; Garp, Yunan ve Roma medeniyetlerinden istifaza etmiş ise biz Arap ve İran medeniyetlerinden nurlanmışız. Garp Ari ise biz Turaniyiz.”²³⁷

Ne var ki Osmanlı’nın tasfiyesinden sonra yeni Türkiye Cumhuriyeti, erken ideolojik devresinde politik Turancılığı kesin olarak ortadan kaldırmıştır ve Anadolu temelli bir milliyetçilik yeni Türkiye Cumhuriyetinin resmi ideolojisi olan Kemalizmde ifadesini bulmuştur. Bundan sonra ise Enver Paşa kliğine tam olarak dâhil olmamış olan yani Turanizmi daha bir yumuşak ve kültürel çerçevede kullanan pek çok isim (Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Tekin Alp, Ahmet Ağaoğlu gibi) Turancılıklarını askıya almıştır

²³⁵ Georçeon, *age*, s. 68.

²³⁶ Aydın, *age*, s. 177.

²³⁷ Kazım Nami, “Musa Efendi Carullah’ın Terbiyeye Dair Fikirleri”, *Türk Yurdu*, cilt: 9, (17 Kânunuevvel 1331), s. 2865.

ve Anadolu temelli Misak-ı Milli sınırları içinde kalan yeni yapılanmaya destek vermişlerdir.²³⁸ Örneğin, Cumhuriyet kurulduktan sonra Yusuf Akçura, Cumhuriyet Halk Partisi'ne üye olmuş ve İstanbul milletvekili seçilmiştir. Kısacası Cumhuriyet'in kurulmasıyla Akçura'nın bilimsel bağımsızlığı yeni bir safhaya, iktidar safhasına girmiştir.²³⁹

Turancı çizgideki Türk Ocaklarının 1931 yılında kapatılmasının nedenleri hususunda Halkevleri'nin ikinci ve üçüncü dönemlerinde genel sekreter ve genel yönetim kurulu başkanı olarak uzun yıllar çalışmış olan Anıl Çeçen şu açıklamaları yapmıştır:

"Türk Ocakları, İttihat ve Terakki hareketinin bir parçası olarak kurulmuştur. Kuruluşunda Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Fuat Köprülü, Mehmet Emin Yurdakul, Halide Edip Adivar, Hüseyin Cahit Yalçın, Akıl Muhtar ve Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi önde gelen sanat ve düşün adamları görev almışlar ve bu Ocaklar aracılığı ile Türk ulusçuluğunu örgütleyerek Osmanlı İmparatorluğu içindeki Türkleri diğer azınlıkların dışında bir araya getirerek örgütlemişlerdir. İkinci meşrutiyete kadar yayılma ve kurulma dönemi geçiren Türk Ocakları bu tarihten sonra ülke çapında etkili bir düzeye geldiler. Türk Ocaklarının amacı tüzüğüün ikinci maddesinde "İslam kavimlerinin başlıca önemlisi olan Türklerin ulusal terbiyeye, bilimsel ve sosyal ve ekonomik düzeylerini geliştirmek ile Türk ırk ve dininin olgunlaşmasına çalışmak biçiminde belirtiliyordu. Bu maddeden anlaşılacağı üzere, bu örgütler amaç açısından ırkçılık ve dincilik yapmaya elverişli bir yapı taşıyorlardı." ²⁴⁰

Denildiği gibi Meşrutiyet döneminde başlayan Türkçü hareket Mustafa Kemal'in 1923'teki Eskişehir konuşmasına kadar pantürkist bir hareket olma özelliği taşımıştır. Ne var ki M. Kemal'in Eskişehir konuşmasındaki Pantürkizme reddiye şöyle dillendirilmiştir:

"Takip olunması makul olan siyaset, milletin tabi'i kabiliyet ve ihtiyacile mütenasip olanıdır. Bizim için ne İttihad-ı İslam ne de Turanizm mantıki bir mesleki

²³⁸ Ögün, Mukayeseli...s. 127.

²³⁹ Ersanlı, age, s. 100.

²⁴⁰ Anıl Çeçen, Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000, s. 85.

siyaset olamaz itikadındayım Artık Türkiye'nin devlet siyaseti hudud-ı milliyesi dâhilinde hâkimiyetine istinaden müstakil yaşamaktır. Bu günkü milli hükümetimizin düstur-ı hareketi budur." ²⁴¹

1924 tarihli bir sayısında başka çaresi kalmayan, Türk Yurdu ise Kemalist söyleme bağlılığını, Kemalizmin batıya eklemleme çabasını paylaşarak ortaya koymuştur. Şöyle ki:

"Türk Yurdu vaktiyle olduğu gibi, Türk Ocaklarının harsi ve ilmi faaliyetlerini tespit edecek Türk milletinin harsi birliğine çalışacaktır. Aynı zamanda Türk Yurdu, garp medeniyetini benimseyen ve bütün kurtuluş çarelerini, o medeniyetin bize itikalinde görenlerin Türk milletini, garp milletleri ailesine sokmak isteyenlerin, bir telkin vasıtasıdır." ²⁴²

Dolayısıyla burada belirtilmesi gereken önemli nokta şudur ki Atatürk aslında geçmişe dönük derin bir nostaljiden yana değil, tam tersine özellikle Türklüğün İslami ve Osmanlı bağlarının unutulmasından yanadır. Örneğin Fuat Köprülü'ye ısmarlanan Türk Tarih Tezi bile Selçuki- İslami temellere dayanmasından dolayı itibar görmemiştir. ²⁴³ Tabi bu durum, M. Kemal'in hiç etnisist bir söylem içerisinde olmadığı anlamını taşımaz. Ama onun, Türklerin kökenine yaptığı vurgu, daha çok batıya dâhil olma isteği içerisindeki bir düşünceden doğmuştur. Çünkü Türkler, oryantalist bir bakışta her zaman öteki olarak görülmüş ve aşağılanmıştır. Taner Timur'un bu husustaki açıklamaları önemlidir. Timur'a göre, Batı kendi uygarlığına evrensellik sıfatı verirken "Doğu"yu kendisine göre tanımlamış bu şekilde Batı üstün bir değer olurken "Doğu" ise giderek "küçültücü" bir sıfat haline gelmiştir. Batı, Türk'ü, yüzyıllar boyunca batılı saraylara korku salan İslamın temsilcisi olarak görmüştür. Özellikle Doğunun temsilcisi olma durumu İstanbul'un fethinden sonra gerçekleşmiştir. Bu sebeple de Türk, Batı tarafından her yönüyle incelenmiştir ve 19. yüzyılda Türk imajı, *uygarlığa ve özgürlüğe ters düşen olumsuz bir içerik kazanmıştır*. Türkler ise paradoksal olarak bu dönemde Batının üstünlüğünü kabul ederek kendi kimlikleri üzerinde yeniden düşünmeye başlamışlardır. Kendileri için yaratılmış bu düşünce ve

²⁴¹ Mustafa Kemal'in Eskişehir Konuşmaları, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993, s. 60.

²⁴² "Başlangıç", Türk Yurdu, Cilt: I, Sayı: I, (Teşrinisani 1340) s. 2.

²⁴³ Süleyman Seyfi Ögün, "Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü" Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik, Cumhuriyet, Demokrasi Ve Kimlik Sempozyumu içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 226.

değerler ortamında kendileri için medeniyet yolları aramaya başlamışlar ve bu durumdan doğan bir dolu güçlük ve çelişkiler içinde kalmışlardır.²⁴⁴ İşte bütün bu güçlük ve hem Batıya dâhil olma arzusu hem de Batı karşısında negatif ötekileşme hususunda yaşanan çelişkiler 20. yüzyılda Kemalist hareket içinde de devam etmiştir.

Özetle M. Kemal'in, Türk milletini, "ulusal öze dönme" projesi içine alma hususundaki ve kökeni itibarıyla üstün bir ırk olarak göstermedeki en büyük gayesi, Türklerin, Batı tarafından aşağılanarak hor görülmesi karşısında, aslında bu bilgilerin yanlış olduğunu göstermek üzere bir ispat çabası içinde tam da Batıya verilmiş bir cevaptır. Foti Benlisoy ve Stefo Benlisoy, Türk Tarih Tezi'nden yola çıkarak bu konuda şöyle demektedirler:

*"Türk Tarih Tezi'nde, Osmanlı- İslam geçmişi, tıpkı Yunan örneğindeki, Bizans gibi tarihi kök olarak reddedilmiş, ulusal bilincin gerilediği ve yabancı ekisinin ağır bastığı bir dönem olarak tanımlanmıştır. Söz konusu olan iki kutuplu ve ulusal dirilişi merkez alan bir tarih anlatısıdır. Buna göre ulus, uzak geçmişte, ulusal benliğini özgürce ifade etmiş ve dünya tarihine önemli katkılarda bulunmuştur. Daha sonra ulus, yabancı tesirlerin etkisi altında kalarak kendi ayırt edici vasıflarını yitirmiş ve tabir caizse uykuya dalmıştır. Son olarak ulus, kendi özüne dönerek dirilmiştir. "diriliş" mecazı bu iki kutuplu tarih kurgusunda merkezi bir öneme sahiptir. Ve nerdeyse tüm Balkan ulusal tarih anlatılarında ortaktır. Burada ulusun, dirilerek özüne dönmesi derken kastedilen aslında büyük ölçüde sekülerleşme/batılılaşmadır. Ancak Batılılaşma, yabancı bir değerler sisteminin benimsenmesi olarak değil, ulusal geçmişin yeniden keşfi olarak tahayyül edilir."*²⁴⁵

²⁴⁴ Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 176-177.

²⁴⁵ Foti Benlisoy – Stefo Benlisoy, "Milliyetçi Tarih Yazımı Ve "Azgelişmişlik" Bilinci: Yunan Tarih Yazımında Geçmişlik Algıları", *Toplum Ve Bilim*, 91 Kış 2001/2002, s. 249.

3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİ VE TARİHÇİLİĞİNİ ETKİLEYEN PARADİGMALAR

“Egemenin düşünceleri egemen düşüncelerdir.” (Karl Marx)

Esasen Türk milliyetçiliği, millet –devlet bütünleşmesi hususunda Hegelist bir iz sürerken eşanlı olarak Herder’in “kültür- dil – ırk” bağlamında değerlendirdiği organik millet anlayışını da içinde barındırmaktadır.

Türk milliyetçiliği, Ulus inşası (sivil küre) ile devlet inşası (politik küre) arasında gelip giden bir paradoksu sergilemektedir.²⁴⁶ Bu durum, bir yandan Herder’in öncelediği etnik değerlere yapılan vurgu ve yine Hegel’in bir dünya devletini meydana getirecek olan Alman ulusunun doruğa çıkışını sembolize eden geist kavramının görüldüğü bir tarih yazımına yol açmıştır.

3.1. Millet-Devlet Bütünleşmesi: Hegelist Söylem

1908’den sonra milliyetçilik uygulamasında kuramsal ilkelere kesinlikle bağlı kalmak yerine onları, hem varolan ve korunması amaçlanan imparatorluğun, hem var edilmek istenen ve sınırları Turana varan tasarının, hem de az çok batılılaşma düşüncesinin kapsamı içindeki bütün öğelerle uzlaştırma yoluna gitmiş olan Ziya Gökalp, 1918’de hala “Türkleştirmek, İslamlaştırmak, Muasırılaştırmak” formülüyle bir bulanıklık içinde yüzüyordu. Ancak böyle bir belirsizlik Milli Kurtuluş Savaşından sonra olanaksızlaştı. Çünkü artık “yeni bir ulusal devlet”in kendisi “ulusal tarihçilik” yapıyordu. Atatürkçülükle indirilen radikal darbe Türk milliyetçiliğine yeni, daha sınırlı ve daha olumlu bir çerçeve çizilmesini de önermişti. Zira önceki dönemde Türkçülüğün sınırları hiçbir zaman kesinlikle saptanmamış ve siyasal olayların gösterdiği gelişmeye ve çizdiği grafiğe göre ya genişlemiş ya da daralmıştı. Nitekim uzun süre doğrudan doğruya Turancılık temasını işlemiş olan Gökalp dahi sonraları olayların akışına göre onu, yavaş yavaş çekici ama uzak bir düş gibi görmeye başlamış; ölümünden yani 1924’ten önce de dikkatini Türkiyecilik, Türkiye’de Türk ulusunun oluşması ve bilinçlenmesi konusu üzerine toplamıştır. Yusuf Akçura Kemalist hareketten bile önce Kemalist devleti kabullenmesini mümkün kılacak bir evrim geçirmiştir. O, 1914’te

²⁴⁶ Ögün, agm, s. 230.

Almanya'ya yaslanan ve Rusya Türklerinin kurtarılmasını öngören anti-Rus bir çizgide dururken, 1916-1917'de anti-empyralist Bolşeviklere yaslanan Rusya'daki Türk halklarının kültürel özerkliği hedefiyle yetinmiştir. Daha sonra ise pantürkizmin en saldırgan yönlerinin mahkûm eden bir zihniyete sahip olmuştur. Dolayısıyla Gökalp, Köprülü ve Akçura'da, Atatürk'ün 1923'teki Eskişehir nutkunda pantürkizmi resmen mahkûm etmesiyle birlikte Anadolu ile sınırlı bir Türkçülüğe doğru bir kayma ve bu doğrultuda milliyetçiliği yeniden tanımlama söz konusu olmuştur.²⁴⁷ Böylelikle Kemalizm için öncelik, ulusu kurmaya değil, devleti kurmaya yönelik bir hâl almıştır. Mekânsal sınırlama olmaksızın ulusun var olduğu tüm sathlar değil, salt misakı milli içinde yer alanlar ve bu sınırlar içindeki topluluk temel alınarak politik birlik öncelenmiştir. Dolayısıyla 1920'lerde Pantürkizm ve Panislamizmin yürüyüşlerinin artık sona ermesi söz konusu olmuştur. Ve bu ikisinin araçsal bir işlev olarak baktığı Batıcılık, TC devletinin kurucuları tarafından özel bir ideoloji düzeyine yükseltilmiştir (Kemalizm / Atatürkçülük). Geleneksel Türk veya Müslüman kimliğini koruyup güçlendirecek bir devlet arayışının yerini, güçlü bir devlete yakışan, onun isteklerine cevap veren bir milli kimlik ve onun inşasını yani tebaanın kimliğini değiştirmeyi hedefleyen bir "devlet" fikrinin uygulanmasına girişilmiştir.²⁴⁸

Bu durum Kemalist devrimin Hegelist bir söyleme mi yoksa Herderyen bir mantık içine mi oturtulduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Hegel, sivil toplumun devlet içerisinde eritilmesi gerektiğini düşünmüştür. Herder ise, devleti mesafeyle karşılamış Fransız ulus devletinin yansıması olan Napoleonik ve merkezileşmiş Prusya devletine karşı çıkmıştır. Herderci Romantik milliyetçilik, "toplumun kalbinde dinin yattığını söylemekte ve kültürel bir determinizm içermektedir."²⁴⁹

Esasen Yusuf Akçura ve arkadaşları, ilk etapta devlet kurmayı değil, kültürel mücadele yolu ile ulus kurma sürecini öncelemişlerdir. Akçura, ulus kurmada Marks'tan etkilenerek, iktisadi önemin anlamını kavramıştır. Ne var ki 1920'lerde hâlâ Akçura'nın uyarılarına rağmen devlet kurma ile ulus kurma inşası arasında bulanıklık devam etmiştir. Bu sebeple de öncelikle devlet kurmanın temel alındığı Kemalist devrimde, en zayıf yönü halkçılık oluşturmuştur. Kemalizmin milliyetçilikle ilişkisi,

²⁴⁷ Berktaş, *age*, s. 47-49.

²⁴⁸ Bora, *age*, s. 180-181,

²⁴⁹ Ögün, *agm*, s. 209.

modern bir devletin alt yapısını oluşturmadaki davasa çabalara rağmen son derece zayıf kaldığından Kemalist süreç söylem düzeyinde böyle olmamakla birlikte yeniden Tanzimatın mirasıyla buluşmuştur. Dolayısıyla burada Kemalizmle milliyetçiliğin ilişkisi devlet-toplum özdeşliğine dayanan bir siyasal projede yerini bulmuştur. Denebilir ki bu da Türkiye Cumhuriyetinin devleti ve milleti ile bölünmez bir bütünlük içinde olduğu düsturunda kendisini açıkça anlatmaktadır.²⁵⁰

Dolayısıyla, Türkiye’de Kemalist proje tarih yazıcılığında merkeze daima “devleti” almıştır. Gerek milliyetçi tarihçilik gerekse Marksist tarihçilikte değerlendirme nesnesi hep “merkezi devlet” fikri olmuştur. Merkezi devlet fikri 16. yüzyıldan sonra toplumsal ve teknolojik değişimlerin ardından ortaya çıkmakla birlikte bir özlem olarak Alman romantizminin bağrından doğmuştur. Burada “devlet”, Alman birliği idealinde yer almış Hegel’in devletidir. Bu devlet Aydınlanma felsefesinde toplumsal sözleşmenin bir ürünü olan bireyi yurttaş olarak gören ve toplumsal sınıfların uzlaşmasını öngören özgürleşimci rasyonel devlet projesinin dışında tutan salt “ulusal” olanı temsil eden özsel bir varlık biçiminde sunulmuştur.²⁵¹

Hegel, devleti, Absolutegeistin (mutlak ruhun) yeryüzündeki somutlaşması olarak görmüştür ve bu özgürlük devletin kurulması ile gerçekleşecektir. Ona göre, devlette, özgürlük nesneleşip, olumlu olarak gerçekleşebilir ve İnsan yalnızca devletle ussallığa kavuşabilir. Eğitimin tüm amacı bireyi özgürlükten kurtarıp ona devlet içinde nesnellik kazandırmaktır. Devletin Tanrısal yanı, yeryüzünde var olduğu biçimde “ide”dir. Genel ide ise ancak devlette görünür hale girmektedir.²⁵² Hegel, millet devlet bütünlüşmesinden yanadır. Ona göre, sivil toplum salt siyasal kurumlara bağlı değil, devlete bağlıdır; yani en azından sözleşmeye dayalı anlaşmaların ifade edildiği ortak bir dil gerekli olduğu için, onlarsız bir ekonominin olanaksız olduğu kolektif kimlik ve kültür sağlayarak ekonomik yaşamı tamamlayan fakat ekonomik yaşamda bağımsızlığı da işler tutan bütün ulusal cemaate bağlıdır. Ve aile, farklılaşmamış birliği; sivil toplum, farklılaşma ve değişmeyi; devlet ise farklılaşmış birliği göstermektedir.²⁵³

²⁵⁰ Agm, s. 222–224.

²⁵¹ Suavi Aydın, “Aydınlanma Ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk tarih Yazıcılığı: Feodalite Örneği”, *Toplum Ve Bilim* 91, Kış 2001/2002, s. 75–76.

²⁵² G.W. F. Hegel, *Tarihte Akıl*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 113–116.

²⁵³ Cohen, *age*, s. 36.

İşte bu Hegelist paradigmaya bağlı olduğu görülen Türkiye'deki sağ ve sol tarihçilik, "devlet"i tarihin merkezine koyarak tarihselciliğin bu türüne (Hegel'in tarihselciliği) bağlanmışlardır. Dolayısıyla Türkiye'de tarihçilik, tarihin öznesine devletin oturtulmasıyla Hegel'den esinlenendiğini daha öncede söylediğimiz Rankeci ulusal tarihçilik şeklinde belirlemiştir.

Afetinan'ın Medeni Bilgiler'inde devlete yüklenen anlamın büyüklüğü şu ifadelerde yerini bulmuştur:

*"Devletin sahip olduğu kuvveti ifade ederken bu kuvveti kendine özgü diye niteliyoruz. Gerçekten de devleti oluşturan milletin üzerinde etkisini sürdüren kuvvet, kişi olarak kimse tarafından verilmiş değildir. O bir siyasi nüfuzdur ki devlet kavramının özünde vardır. Ve devlet onu halk üzereinde uygulamak ve milleti dışa ve diğer milletlere karşı savunma yetkisine sahiptir. Bu siyasi kuvvet ve kudrete "irade veya egemenlik" denir."*²⁵⁴

Bu tanımlamada görüldüğü üzere millet, devleti oluşturan olgudur fakat gerçekte irade ve egemenliği haiz kuvvet devlettir. Yine aynı eserde milletin tanımı "*Türk milleti, halk idaresi olan cumhuriyetle idare edilen bir devlettir*"²⁵⁵ şeklinde yapılmak suretiyle millet –devlet bütünlüğüne işaret edilmiştir. Ayrıca Mahmut Esat Bozkurt'a göre: "*Millet, devlet ve hükümet ayrı şeyler değildir. Hepsi bir anlamdadır ve hepsi millettir. Milletten başka bir şey yoktur.*"²⁵⁶

Recep Peker'e göre ulus, fertlerin yarattığı kalabalıktan başka bir şey değildir. Peker, 1934–1935 yılları arasında Ankara Hukuk Fakültesi ve İstanbul Üniversitesinde verdiği "İnkılâp Tarihi" derslerinde bu hususu açıkça şöyle belirtir:

"Yurt denen ve kendisine kutsiyet verilen büyük ana varlığın tükenmez kaynağı olan ulus, hepsi tek tek olan ve hepsi ayrı tarafa çeken insanların bir araya gelmesinden teşekkül edince, benim sosyal düşünceme göre bir şey ifade etmez. Fertlerin yarattığı kalabalık yekûmun, yani ulusun; hiçbir zaman ara vermeyen hayat mücadelesi

²⁵⁴ A. Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK Yayınları, Ankara, 1969, s. 388. Ayrıca bkz. *Atatürkçülük Atatürk'ün Görüş Ve Direktifleri*, I. Kitap, Genel Kurmay Başkanlığı, İstanbul, 2001, s. 5.

²⁵⁵ *Age*, s. 49.

²⁵⁶ Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1967, s. 173.

cereyanları içinde daima muvaffak olabilmesi, yurt dediğimiz büyük varlığın ön olması ve her kavgada üstün çıkması için, düşüncede harekette bir ve birleşik olması gerekir."²⁵⁷

Dolayısıyla ulus denen bu kalabalıklar devlet olmadan hiç birşey ifade etmemektedir. Öyleki devlete itaat, adeta Türk milli kimliğinin en önemli kıymetidir. Saffet Engin, "Kemalizm İnkılâbının Prensipleri" adlı eserinde, "*Devlette bir uzuv olabilmek için şuurlu bir surette onun hareketleriyle ilgili olmak ona tam bir sadakatle yardım etmek, onun inkişaf ve terakkisine çalışmak lazımdır. Asiler, mücrimler ve alâkasızlar da devletin tebaasındadırlar, fakat azası değildirler*"²⁵⁸ diyerek devletin üyesi vasfına erişebilmenin yegâne yolunun sadakatten geçtiğini söylemiştir. Aksi halde zarureten bir "tebaalık" vasfından ziyade bir anlam taşımayacaktır.

3.2. Türk Milliyetçiliğinin Otoktonluk İddiası: Etnisist Söylem

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Türk ulusçuluğu ve ulusal tarih yazımı Hegel'in "dünya devleti" anlayışını benimsemekle birlikte ulusun inşası mevzuunda etnik değerleri ön plana çıkarmaktan geri kalmamıştır.

Esasen proto- tarih inşaları, modern tarihçiliğin kurumsallaşmasıyla başlamıştır. Modern tarihçilik milliyetçiliğin ve ulus devletin çocuğudur. Proto tarih anlayışıyla, ulusun üzerinde yaşadığı toprağın gerçek sahibi olduğu ispata çalışılır. Bu anlamda çok kültürcülük olgusu karşısında ulusun benzersizliğini biricikliğini, türdeşliğini kanıtlama, ulusun üzerinde yaşadığı topraklarda tarihsel kıdemini kanıtlama ve ulusun temel varolma biçimi olarak insanlık tarihi üzerinden modern çağa ulaşan bir temel nüve olduğunu kanıtlama gibi üç temel kaygı vardır. Buradaki türdeşlik olgusunda, belirli bir etnik grubun anıları, kültürü, tarihsel hafızası, anayurt kavramı doğal ve gerçeğe uygun sayılırken başka halkların (ötekilerin) ki, gerçekten yoksun ve kusurlu görülür.²⁵⁹ Örneğin, Mustafa Kemal'in "millet" tanımına baktığımızda bu gerçeği hemen görmek mümkün olacaktır.

²⁵⁷ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 48.

²⁵⁸ Saffet Engin, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri*, I. Cilt, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938, s. 134.

²⁵⁹ Aydın, *30'ların Tezlerine...* s. 9-10.

*“Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk halkına Türk Milleti denir... Dünya yüzünde ondan daha büyük, ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur ve bütün insanlık tarihinde görülmemiştir...”*²⁶⁰

Hatta sadece kadimlikte ve liyakatte değil ırksal olarak da Türk ırkı en üstün ırktır. İstanbul’un fethi olayı ile ilgili Atatürk’ün görüşü şöyledir:

*“ İstanbul’un fethi olayını incelerken; “Bizanslar, Türklerden daha medeni idiler; fakat Türklerin kültürü (daha) kuvvetli olduğu için galip geldiler, başarılı oldular” diyenler vardır. Bu yorum doğru değildir. Gerçekte Türkler Bizanslılardan hem daha medeni idiler, hem de ırktan gelen karakterleri onlardan yüksekti.”*²⁶¹

Örneğin Afet İnan hanımın, Mustafa Kemal’e Fransızca bir kitap göstererek, bu kitapta Türklerin sarı ırka mensup aşağı bir kavim olduğunu yazılı olduğunu bunun doğru olup olmadığını sorması üzerine Mustafa Kemal’in “hayır olamaz bu mesele üzerine çalışmamız gerek”²⁶² demesi de manidardır. Afet hanım ise bu talimat ile harekete geçmiş ve bu çerçevede “Türk Tarihinin Ana Hatları” (TTAH) kitabının yazılması çalışmaları başlamış ve Türk tarih Kongresinin ilk adımları atılmıştır.²⁶³ Türklerin sarı ırka mensup olmadığının ispat edilmesi için girişilen çabalarla ortaya konmak istenen üstünlük anlatısı esasen ezilmişlik duygusundan neşet etmiştir. Dolayısıyla, Kemalist tarihçiliğin ilk dönemlerinden itibaren, anlatsındaki bu kompleks, Doğu milliyetçiliğinin bir özelliğidir. Zira milliyetçilik hareketleriyle ilgili Doğu- Batı ayrımı ekseninde açıklayıcı bir unsur olarak dikkate alınması gereken ayrım doğu milliyetçiliğini tanımlayan “ezen- ezilen; fetih ve kurtuluş” öğeleriyle düşünülmelidir.²⁶⁴

M. Kemal, Afet İnan diyalogunda da görüldüğü üzere (güya) oryantalist bakışa karşı geliştirilen bu karşı tezin de oryantalist bakıştan ilham aldığı ortadadır. Batı karşısındaki ezilmişlik duygusuyla hareket eden M. Kemal, Türklerin Batı ırkları gibi

²⁶⁰ *Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk’ün Görüş Ve Direktifleri*, (haz.) Genel Kurmay Başkanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001, s. 49.

²⁶¹ *Age*, s. 227.

²⁶² *Atatürk Hakkında Konferanslar*, TTK Basımevi, Ankara, 1946, s.59

²⁶³ Ersanlı, *age*, s.147. Afet İnan, Türk Tarih Tezi’nin yazılmasına ilk girişim olan Türk Tarihinin Ana Hatlarını, 1929’da hazırlamaya başladığı lise ve ortaokul ders notlarından hareketle 1930 sonlarında bastırmıştır.

²⁶⁴ Balibar- Wallerstein, *age*, s. 61.

arî ırktan geldiğini, hatta batı ırkının kökenin Türk ırkına dayandığını göstermek isterken, sarı ırka karşı aşağılama içeren bir tavır ortaya koymuştur. Dolayısıyla üstünlük anlatısı ezme ve ezilme unsurlarını içermektedir ve tarih yazımında aşağılama ve aşağılanma psikolojisi içinde gelip gidilir. Paula Freire bu konuda, ezilen milliyetçiliğin, direniş sürecinde, üstünlüğe dayalı bir gururla dolu olduğunu, bu gururun, milletlerin eşitliğinden çok üstünlüğüne dayalı bir gurur olduğunu söyler. Açıkça “ezme ve egemen olma düşlerini içerir bu gurur... Ezilenin içinde bir potansiyel halinde ezen olma yani rolleri değiştirme eğilimi vardır.”²⁶⁵ Bu durum en fazla ırkın tarihsel kökeni incelenirken meydana çıkar. Örneğin, Türk tarih yazımında anayurt meselesi ele alınırken bu durumu çokça hissetmek mümkündür.

Anayurt meselesi özellikle Türk milliyetçiliğinin yaşadığı büyük bir sıkıntı olmuştur. Bu da esasen Türkçülerin, milliyetçiliklerini konumlandıracakları bir fiziki mekân bulmakta yaşadıkları güçlük ve buna bağlı olarak sınırlarının saptanmasının son derece güç bir coğrafyaya yönelmeleri aslında burjuva özelliklerini kaybeden “yeni milliyetçiliğin” özelliklerinden biridir. H. Kohn’un tipolojisinde vurguladığı gibi:

*“Milliyetçilerin kafasında apriori olarak “ideal bir vatan” düşü yatmaktadır. Mevcut sınırlarsa çoğu kez kabul edilmezler. Bir milletin sınırları ancak milliyetçi bir mücadele sonunda milliyetçilerin tasarladıklarına uygun olarak çizilecektir.”*²⁶⁶

Dolayısıyla anayurt meselesindeki sıkıntının ardında Türk milliyetçiliğindeki romantizm açığı yatmaktadır. Bu yüzden de vatan ağırlıkla, Türk’ün destansı dirilişinin soyut mekânı olarak sık sık yüceltilmiş ve bu biçimde “vatan” ın soyut bir coğrafya olarak tasviri söz konusu olmuştur. Ancak Anadolu’nun Türklerin tarihsel anavatanı olduğu söylemi, Anadolu ahalisince sahiplenilmesi zor bir “plastik proje” olmuştur. Vatan konusundaki romantizmin güdüklüğü aynı vatan sathında birlikte yaşam tecrübesini işleyen “milli kimlik” olşumuna da ket vurmuştur.²⁶⁷ Bu sebeple de Cumhuriyetin ilk döneminde, kolektif bir öz güvene dayanak oluşturacak tek müşterek toplumsal tecrübe Kurtuluş Savaşı olmuştur. Ancak milli özgüvenin sağlanmasında

²⁶⁵ Paulo Freire, *Ezilenlerin Pedagojisi*, çev. Dilek Hattatoğlu- Erol Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 23.

²⁶⁶ Süleyman Seyfi Ögün, *Türkiye’de Cemaatçi Milliyetçilik Ve Nurettin Topçu*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, s. 19-20.

²⁶⁷ Tamlı Bora, “Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik”, *Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik*, *Cumhuriyet, Demokrasi Ve Kimlik Sempozyumu* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 60.

aslan payını Cumhuriyet dönemindeki toplumsal reformlar ve inkılâplar almıştır. Böylelikle romantizm sıkıntısını aşmak için Kurtuluş savaşı tecrübesiyle inkılâplar birbirine ulanarak işlenmiştir.²⁶⁸ Örneğin Mustafa Kemal:

*“Bizim milletimiz vatanı için hürriyeti ve egemenliği için fedakâr bir halktır; bunu ispat etti. Milletimiz yaptığı inkılâpların kıskanç bir savunucusudur da. Benliğinde bu faziletler yerleşmiş bir milleti yürümekte olduğu doğru yoldan hiçbir kimse, hiçbir kuvvet alıkoyamaz”*²⁶⁹ diyerek kolektif bir özgüveni aşılama çalışmıştır.

Ayrıca Türk İnkılâbı, milli özgüvenin oluşmasına yönelik romantik bir biçimde işlenmeye çalışılmıştır. Recep Peker, Türk inkılâbının evrenselliğini söyleyerek şöyle bir açıklama yapar:

“...Önce coğrafya bakımından evrenseldir; bizim inkılâbımız bu gün Türkiye'nin bulunduğu coğrafya parçasında değil de Cenup Afrikası'nda veya İskandinavya'da olsaydı, bu inkılâbın verdiği neticeler, dünyanın yaşayış ve anlayışı üzerinde bu gün yapmakta olduğu büyük tesiri yapamazdı. Yani bu inkılâbın gelip geçtiği yerin coğrafya noktasından yeryüzünün şimdi bulunduğu parçasında oluşu, ona yüksek ehemmiyet verdiren bir sebeptir.

*İkinci sebep şudur: Bu inkılâbı yapan ulusun, tarihin bütün derinliklerinden akıp gelen yüce kıymeti gözden geçirilirse, bu da inkılâbımıza ayrı ve hususi bir değer verir. Bu inkılâp coğrafya bakımından söylediğim vaziyeti haiz bir noktada bulunsaydı da, bunu yapan ulus bizden başka bir millet olsaydı, bu inkılâbın o kadar yüksek ehemmiyeti olmazdı.”*²⁷⁰

Türk inkılâbına evrensellik atfedilmesini tam burada Hegelyen bir mantık çerçevesine yerleştirmek de mümkündür. Örneğin, Bedi Akarsu, hocası Macit Gökberk'in Hegel'in, Alman ulusunu kastederek “tarihsel ulus” kavramı üzerine söylemiş olduğu, “tinin (Geist) gelişmesi demek, belli bir ulusun (Alman), her dönemde bir takım düşünce ve kurumları gerçekleştirmesidir” sözünününden hareketle Batı kültür

²⁶⁸ F. Benlisoy – S. Benlisoy, agm, s. 62.

²⁶⁹ Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş Ve Direktifleri, s. 49.

²⁷⁰ Peker, age, s.55.

çevresinin insanlık tarihi içerisindeki kendisinin geliştirdiği ilkeleri bütün insanlığa yayma misyonunu Mustafa Kemale de mal ederek şöyle der:

*“ Gökberk’in bu görüşüne şunu eklemek istiyorum: Batı kültür çevresinin yarıda bıraktığı... İnsanlık ülküsü gibi çağdaş kültür değerlerini bütün uluslara yaymak, tüm insanlığa maletmek görevini 1920’lerde Mustafa Kemal önderliğinde Türk ulusu üstlenmişti.”*²⁷¹

Yukarıda da görüldüğü gibi Batının ana anlatısına dâhil olarak kendini kanıtlama edimi 1930’lu yıllarda ortaya atılan Türk Tarih Tezinde kendisini açıkça göstermektedir. Türk Tarih Tezi ile modern Türkiye ile köprü kurabilecek seküler bir altın çağ (Orta Asya) tahayyül edilmiş, hem de bu medeniyetin dünya tarihinin gelişiminde kilit rolü bulunduğu öne sürülerek Batının ana anlatısına daha sancısız dâhil olabilmek istenmiştir.²⁷²

Türk tarih yazıcılığında anayurt sınırlarının çizilmesi ve millete tarihi köken bulma hususu epey zahmetli olmuştur. Örneğin Avrupa tarih yazıcılığının temel tezinde Grek uygarlığı Avrupa uygarlığının kökü olarak kabul edilirken, Türk Tarih Tezinde, Yunan uygarlığının kökü Eti uygarlığına bağlanıyor²⁷³ Etiler ise Türk olarak gösteriliyordu. Teze göre:

*“Küçük Asya ahalisi, Hititler ve benzeri isimlerle tanıtılmış Türklerdir. Bunlar tarihten evvel Orta Asya yaylasından batıya gerçekleşen göçlerle buraya gelmişlerdir. Ve Mezopotamya’nın ilk otokton ahalisi olan Sümerlerle ve iran batısına yerleşen Elamlarla akrabadırlar. Gerçekten adalar denizinin ve bunun batısındaki kıtanın ve Trakya’nın dahi ilk oturanları aynı kökten ve ırktandır. Etilerin esas dilleri de Elamca, Sümerce gibi Türkçedir. Etilerin dilleri sami ya da Hindo-Avrupalı değildir.”*²⁷⁴

²⁷¹ Bedia Akarsu, “Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. yılında Globalleşen Dünya Ve Türk Aydınlanma Devrimi”, *Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. yılında Bilim “Bilânço 1923–1998” Ulusal Toplantısı*, II. Kitap, I. Cilt, TÜBA, Ankara, Aralık 1999, s.195–196.

²⁷² F. Benlisoy- S. Benlisoy, *age*, s. 248.

²⁷³ Afet İnan ve Diğerleri, *Türk Tarihinin Ana Hatları (TTAH)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s.63.

²⁷⁴ *TTAH*, s. 192–193.

Tezdeki idiaya göre, Mezopotamya’da yer alan uygarlıklardan Sümerliler ve Elamlıların dilleri Türkçe idi. O halde, Mezopotamya ve havalisindeki devletler de Türklerin kurduğu devletlerdi. Şöyle ki:

*“Sümerlilerin, Akatlıların ve Elamlıların teşkil ettiği devletler muhtelif tarihi şekil ve mahiyet arzederler. Bunların siyasi teşkilatları ile Altaylarda, tarihin ilk bilinen ilk Türk tarzı hükümetleri arasında büyük bir benzeşim vardır.”*²⁷⁵

Ayrıca Mezopotamya’da devlet kuran ırk ile Anadolu’da medeniyet kuran ırkın da da aynı menşeden olduğu iddiası yer almaktaydı.

*“Anadolu medeniyetinin Mezopotamya veya Mısır medeniyeti kadar eski olmadığı iddiası varit değildir. Zira söylediğimiz gibi Mezopotamya ile Anadolu’yu işgal eden insanlar aynı ırktan ve aynı menşedendir.”*²⁷⁶

Daha sonra liseler ve ortaokullar için hazırlanan tarih kitaplarında da Türk uygarlığının en eski uygarlık olduğu ve Batı uygarlığının temelini teşkil ettiği hususu yer almıştır. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti* 1931’de “Türk Tarihinin Anahatları” çerçevesinde dört ciltlik tarih ders kitapları serisi hazırlamıştır. Sonra bu dört ciltlik tarih kitabı birkaç yıl içinde basitleştirilerek üç ciltlik “Ortamektep İçin Tarih” kitapları hazırlanmıştır. Bu kitaplarda Türk Tarih Tezi’nin görüşleri yer almıştır. Örneğin, eski uygarlıkların Türkler tarafından kurulduğunu ispata çalışan “göçler tezi” mühimdir. Türk Tarihi’nin Anahatları’nda:

“Buzulların çekilmesi ve geniş iç denizlerin aradan kalkmasıyla Orta Asya’nın batıya kapıları arkasına kadar açıldı. Ondan sonra Asya, binlerce yıl içinde Çin’e

²⁷⁵ TTAH, s. 150.

²⁷⁶ *Türk Tarihinin Ana Hatları. Methal Kısmı*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.6. Türk Tarihinin Ana Hatlarına Medhal, Türk Tarihinin Ana Hatları’nda (TTAH) yer alan “Türk Tarihine Medhal” bölümü ve “Orta Asya” bölümlerinden oluşturulmuş ve 1931’de basılmıştır.

* Öncelikle Türk Ocakları’nın kapatılmasından birkaç ay önce Türk Ocakları’nın altıncı kurultayında yine bu örgütlenmeye bağlı olarak “Türk Ocağı Türk Tarih Heyeti” oluşturulmuştur. Haziran 1930’da ise Türk Ocakları’nın kapatılarak Cumhuriyet Halk Fırkasının içinde eritilmesinden bir yıl sonra Nisan ayında Türk Tarih Heyeti tarafından “Türk Tarih Tetkik Cemiyeti” (TTTC) kurulmuştur. Esasen Yusuf Akçura, Reşit Galip gibi aynı zamanda mebusluk yapan bazı tarihçiler bu kurucu kadro içinde yer almışlardır. Bkz, Ersanlı, *age*, s. 110-111.

Hint'e, Ön Asya'ya Kuzey Afrika'ya ve Avrupa'ya dalgalarını taşıyan büyük bir insan denizi oldu."²⁷⁷

Göç meselesi hemen hemen aynı ifadelerle liseler için hazırlanan Tarih I'de de işlenmiştir.

*"İşte böylece Ortaasya kuruduğu nispette kum istilası altında kaldı ve milyonlarca insan barındıran ellerde hayat şartları kısırlaştı. Buzların çekilmesi ve geniş iç denizlerin ortadan kalkmasıyla, Ortasaya'nın garba kapıları arkasına kadar açıldı. Ondan sonra Ortasaya binlerce yıl zarfında Çin'e, Hind'e, Önasya'ya Şimali Afrikaya ve Avrupa'ya taşıyan büyük bir insan denizi oldu."*²⁷⁸

Ayrıca göç yolları ile verilen bilgilere bakıldığında Türklerin çok çeşitli ırkların kökünü oluşturduğu ve hayat sahalarının kuzey ve güney yönlü çok geniş bir alana yayıldığı anlatılır. Örneğin Ortamektepler İçin Tarih I ve II'nin bazı sayfalarında göç yolları şöyle verilmiştir:

*Galyalılar/Keltler, Germanler, Bulgarlar ve Macarlar kuzey yoluyla Orta Asya'dan Avrupa'ya göç etmişlerdir.*²⁷⁹

*"Cenup yolundan gidenler Mezopotamya'ya, Anadolu'ya ve oradan Ege adalarına geçmişlerdir. Bir kısmı Suriye ve Paletsin yoluyla Mısır'a gitmişlerdir."*²⁸⁰

Birinci Türk Tarih Kongresinde (BTTK), yine Avrupa tarih yazıcılığında yer alan Avrupa uygarlığının Roma uygarlığına, Roma uygarlığının da Gerk uygarlığına dayandırılması meselesini çürütebilmek için Roma uygarlığının kökü Etrüsklere bağlanmış ve Etrüsklerin de Anadolu ile bağlantısı kurularak, kökenleri Türk ırkına dayandırılmıştır. Böylece Avrupa uygarlığının temelinde Türklerin olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır:

"Yunan ilim ve san'at felsefesinin bütün pınarları Garbi Anadolu'da olduğu gibi, Roma medeniyetinin kökü de oradadır. Bu medeniyetin temellerini kuran Etrüsklerin

²⁷⁷ TTAH, s. 59.

²⁷⁸ Reşit Galip vd., *Tarih I*, İstanbul, 1932, s. 27.

²⁷⁹ Yusuf Akçura vd., *Orta Mektep İçin Tarih II*, İstanbul, 1937, s. 14, 15, 46, 47.

²⁸⁰ Yusuf Akçura vd., *Orta Mektep İçin Tarih I*, İstanbul, 1934, s. 28.

İtalya'ya Anadolu'dan gelmiş oldukları muhakkaktır. Etrüsk sanat'ile Eti ve Lidya san'atleri arasında sıkı bir münasebet tespit edilmiştir.”²⁸¹

Yine Ortamektepler İçin Tarih I ve Liseler İçin Tarih I kitaplarında:

“Roma medeniyeti'nin kökü de Anadoludadır. Bunun temelini kuran Etrüskler, İtalya'ya Anadolu'dan gelmişlerdir. Etrüsk san'at eserleri ile Lidya ve Eti san'at eserleri arasında sıkı bir benzerlik görülmektedir. ... Etrüsklerin İtalyaya aşladıkları medeniyetten Avrupa sonraları pek çok istifade etmiştir.”²⁸²

Özetle Anthony Smith'in etno-tarih üzerine yaptığı açıklamalarda işaret ettiği gibi, *Milliyetçiler, kendi tarihleri ile sadece tarih uğruna değil, kendi halklarının ülkesel geçmişlerine dair bir mitolojinin yeniden yorumuyla da ilgilidirler, şiirsel bir mekânın işlenmesi söz konusudur ki bununla tarihsel olarak bir topluluğa ait ve dolayısıyla topluluk tarafından kutsanmış, “kutsal bir ülkeyi” / “toprağı” da tanımlamaktadırlar.*²⁸³ Görüldüğü üzere Smith'in işaret ettiği bu amaç Türk Tarih Tezinde ve 1930'lu yıllardan 1940'lı yıllara dek okutulan tarih ders kitaplarında son derece açık bir biçimde ifade edilmiştir.

Böylece medeniyetin Orta Asya'da Türk kökenli topluluklarca meydana getirildiği ve dünyaya yayıldığı, bu nedenle kadim Mezopotamya, Anadolu ve Ege kültürünü yaratanların Türkler olduğu tezi öne sürülerek üç hedef gözetilmiştir:

1. *Türkiye Cumhuriyetinin Anadolu üzerindeki varlığını meşrulaştırmak.*
2. *Laisizmin vurgulanması ve yeni ulusal kimliği islamın dışına taşımak bakımından İslam öncesi Türk tarihine (Orta Asya'ya) uzanmak.*

²⁸¹ TTAH. *Methal Kısım*, s. 12.

²⁸² Yusuf Akçura vd., *Orta Mektep İçin Tarih I*, İstanbul, 1934, s. 29, ayrıca; Reşit Galip vd., *Tarih I*, İstanbul, 1932, s. 32.

²⁸³ Smith, *age*, s. 197.

3. *Dünyadaki diğer çağdaş ve egemen uluslarla eşitlik ilkesi içine girebilmek için bugünkü dünya uygarlığının yaratıcıları arasına Türkleri de koyacak olan Orta Asya merkezli bir kültürel difüzyon tezini savunmak.*" ²⁸⁴

Bu durum, Türk Tarih Tezi'nin mit ve icat üzerine oturmuşluğunu göstermektedir. Zira Hobsbawm'ın ifadesiyle, *"Mit ile icat, bugün kendilerini belli bir etnik kökenle, dinle, devletlerin geçmişteki ya da şimdiki sınırlarıyla tanımlayan grupların izledikleri, belirsiz ve istikrarsız bir dünyada "biz ötekilerden farklı ve daha iyiyiz" diyerek bir kesinlik yakalamaya çalıştıkları kimlik politikasının özünü oluşturmaktadır."* ²⁸⁵

Anthony Smith, Herderyen paradigmada yerini bulan etnik milliyetçiliklerin amaçlarını şöyle sıralamıştır:

"Şayet yoksa topluluk için edebi bir yüksek kültür yaratılması; Kültürel bakımdan türdeş organik bir millet oluşturulması; tanınmış bir yurt ve tercihen topluluk adına bağımsız bir devlet temini; şimdiye dek edilgen olan etniyi etkin bir etno-politik topluluk ve tarihin öznesi haline getirmek." ²⁸⁶

Dolayısıyla Herderyen paradigmanın ziyadesiyle gözlendiği Türkiye'deki milliyetçi inşa, kendi tarihinin biricikliği iddiasıyla gerçek uygarlık çizgisini kendilerinin temsil ettiğini ve Batılı tarih yazımının bunu göz ardı ederek kendilerini tarihin dışına attığı iddiasına dayanmış ve her kültürel varlığın özgül bir tarihi olduğu savına dayanan çok kültürcü bir milliyetçilik görüşünün dışında yer almıştır. Yani Batı dışında kalan milletlerde birer birer ortaya çıkan ülke esaslı (teritoryal) ulus devletler, dayandıkları etnik unsurun, bulundukları topraklardaki en eski halk, dolayısıyla devletin egemen unsuru olmayı hak eden halk olduğunu ispata girişmişlerdir. Geri kalanlar ise yabancı yahut vatanın gerçek sahiplerine tabi olması gereken topluluklardır. Bunlar da en çok bu nedenle ulus olmayı hak etmezler. Zira henüz coğrafya iken oraya gelen bu seçilmiş halk o toprakları vatanlaştırmıştır. ²⁸⁷

²⁸⁴ Aydın, *Modernleşme ve...* s.227-228.

²⁸⁵ Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, s.13.

²⁸⁶ Smith, *age*, s. 196.

²⁸⁷ Suavi Aydın, "30'ların Tezlerine Geri Dönüş: Anadolu'da "Proto Türkler"i Yeniden Keşfi", *Toplum Ve Bilim*, 96, Bahar 2003, s. 10-11.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bir yandan demokratik kurumları yerleşirmeye çalışıp bir yandan da demokrasi karşıtı uygulamaları husule getirmiştir. Yer yer ana söylemde, Fransız kökenli ulus anlayışını, uygulamada ise, Alman kökenli “volkgeist”(ulus ruhu) anlayışını benimsemiştir.

Örneğin, 1920’li yıllarda toplumu dönüştürmede Fransız kökenli pozitivist referanslar söz konusu olmuşken, 1930’lu ve 1940’lı yıllarda bunun yerini, Alman milliyetçiliği, İtalyan faşizmi (siyasi örgütlemeye), Sovyet sosyalizmi (iktisadi politikalarda) almıştır. Dolayısıyla 1930’lu yıllar, Türkiye’nin yüzünü otoriter ve totaliter rejimlere döndüğü yıllardır. Ayrıca Kadro dergisi yöneticilerinin de Rus, Alman ve Fransız eğilimli olması, bu üç ülke paradigmasının (Alman etnik milliyetçiliği, faşist siyasi yapılanma, devletçi ekonomik örgütlenme) Türkiye üzerinde ne derece etkili olduğunu ortaya koyar.²⁸⁸ Özellikle Alman tarihselciliği, *devleti her şeye kadir bir güç olarak gören idealist ve devletçi özellikleriyle Türkiye Cumhuriyeti tarihçiliğini en azından kırklı yıllara kadar etkisi altında bulundurmıştır.*²⁸⁹

1920’lerde sözleşmeye dayalı ulus anlayışı, en güzel ifadesini 1924 Anayasasının 88. maddesinde bulmuştur. Bu maddede, Türk milletine, ırk, kan ve soy olarak değil, belli bir zaman diliminde Türk topraklarında birlikte yaşama, inanç ve değerler birlikteliği, ortak yaşam tarzı, gibi etnisist olmayan; azınlıkların ve vatan sathında yaşayan herkesin Türk kabul edildiği bir ifade yer almıştır. “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur*” denmiştir.²⁹⁰ Ne var ki Yalçın Toker, bu maddede görülen Fransız usulü demokratik yurttaş anlayışını, 1924 yılında, Türkiye Cumhuriyetinin içinde bulunduğu konjonktürle açıklar. Ona göre:

“...Azınlıklar, ancak vatandaşlık gibi bir şekil meselesi bakımından Türk addedilmektedir. Milliyet yönünden ise bu sığfata sahip olabilmek, Türk soyundan gelen ve Türk kültürünü benimseyenlerin hakkıdır... Lozan gibi bir hukuki engel karşısında

²⁸⁸ Ömer Çaha, “Sivil Toplum Devlet Karşıtlığında Türkiye Cumhuriyeti”, *Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik, Cumhuriyet, Demokrasi Ve Kimlik Sempozyumu* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 260-261.

²⁸⁹ Ersanlı, *age*, s. 39.

²⁹⁰ A.Şeref Gözübüyük – Zeki Sezgin, *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957, s. 441.

*anayasamıza, milliyetçiliğin bundan daha açık ifadeyle yansıması o gün için imkânsızdı.”*²⁹¹

Dolayısıyla, Türk milliyetçiliği, Aydınlanmanın ve de Fransız devriminin getirdiği “iradi ulus”, “vatandaşlığa dayalı ulus” gibi bir takım değerleri son derece pragmatik bir anlayış çerçevesinde benimsemiş görünmektedir.

Mustafa Kemal, “Bugün içimizde bulunan Hristiyan, Musevi vatandaşlar, mukadderat ve tarihlerini Türk milletine vicdani arzularıyla bağladıktan sonra kendilerine yan gözle, yabancı nazarıyla bakılmak, medeni Türk Milletinin asil ahlakından beklenebilir mi?”²⁹² demişse de, daha önce söylediğimiz gibi Kemalizmin diğer yüzü, 1930’lardaki aşırı Alman Milliyetçiliği karakteriyle karşımıza çıkar. Bu aşırı milliyetçi yaklaşım, Cumhuriyet halk Partisinin önde gelen ideologlarından ve dönemin Adalet bakanı Mahmut Esat Bozkurt tarafından Ödemiş’te verilen bir söylevde şöyle dillendirilir:

“...Çünkü bu fırka bu güne kadar yaptıkları ile esasen efendi olan Türk milletine mevkini iade etti. Benim fikrim, kannatım şudur ki, dost da düşman da dinlesin ki, bu memleketin efendisi Türktür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır. Dünyanın en hür memleketindeyiz. Bunun adına Türkiye diyorlar.”²⁹³

Hatta Süleyman Seyfi Ögün’ün işaret ettiği gibi, 1940’lı yıllarda Türk milliyetçi literatürü o güne dek görülmemiş ırkçılık ve yabancı düşmalığı biçiminde söylemlerle doludur. Bu dönemde, Türk ırkçılığı Turancılık biçimini almıştır. Daha önce Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura’nın sadece kültürel bir düzeyde savundukları Turancılık bu dönemde onlardan farklı olarak ırkçı-politik bir anlam kazanmıştır.²⁹⁴ Ögün’e göre:

²⁹¹ Yalçın Toker, *Milliyetçiliğin Yasal Kaynakları*, Toker Yayınları, İstanbul, 1979, s. 364. Ayrıca bkz. Ergun Özbudun, “ Milli Mücadele Ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık Ve Kimlik Sorunu”, (dipnot bölümü) *Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik, Cumhuriyet, Demokrasi Ve Kimlik Sempozyumu* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 67.

²⁹² A. Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, TTK Yayınları, Ankara, 1969, s. 383.

²⁹³ *Hâkimiyeti Milliye*, 19 Eylül 1930, s.3. Belirten ve açıklayan İsmail Kaplan, *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.136.

²⁹⁴ Ögün, *Mukayeseli Sosyal Tarih...* s. 136.

*Yeni Turancılığın politik manifestolaşmasını 1930'lu yılların başında çıkan Atsız Mecmuasında izlemek mümkündür. Derginin başyazarı Hüseyin Nihal Atsız'dır. Derginin dış Türklerin kültürel hayatları üzerinde odaklanan çalışmaları, kesin bir ırkçı- Turancı açılımla taçlanır.*²⁹⁵

Atsız Mecmua'da, göze çarpan en önemli husus, Türk Tarih Tezi'ne ve Cumhuriyet dönemi milliyetçiliğine yapılan eleştirilerdir. Nihal Atsız, Türk Tarih Tezi'ndeki antropolojik açıklamaları dahi kabul etmemiştir. Yeterince şöven tarzda açıklamalarla dolu olduğunu müşahade ettiğimiz ancak yine de (daha sonra açıklayacağımız gibi) Batı anlatısına eklemleme misyonunu da taşıyan tezdeki birçok veriyi reddetmiştir. Şöyle ki:

*“ Türklerin Aryani sayılması neticesinde meydana çıkan telakkilerden biri de Hititlerin Türk olmasıdır. Bunu ileri süren nazariyeciler, Türklerin, Anadolu'da'ki eksikliklerini ispat etmek ve bir veraset hakkı bulmak istiyorlar. Şüphesiz hissi cihetten bunu hepimiz isteriz. Fakat oradaki hakikat şudur: Hititlerin abideleri okunmuş ve bunların Türk değil, Aryani oldukları anlaşılmıştır. Hititlere intisap için Aryaniliği kabul ise bizim için tehlikeli bir yoldur. Bir kere ırkımızın antropolojik hususiyetleri hiç de Aryanilere uymaz. Hatta bizim antropolojik hususiyetlerimizi inkâr ederek Anadolu Türkünü eski Yunanlıların bekası diye göstermek isteyenlere faydalı bir zemin hazırlamış oluruz. ... Bu gün medeni bir millet olarak yaşamak için, İsa'dan önce asırlarda bir medeniyet yaratmış olmaya lüzüm yoktur.”*²⁹⁶

Görülmektedir ki, N. Atsız'ın Türklerin insanlık tarihinde nasıl bir rol oynadığını Batıya anlatmak gibi bir derdi yoktur. O, Kemalist söylemin de yaptığı gibi Türk ulusunu kendi üstün biricikliği içinde ele alırken aynı zamanda Batı medeniyeti içinde kabul görme gibi bir düşünceye sahip olmamıştır. Çünkü bu düşünceyi bile yaratılan “anavatan” miti için tehlikeli saymıştır.

Sonuç olarak, 1930'lu ve 1940'lu yıllarda Türkiye'de ırkçılık en katı biçimde sunulsa da esasen Cumhuriyetin başından itibaren, romantik veriler her zaman Türk Milliyetçiliğine hâkim olmuştur. Yani bu dönemden başlayarak Türk milliyetçiliğini bir

²⁹⁵ Ögün, *age*, s. 137.

²⁹⁶ Nihal Atsız, “Türkler Hangi Irktandır”, *Atsız Mecmuası*, Sayı: 1, (15 Mayıs 1931), s. 6-7.

yandan Aydınlanma geleneğinin evrenselciliği ve modernist değerleri bir yandan da Romantik tarih anlayışının verileri etkilemiştir. Yeni ulusal kimlik yurttaşlık temelinde kurulmuşsa da saf ulus ruhuna doğru çoğu kere kaymalar yaşanmıştır. 1950'lere dek bazen birbirinden ayrı olmuş bazen iç içe geçmiştir. Bu dönemde çeşitli iç ve dış gruplara karşı bir önyargı gelişmiştir. Aydınlanma geleneği bu ön yargıların ortadan kaldırılması gerektiğini söylemişken Fransız jakobenleri ve Alman romantikleri bu ön yargıları, halkların kültürel hazineleri olarak görmüşerdir. Bu sebeple Türk devletinin etnik kimliği ortaya çıkartan bu düşünceleri uygulamaya geçirmesi Türk modernleşme hareketinin bir başarısızlığıdır.²⁹⁷ Kaldı ki Türk ulusu, kendini Türk kültürüne bağlı saymak ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve Türküm diyen herkesin Türk sayılacağı tanımına dayalıysa, en azından bu tanım Kürtler açısından başarısız olmuştur. 1925'ten 1938'e dek süren Kürt ayaklanmaları şunu ortaya koyar ki, doğunun batı ile bütünlüğü ancak ordu kuvveti ve şiddet yoluyla sağlanabilmiştir o halde salt bu husus dahi bize Türk ulus kimliğinin doğuda iflas ettiğini gösterir.²⁹⁸

4. III. DÜNYADAKİ MİLLİYETÇİ ÇELİŞKİLER: TÜRK TARİHÇİLİĞİNİN PARADOKSAL YÜZÜ

Doğu milliyetçiliği ile Batı milliyetçiliğinin benzerlikleri, farkı ya da çelişkileri hususunda Partha Chatterjee'nin açıklamaları son derece önemlidir. Chatterjee'ye göre, Batılı olmayan milliyetçi söylem farklıdır ama hâlâ Aydınlanma düşüncesine tâbi bir söylemdir. Milliyetçiler (doğudaki) siyasi mücadelelerden daha önce, din, kast, kadın, aile ve köylülerce temsil edilen manevi alanda egemenliklerini ilan etmişlerdir. Bu güne değin Doğu milliyetçiliğinin doğuşu, Batılı modeller örnek alınarak incelenmiştir ancak, bağımsız devletlerini kuran ülkelerde zihinler bu kalıplarla açıklanamayacak bir altüst oluş yaşamaktadır. Doğu dünyasında milliyetçiliğin inşasına, modernleşme gerekliliğiyle batıyla baş etme meselesi damgasını vurmuştur. Chatterjee'nin bu konuda itirazı Benedict Anderson'adır. Çünkü Anderson, "Batı Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika ve Rusya'daki tarihsel milliyetçilik deneyiminin kendilerinden sonraki milliyetçiliklere bir dizi milliyetçilik modeli sunduğunu Asya ve Afrika'daki milliyetçi

²⁹⁷ Nuri Bilgin, "Kimlik Arayışı Olarak Resmi Tarih" *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu*, (yay. Haz.) Salih Özbaran, TVYY, İstanbul, 1995, s. 115-119.

²⁹⁸ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Kimliği", *Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik, Cumhuriyet, Demokrasi Ve Kimlik Sempozyumu* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 81.

seçkinlerin ise bunların arasından istediklerini seçtiğini”²⁹⁹ belirtmiştir. Chatterjee’ye göre ise:

*“Eğer dünyanın geri kalanındaki milliyetçilikler, kendi tahayyül edilmiş cemaatlerini Avrupa ile Kuzey ve Güney Amerika tarafından onlara sunulmuş milliyetçilik modelleri arasından seçmek zorundaydıysa geriye tahayyül edilecek neleri kalmaktadır? Anderson’a inanırsak, tarihin, bizlerin modernitenin daimi tüketicileri olmasına hükmettiğini kabul etmek durumunda kalacağız. Onlara göre tahayyül etme yeteneğimiz bile sonsuza dek sömürgeleştirilmiş kalmalıdır.”*³⁰⁰

Chatterjee’nin itirazından anlaşıldığı üzere geçikmiş milliyetçilik ne Anderson’un dediği gibi tam olarak Batı modelini kendisine örnek alır ne de tam anlamıyla kendi milliyetçilik anlayışını üretir. Bu hususta tam bir çelişki içindedir.

Doğu milliyetçiliğinin, Türkiye ekseninde düşünüldüğünde içinde bulunduğu çelişkileri görebilmek için Chatterjee’nin Hindistan örneğinde sunduğu açıklamalar bizi oldukça aydınlatacaktır. Ona göre, milliyetçi düşüncenin pragmatik biçimini alması için üç zorunlu ideolojik evreden olan “kalkış evresi” gerçekten de Türk milliyetçi hareketinin ortaya çıkışını tanımlar niteliktedir. Kalkış evresinde, Milliyetçi bilinç, Aydınlanma sonrası rasyonalist düşünce tarafından yaratılan bilgi çerçevesiyle bu evrede karşılaşmıştır. Bu karşılaşma doğu ile batı arasında özsel bir kültürel farklılığın fark edilerek kabul edildiği bir evredir. Modern Avrupa kültürünün Avrupa’yı kültürel olarak iktidar ve ilerlemek için donanımlı hale getiren niteliklere sahip olduğu, doğunun ise geleneksel kültürlerinin kendilerini yoksulluğa ve boyun eğmeye mahkûm kıldığı düşünülür. Fakat milliyetçi iddia şudur: *“Bu gerilik, tarihsel olarak değişmez bir nitelik değildir. Bu gerilik, müşterek hareket eden ulus tarafından Avrupa kültürünü bütün o modern nitelikleri alınarak dönüştürülebilir.”* Fakat Chatterjee’ye göre, bu durumda ulusal kültürü batı kültüründen farklı bir şey haline getiren farklılıklar yok edilebilir. Milliyetçi düşünce bu husustaki paradoksu yok etmek için, doğu kültürünün manevi üstünlüğünü ön plana çıkarır. Böylelikle Avrupalı olmayan ulusların gerçek modernliği, batılı kültürlerin üstün maddi nitelikleriyle, doğunun manevi büyüklüğünün birleşmesinden doğacaktır. Ancak bunun gerçekleşmesi, batıl inançlarla dolu olan

²⁹⁹ Bu görüşleriyle ilgili olarak bkz. Anderson, *age*, s. 129–158.

³⁰⁰ Partha Chatterjee, *Ulus Ve Parçaları*, çev. İsmail Çeken, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 20–21.

popüler bilince bırakılamaz. Bu kültürel sentezi ancak “elitist bir program” gerçekleştirebilir. Bu sebeple popüler bilinç, halka sorulmadan dönüştürülmelidir. Bu yüzden de popüler unsurlar, anti-sömürgeci mücadele için seferber edilmeli ama devlet yapısından uzaklaştırılmamalıdır.”³⁰¹

Chatterjee’ye göre Bankim döneminde, geri kalmışlığın nedeni “kültürde” aranmaktadır. Bankim’in projesi, kendi ulusunun geri kültürünü dönüştürerek ilerlemeyi başlatmaktır. Bu durumda, kendi kültürünün özsel karakterinin kaybolma tehlikesine karşı Bankim’in cevabı hazırır: “*Batının üstünlüğü, onun kültürünün maddiliğindendir.*” Batı ilerleme, refah ve özgürlüğü başarmıştır. Çünkü O, aklı kültürünün merkezine yerleştirmiştir. Batının tamamlayıcı kültürü, onun bilmi, teknolojisi ve ilerleme aşkıdır. Ancak kültürün manevi yönleri de vardır ki Aydınlanmanın buna katkıda bulunabileceği çok az şeyi vardır. Kültürün manevi yönünde doğu üstündür.³⁰²

Bu durum Türkiye örneğinde aklımıza yine Ziya Gökalp’i getirir. Taha Parla, Gökalp’in, Türk milliyetçiliği, İslam tasavvuru ve Avrupa korporatizmi sentezini, “kültür” (hars) ve “uygarlık” (medeniyet) arasındaki ayrıma dayandığını söyler. “Türkleşmek, Muasırlaşmak İslamlaşmak” adlı eserinde yer alan “Üç Cereyan” isimli makalesinde Gökalp, Türkçülük, İslamcılık ve çağdaşlaşmacılığın birbiriyle çelişen ifadeler olmadığını söylemiştir. Çünkü her biri farklı bir ihtiyaca cevap vermektedir.³⁰³ Dolayısıyla Gökalp, Batının sadece teknolojisini, bilmini, akılcılığını ifade eden çağdaşlaşmacılığın peşindedir. Ancak Müslümanlık gibi kendi toplumuna ait olan manevi değerlerin muhafazasından yanadır.

Gökalp: “*Milletini, ümmetini ve medeniyetini tanı*” demiştir. Ona göre, kültür, milleti yapan kurumdur. Ümmeti yapan kurum din, medeniyeti yapan şeyse teknoloji (bilim) dir. Kültür (hars) milli, medeniyet (bilim) ise evrenseldir. O, “*Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim*” diyerek 1920’lerde

³⁰¹ Partha Chatterjee, *Milliyetçi Düşünce Ve Sömürge Dünyası*, çev. Sami Oğuz, İletişim yayınları, İstanbul, 1996, s. 99-100.

³⁰² *Age*, s. 129.

³⁰³ Taha Parla, *Ziya Gökalp Kemalizm Ve Türkiye’de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 58.

cumhuriyetin yapacağı Tevhid-i Tedrisat (öğretimi birleştirme) yasasının fikir temellerini atmıştır.³⁰⁴

Ayrıca Ömer Seyfettin'in "Türkçülük Üzerine Yazılar" adlı eserinde de yine "milli" ve "dini mefkûrenin" ön planda olduğu göze çarpar. Esasen burada Seyfettin'in görüşü Herderyen izler taşır. Ona göre:

*"Bir insanın nasıl ruhu, hissi ve vicdanı varsa, mefkûrelerin de içtimai ruhları, hisleri ve vicdanları vardır. Ve mefkûreler milletin bu vicdanından doğar. ... Her milletin kendi varlığını mukaddes bir hale içinde duyması ateşin bir idrakıdır ki buna mefkûre derler. Mefkûresi olmayan bir millet ölmüş demektir. Çünkü bu suretle fertler milletin varlığını duymuyor ve canını onun uğrunda fedaya hazır bulunmuyor demektir."*³⁰⁵

Yine Seyfettin'e göre, Türk milletini, işte bu mefkûreler siyasi bir hudut içinde toplayacaktır:

*"Millet bir lisan konuşan, bir din, bir terbiye, bir maarifle birbirine marbut insanların mevcududur. Bir milleti siyasi hudutlar asla ayıramaz. Dikkat edersek anlarız ki; milletlerin mefkûreleri lisan, din, terbiye, can ve his kardeşlerini birleştirip hepsini siyasi bir hudut içinde toplamak ve her türlü menfaatlerini temin etmekten başka bir şey değildir."*³⁰⁶

Yani batının üstün bir kültürü vardır ama bu yalnızca kısmi bir üstünlüktür. Manevi olarak ise doğu üstündür. Şimdi gereken şey, doğunun ruhani büyüklüğü korunurken, batının sanayi ve teknolojilerinin öğrenilip taklit edildiği bir kültürel idealin yaratılmasıdır. Esasen III. Dünya milliyetçiliğinin özelliklerini, Hindistan örneğinde tanımlayan Chatterjee'nin, Kalkış evresi adını verdiği safhadaki milliyetçi kültürel proje budur. Chatterjee'ye göre işte bu evrede seçkincilik kaçınılmaz hale gelir. Çünkü bu kültürel sentez eylemi fevkalade kültürlü ve rafine bir zekâ tarafından

³⁰⁴ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 27-28.

³⁰⁵ Ömer Seyfettin, *Türkçülük Üzerine Yazılar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 68-69.

³⁰⁶ Age, s. 69.

gerçekleştirilebilirdi. Bu proje, entelijensiyanın yönlendireceği, ulusun ise takip edeceği ulusal – kültürel yeniden doğuş projesiydi.³⁰⁷

Burada da Kemalist ideolojinin önemli bir özelliği karşımıza çıkar. Gerçekten de kahramanlara tapınmak ya da lideri kutsallaştırmak Kemalist ideolojinin asli bir parçasıdır. Mustafa Kemal'e göre: "...Kutsanmaya layık olan ancak insan toplumunun başkanı olan kimselerdir. (tekdisse layık ancak cemiyet-i beşeriyenin reisi olan kimselerdir.)"³⁰⁸

Ayrıca Mustafa Kemal'in şu sözlerinde de aynı anlayış görülmektedir: "*Türk'ün bir büyüğüne, kumandanına bağlılığı dünya yüzünde emsalsizdir.*", "*Kumandan yaratan demektir.*"³⁰⁹

Dolayısıyla, "büyük önder", kendisini takip edecek olan ulusun kurtarıcısı, yaratıcı kişisi olarak takdisse şayan olduğunu ifade etmiş, ulusun lidere (kendisine) olan bağlılığını da kutsayarak seçkin konumunu perçinlemiştir. Chatterjee'nin ifadesiyle "*yeniden doğuş projesi*" hazırdır. Baskın Oran'ın da belirttiği gibi, Önderin yapısı, kurtuluş hareketine, onun damgasını silinmez bir biçimde vurmasını sağlamıştır. Bu yüzden ki, Atatürk'ten bahseden yapıtlar, Türk devrimini ele alan yapıtlardan sayıca çok daha fazladır.³¹⁰

Hardt ve Negri, Avrupa'nın dışında ulus kavramının, çok farklı bir işlev gördüğünden söz ederek, bu ulusçulukları madun ulusçuluğu olarak tanımlarlar. Onlara göre, öncelikle henüz ulus devlet haline gelememiş bir topluluk, "ulusçuluğu" antiemperyalist mücadelelerinde bir "*savunma hattı*" olarak kullanırlar. Şöyle ki:

"Bağımlı ülkelerdeki ulus, daha güçlü ulusların ve dış ekonomik, politik ve ideolojik kuvvetlerin tahakkümü karşısında bir savunma hattı olarak hizmet gördüğü oranda ilerici görünür. Bağımlı ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı aslında hâkim

³⁰⁷ Chatterjee, *age*, s. 143.

³⁰⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, III, s. 125. Belirten İsmail Kaplan, *age*, s. 137. İsmail Kaplan, Hitler'in dilinde, "doğanın temel aristokratik düşüncesi" olarak adlandırılan anlayışın, sadece uluslara ve ırklara değil, bireylere de atfedildiğini söyler ve bu anlayışla Kemalizmdeki kaharamanlık miti arasında bir yakınsallık bulur. Kaplan, *age*, s. 136.

³⁰⁹ *Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş Ve Direktifleri*, s. 240.

³¹⁰ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Dost Kitabevi, Ankara, 1988, s. 66.

kuvvetlerin kontrolü dışına çıkma hakkıdır. Yani anti- kolonyal mücadeleler, ulus kavramını, işgalci düşmanı yenmek ve püskürtmek için bir silah olarak kullanılır. Aynı şekilde anti-emperyalist politikalar da, yabancı sermayenin büyük gücü karşısında ulusal duvarlar dikerler. Ulus kavramı, tahakküm altındaki nüfusu ve kültürü aşağı gören hâkim söylemi etkisiz hale getirmekte bir ideolojik silah işlevi görür; ulus olma iddiası halkın asaletini olumlar. Bu durumların her birinde, ulus, güçlü dış kuvvetler karşısında sağlam bir savunma hattı olarak kelimenin gerçek anlamıyla ilericidir.”³¹¹

Bu husus, Türkiye örneğinde, Mustafa Kemal’in şu sözleriyle karşılığını bulur:

“Türkiye halkı yüzyıllardan beri hür ve bağımsız yaşamış ve bağımsızlığı, yaşamın bir gereği olarak düşünmüş bir kavmin kahraman evlatlarıdır. Bu millet bağımlı yaşamamıştır. Yaşayamaz ve yaşamayacaktır.”, “Türkiye devletinin bağımsızlığı kutsaldır. O sonsuza dek emniyette olmalı ve korunmalıdır.”³¹²

Atatürk’ün bu sözlerinde ulus, Hardt ve Negri’nin de işaret ettikleri gibi, hürriyet ve bağımsızlık mücadelesinde bir kalkan olarak algılanmıştır. Ulusun ilericiliği ve asaleti dillendirilmiştir. Ancak, bu iki araştırmacıya göre, dış saldırılara karşı bir savunma hattı olarak bu duvarlar ilerici görünse de içerisi bakımından kolaylıkla tam tersi bir rol oynayabilirler. Örneğin, *“Yabancı kuvvetlere direnen yarı bizatihi, ulusal kimlik, birlik ve güvenlik adına iç farklılıkları ve muhalefeti bastırarak, ters yönde bir baskı uygulayan hâkim bir güç olabilirler. Koruma ve ezme fiillerini birbirinden ayırmak pek kolay değildir.”³¹³* Kaldı ki Kemalist söylem, Anadolu’nun bütün Müslüman halklarını, *“modern Türk kimliğini oluşturacak nesnellikler”* olarak görmüştür. Bu sebeple, kürt aşiretlerinin Doğu ve G. Doğu Anadolu’da de facto otonomilerine son vermeye çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmek, *“yok etmeden”* ziyade *“ekonomik entegrasyon”* ve *“kültürel asimilasyona”* dayandırılmıştır.³¹⁴ Hatta daha 1926’daki Türk Ocakları Kurultayı’nda İshak Refet Bey, Kürtlerin yoğun bir biçimde yaşadığı bölgelerde Türk Ocakları’na daha fazla önem verilmesi gerektiğini, Kürtlerin kendilerine has bir tarihlerinin olmadığını belirtmiş ve Kürtçe denilen bir lisanın

³¹¹ Hardt- Negri, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002, s.126 -127.

³¹² Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk’ün Görüş Ve Direktifleri, s. 51.

³¹³ Hardt- Negri, *age*, s. 127.

³¹⁴ Zafer F. Yörük, “Trkçılık ve Milliyetçilik”, *Sosyalizm Sorunları Kitap Dizisi: 2*, İstanbul, 1995, s. 73.

bulunmadığını söyleyerek, bu inançtan hareketle Kürtlerin “Türkleştirilme” sürecinin daha kolay olacağını ifade etmiştir.³¹⁵

Ancak, söylediğimiz gibi, Madun milliyetçiliği bir diğer alanda ilericidir. Buralarda ulusun modernleştirici etkileri arasında, dinsel, etnik, kültürel ve dilsel engelleri yıkarak, ayrı duran nüfusu birleştirmesi söz konusudur. Çünkü buralarda birliği sağlamak gereklidir. Diaspora örneklerinde de, madun grubun oluşturduğu cemaati tahayyül etmek için kullanılabilecek tek kavramın ulus olduğu söylenebilir. Benedict Anderson’un dediği gibi, ulusun bir hayali cemaat olarak anlaşılması gerekliliği doğru olabilir; ama bağımlı ülkelerde bu iddia tersine çevrilmiştir. Öyle ki:

*“Ulus, cemaati hayal etmenin tek yolu haline gelmiştir. Tabi buralarda da, hâkim ülkelerde olduğu gibi, çokluğun çeşitliliği ve tekliliği, halka giydirilen özdeşlik ve homojenlik deli gömleği içinde yoksandır. Bir kere daha, madun ulusu birleştiren güç, hem ilerici hem de gerici yüzleriyle iki tarafı keskin bir kılıçtır.”*³¹⁶

Örneğin, Mustafa Kemal, Türk milletini birleştiren öğeleri sıralarken, siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve menşe birliği, tarihi karabet, ahlaki karabet şeklinde bir sıralama bildirir. (ırk öğesinin bu sıralmada daha geride yer aldığı görülmektedir.) hatta CHP programında şu ifadeler görülmektedir:

*“Partimiz, Türk milletini, dil, kültür, ülkü ve tarih birliği ile sadakat ve felaket ortaklığına inanmak, ortak yurt sevgisi taşımak gibi tabii ve ruhi bağlarla birbirine bağlı yurttaşların kurduğu sosyal ve siyasal bir bütün olarak kabul eder. Bu birliğin içinde kurulduğu kurulu vatan toprakları da hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir bütündür. Partimiz, milliyetçiliği Türk milletinin bütünlüğü ve bunun dayandığı milli ruh ve milli şuuru yaşatmak ve korumak manasını alır.”*³¹⁷

İşte bu ifadelerle Atatürk’ün milliyetçilik anlayışı tanımlanmıştır. Burada, Hardt ve Negri’nin ifade ettiği gibi, hem dış saldırılara karşı bir savunma duvarı oluşturmak hem de içeride kolektif bir bilinç oluşturma isteği hâkimdir. Özellikle, savaşlar sırasında (Kurtuluş Savaşı gibi) birlik ve beraberliğe yapılan vurgu önemli bir yer tutmuştur. Ne

³¹⁵ Füsün Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 202.

³¹⁶ Hardt - Negri, *age*, s.127.

³¹⁷ Oran, *age*, s. 130.

var ki ayrı duran bütün nüfusu birleştirme derdinde olan ulusun modernleştirici etkisi, söylemde böyle olmasına rağmen uygulamada tersine çevrilmiş bir görünüm arzutmeye başlamıştır. Çokluğun çeşitliliği üzerine kurulan söylem, kader birliği, kültür birliği gibi öğelerle desteklenirken, din farklılığı dahi homojenliği bozacak bir etmen olarak görülebilmektedir. Örneğin Baskın Oranın ifade ettiği gibi, Türklerle Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi buna bir örnektir. Türk Ortodoks kilisesinin başkanı Papa Eftim'in sözleriyle, "*Atatürk hristiyan Türklerini verip, adaların Müslüman gayritürklerini almıştır.*" Türkçe konuşan Karamanlılar, Rum Ortodoks mezhebinden oldukları için bu değişime dâhil edilip Yunanistan'a göç etmek durumunda bırakılmıştır.³¹⁸

Dini anlamında homojenliği bozan diğer bir unsur ise Gagavuz Türkleri olmuştur. Bu safkan Türk ancak dini inanış olarak hristiyan unsur, toplu olarak Türkiye'ye göçetmek istemelerine karşın, 1931–1944 arası Bükreş'te ortaelçilik yapan Hamdullah Suphi Tanrıöver'in tüm çabalarına rağmen Türkiye'ye kabul edilmemiştir.³¹⁹ Dolayısıyla bu çelişkiler, ulusçuluğun ilerici ve gerici yüzlerinin aynı anda devreye nasıl girebildiğini bize göstermektedir.

Özetle bu tip milliyetçilikte, farklılıklar sadece dışa karşı meşrudur. İçerideki farklılıklar ise eğer bütünün uyumunu rahatsız ediyorsa birer sapma olarak addedilecek ve reddedilecektir.³²⁰

Ayrıca Bu tip ulusçu akımların kendilerini aynı zamanda batı ile irtibatlandırma meselesi de çok sık karşılaşılan bir durumdur. Özellikle tarih yazıcılığında, batıya eklemlenme isteği varlığını net bir biçimde hissettirir. Örneğin, Türk Tarih Tezi'ne bakacak olursak, hem Chatterjee'nin hem de Hardt ve Negri'nin bu anlamda madun uluslar için ifade ettiği çelişkiler yoğun olarak görülmektedir. Zira Tez, Halil Berktaş'a göre, bir yandan, oryantalist söylemde görülen Avrupa dışındaki ırkların geriliği ve köksüzlüğü meselesine karşılık, Atatürk'ün, milli devleti, tarihi temellere ve coğrafi bir bütüne dayandırma, zorunluluğunu hissettiği bir savunma tarihçiliği örneğidir.³²¹ Öte yandan ise, batının kültürel tahakkümünden kurtulmak bir yana, batıya olan hayali/

³¹⁸ Age, s. 130–131.

³¹⁹ Age, s. 132.

³²⁰ Ögün, Mukayeseli...s. 68.

³²¹ Berktaş, age, s. 50.

imgesel bağıllığın bir ürünüdür. Batının insanlık tarihinin en yüksek aşamasını temsil ettiğine ve geri konumdaki periferinin de bu aşamaya varmak için Batı'yı takip etmesi gerekliliğine olan inanç, geçmişe ilişkin oryantalist ya da Avrupa merkezci bir bakışı hâkim kılmıştır. Milli kültürde Batı nezdinde kabul edilebilir ne varsa “ulusal” addedilmiş, ters gelenlerse yabancı tesiri olarak dışta bırakılmıştır. Çünkü ölü / uzak geçmişe ait imgeler batıda imal edilmiştir.³²²

Örneğin, Türk Tarih Tezi'ndeki, “*Türk milletinin tarihi yalnızca Osmanlı tarihinden ibaret değildir. Çok daha eskilere dayanır*” şeklindeki anlatı, öte yandan “*Türkler sarı ırktan değil beyaz ırktandır*” önermesi hakikatte “*Türklerin Avrupalılardan ontolojik bir farka sahip olmadıklarının*” bir anlatısıdır. Oysa milli mücadele boyunca milliyetçi söylem, öteki olarak “emperyalist güçleri”, “Yunan ordusunu” ve “hristiyan azınlıkları” görmüştür. Fakat batılı bir ulus- devlet inşasına geçişle birlikte “*kurucu dışsallığın*” geçerliliği zorunlu olarak ortadan kalkmıştır. Oysa Kemalist söylem, batının ontolojik oryantalist gözlerinin, Türklerde, İslam ve Osmanlı kimliğinin devamını yani “büyük öteki” olarak kendi kurucu dışsallığını görmeye devam etmesini engellemek üzere kritik bir şekilde İslamiyet ve Osmanlı'nın inkârı yoluna giderek, yani ulus devletin Osmanlıya dayalı geçmişini dışlayarak batı nezdinde kabul görmeyi seçmiştir.³²³ Zira Türklerde, Osmanlı ve İslam kimliği korunduğu sürece batı nezdinde yeniden “öteki” konumuna düşüleceği ve dışlanmışlığa uğranılacağı fark edilmiştir. Milliyetçi görüş artık ne batı tarafından “öteki” olmak istemekte ne de batıyı öteki olarak görmektedir. Kendisi için artık öteki, Osmanlı devleti ve İslamın yozlaşmasına sebep olan Araplar'dır. Tanıl Bora'nın ifade ettiği gibi, öteki imgesi artık eski Türkiye için yani Osmanlı için kullanılacaktır. Öyle ki “*Osmanlı, Türk cevherini baskı altında tutarak rüştünü engelleyen “heyula” olarak algılanır.*” Arap kimliği de eski kimliğin bir uzantısı olarak görülerek “*dışsal bir öteki imgesi*” olarak belirlenir. Orhan Koloğlu, Türk milliyetçiliğinin nazarında Yunanlıların temsil ettiği düşman figürünü, 1930'larda Arapların temsil ettiğini söyler. Nitekim Afet İnan da Vatandaş İçin Medeni Bilgiler'de, Türk milleti içinde yer aldıkları halde kendilerine propoganda yapılarak kışkırtılmak istenen Kürt, Laz, Çerkes ve Boşnaklardan bu propogandalara aldanmamalarını isterken Arapları bu tip kışkırtmalara kapılmış kötü örnek numunesi olarak gösterir. Arapların

³²² F. Benlisoy - S. Benlisoy, agm, s. 244-245.

³²³ Yörük, agm, s.70.

Hatay ve Musul meselelerinde batılı güçlerle işbirliği yapmaları ve Dünya savaşı sırasında ihanet eden Arap imgesi hep hatırlatılmaktadır.³²⁴ Hatta 1930'lu yılların ders kitaplarında Arap tarihinden bahsedilirken Arapların İslam tarihinde dahi olumlu bir role sahip olmadıkları şöyle anlatılır:

*“Tarih vesikalarile edinilen bilgilere istinat ederek denilebilir ki, İslamdan evvel bir arap medeniyeti olmamıştır. İslam devrinde de medeniyet yaratan Araplar değil, onlardan başka ırktan olanlar ve bilhassa Türklerdir.”*³²⁵

Dolayısıyla Batıya eklemlenme histerisi dikkat edilirse ulusçu tarih yazımının yani tarihselci mantığın dışına çıkma durumunu da beraberinde getirmiştir. Her ne kadar ulusun, en eski kökenlerine vurgular yapılarak Hegel vari bir biçimde devlet kurma geleneğinin yıllarca geriye götürülmesi kaydıyla bir süreklilik çabasına girilse de, Tezde ve 1930'lu yılların Tarih ders kitaplarında yer alan Osmanlıdan kopuş meselesi başka bir açıdan tarihselci bakışın özünü oluşturan tarihsel sürekliliğin dışına çıkma sorununu doğurmuştur. Ancak daha sonraları, “Türk İslam Sentezi” ile Türk tarih yazıcılığı bu sorunu giderecektir. Gerçi Ernest Gellner'in ifadesiyle tarihin belli bir yerinden kopuşu, kültürel kaynaşma lafzına rağmen daima “türdeşliğin” savunulması ulusçu ideolojilerin tamamının özelliğidir. Gellner bu hususta şöyle demiştir:

*“Ulusçuluk devamlılığı vaaz eder ve savumur. Fakat her şeyi insanlık tarihindeki tayin edici ve lafi edilmeyen gerçek bir kopuşa borçludur. ... Kültürel çeşitliliği vaaz eder ve savumur ancak hem içte hem de dışta daha az da olsa siyasal birimler arasındaki türdeşliği zorla kabul ettirir. Kendisini algılayışı ile gerçek tabiatı tersten ilişkilidir. Diğer başarılı ideolojilerde eşine rastlanmayan sahte bir tertibi vardır.”*³²⁶

Batı uygarlığına dâhil olma fikrine dönecek olursak, bu fikir, Cumhuriyet dönemi tarih yazıcılığına egemen olmuş bir fikirdir. Türkiye hususunda önemli araştırmaları olan Moricz, Türkiye Cumhuriyeti'nin hedeflerini anlatırken Mustafa Kemal'in

³²⁴ Taml Bora, agm, s. 58.

³²⁵ Yusuf Akçura vd., *Orta Mektep İçin Tarih II*, İstanbul, 1937, s. 84. Burada fark edildiği üzere, İslam uygarlığının olumlu bir biçimde ele alınması laiklik çabalarıyla çelişkili bir durum yaratmış gibi görünmektedir. Ancak dikkat edilirse İslam uygarlığına olumluluk yüklenirken vurgu, bağımsız bir İslam uygarlığına değil Türklerin etkin olduğu bir uygarlığa yapılmaktadır. Bu anlamda vurgunun İslam uygarlığına değil, Türklere yapıldığı söylenebilir. Bkz, Naki Konyalı, *II. Meşrutiyet'ten Türk Tarih Tezi'ne Türkiye'de Tarihçilik Ve Ders Kitapları (1908-1932)*, T.C. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2001, s. 217

³²⁶ Gellner, *age*, s. 205-206.

tamamen radikal bir gelişmeden yana olduğunu vurgulayarak Onun Avrupa'yla entegrasyon çabası içinde bulunduğunu söyler.³²⁷ Esasen Yusuf Akçura'nın da amacı Türk tarihini İslam tarihinden soyutlayarak tam olarak Batı anlatısının içine taşımaktır. François Georgeon bu hususta şöyle demektedir:

*“Yusuf Akçura'nın tarih konusundaki tutumu da, Türk tarihini, evrensel tarihin büyük akımlarıyla birleştirmeye yönelikti. Nitekim Türk tarihini alabildiğine yücelten ve O'na İslamiyetin tarihinde kendisine ayrılan yerden daha geniş bir özerklik kazandıran milliyetçilik akımı ilginç bir paradoksla sonuçta onu dünya tarihine çok fazla yaklaştırdı. Kemalist dönemdeki milli tarih tezleri de aynı ikili yönelimi ön görecekti. Tarih evrenselleştirilmeliydi; ama tarihsel gelişmeye boyun eğmek zorunda olan din de aynı akıma tabi olduğuna göre, tarih laikleştirilmeliydi de.”*³²⁸ Ayrıca, Milliyetçi düşünce modern olmayı kabul etmekle, bu modern bilgi çerçevesinin evrensellik iddiasını da kabullenmiştir. Ama ne var ki, bir ulusal kültürün özerk kimliğini de varsaymıştır. Böylece yabancı bir kültürün hem epistemik hem de ahlaki egemenliğini aynı anda hem kabul hem reddetme tezatını taşır.³²⁹ Örneğin, uygarlıkla kültür arasında bir ayrım gözeten Ziya Gökalp'e göre:

*“Kültür yararcı değildir özverilidir ve kamucudur ve idealisttir. Buna karşılık uygarlık, yararcıdır, bencildir, bireycidir ve öz çıkarıcıdır. Yani kendi kültürünü koruyamayarak uygarlığa bağlı kalan bir ulus için çöküş kaçınılmazdır. Tersine uygarlıkta geri kalmış ama kültürde üstün olanlar, uygarlıkta ileri ama kültürde geri ulusları aldedebilirler.”*³³⁰

Ancak, Batı uygarlığının (çağdaş uygarlığın) akıllı, bilmi ve teknolojisi alınmalıdır: *“Türkler için ‘hem bir Türk İslam kültürünü amaçlamak, hem de aynı zamanda kendisini çağdaş uygarlığın, akıllı, bilmi ve teknolojisi ile donatmak’ mümkündür.”*³³¹

Dolayısıyla, milliyetçi düşünce, Batının kendisi hakkındaki olumsuz iddialarını reddetse de, kendi söylemi de modernleşme ve ilerleme arzusundan kaynaklandığından,

³²⁷ Tarık Demirkan, *Macar Turancıları*, TVYY, İstanbul, 2000, s.13.

³²⁸ Georgeon, *age*, s. 76.

³²⁹ Chatterjee, *age*, s. 33.

³³⁰ Parla, *age*, s. 66.

³³¹ *Age*, s. 62.

sonuçta Batı merkezci düşüncenin kalıplarına tutsak kalır. Ancak Chatterjee'ye göre milliyetçilik sömürgeci söylemin sıradan bir kopyası değildir ve milliyetçilik batı düşüncesinden neler alacağı konusunda seçicidir. Yerli/ milli kültürel özü muhafaza etmekle, Batılılaşmak/ modernleşmek arasındaki çelişkiyle baş etmenin yolunu ise şudur ki, Batıdan alınabilecek maddi kültür ile saflığını koruması ve bozulmaması icab eden manevi kültür arasında ayırım yapılması gerekliliğidir. Aynı çelişkiyle baş etmenin bir diğer yolu da ulusa, batılı bir kimlik ile kadim bir geçmiş yaratılarak batıya eklemlenmeye çalışmaktır.³³²

Ayrıca yine Doğu milliyetçiliğinde görülen diğer bir husus da Avrupa merkezci söylemin kendileri hakkında geliştirdikleri olumsuz ve küçük görücü tavra karşı bir savunma psikolojisidir. Ancak bu savunma silahları tamamen batıdan alınmakla birlikte, savunma ihtiyacından doğan acelecilikle hareket ediş, bu silahların (19. yüzyılın Batı tandanslı metodolojik kavramları) da doğru bir şekilde kullanımında sorunlara yol açmıştır.

Chatterjee, Bankim'in Avrupa'yı eleştirirken, "onların her şeyi bilme iddiasında olduklarını, kendilerinden gelmeyen hakikatin hakikat olmadığını ileri sürmelerine" dair yaptığı karşı çıkışta, Onun yalnızca apriori ön yargıları eleştirdiğini söyler. Onun toplumbilimleri tanıyan kavramlar çerçevesini ya da teorik ilişkilerin bilişsel ya da açıklayıcı statüsünü sorgulamadığını, 19. yüzyıl sosyolojisi ve faydacı ekonomi politiğin temel metodolojik varsayımlarını, başat kavramlarını, genel teorik eğilimlerini tümüyle kabul ettiğini belirtir.³³³

İşte bu her şeyi bilme iddiasındaki oryantalist bakışa tepki Türkiye örneğinde de kendisini göstermiştir. Ne var ki bir çelişki olarak ırksal açıklamalarda yine Avrupa yazımından istifade edilmiştir. Örneğin Şevket Aziz'in, Birinci Türk Tarih Kongresine sunduğu, "Türklerin Antropolojisi" adlı bildirisinde kullandığı ifade oryantalist bakışa karşı geliştirilen savunmacı karakteri çok iyi yansıtmaktadır:

³³² F. Benlisoy - S. Benlisoy, s. 245-246.

³³³ Chatterjee, *age*, s. 120.

“Avrupalı dediğimiz bu ırk nereden gelmiştir? Bunu Avrupa’ya mı bağlayacaksınız? Yoksa Avrupa’yı ona mı? Tereddütsüz cevabını derhal verelim ki brakisefal Avrupa bize bağlıdır” ³³⁴

Afet Hanım ise, kongreye sunduğu, “Tarihten Evvelki Zamanlar Ve Tarihin Fecrinde” adlı tebliğinde: *“Türk ırkı, ana yurtlarında yüksek kültür mertebesine varırken Avrupa halkı vahşi ve tamamen cahil bir hayat yaşıyordu”* ³³⁵ demiştir.

Ayrıca bu savunmacı tarih söylemi, uygarlık tarihinde rol oynamış en eski dilin de Türkçe olduğu iddiası içindedir. Birinci Türk Tarih Kongresinde, Mısır ilahlarının dahi Türkçe isimler taşıdığı söylenmiş, Hind-Avrupa dilinin kökeninin Türkçeye dayandığı iddia edilmiştir. Yusuf Ziya, kongredeki bildirisinde şöyle demektedir: *“Mısır ilahları Türkçe isim taşıyan ilahlardır. ... Ve Türk dilinin bütün kökleri, Hinde-Avrupalı, semitik, hamitik, bütün lisanlarda mevcuttur.”* ³³⁶

Yine bu hususta da batının ana söylemine dâhil olma isteği de kendisini M. Kemal’in şu sözlerinde açık bir biçimde görülmektedir: *“Türk ulusunu ve Türk dilini, uygarlık tarihinin ve kültür dillerinin dışında görmek ne yaman bir yanlış olduğunu bütün dünyaya göstereceğiz.”* ³³⁷

Bu kanıt gösterme çabalarının altında yatan temel gerekçe, Türkleri barabarlıkla suçlayan Avrupa uygarlığının temellerini atan ırkın Anadolu’nun ilk sahipleri olan Türkler olduğunu gösterme isteğidir. Bu, Avrupa merkezci tarih teorilerine bir karşıtlık gibi görünmektedir ancak Türk tarih söylemi kendi içinde bu tip birçok çelişki barındırmaktadır. Örneğin Birinci Türk Tarih Kongresi’nin bildirileri ve tartışmaları, Avrupalı bilim adamlarının 300’den fazla yapıntılarından alıntılar ve göndermelerle doludur.³³⁸ Afet hanımın Birinci Türk Tarih Kongresinde yaptığı “Tarihten Evvel Ve Tarihin Fecrinde” adlı konuşmasında ağırlık verdiği kaynaklar hep batılı kaynaklar olmuştur. Bunlar: Tarihi, jeoloji ve ulusal coğrafyaya bağlayan René Gerin, Fransızların köklerinin Orta Asya’dan geldiğini iddia eden H. Martin ve kafatasa incelemeleri yapan

³³⁴ Şevket Aziz “Türklerin Antropolojisi”, BTTK, s. 277.

³³⁵ Afet Hanım, “Tarihten Evvel ve Tarihin fecrinde”, BTTK, s. 40.

³³⁶ Yusuf Ziya, “Mısır Din Ve İlahlarının Türklükle Alakası”, BTTK, s. 62.

³³⁷ Şerafettin Turan, “Atatürk Devrimlerinin Bütünlüğü İçinde Dil Devrimi”, *Atatürk’ün Yolunda Türk Devrimi Toplu Çalışma 17- 18 Ocak Bildiriler Toplu Görüşmeler* içinde, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s. 19.

³³⁸ Copeaux, *age*, s. 52.

Eugene Pittard'ın çalışmalarıdır.³³⁹ Buradaki çelişki şudur: Hem Türklerin tarihsel arkaplanına dair oluşturulan savlar ve ispat çabaları sözümona oryantalist bakışa karşı geliştirilmiş hem de tamamıyla Avrupa tezlerinden alıntılar yapılmıştır. Ayrıca Chatterjee'nin dediği gibi kaynakların kullanımında pragmatik bir anlayış söz konusu olmuştur ki Birinci Türk Tarih Kongresi'nde, Fuat Köprülü'nün, Afet hanımın tebliği üzerine yaptığı eleştiri şüphesiz bu durumu gözler önüne sermektedir. Fuat Köprülü'ye göre, Afet hanımın kullandığı kaynaklar genel olarak yetersizdir. Köprülü'ye göre, belgelerin tarih devrine ait oluşu o an için Türk tezini, tarih öncesine dayandırmayı engellemektedir. Köprülü, burada aceleci ve hayalci bir tavır görmüştür.³⁴⁰ Ayrıca, Kongrede, Afet hanımın hocası Pittard gibi antropologlar Türk ulusal kimlik arayışı için kurtarıcı olarak görülmüşlerdir oysa Pittard ya da herhangi bir Asyalog, Türklerin ulusçu tarih tezini oluşturmak için bir çerçeve çizmemişlerdir. Ulusçu tarihçilerimiz bunların bölük pörçük görüşlerini yine aynı şekilde ele alarak kendi ırksal açıklama eğilimlerine bilimsel dayanaklar temin ettiklerini düşünmüşlerdir. Esasen Pittard'ın kitabı "İrk Ve Tarih"te, tarih; antropoloji, etnoloji ve Asyaloji arasında kararsızlık içindedir. Bu tür kitaplarınsa dönemin siyasetçi, pragmatik tarihçileri üzerinde bir çekicilik yarattığı ortadadır.³⁴¹ Örneğin 1937'de toplanan İkinci Türk Tarih Kongresine fahri başkan olarak katılan E.Pittard'ın kongreye sunduğu rapora dayanarak Türk Tarih Tezi'nin çelişkilerini gösteren Taner Timur'un verdiği bilgilere göre:

"Pittard, eski bir ırkı canlandırarak, neolitik devrimi yapan en eski bir ırkla Anadolu halkı arasında bir ilişki kuruyor ve Anadolu'yu tüm uygarlıkların kökü olan "kutsal bir toprak" ilan ediyordu. Ancak Pittard'ın tüm çalışmaları değerlendirilirse, aslında Türk Tarih Tezi'nden farklı bir şey söylediği görülür. İsviçreli antroplog, varsayım olarak, küçük Asya'da en eski uygarlığı yaratan bir ırkın mevcudiyetine dikkati çekiyor ve bölge halkı için bir sentez ve devamlılıktan söz ediyordu. Yani Pittard, Sümerlerin ve Hititlerin Türk olduklarından çok, bugün Anadolu'da yaşayan Türklerin, kökeni Sümerler ve Hititlere kadar giden bir sentezin ürünü olduğunu söylüyordu. Bölgede brakisefal kafa biçiminin ağır basması, eski ve yeni halklar arasında ırk farkı olmadığını ortaya koyuyordu. Pittard'ın kafatası çalışmaları, bu tezi

³³⁹ Ersanlı, *age*, s. 151.

³⁴⁰ *Age*, s. 155.

³⁴¹ *Age*, s. 188.

ikna edici birbiçimde kanıtlayacak verilere ulaşamadı. Ancak Pittard'da varsayım niteliğini aşmayan görüşler, Türk Tarih Tezi'nde mutlak gerçek statüsüne kavuşturuldu. Prof. A. İnönü, Pittard'ın tezini şu şekilde Türk tarihine uyguluyordu: "Anadolu, birçoklarının zannettiği gibi 11. asırdan itibaren Türkleşmeye başlamış değildir. Anadolu aynı etnik mevcudiyetine yeni elemanlarını, aynı kökten kopan dalgalarla 12. asırda tazelemiştir. 1071 tarihi, İslam olan Türklerin Anadolu kardeşlerine kavuşmalarını gösterir. Bu haliyle Türk Tarih Tezi, birtakım ciddi antropologların desteğini kazanan ve Anadolu halkının etnik devamlılığını ve sentezini savunan ilginç bir görüşe, İttihatçı Türkçülüğü kılıfı giydirmiş ve tüm evrensel uygarlığın başlangıçta Türkler tarafından kurulduğunu iddia etmiştir." ³⁴²

Yani Chatterjee'nin, Kalkış evresinin temel özelliği olarak gördüğü (Bankim örneğinden hareketle) doğu milliyetçiliğinin tarihsel anlatımındaki bilimsel tavır yetersizliği burada da göze çarpmaktadır. Kongrede, hiçbir şekilde sosyolojik kavramların yerli yerine oturmadiğı görülmüştür. Sadece 19. yüzyılın pragmatik tarihçiliğine dayanılarak birtakım yarımıyamalak ya da kasıtlı birbiçimde kullanılmak üzere seçilmiş bazı bilgiler teze kaynak teşkil edilmeye çalışılmış ve istenilen noktalarda ispat girişimleri olarak kongreye sunulmuştur.

Aslında bütün bunlar milliyetçi tarihçiliğin zaruretinden başka bir şey değildir. Eric Hobsbawm'ın dediğı gibi, "kendisini tarih kılığına girmiş mitlerle geçmişe demirleyen bir kimlik kültürünün standart örneğı milliyetçiliktir." Kaldı ki Ernest Renan, "tarihi umutlamak hatta çarpıtmak, bir ulusun oluşumunun asli faktörlerindendir, bu yüzden tarihsel incelemelerin ilerleme kaydetmesi milliyetçiler açısından tehlikelidir" demiştir. İşte bu sebeple uluslar, çok uzun bir süreden beri var olduklarını iddia eden, oysa tarihsel olarak yeni olan varlıklardır. "Dolayısıyla bir ulusun, kendi tarihinin milliyetçi versiyonu da, kaçınılmaz bir şekilde anakronizmden ve bazı şeylerin atlanması, olayların bağlamlarından koparılmasından ve aşırı örneklerde de yalanlardan oluşacaktır ve bu tablo, daha az bir ölçüde, eski olsun yeni olsun kimlik tarihinin her biçimi için geçerlidir." ³⁴³

³⁴² Timur, *age*, s. 70-71.

³⁴³ Hobsbawm, *Tarih Üzerine...* s.409.

Romantizmden ilham alan tarihselci çizgideki milliyetçiliğin tarih anlatısı, zaten birbirinden kopuk olayların tarihçinin zihninden çıkma dolgu maddeleriyle doldurularak oluşturulmuş bir anlatı değil midir? Her ne kadar Romantik, Michelet'e göre, *Tarihin ilk ödevi, Milli geleneğin büyük olaylarını dikkatli araştırmalarla meydana çıkarmak* ³⁴⁴ olsa da büyük anlatı kurulurken anakronikleştirmelerden, aşırı ve uç örneklendirmelerden, hatta zaman zaman Türk Tarih Tezinde görüldüğü üzere, trajikomik ifadelerden kurtulmak mümkün olmamıştır.

Özetle Etienne Copeaux'un işaret ettiği gibi, 1930'lardaki "Türklerin gerçek tarihini yazmak" için yürütülen tüm çalışmalar, hala geçerliliğini koruyan Kemalist tarih söyleminin çevresinde düzenleneceği üç ekseni gayet iyi tanımlamaktadır. Bunlardan birincisi İslamiyete içkindir ki, bu dönemde *İslamiyet, "Türk kültürünün üzerindeki cila" gibi görülmektedir*. İkincisi, Batılıların *kini ve hıncı* (oryantalizmden doğan) *Türk imajının düzeltilmesini gerekli kılmaktadır*. Üçüncüsü, *"birçok Avrupa devlet"inin iddialarına yanıt vermek amacıyla, kısmen Anadolu'daki Türk varlığının doğrulanması üzerine oturtulmalıdır. Türkler ile Avrupalılar arasındaki açıkça belirtilen "çok gergin tarihsel ilişkiler" nedeniyle, İslamiyet'e, Avrupa'ya, özellikle de Yunanlılar'a karşı gerilim üzerine kurulu bir tarihsel söylem söz konusudur. Yeni Türk yazımının tamamı, bu yazın geliştirilirken egemen olan tarihsel durumun ürünüdür: sınırlı bir toprak parçasına geri çekiliş, bu son kalenin parçalanma tehdidi, genel gözden düşme, savaş sırasındaki ihaneti nedeniyle Arap dünyasından kopuş. En yakın tarihlerde çıkan ders kitapları bile aynı çevre düzeni üzerinde kuruludur.* ³⁴⁵

5. TÜRK İSLAM SENTEZİ: TARİHSEL KOPUŞTAN TARİHSEL SÜREKLİLİĞE

Atatürk'ün 1938'deki ölümünden sonra yavaş yavaş Kemalizmi inkâr etmeden ama bir taraftan da kemalizme gizliden gizliye bir karşı çıkış söz konusu olmuştur. Seçkincilerin batıcılığı eleştirilmiş ve Türk Tarihinin Asyalı ve İslami kimliğine dayanan Türk-İslam sentezi akımı yaratılmıştır. 1940'lı yıllar Türk İslam sentezi hususundaki gelişmelere tanık olmuştur. Örneğin 1939'da Maarif bakanlığı, İslam uygarlığı hakkında Türkçü bir bakışa sahip ve Türk İslam sentezi için ortam hazırlayan

³⁴⁴ Michelet, *Fransız İhtilali Tarihi II*, çev. Hamdi Varoğlu, MEB Basımevi, İstanbul, 1967, s. 14.

³⁴⁵ Copeaux, *age*, s. 36.

bir İslam ansiklopedisi çıkarmıştır. Bu Türkçü tepki, 1961’de kurulan “Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü”nün (TKAE) kuruluşu ile birlikte daha da gelişmiştir. TKAE’nin aylık organı olan “Türk Kültürü”nün, 1970’ten sonra Türk İslam Sentezi ideolojisinin yayılmasında çok önemli işlevleri olmuştur.³⁴⁶ Özellikle 1970’lerde Nadirhan Kafesoğlu önderliğinde, güçlü bir milliyetçi ve Türkçü söylem ortaya çıkmış ve Türklerin tarihi, Ortaçağlardan itibaren İslam dünyasının liderliğini yapmış bir güç olarak işlenmiştir. Türk-İslam Sentezi olarak ortaya çıkan bu yenilikle ulusun kökleri artık İslam ve Asya tarihine dayandırılmıştır. 1980’lerdeki akeri darbeden sonra ise generaller, ılımlı İslamın komünizme karşı bir kalkan olabileceğini düşünmüşlerdir ama tabii ki Kemalizm asla reddedilmemiş, tam tersine *Mustafa Kemal kültü ders kitaplarında daha çok güçlendirilmiştir.*³⁴⁷ Ders kitaplarında Türk İslam Sentezinin verileriyle ortaya çıkan farklılaşmalar esasen daha çok değişen konjunktür karşısında Kemalist bir revizyondur. Copeaux’un da belirttiği gibi *yaklaşık 1950’lerden itibaren Türkiye’deki Tarih derslerinin içeriği, 1930’ların Türk Tarih Tezi’nin milliyetçi- muhafazakâr bir revizyonuna dayanmaktadır.*³⁴⁸ Ancak tarih yazıcılığı açısından bakıldığında Türk İslam Sentezi, geçmiş kurgusunun içine İslam ve Osmanlı’nın dâhil oluşu ile tarihsel kopukluğunu gidererek Türk ulusal tarihinin tarihsel sürekliliğini sağlamıştır.

Esasen Türk İslam sentezinin başlıca yeniliği, “Kemalizm tarafından önerilen etnik tarih bakışını, Türk kimliğini aynı zamanda da dinle de yeniden tanımlamak isteyen aydınların bu taleplerine yanıt verecek şekilde uyarlanmasıdır.” Türk İslam Sentezi ile Tarih tezlerinin aşırılıkları, varsayıma dönüştürülerek sınırlandırılmıştır. Ancak önceki dönemdeki Kemalizmin önemli unsurları da devralınmıştır. Örneğin Sentezciler, Atatürk döneminde geliştirilen ve Orta Asya’dan gelen her şeyin Türk olduğunu iddia eden coğrafi varsayımı, Asyalı ve etnik tarih bakışını kendi görüşleriyle tamamen bütünleştirmişler, aynı zamanda Türklerin tarihi hakkında çok düz çizgili (lineer) bir yaklaşımı benimsemişler, Asya Hunları’ndan Cumhuriyete dek hiç bozulmayan bir süreklilik bulunduğunu kabul etmişlerdir. Türklerin üstün bir özellikten geldiği yolundaki Kemalist varsayımı kendi ideolojileri yararına saptırarak, ilk Müslüman –

³⁴⁶ Copeaux, *age*, s. 54–55.

³⁴⁷ Etienne Copeaux, “Türkiye’de 1931–1993 Arası Tarih Ders Kitapları”, *Tarih Eğitime Eleştirel Yaklaşımlar* içinde, (Yay. Haz. Oya Köymen) Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2003, s. 108–109.

³⁴⁸ Tami Bora, “Ders Kitaplarında Milliyetçilik”, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 73.

*Türk devletlerinin İslamiyet'e yeni kavramlar, özellikle de devlet örgütlenmesi kavramını kazandırmalarını bu şekilde açıklamışlardır. Yine aynı şekilde Türklerin ebedi hoşgörüsü, adalet duyguları, türk toplumlarında varolduğu öne sürülen kadın-erkek eşitliği üzerine Kemalist iddiaları, Türk İslam sentezi yararına benimsemişlerdir. Bu iddialar daha fanatik olduğu varsayılan Arap İslam'ına karşı Türk rengini taşıyan bir İslam'ı nitelendirmek için kullanılmıştır. Demek ki birçok açıdan ve en azından tarihsel söylemde bir "Kemalist-İslamik sentez" söz konusudur; bu anlayış kopuvsuz bir süreçle 1931-1932 tarih tezlerinin inkârına gerek kalmadan yavaş yavaş ders kitaplarına yerşemiştir. Özetle okul tarih söyleminin artık laik olmadığı söylenebilir. Ama bu, dinsel bir söylem de değildir; Türk ulusunun tarihinin anlatımında, İslam'ın doğması değil tarihi kullanılmıştır. İslam'a aidiyet Türklüğe anlamını vermekte, ama bir kimlik yitimine de yol açmamaktadır.*³⁴⁹

Bu açıklamayı yaptıktan sonra şunu ifade edelim ki yukarıda özetlediğimiz tarih yazımındaki önemli noktaları ileride araştıracağımız 1990 sonrası ders kitapları üzerinden inceleyeceğiz. Şimdi ise dönemin siyasi yapılanmasının Milli Eğitim alanında ve dolayısıyla da ders kitapları üzerindeki belirleyici etkisinden hareketle, Türk İslam sentezini ortaya çıkaran Türkiye'deki siyasi koşulları ele alacağız. Çünkü sosyal ve politik değişimler tarihin yorumunda son derece önem arzederler. Özellikle tarih yazımı ile politik mücadelenin kesişmesi durumunda bu etkileşme, her zaman tarih yazımının içeriğini ve biçimini belirleyen bir rol oynamıştır.

Türk İslam sentezinin ortaya çıkışı öncelikle konjonktürel bir gelişme olup, Türk siyasi hayatının yeni bir döneme girişi ile ilgilidir. Bu dönemde Atatürkçülük ile İslamiyetin barıştırılması temel alınmış, 1950'den sonra, özellikle 1970'ler boyunca yükselen sol akımlara karşı Türk halkını dini değerler etrafında kenetlemek suretiyle Kemalizmin konjonktürel bir yenilenmesi söz konusu olmuştur. 12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte ise eğitim alanında komünizm tehlikesine karşı, oldukça radikal tedbirler alınarak İslamiyet üzerine yapılan vurgulamalarla "milli bilincin" daha da kuvvetlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu dönemde artık eski Kemalist söylem rafa kaldırılmış onun yerini – gerçekte Kemalizmi ayakta tutmanın bir yolu olarak- din ile barışık Atatürkçü söylem almıştır.

³⁴⁹ Copeaux, *age*, s. 308-309.

Türk İslam Sentezini ortaya çıkartan Konjonktürel değişmelere bakacak olursak, *Türkiye'nin 1950- 1970 arasında yaşadığı değişimin demografik ve kültürel doğası da dinsel bir canlanmayı içermektedir. Milliyetçiliğin bundan etkilenmemesi de mümkün değildir. Örneğin Demokrat Parti dönemine (1950-1960) bakıldığında askeri bürokratik elit ile taşra eliti politik anlamda ilk defa bu kadar yakınlaşmıştır. Dolayısıyla Demokrat Parti'ye Kemalist kültür politikalarının, halkın dinsel tutum alanlarını tasfiye etmesi ile doğan sıkıntılar kitlesel bir destek sağlamıştır. Yani halktan gelen tepkiler de Demokrat Parti'nin dini meseleler karşısındaki geniş / yumuşak tutumunu belirleyen etmenler arasındadır ama Kemalizm aynen bu dönemde de varlığını korumuştur. Zira Demokrat Parti iktidarı özellikle bürokratik-askeri Kemalizme muhalif bir harekettir.*³⁵⁰ Bu nedenle Demokrat Parti'nin laiklik politikasındaki esnekliğini “İslami diriliş” denilen bir söylemle açıklamak mümkün değildir. Her ne kadar köktenci topluluklar varsa da bu dönemdeki diriliş, bir tarafıyla da halk kitlesinin yaşamaya devam eden geleneksel kültürü üzerinedir. Demokrat Partili liderler, İslama yönelik tavırlarıyla dinin kalkınma ilkesiyle çatışmadığını kabullenmişlerdir. Ve bu kabulleniş, *Atatürkçü dogmaları özümsemiş olan ve yönetici zümre içindeki konumlarını Batı'ya yönelik pozitivist bakış açısının temsilcileri olmalarına borçlu olan (memurlar, akademisyenler ve subayların dâhil olduğu) eğitilmiş seçkinlerin çoğunluğuna göre, kendi kültürel hegemonyalarını ve siyasal arenadaki ve devlet aygıtındaki tekellerini tehdit etmiştir.*³⁵¹ İşte bu durum 27 Mayıs 1960 darbesinin gerçek nedenidir. Yoksa Menderes döneminde din üzerine yapılan vurguların çoğaltılması, 27 Mayısçıların iddia ettiği gibi, laiklik karşıtlığının bir göstergesi değil, konjonktürel durumun ortaya çıkardığı bir husustur. Yani bu durum bir taraftan eski iktidarın din hususundaki baskıcı politikaları karşısında halkta hissedilen rahatlama talebine karşı bir politik tutunum aracı, diğer taraftan Soğuk savaş döneminin Sovyetler karşıtı kutbunda yer alan bloğunun Komünist tehlikeye engel olmak için geliştirdiği bir stratejidir ki Türkiye zaten Nato'ya dâhil olarak kendisini bu blok içinde konumlandırmıştır.

Demokrat Parti'nin milli eğitim hususundaki görüşleri şöyledir: “*Maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, milli ahlaki sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda*

³⁵⁰ Ögün, Mukayeseli...s. 145.

³⁵¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Tevfik Çavdar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 340.

*manevi kıymeylere yer vermeyen bir cemiyetin, bu günkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabiidir”*³⁵²

DP hükümetine göre ulusun bağımsız ve özgür yaşamasının çaresi “*gençliğe milli karakter ve geleneklere uygun bir milli eğitim*” verilmesidir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, Demokrat Parti zihniyetinin, milli ve manevi değerler üzerine yaptığı vurgu Türklük bilincine yapılmış bir katkıdan ibarettir. Dolayısıyla Tek parti rejimi altında yaklaşık 30 yıl boyunca sürdürülen milliyetçi örgütlenmenin ardından milliyetçi maneviyatçı değerlerin böylesine vurgulanması esasen soğuk savaşın anti-komünist atmosferiyle birleşmiştir. Bu durum, *tek parti rejimi altında oluşturulan ve yerleştirilen Türk milli eğitim ideolojisinin yeniden üretilmesinden başka bir sonuç vermemiştir.*³⁵³ Örneğin tek parti döneminde, nasıl yurttaşlar yetiştirilmesi gerektiği hususunda, 1943 CHP programında yer alan, “*milli karakteri, derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecede tutmak ve tek bahtiyarlığı millete hizmette aramak büyük hedeftir*” ilkesi 1947 yılında “*tarihimizin ilham ettiği milli karakteri ve milli geleneğimize uygun bir ahlakı her vasfın üzerinde tutmak ve mutluluğu millete hizmette aramak*” şeklini almıştır. Programa göre CHP, “*her eğitim ve öğretim kurumunda öğrencilerin şahsi teşebbüs kabiliyetlerini geliştirmek ve onları her güçlüğü yenecek derecede milliyetçi, ülkücü, azimli, işinde hesaplı, maddeci ve faydacı olmaktan uzak, intizamlı ve ailesever vatandaş olarak yetiştirmek*” düşüncesindedir.³⁵⁴

Dolayısıyla, DP dönemi, eğitim alanında Kemalist tek parti rejiminin doğrudan doğruya devamı olmuştur. Çocukların ve gençlerin milliyetçi bir biçimde yetiştirilmesine verilen önem aynen korunmuştur.³⁵⁵

Özetle İsmail Kaplan’ın da ifade ettiği gibi, Milli bilinci kuvvetlendirmek adına zaten hem tek parti döneminde hem de DP iktidarı döneminde etno-merkezci yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Din öğesinin canlı tutulması, milli karakter üzerine yapılan vurgular etnosentrik milliyetçiliğin babası diyebileceğimiz Herder’*’in

³⁵² Nuran Dağlı ve Belma Aktürk, (haz.), *Hükümetler ve Programları*, I. Cilt, 1920–1960, TBMM Basımevi, Ankara, 1988, s.161. Belirten İsmail Kaplan, *age*, s. 218.

³⁵³ Kaplan, *age*, s. 219.

³⁵⁴ *Age*, s. 208–209.

³⁵⁵ *Age*, s. 225.

* Herderci Romantik milliyetçilik, toplumun kalbinde dinin yatıdığı söylüyor ve kültürel bir determinizm içeriyordu. Bkz. Öğün, *agm*, s. 209.

anlayışında hâkim bir unsur olup Türk milliyetçiliğine taşınmıştır. Bu durum esasen daha önce de ifade ettiğimiz III. Dünya milliyetçiliğinin bir çelişkisidir aslında ve daha önce Türk Milliyetçiliğinin önemli simalarından Ziya Gökalp'in düşüncelerinde oldukça seçiktir.

Ne var ki 1960 darbesini gerçekleştiren kadronun Demokrat Parti (DP) dönemindeki uygulamaların “laiklikten sapma” dolayısıyla Kemalizmden ödün verme şeklindeki değerlendirmelerinin asıl sebebi siyasi çekişmelerdir. Darbe sonrasındaki bu değerlendirmeler askeri rejimin haklılığını ortaya çıkarmak için kullanılmıştır. Bülent Tanör, 27 Mayıs İhtilalinin gerekçelerini, DP'nin baskıcı bir rejim kurma girişimleri ve buna karşı güçlenen muhalefet ve gençlik hareketi, din sömürücülüğü ve Kemalist ilkelerden ödün verilmesi şeklinde sıralamıştır.³⁵⁶ Oysa Demokrat Parti iktidarı, laiklikten taviz vermekten ziyade Kemalizmi bir anlam değişimine uğratmıştır ve Milli Eğitimde yalnızca, dini öğelerle takviye edilmiş bir Kemalist anlayış uygulaması ortaya koymuştur. Yani bu dönemde Türkiye Cumhuriyetinin resmi ideolojisi olarak Kemalizmin dinsel bir yorumu geliştirilmeye çalışılmıştır. Demokrat Parti, *popülist kültür politikaları aracılığıyla hayli serbestleştirdiği halk İslamını, dinsel öğelerle yumuşattığı Kemalizm ile kontrol ederek ve ilkini, ikincisine dönüştürerek devlet-topluluk karşılığını aşmayı hedeflemiştir.*³⁵⁷ Gerçi bu dönemde dini ve manevi değerlere yapılan vurgu daha önce ifade ettiğimiz gibi soğuk savaş nedeniyle 1980 sonrasında olduğu gibi iç ve dış tehditlere (komünizm, Kürt meselesi gibi) karşı bir savunma psikolojisini de içermektedir ki zaten dini değerlerin ayakta tutulması her zaman iktidar aygıtının savunma mekanizmalarından birisidir. Fakat yine de bu dönemdeki “Müslümanlığa dönüş” retoriği 12 Eylül darbesi ile ortaya çıkmış olan anlam içeriğini tam olarak taşımamıştır. Ya da en azından siyasi ve eğitim alanına yansımaları aynı düzeyde güçlü olmamıştır. Kaldı ki Etienne Copeaux'nun da ifade ettiği gibi Kemalizmin Türk İslam Sentezi ile yana yana varoluşu 1931'deki ders kitaplarında dahi örtük bir biçimde rastlanılan bir durumdur.³⁵⁸ Dolayısıyla Türk İslam Sentezi'nin tam anlamıyla oluşma süreci uzun bir serüvene dayanmakla birlikte asıl olarak 1980 darbesi ile gerçekleşmiştir. Zira Komünizmin 1970'lerde yükselişi Türkiye

³⁵⁶ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, (1789-1980)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 278.

³⁵⁷ Öğün, *age*, s. 146.

³⁵⁸ Copeaux, *age*, s. 115.

Cumhuriyeti rejiminin kendisini tehdit altında görmesine yol açmış ve 1980 darbesine neden olmuştur. Zaten Türk İslam Sentezi ideolojisini oluşturan kurum olan Aydınlar Ocağı'nın kuruluşu 1970 yılına rastlamaktadır.

12 Eylül darbesini gerçekleştiren kadro, Kemalizmi, "Atatürkçülük" adı altında değiştirmiştir. Aydınlar Ocağı'nın* görüşleri doğrultusunda 1983 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından, Türk İslam Sentezi doğrultusunda artık Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının nasıl bir kalıba sokulacağı anlatılmıştır. Bu plana göre: *"...Laik Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları yeniden Müslüman olacaklar; Müslümanlığı bu plandan öğreneceklerdir."* ³⁵⁹

Daha sonra 1983 yılında eğitim ile ilgili çıkan 2248 sayılı kanunla Anayasanın 10. maddesi değiştirilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin nasıl yurttaşlar yetiştirmeyi amaçladığı şöyle ortaya konmuştur:

"Atatürk İnkılâp ve ilkelerine ve Anayasa'da ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı, Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi, kültürel değerlerinin benimseyen, koruyan, geliştiren, ailesini, vatanını, milletinin seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasa'nın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan milli, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan T.C'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen yurttaşlar yetiştirmek..." ³⁶⁰

Yasanın 11. maddesi ise "Demokrasi Eğitimi" başlığını taşımaktadır. Burada da "Anayasada ifadesini bulan Türk milliyetçiliği" ibaresi yine "Atatürk milliyetçiliği" olarak değiştirilmiştir. Bu madde şöyledir:

"Güçlü ve istikrarlı, hür ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve devamı için yurttaşların sahip olması gereken demokrasi bilincinin yurt yönetimine ait bilgi, anlayış ve davranışlarla sorumluluk duygusunun ve manevi değerlere saygının,

* Aydınlar Ocağı, 14 Mayıs 1970'te, İbrahim Kafesoğlu'nun başkanlığında kurulmuştur. Kurucu üyelerinin çoğu, üniversite ve bilim adamlarıdır. Orhun yazıtları uzmanı, tarihçi ve filolog Muharrem Ergin; daha sonra ocak başkanlığına gelen birkaç yıl milliyetçi Türkiye gazetesinin sorumlularından birisi olan ekonomist Nevzat Yalçıntaş; aynı gazetede köşe yazarlığı yapan Ahmet Kabaklı bu üyeler arasındadır. Türkiye'de istikrarın tehlikede gözüktüğü bu dönemde Ocak, milliyetçi ve din merkezli görüşleri, "Türk insanının ve ulusunun kişiliğinin ve hatta varlığının kaynağı" olan Türk İslam Sentezi çerçevesinde birleştirilmesini sağlar. Bkz, Copeaux, *age*, s. 58.

³⁵⁹ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993, s. 47.

³⁶⁰ Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 126.

her türlü eğitim çalışmalarında öğrencilere kazandırılıp geliştirilmesine çalışılır; ancak, eğitim kurumlarında Anayasada ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine aykırı siyasi ve ideolojik telkinler yapılmasına ve bu nitelikteki günlük siyasi olay ve tartışmalara karışılmasına hiçbir şekilde meydan verilemez.”

Böylelikle milliyetçilik “tek doğru” olarak aşılarmaya çalışılmıştır. Üstelik milliyetçiliğin aleyhinde hiçbir siyasal ve felsefi tartışmaya da izin verilmeyecektir.³⁶¹ Amaç, Komünist tehlikenin önüne geçmektir. Milliyetçilik Atatürk’ün adıyla kodlanarak bu “tek doğru”nun gücü daha da artırılmıştır. Legal olan tek bir Milliyetçilik vardır o da “Atatürk Milliyetçiliği”dir. Üstelik 1 Şubat 1982 (sayı: 2105) Tebliğler Dergisi’ndeki ifadeler bu hususu şöyle pekiştirmektedir:

“... Milli bütünlüğü çeşitli yönlerden parçalamak amacı güden komünizm azınlık ırkçılığına sızarak tertemiz vatandaşlarımız olan ve tamamı Türk olan vatandaşlarımızı “Kürt” diye isimlendirip Türklüğe ve Türk devletine karşı kışkırtmaya, çoğunluk ırkçılığına sızarak tane bazı vatandaşlarımıza karşı kışkırtmaya çalışmaktadır. Milli bütünlüğümüze karşı komünizmin girdiği bu ırk bölücülüğü sırasında, çeşitli komünist ekollerin birbirleriyle ayrıca rekabet halinde bulundukları görülmektedir. Cumhuriyetimizin bütün vatandaşları olarak ırk bölücülüğü amacını güden her türlü fikir ve davranışları milli beraberlikle reddetmek en büyük görevlerimizden biridir.”

Ayrıca, 1 Şubat 1982 Tebliğler Dergisinde, devlet görevlilerinden dini ve ahlaki kurallara uymaları istenir. Dergide şöyle ibareler yer alır:

“Ruhunuzu, bedeninizi ve giyiminizi temiz tutun”, “devlet büyükleri ve amirleriniz hakkımda menfi propoganda yapmayın ve yapanlara da mani olun”, “ Allah’ın varlığına inanın, dinimizin yasakladığı şeylerden kaçının ve icaplarına uyun”

Oysa laiklik üzerine yapılan vurgu, 12 Eylül döneminde son derece azdır. Artık İslam adeta Kemalizmle barıştırılmak istenmektedir. Örneğin, 1981’de kabul edilen TC İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük programının açıklamalarında laiklik sadece bir kez ve şu tarzda geçmiştir: “Bu kavramın dinsizlik olmadığı belirtilerek, Atatürk’ün İslam dinine

³⁶¹ Kaplan, *age*, s. 267-268.

*olan saygısı açıklanacak; onun esas itibariyle tutuculuk, gericilik, yobazlık ve hurafelerle safsatalara ve din istismarcılığına karşı olduğu üzerinde durulacaktır.”*³⁶²

Buradaki amacı kestirmek ise çok zor değildir. Taha Parla'nın da altını çizdiği üzere, 12 Eylül döneminde esas vurgu Türkçülük üzerine olmakla birlikte bu Türkçülük dinsel temelli bir Türkçülüktür. Lakin *bu sentezde din, bir ahlak sistemi olmaktan çok bürokratik devletin elindeki toplumsal denetim araçlarından biridir.*³⁶³

Açıkçası “12 Eylülün ideolojik yapısını veren Türk İslam Sentezi hayli demagojik düzeyde dinselleştirilmiş bir Kemalizmi koyu bir devlet ethosu ile harmanlamıştır.”³⁶⁴

Bu dönemde Türk Milli eğitiminin hedefi de İslami değerlerle harmanlanmış “Türk”ü ortaya çıkarmaktır. 12 Eylül döneminde din dersleri zorunlu hale getirilmiştir hatta din eğitiminin okul öncesi dönemde başlatılması gerektiği kanaatine varılmıştır.³⁶⁵

Etienne Copeaux'nun da işaret ettiği gibi 1980'den sonraki tarih eğitiminde dolayısıyla da tarih ders kitaplarında birçok anlamda “çokseslilik” görülmektedir. Bu durum, konuların işlenişinde Kemalizm ile Türk İslam sentezinin üst üste binmesiyle ilgilidir.³⁶⁶ Ve daha önceleri Türk Tarih Tezi'nde Osmanlı-İslam geçmişinin reddedilmesiyle oluşan zamansal ve mekânsal boşluk Türk İslam senteziyle doldurulmaya çalışılmıştır.³⁶⁷ Tarih yazımı açısından bakıldığında, daha önceleri de ifade ettiğimiz gibi, “tarihselciliğin” tarihsel süreklilik üzerine inşa olmuş bakışı “Türk İslam sentezi” sayesinde oluşturulmuş, İslamiyet ve Osmanlıdan kopuş ile ortaya çıkan tarihselci sürekliliğe aykırılık böylelikle giderilmiştir.

Örneğin, 12 Eylül askeri müdahalesini gerçekleştiren kadrolar, başta, Türk Dil Kurumu (TDK), Türk Tarih Kurumu (TTK) gibi örgütlerin kaldırılmasını öngörmüştür. Ancak daha sonra, 11.8.1983 tarihinde 2876 sayılı kanun ile Atatürkçü düşüncüyü, Atatürk ilke ve İnkılâplarını, Türk kültürünü, Türk tarihini ve Türk dilini bilimsel yoldan araştırmak, yaymak ve yayınlar yapmak amacıyla; Ankara'da Atatürk'ün manevi

³⁶² Sakaoğlu, *age*, s. 131.

³⁶³ Taha Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 1980-1989*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 202.

³⁶⁴ Ögün, *age*, s. 147.

³⁶⁵ Bozkurt Güvenç vd., *Türk İslam Sentezi*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1991, s. 130.

³⁶⁶ Copeaux, *age*, s. 62.

³⁶⁷ F. Benlisoy- S. Benlisoy, *agm*, s. 266.

himayelerinde, Cumhurbaşkanının gözetim ve desteğinde, Başbakanlığa bağlı; Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Dil Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezi'nden oluşan kamu tüzel kişiliğine sahip "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu" kurulmuştur.³⁶⁸

Ayrıca TTK'nın bir üyesinin, "12 Eylül 1980 harekâtından sonra Tarih ve Dil kurumlarına yeniden şekil verilerek Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu çatısı altında toplanmaları tesadüf değildir. Bu teşebbüs hiç şüphesiz maziden kopmakla, maziye özellikle Osmanlı devletini kötölemekle bir yere varılmayacağının ve istikbalin kurulamayacağının iyice anlaşılmış olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır" ³⁶⁹ diyerek Türk Tarih Kurumu'nun 2876 sayılı kanun ile değiştirilmesinin gerekçesini sunması, Türkiye'deki yeni tarih inşasını göstermektedir. 1982 Anayasası ile kurulan "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" (AKDITYK), 1986'da dönemin basını tarafından, Aydınlar Ocağı fikirlerinin onaylanması olarak değerlendirilmiştir.³⁷⁰ Zaten Eric Jan Zürcher'in ifadeleriyle, Aydınlar Ocağı'nın önde gelen ideoloğu İbrahim Kafesoğlu tarafından geliştirilmiş olan Türk İslam sentezinin temel ilkesi şudur:

"İslamiyet Türkler için özel bir çekiciliğe sahipti çünkü İslam uygarlığı ile Türklerin İslamiyet öncesi kültürleri arasında (güya) bir takım benzerlikler bulunuyordu. Bu benzerlikler derin bir adalet duygusu, tek tanrı inancı, ruhun ölümsüzlüğüne inanç ve aile yaşamı ile ahlakın önemle vurgulanmasından oluşuyordu. Türklerin İslamın askerleri olmak gibi özel bir misyonu vardı. Bu kurama göre, Türk kültürü, 2500 yıllık Türk unsuru, öteki 1000 yıllık İslam unsuru olmak üzere iki sütun üzerine kuruluydu." ³⁷¹

Aydınlar Ocağının başlıca misyonu, İslamı, Kemalist resmi ideolojinin yeni yorumu içinde "resmileştirmek, devletleştirmek, legalleştirmek" hedefi içinde milli dayanışmanın ve bütünleşmenin hizmetine sokmaya çalışmak olmuştur.³⁷²

Ayrıca Türk İslam sentezi, Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter devlet yapısını, milletin ve toprağın bütünlüğünü savunmak için, dindar ve muhtemelen bölücü olan Sünni

³⁶⁸ Özbaran, *age*, s. 237.

³⁶⁹ *Age*, s. 238.

³⁷⁰ Copeaux, *age*, s. 59.

³⁷¹ Zürcher, *age*, s. 419-420.

³⁷² *Sosyalizm Ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1988, s. 2400.

Kürtlerin sisteme entegre edilmesi hususundaki çabayı da sergilemektedir. Çünkü Kürtleri Türklere bağlayan önemli bir rabita dindir ki ancak bu rabita, hükmedilecek olan grubun, otoritenin meşruluğuna olan inancını ayakta tutabilecektir. Örneğin, AKDITYK'nın raporunda bu durum açık şöyle ifade edilmiştir: *"İslamın getirdiği birlik, beraberlik ve kardeşlik fikri işlenebilir. Biz ne kadar bazı vatandaşlarımızı Türk kabul etsek de onlar kendilerini bizden saymıyorlar. O zaman Müslümanlık fikrinden hareket edebiliriz."* ³⁷³

AKDYK raporundan anlaşılmaktaydı ki İslam, toplumda ahlak, moral, kültürel ve manevi değerlerin kaynağı olarak kullanılabilir. Dolayısıyla Türk İslam Sentezi ile artık Çekirdek toplum, önceden tanımlanan şekliyle *"muasır medeniyet yolundaki çağdaş Türk ulusu"* değil, kendi dinine, örf, töre ve âdetine sahip çıkan *"Müslüman Türk milletinden"* oluşuyordu. Böylece *"en iyi Türk, Müslüman Türk, en iyi Müslüman da Türk müslümanıydı."* ³⁷⁴

³⁷³ İkin'e Doğru, 25.1.1987, s. 13. Belirten Burak Gümüş, "12 Eylül'den Bugüne Aleviler", Bkz, <http://www.alewiten.com/onikieylul.htm>.

³⁷⁴ Günter Siefert, Café İstanbul. Alltag, Religion und Politik in der Moderne Türkei, München, 1997. Belirten Burak Gümüş, "12 Eylül'den Bugüne Aleviler", Bkz, <http://www.alewiten.com/onikieylul.htm>.

III. BÖLÜM: 1990 SONRASI TARİH DERS KİTAPLARI

1. DERS KİTAPLARINDA RETORİK

Hans Kellner'in tarihte retorik üzerine düşünceleri bize, anlatısal tarih retoriğini belli özellikleriyle gördüğümüz tarih ders kitaplarını anlamlandırmamızda ipuçları verir. Roland Barthes'teki "kuşku retoriğini" daha da keskinleştirmiş olan Kellner, 'orada bir yerde anlatılmaya ihtiyacı olan bir tarih var' sayıtlısına karşı 'inşa edilip yazılana kadar tarih yoktur' iddiasını ortaya atar. İkinci karşı çıkışı ise, 'bu tarih, doğru yöntemi kullanan dürüst ve çalışkan bir tarihçi tarafından dosdoğru anlatılabilir' iddiasına yöneliktir. Bu iddiaya karşı da Kellner, anlatısal biçimin, belgeleme sürecinde malumat kaybı olduğu noktada, retoriği ortaya koyduğunu söyler. Yani ona göre retorik, *'belgelemeye eklenmiş bir şey değil, başlangıcından beri onun parçasıdır'* daha açık bir ifadeyle retorik, *belgesel kanıttaki boşlukların açtığı yaraya merhem* olacaktır.³⁷⁵

Hatta araştırma yöntemlerinin en doğru kullanıldığı zamanlarda bile yazarın amacının ya da retoriğin, değil belgesel kanıtlardaki boş alanları doldurmasını, tamamen yazarın zihninin yarattıklarına tabi olduğunu söyleyebiliriz. Arnold Momigliano'nun dediği gibi: *"Doğru tarihsel araştırma yöntemlerinin pek çok kuralı aslında, araştırma amaçlarının kılık değiştirilmiş biçimde sunulmasından başka bir şey değildir."*³⁷⁶

Türkiyedeki tarih ders kitaplarına retorik açıdan bakıldığında, çoğu kere belgeleme ihtiyacı bile duyulmaksızın "tarih kurucu retorik" devreye girer. Kitap yazarı ya bunu Kellner'in dediği gibi anlatı tarihinin bir özelliği olarak, olmayan bir şeyi inşa etmek üzere kendisi kurgulamıştır ve bunu yaparken de nesnel bir doğru gibi ifade etmiştir ya da önermesini doğrulamak üzere anlatıdan hemen sonra bir "girdi"ye yani bir otorite yetkesine başvurarak (Atatürk gibi) önermesini kanıtlamaya çalışmıştır. Gerçekten de kitaplarda en göze çarpan husus Etienne Copeaux'un ifadesiyle "girdiler"dir. Örneğin geçmiş ile bugün arasındaki bağlantı anakronik bir anlatı ile "de", "da", "aynı" gibi anlambilimsel açıdan bir araç sözcükle sağlanmaktadır.³⁷⁷ Dolayısıyla "girdiler", ulusçu

³⁷⁵ Paul Riceour, "Tarih Ve Retorik", *Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu* içinde, (der.) François Bédarida, çev. Ali Tartanoğlu – Suavi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 33. Bu hususla ilgili olarak daha ayrıntılı bilgiler için araştırmamızın ilk bölümünü oluşturan Kuramsal Tarihsel Arka Plan'da incelediğimiz "Olay Anlatıcılık" ve "Bilgi-İktidar Bağlantısı" bölümlerine bakılabilir.

³⁷⁶ Barzun-Graff, *age*, s. 171.

³⁷⁷ Copeaux, *age*, s. 111.

ideolojinin bir gereği olarak tarihsel sürekliliği kanıtlamada bir anda devreye girer ve şimdiki zamana ait bir olgu geçmişteki başka bir olgu ile yanayana getirilir.

Özellikle de kitaplardaki retorik, belgelerin tanıklık yapamayacağı yerlerde normatif ve pozitif ifadelerle istenilen bilgileri doğrulayıcı bir işlev görür. Tanıl Bora'nın dediği gibi, totolojik (bir şeyi kendisiyle açıklayan), anakronizmalarla (tarihsel dönemleri aralarındaki farkları gözetmeden birbirine karıştıran) yapılan anlatımlar öğrencilerin akıl yürütme, okuduklarını yorumlama gibi yeteneklerini örseleyecek niteliktedir. Bu belki de endoktrinasyonun içeriğinden de önemli bir sorundur. Hatta endoktrinasyonun gerçek hedefi ya da en azından başarılan hedefidir.³⁷⁸

1.1. Amaca Yönelik Tarih: Ders Kitaplarında Endoktrinasyon

Yazar rahibe benzer, yazman notere. (Roland Barthes)

Yazar ile yazmanın karşılaştırmalı bir tipolojisini sunan Roland Barthes, tarih yazım eleştirileri için bize çok önemli veriler sunar: “Barthes’e göre, yazar, dünyanın “niçin”ini, “nasıl yazmalı”da eriten kişidir. En kesin bir biçimde konuştuğu zaman bile bir çift anlamlılığı başlatır.”³⁷⁹ Onun görüşüne göre, yazar yansızlaştırma edimini yerine getiren, dilini yaptırımsız kılan ve dolayısıyla yapının bir amaca bağlanmasına izin vermeyen kişidir:

“Yazar için yazmak geçişsiz bir eylemdir. Bunun sonucu olarak hiçbir zaman dünyayı açıklayamaz, hiç değilse açıklar gibi yaptığı zaman, çift-anlamlılığını daha iyi geliştirmek için girer buna: bir yapıta (işlenmiş bir yapıta) saptanmış bir açıklamayken, gerçeğin çift anlamlı bir ürünü oluverir, ona belirli bir uzaklıkla bağlıdır; kısacası, yazın her zaman gerçeklikten uzaktır, ama soruları hiçbir zaman doğrudan sorular olmasa bile, dünyaya sık sık iyi sorular sormasını sağlayan da bu gerçeklikten uzaklığıdır: ... Girişiminin anlayışı ya da içtenliği ne olursa olsun, iki söz biçimini varoluşsal olarak yasaklar kendine: önce öğretiyi, çünkü ister istemez, tasarısı gereği, her türlü açıklamayı gösteriye dönüştürür: bir çift-anlamlılık üreticisinden başka bir şey değildir hiçbir zaman; sonra tanıklığı: kendini söze adadığına göre, saf

³⁷⁸ Bora, agm, s. 85.

³⁷⁹ Tahsin Yücel, “Sunuş”, *Yazı Ve Yorum* içinde, çev. Tahsin Yücel, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s. 8.

bilinçli olamaz: bir çılgılık üzerinde çalışılıp da sonunda bildirinin çılgılıktan çok daha fazla çalışma üzerinde yoğunlaşmaması olanaksızdır: yazar bir sözle özdeşleşmekle, gerçeği geri alma hakkını yitirir, çünkü dil (hiç değilse tarihsel olarak Sofistlerden beri), kesinlikle geçişli olmaktan çıkar çıkmaz, doğru ile yanlış yansızlaştırmaya yönelen bir yapıdır. Ama kesin olarak kazandığı şey, dünyaya yaptırımsız bir kulgunun başdöndürücü görüntüsünü vererek onu sarsma gücüdür. Bunun için bir yazardan yapıtını bir amaca bağlanmasını istemek gülünçtür.”³⁸⁰

Barthes'e göre yazmanlar geçişli insanlar olduklarından kendilerine her zaman bir amaç belirlerler. Tanıklık etmek, açıklamak öğretmek gibi... Dolayısıyla ona göre, kurumların gölgesinde hareket eden yazmanlar, dünyanın çift-anlamlılığından uzak amaçsal bir anlatı sunarlar bize.

“Söz, bu amacın aracından başka bir şey değildir; onlar için söz bir yapımayı taşır, hiçbir zaman onu oluşturmaz. İşte dil bir bildirişim aracı, düşüncenin bir ileticisi durumuna getirilmiştir. Yazman yazıya belirli bir özen gösterse bile, bu özen hiçbir zaman varlıkbilimsel değildir; kaygı değildir. Yazman söz üzerinde hiçbir zaman temel bir uygulamalı eylem gerçekleştirmez; bütün yazmanların ortak olarak kullandıkları bir yazı, bir tür koine vardır elinin altında. Bu yazıda bir takım ağızlar (Örneğin Marksçı, hristiyan, varoluşçu) ayırt edilebilir, ama biçem görüldüğü enderdir. Çünkü yazmanı tanımlayan şey bildirişim tasarısının saf olmasıdır: bildirisinin geri dönüp kendi üzerine kapanmasını, bildirisinde söylemek istediğinden başka şeyler kabul etmez: yazının psikanalizden geçirilmesine hangi yazar katlanır? Sözünün dünyanın bir çift-anlamlılığına son verdiğini, dönüşsüz bir açıklama (bu açıklamayı geçici saysa bile) ya da yadsınmaz bir bilgi (alçak gömüllü bir öğretici olmak istese bile) oluşturduğunu düşünür; oysa gördüğümüz gibi yazar için tümüyle bunun tersidir durum: seçimi ve emeğiyle geçişsiz olan sözünün kestirip attığı zaman bile bir çift-anlamlılığı başlattığını, kendini, çelişkin bir biçimde, çözülmesi gereken bir anıtsal sessizlik olarak sunduğunu, Jacques Rigaud'un derin sözünden başka bir özdeyişi olamayacağını bilir: kesinlediğim zaman bile sorarım gene.”³⁸¹

³⁸⁰ Roland Barthes, *Yazı Ve Yorum*, çev. Tahsin Yücel, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s. 68.

³⁸¹ *Age*, s. 70.

*“Yazarın sözü, yalnız kendisi için oluşturulmuş bir kurumun: “yazı”nın tek nesnesidir; yazmanın sözüyse, tersine, başlangıçta dili değerlendirmekten tümüyle başka bir işlevi bulunan kurumların gölgesinde üretilip tüketilmektedir.”*³⁸²

Roland Barthes’ten yaptığımız alıntılar, bize bir yazının oluşturulmasındaki temel perspektiflerden önemli kesitler sunmuştur. Buradan bir tarih yazarının (tarihçinin) yazarlık mı yoksa yazmanlık mı yaptığı hususunda ipuçları sağlamış olduk. Böylelikle Türkiye’deki tarih yazıcılığının yazarlığın mı yoksa yazmanlığın mı bir ürünü olduğunu görebileceğiz. Herhalde soru olarak yöneltildiğine özerk tarihçilik alanında bile çoğunlukla “yazmanlık” cevabını alabilecek bu soru, bir iktidar aygıtı durumundaki okullarda okutulan ders kitapları yazarları üzerinden sorulduğunda net bir biçimde “yazmanlık” olarak yanıtlanacaktır. Çift anlamlılık değil, belli bir endoktrinasyon aracı olarak ortaya çıkan tarih yazımı da (tarih ders kitapları) olsa olsa salt “araçlık” yapan bir yazımdır.

1990 sonrası tarih ders kitaplarının hemen hemen tümüne, “araçlaşmaktan” öteye gitmeyerek daimi surette hedef gösteren, Barthes’in ifadesiyle “yazmanlık” özelliğini haiz bir tarih anlatısının hâkim olduğunu söyleyebiliriz.

1990 sonrası tarih ders kitaplarının endoktrinasyona yönelik bir tarih programının ürünü olduğunu anlayabilmek için öncelikle adı üzerinde Liselerde okutulacak Tarih derslerinin (1992 yılındaki karara göre), “amaç”larının neler olduğunu görelim.

Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini uygulayan orta dereceli okulların lise seçmeli dersler grubu arasında yer alan lise tarih ders programları, 1992–1993 öğretim yılından itibaren uygulanmak üzere 8.7.1992 tarihinde T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından kabul edilmiştir. Buna göre, 17.08.1992 (sayı: 2364) tarihli Tebliğler Dergisi’nde, yayınlanan*Genel Türk Tarihi’nin amaçlarından bazıları şöyledir:

“Türk milletinin dünya tarihindeki önemini, milletler ailesi içindeki şerefli geçmişini ve yerini, insanlığa yaptığı hizmetleri, dünya kültür ve medeniyetinin gelişmesindeki

³⁸² Age, s. 70–71.

* 1992’de yayınlanan Tarih Derslerinin Programında, Talim ve Terbiye Kurulu’ nun 8.7.1983 tarih ve 108 sayılı kararı ile kabul edilerek 29.8.1983 tarih ve 2146 sayılı Tebliğler Dergisi’nde yayımlanmış olan “Ortaöğretim Kurumları Tarih Programı”nın amaç ve açıklamaları esas alınmıştır.

büyük payını öğretip kavratmak, onların milli duygularını daha bilinçli ve köklü kılmak”, “devletimizin bağımsızlığının ancak yurt ve millet bütünlüğümüzün bozulmasına fırsat vermemek ve güçlü olmakla devam ettirilebileceği gerçeğini kavratmak, “milli bağımsızlığımızın ve demokrasinin değerini kavratmak: yurt ve millet bütünlüğümüzü koruma, milli çıkarlarımızı ve demokrasiyi üstün tutma bilincini ve davranışını kazandırmak”, “milli, manevi ve maddi değerlerimize yürekten bağlı bir kişilik kazandırmak.”.

Dersin işlenişi ile ilgili bazı açıklamalar ise şöyledir:

“Türk milletinin başarıları göz önüne getirilecek, milletimizin geleceğine güvenen, üstün ahlak değerlerini benimsemiş, ... milli bilince sahip, aydın, uyanık, sorumluluk almaya kararlı vatandaşlar yetiştirme görevi ön planda tutulacaktır.”, “Türklerin tarihte ve tarihin akışı üzerinde oynadıkları büyük rol vurgulanarak çeşitli zamanlarda ve yerlerde ayrı ayrı devletler kurumalarına rağmen kendilerine özgü kültür ve medeniyetlerim bozmadıkları, gittikleri yerlerde de yaydıkları ve günümüze kadar uzanan milli bir kültür meydana getirdikleri belirtilecek: Bu arada insanlığa, İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesine, yayılmasına yaptıkları hizmetler anlatılacaktır.”, “Atalarımızın yurdumuzu ve milletimizi yüceltmek, geliştirmek ve gerektiğinde savunmak için ne kadar çok emek ve çaba harcadıkları ve onlara ne kadar borçlu olduğumuz örneklerle belirtilecek: öğrencilerde atalarımızdan bize miras kalan ve gelenekleşmiş çalışkanlık, cesaret, güçlükleri yenme, fedakârlık ve onurluluk gibi meziyetlerim devam ettirme bilinci uyandırılacaktır.”, “Büyük devletler, imparatorluklar kurmuş ve medeniyetler yaratmış, şanlı zaferler kazanmış milletimizin zaman zaman büyük şanssızlıklara haksızlıklara da uğramış olduğuna fakat tarihin derinliklerinden gelen ve büyük bir millet olmanın verdiği güçle olağanüstü canlılık kudreti gösterdiğine tarihten ve doğuştan gelen yetenekleriyle her zaman dimdik ayakta durduğuna öğrencilerin dikkatleri çekilecektir.”, “Öğrencilere Türk devletinin devamlılığı gerçeği vurgulanacak: Cumhurbaşkanlığı Forsunun anlamı, yeri geldiğinde açıklanacaktır.”, “O devirlerde yaşamış Türk büyüklerinin siyasi, kültür ve medeniyet tarihimiz açısından yaptıkları hizmetler övünçle anlatılacaktır.”, “Batılı büyük devletlerin bloklaşmaları, Türk milletinin bu bloklaşmaya karşı verdiği var olma savaşının ve demokrasiyi kurma yolunda gösterdiği çabaların önemi belirtilecek. Öğrencilere milli bağımsızlığımıza ve

demokrasiye sahip çıkma bilinci aşılacaktır.”, “Öğrencilere yurttaşlık ödevleri kavratılacak yurt ve cumhuriyet sevgisi kanun ve nizam duygusu telkin edilecektir.”, “Kendi tarihimizdeki ünlü devlet adamları, kahramanlar, ıslahatçılar veya başka kavim ve milletlerin "Büyük" unvanını almış krallar ve imparatorları ile Atatürk'ün kişiliği: onların bıraktığı eserlerle, inkılâbımızın yenilikleri karşılaştırılacak, bu karşılaştırma yapılırken kişiler ve kurumlar bulundukları zamana göre değerlendirilecek. Atatürk'ün 20. asırdaki üstün kişiliği vurgulanacak ve İnkılâbının eşsizliği belirtilecektir.”

“İkinci anayurdumuz olan Türkiye'nin tarihinde dönüm noktasını oluşturan Malazgirt ve Miryakefalon savaşları anlatılırken Kurtuluş Savaşımızın sonundaki Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydana Muharebesinin önemine değinilecektir.”, “Anadolu'nun fethi konusunda, bugünkü yurdumuzun Bizanslılardan alınışı anlatılırken Anadolu'da Bizans boyunduruğu altında yaşamış olan Ermenilerle bir sorunumuzun olmadığı üzerinde durulacak: son zamanlarda dış güçlerle desteklenip yabancı ülkelerde elçilik ve müşavirliklerimizde giriştikleri kanlı cinayetler karşısında Türk milletinin, belirli terör odaklarınca düşünülen siyasi oyunların tuzağına düşmeyeceği açıklanacak: Türk milletinin her zaman olduğu gibi davasındaki haklılığının kabulünü sabırla beklediği belirtilecek; yaratılmak istenen olaylar Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde işlenen ve bu konu ile ilgili kısımların ışığı altında değerlendirilecektir.”, “Tarihimizde gurur duyduğumuz kahramanlıklar anlatılırken yerine göre, en büyük kahraman Atatürk ile ilişki kurulacaktır. 24.1683 yılındaki Viyana bozgunu ve ardarda başlayan yenilgilerimiz açıklanırken Osmanlı topraklarındaki geri çekilmenin Sakarya Meydan Muharebesi ile son bulduğu ve Türk milletinin ters giden talihinin büyük kurtarıcımız Atatürk ile değiştiği açıklanacaktır.”, “Osmanlı imparatorluğunda yapılan ıslahat hareketleri bilhassa II. Mahmut zamanındaki yeniliklerle Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerindeki değişiklikler açıklanırken: bu değişiklikler ve düzenlemeler Atatürk İnkılâbı'nın getirdiği yeniliklerle karşılaştırılacak ve Atatürk'ün inkılâpçı kişiliği önemle belirtilecektir.”, “Bütün bunlarla beraber İnkılâp Tarihimizin temelinde bulunan genel tarihimizle ilgili konuların giriş, sonuç bölümleriyle bağlantı kurulacak kısımlarında yerine göre, Atatürk'ün büyüklüğü ve İnkılâbındaki etkinlikler belirtilecektir.”

Dolayısıyla Yukarıda Tebliğler Dergisinde yer alan tarih derslerinin amaçları ve deslerin işleniş i ile ilgili yapılan açıklamalara bakıldığında Türkiye’de Milli Eğitimin, endoktrinasyona (doktrin aş ilamaya) dayalı bir amacı olduğu görölür. Talim Terbiye Kurulu’nun hazırladığı tarih ders kitaplarının amaçlarına dair edindiğimiz bilgilerden yola çıkarak endoktrinasyonun Türk Milli Eğitimi için şu özelliklerinin çerçeve çizici olduğunu söyleyebiliriz:

1-Yurtseverlik/milliyetçilik ve milli değerlerin, evrensel/genel bağ lamda değil, etnik olarak Türklük ve dinsel olarak İslamiyet bağ lamında tanımlanıp açıklanması.

2-Ulusal kimliğin dış lama tehdit ve düş manlık üzerinden tanımlanması. Yabancı düş manlığı.”

3-Özcü önermeler (Adeta doğ uştan gelen, ...ezel-ebet değ iş meyen, dış etkenlerden etkilenmeyen özelliklerin olduğu inancı.)

4-Dinsel-milli-yerel aidiyetlerin, evrensellik, insanlık ailesine mensubiyet ve benzeri değerlerin aleyhine öne çıkarılması. ” ³⁸³

Bundan hareketle şu hussiyetlerin rahatlıkla altını çiz ebiliriz ki, ulus devletlerin türdeş yurttaş tasarımı ve bu tasarımın beraberinde getirdiğı kimlik tanımları, eğitim sürecinde ders kitapları aracılığıyla yapılmakta ve ders kitapları bu manada merkezi bir önem taş imaktadır. Türkiye’deki eğ itimin kültürel politikası, milli amaçlar, milli ülküler ve milli değerler çerçevesinde belirlenmiştir. ³⁸⁴ Dolayısıyla da kitaplar, aş ırı milliyetçi ve devletçi bir amaçla vatana ve millete hayırlı evlat yetiştirmek gibi bir misyonu yüklenmiş bulunmaktadır. Bu durumda, ders kitabı yazarlarına da, özgürce ve bağı msız düşünerek insanın varoluş unu anlamlı kılacak bir tarih yazarlığından oldukça uzak, Barthes’in ifade ettiğı gibi, -Milli Eğ itimin temel amaçlarını gerçekleştirmek adına tarihi araç haline getiren - “yazman” olma görevi düş müştür.

³⁸³ Taml Bora, agm, s. 87.

³⁸⁴ Yasemin Esen, “Okul Bilgisi Ve Ders Kitapları”, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.13.

1.2. Ders Kitaplarında Özcü Anlatım ve Kitap Yazarlarının Tarihe Olan Mesafesi

Esasen Türkiye'deki tarihçiliğin başlıca özelliği, Türk ulusal tarihinin yalnızca ulusun özellikleriyle açıklamış olmasıdır. Özellikle tarih ders kitaplarında, insanlık tarihinde ortaya çıkan genel insani özelliklerin, ulusa dayalı özellikler olarak tanıtılması, abartılması ve bunların diğer ulusların özelliklerinden üstün olduğunun iddia edilmesi söz konusu olmuştur.

Türkiye'deki ders kitaplarının temel karakteristiği olan özcü yaklaşım, “varlık kavrayışı” ile ilgili bir husus olup varlığın aynı kaldığı değişmediği anlamını taşır. *İnsan da içinde olmak üzere her türlü var olanın, değişmediği varsayılan bir özünün olduğu savunmaktadır.*³⁸⁵ Özcülüğün yani “*doğamız itibariyle sahip olduğumuz addedilen, ezel ebet değişmeyen, dış etkilere etkilenmeyen özelliklerin olduğu*” inancının uzantısı da normatif ifadelerdir ki burada dilsel plana geçiş söz konusudur. Dile getirme bağlamında konuya açıklık getirmek için, akıl yürütme ve kanıtlama yöntemlerine başvurularak herhangi bir otoritenin sorgulanmaz yetkelerine gönderme yapılır ve otorite kutsallaştırılır.³⁸⁶ Kitaplarda kullanılan normatif dil, öğrencilere kazandırılmak istenen değer, norm ve davranışları nesnel ve olgusal doğrularmış gibi sunar. Oysaki ahlaki, dinsel, duygusal, politik ve ideolojik birçok görüşü normatif önermeler yoluyla aktarmıştır.³⁸⁷ Normatif önermeler, nesnel, bizim dışımızda objektif bir gerçekliğe sahip olmayan, gözlem ve deneyle doğrulanamaz ya da yanlışlanamaz olan önermelerdir. Doğruluğu ya da yanlışlığı gözlemlerle ve deneyle kanıtlanamayacak bu ifadeler yazarın kişisel yaklaşımının ya da toplumsal açıdan geçerli olan önyargıların bir ürünüdür.³⁸⁸

Özcü dil, tarihsel olayların akışı ve yurttaşların etkileşimi ile gerçekleşebilecek değişimi göz ardı eder. Kitaplarda özcü bir şekilde tanımlanan milliyetçilik anlayışı da farklı kültürlerle karşı hoşgörünün önünde bir engel teşkil eder. Çünkü bu anlayış, “*Türk*

³⁸⁵ Çotuksöken, agm, s. 124.

³⁸⁶ Agm, s. 127.

³⁸⁷ Esen, agm, s. 10.

³⁸⁸ Melike Türkan Bağlı, Yasemin Esen, “Ders Kitabı Yazarları İçin İnsan Hakları Işığında Yol Gösterici Bazı Somut Öneriler”, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 146. Örneğin Karl Popper için bilimin özelliği, doğrulanabilir değil, yanlışlanabilir (falsifiable) olmasıdır. Yani bir teoriyi bin adet gözlem doğrulasa da bir adet gözlem tarafından yanlışlanması onun meşruiyetini zedeleyecektir. Bu da açıkça bilginin hep sınanmak üzere ulaşılabilir olması anlamına gelir. Bilgiye ulaşılabilmenin yolları ise, onun denenebilmesi, tekrar yaşanabilmesi veya gözlemlenebilmesinden geçer. Bu da Popper'in tarihteki nesnellik ve nedensellik ilkesine bir cevabıdır. Popper'e göre yönelimler kanun değildir. Bir yönelimin var olduğunu ileri süren bir önerme evrensel değil varoluşaldır. Ona göre, “*tarihte tek biçimlilik ve ardışıklılık yoktur.*” Bkz, syf: 34, dipnot: 89, 90.

kimliğini öteki'lerden köklü bir biçimde farklılaştırmakta, farklılıklara karşı hoşgörüyle geliştirmekten çok, dışlayıcı ve öteki'ni tehdit olarak algılayıcı bir nitelik içermektedir."³⁸⁹ Dolayısıyla, kültürü mutlak, donmuş ve değişmez; farklı olan ile iletişimi ise bu özü zedeleyici olarak görebilen özcü yaklaşımlarla Dünya üzerindeki birçok kültürün birbirinden etkilenecek olduğu, farklı yaşam biçimlerini öğrenmenin, bireyi ve toplumu zenginleştirebileceği olgusu göz ardı edilmektedir.³⁹⁰ Bu durum, Heder'deki, *"doğal varlık olarak insan, kendi çevresel ve zihinsel özellikleriyle çeşitli ırklara bölünmüştür. Tıpkı bir çevrede yetişmiş bir bitkinin başka bir çevreye aktarıldığında aynı kalması gibi insan ırkı da bir kez biçimlendi mi kendi doğuştan özelliklerine daima bağlı kalacaktır"* anlayışının bir ürünüdür.³⁹¹ Ayrıca "özcü yaklaşım", Prusya Okulu'nun (Berlin Üniversitesi) temel felsefesini teşkil eden "Bildung Projesi"* nin temel yaklaşımıdır. Berlin üniversitesine ders vermek için giden Leopold Von Ranke bu hususta şöyle demiştir: *"Tarihi kendi bakış açısından gören filozof, sonsuzluğu sadece ilerleme, gelişme ve bütüncülük içinde ararken, tarih her bir varoluşta sonsuz bir şey olduğunu kabul eder: Her koşulda, her canlıda ebedi, Tanrı'dan gelen bir şey vardır."*³⁹²

Tarih ders kitaplarında görülen ve oldukça da sık rastlanan Özcü yaklaşım, varlıkta değişmez bir öz olduğunu savlarken, diğer göze çarpan özellik de özcü yaklaşıma koşut olarak işlenen kendinden ibaret bir dünya algısıdır (solipsizm/ tekbencilik).

Romantik bir algı olan ve evrenselciliği reddeden tekbenci görüş, tarihselci /yorumsamacı görüşün de en korkulan yanını oluşturur. Zira tarihselci/yorumsamacı görüşlerde özcü ve bazen solpsizme varacak tespitler mevzu bahistir.

Bir diğer husus şudur: Tarihte kesin olarak hiç bir şeyin sonunu, Marksizmde görüldüğü gibi salt belli koşulların ortaya çıkması (çatışmalar) yahut Hegel'deki gibi tanrının elinin olaylara hükmetmesi (geist) ile belirlemek mümkün görünmemektedir.

³⁸⁹ Kenan Çayır, "İnsan Hakları Ve Demokrasi Kültürünün Geliştirilmesi: Ders Kitaplarının Yazımı", *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 38.

³⁹⁰ Çayır, *agm*, s. 87.

³⁹¹ Collingwood, *age*, s. 125.

* Bildung'un amacı doğaya ya da toplumsal sürece yönlendirici müdahalelerden çok kişisel ve takdiri iç görüdür.

Bkz., sayfa: 1, dipnot: 1.

³⁹² Iggers, *Bilimsel Nesnellikten...* s. 25.

Ayrıca tarihselci/ hermeneutik bakışta görüldüğü gibi, tarihsel olayları salt insanın kendisiyle (solipsist) açıklamak da mümkün değildir. E. H. Carr'ın da dediği gibi, tarihin insan niyetleriyle açıklanması ya da – bireylerin kendilerine göre neden öyle davranmış oldukları- temeline dayanarak yazılabileceğini söylemek bazı sorunlar doğurur. Tarihin olguları gerçekten de insanlar hakkındaki olgulardır, ama bireyler tarafından seçildiği kabul edilen davranışlar, ya da bireylerin gerçek ya da hayali, kendilerini öyle hareket ettirdiklerini sandığı dürtüler hakkındaki olgular değildir. Çünkü bunlar, çoğu kez de bireylerin kendi istedikleri sonuçlardan daha değişik olabilmektedir. Yani tarihteki bir hareketin ortaya çıkışı, bireyin bilinçli düşüncesinden ya da dürtüsünden tamamen ilgisiz de olabilir.³⁹³ Örneğin, Dilthey'e göre, insan tarihe kendi ülküleri doğrultusunda bakabilir ancak bu ülküler hiçbir zaman bir determinasyon ile gerçekleşmeyecektir. İnsanın ülkülerini gerçekleştirmek için dayandığı tek temel yine, "insan" yani "kendisi" olmalıdır.³⁹⁴ Buna göre, insanın ülkülerine dair hiçbirşey kendi dışındakilerle sınırlandırılmayacak ya da açıklanamayacaktır. Oysa tarihsel koşulların ve sosyal olguların, tarihsel bir olayı (ya da oluşumu diyelim) ortaya çıkarmakta -ne kadar kesin belirleyiciler olmasalar da- tamamiyle gözden çıkarılmaları mümkün değildir.

Esasen ulusçu tarihçiliğin en önemli sorunlardan biri de tarihçinin tarihe olan mesafesidir. Bu sorunun bir kolunu, tarihsel olayların ve olguların salt evrenselci değerlerle açıklanması diğer kolunu ise tarihe bu türden yaklaşımların totalitarizme yol açan ve bazı toplumların tarihinin baskın Avrupa kültürünün hegemonyasında ezilerek tarih sahnesinden çıkarılmasına yol açan evrenselci değerlendirmeler karşı tepki koyan geleneksel tarihselci eğilimlerde görülür. Dolayısıyla geleneksel tarihselciler de tarihi salt "eşsiz" ve "bireyci" türden ele almışlardır. Örneğin, 19. yüzyıla başlayan modern hermeneutik ilminin öncülerinden biri olan ve Romantizmden esinlenen Alman din felsefecisi Friedrich Schleiermacher'e (1768–1834) göre, bir metnin arkasındaki ruhun (bireyselliğin) eşsiz muhtevası olan bireyle kendini (tarihçinin kendisini) bir tutmak hermeneutiği gerçekleştiren bir etkinliktir. Bu bakış açısına göre, metnin arkasındaki yaratıcı ruhu anlamak önemlidir. Hermeneutik kavrayışta bu yapılırken tarihsel

³⁹³ Carr, *Tarih Nedir?*, s. 60

³⁹⁴ Özlem, *age*, s. 36–37.

mesafenin üstesinden gelmeye çalışılır.³⁹⁵ Ancak metnin arkasındaki ruhu anlamaya çalışırken, incelenen konuya olan mekânsal ve zamansal açıdan tarihçinin uzaklığı meselesinin problemsiz kurabilmesi oldukça zordur. Dilthey'e göre de, Tin bilimlerinde (beşeri bilimlerde) araştırma konusunun ayırt edici özelliklerinden biri, bireysel ve eşsiz olanın araştırılmasıdır. Ayrıca Dilthey de (Schleiermacher'ın yaptığı gibi), araştırmanın yalnızca gözleme dayalı olmasından ziyade, mistik bir süreç olduğunu, dolayısıyla bir metin gibi okunacak olan olguyu anlamak için ona empati duymamız (içsel ve eş duyumsal olarak anlamaya çalışmamız) gerektiğini düşünür. Bu sefer yine araştırmacının, araştırdığı nesne ile kendi arasına ne kadar mesafe koyabileceği sorusu gündeme gelir.³⁹⁶

Mehmet Ali Kılıçbay, bir tarihçi için geriye bakışın bazı handikaplarından söz eder. Çünkü geriye bakıldığında her şey, aynı anda hem hareket hem durağanlıktır. Bu yüzden tarihçinin durduğu yer, yalnızca hareketi algılayamayacak kadar yakın ve yalnızca kararlılıkları yani durağanlıkları görecektir kadar uzak olmamalıdır. Çünkü değişimin çoklu boyutunu hesaba katarak, oluşuma fazla yaklaşılmaması halinde ayrıntının, bütünü gizlemesi problemi ortaya çıkar ve benzemezler benzer olarak görülebilir. Tabii bunun tersi olarak, çok uzağa çekilince de olmayan nedensellikler türetme olasılığı söz konusudur.³⁹⁷

Dolayısıyla hem geleneksel tarihselci hem de pozitivist- pragmatik nosyonları çok da bilinçli kullanmadan harmanlayan Türk tarih yazıcılığı devamlı surette bu optik bozukluğa gebedir. Büşra Ersanlı'nın ifadesiyle Türk tarihi, tüm Dünyanın mı, İslamiyetin mi, Türklüğün mü bir parçasıdır belli değildir.³⁹⁸ Esasen ders kitaplarını örnekler üzerinden incelediğimiz bölümde görülecektir ki tarihselciliğin özünü oluşturan “eşsiz”, “bireyci” ve “eş duyumsal” olarak tarihe yaklaşma tarzı ,“öteki” olarak addedilenlere karşı geçerli değildir. Bu tarz, sadece geçmişteki Türkler söz konusu olduğunda yani “biz” de devreye girmektedir. Dolayısıyla tek taraflı empatik yaklaşım solipsist bir algılama biçimine dönüşmüştür. Ne var ki bu solipsist algılama

³⁹⁵ Skirbekk - Gilje, *age*, s. 382.

³⁹⁶ *Age*, s. 387-388. Tarihselcilik, tarihsel olguları, sıra dışı, eşsiz ve kendine özgü olarak ele alır. Buna göre, bir dönem, bir kültür ya da bir halk tamamiyle eşsiz ve kendine özgüdür. Bu tarihselciliğin “bireycilik” ilkesidir. Bkz, Skirbekk - Gilje, *age*, s. 379.

³⁹⁷ Mehmet Ali Kılıçbay, *Felsefesiz Sanat Oyunsuz Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 143.

³⁹⁸ Özbaran, *age*, s. 190-191.

biçimi de kendi içinde çelişkilidir. Örneğin eski Türklerde milli bilincin görüldüğü ifade edilir ama aynı zamanda paradoksal olarak Türk beylikleri hep kendi aralarında mücadele etmiştir. Üstelik tarihsel köken mitinin kolayca bağlanabileceği güçlü beylikler hususunda bir taraf tutma söz konusudur. Kılıçbay'ın ifade ettiği gibi burada kitap yazarları söz konusu ideolojik kaygılarından dolayı Oğuzlara karşı öylesine yakın mesafede dururlar ki bütünsel bir bakışla diğer beyliklerle olan mücadelenin gerçek sebeplerini değerlendiremezler. Oğuzların diğer Türk beylikleriyle olan giriştikleri mücadelelerinde hep onlar haklıymış gibi bir söylem görülmekte, diğer beylikler ise asilik ediyor gibi anlatılmaktadır. Ancak bu beylikler dış ötekiler olan Bizans'a veya Haçlılara karşı mücadele etmişlerse tarafgirlik bir anda bu beyliklere kayar ve beyliklerin mücadeleleri kutsanır. Burada solipsist yargı genişlemiş ve Müslüman olan tüm beylikleri kapsamıştır. Daha açık bir anlatımla bu esnada Türklük, etno-kültürcü bir yaklaşımla İslam dünyasının bir parçası şeklinde addedildiğinden kitap yazarları mesafelerini İslam ve Hristiyan dünyası arasında geçen tarihsel meselede İslam âlemine yakın olarak ayarlamışlardır. Bu durumda tabii olarak dış ötekilerin eylemlerinden mesafe olarak bir geri çekiliş söz konusu olmuştur. Bu durumda da onların eylemleri tarihsel gerekircilik mantığıyla anlamlandırılmaya çalışılır. Yani bu dış ötekiler tarih boyunca "Türklerle düşmanlık yapmışlardır" gibi ereksel ifadeler kullanılır.

Şimdi ders kitaplarındaki özcü dilin nasıl kurulduğunu ve kitap yazarlarının tarihle aralarındaki mesafe ayarsızlığından doğan sorunları, örnekler üzerinden daha derinlemesine inceleyelim.

2. ÖRNEKLERLE DERS KİTAPLARININ İNCELEMESİ

2.1. Türklerin Fetihçi ve Savaşçı Karakteri

Tarih ders kitaplarına bakıldığında, ulusun varoluş sürecinde rol oynayan toplumsal ve tarihsel koşullar yerine, ulusun, ancak ideolojik bir soyutlamayla elde edilecek genel özellikleri temel alınmıştır. Türklerin herhangi bir tarihsel zamanda yapmış olduğu etkinlikler (savaşçılık özelliği ve savaşlarda üstün gelme, göçebelik, yurt değiştirme, çeşitli kıta ve sahalara yayılma, bağımsız siyasi teşkilatlar, devletler kurma) neredeyse doğalarından gelen gizil güçlerle açıklanmıştır. Bu durum da şunu ortaya koymaktadır ki ders kitaplarındaki bilgiler, tarihi olguları ortaya çıkarmaktan çok,

milliyetçi savları işleme koymaya yöneliktir. Örneğin kitaplarda, Türklerin sürekli devletler kurabilmeleri onların fetihçi karakterleriyle bağlantılandırılmıştır. Bu karakter ise Türklerin bağımsızlık duygusuna sahip oluşu anlatısıyla koşut olarak sunulmuştur:

*“Türkler hür yaşadıkları topraklarına bağlıydılar. Türklerde ülke ve vatan anlayışı, daima siyasi bağımsızlık düşüncesi ile birlikte yürümekteydi. Eski Türk, yalnız hür ve bağımsız oturabildiği toprağı vatan sayardı.”*³⁹⁹

*“Eski Türkler bağımsızlık anlayışına büyük önem vermişlerdir. Çoğu zaman, hür ve bağımsız yaşamak için bulundukları yurtları terk ederek başka topraklara göç etmişlerdir. Bu topraklarda da Türkler birçok bağımsız devlet kurmuşlardır.”*⁴⁰⁰

Ayrıca ilk Türk topluluklarının birbirlerinden farklı coğrafi alanlarda yaşamış olmalarının nedeni de dönemin toplumsal ve tarihsel koşullarına bağlanmaksızın (sanki göçebelik isteğe bağlı bir durumdur) yine özcü bir yaklaşımla Türk topluluklarının, “istiklale düşkün” doğalarıyla açıklanmıştır. Dolayısıyla son derece savaşçı ve mücadeleci olan eski Türklerin yerleşmek için ele geçirdiği topraklar, Türk milletinin doğasında var olan fetihçi bir ruhun etkisiyle yapılmıştır. Çünkü Türklerin başka hâkimiyetler altında yaşamaya tahammülleri yoktur. Boyunduruk altına girmemek ve özgür olma isteğı sanki salt Türklere ait bir nitelemeymiş gibi sunulur. Ayrıca savaşçılık ve fetihçilik, Türklerin özgürlük bilincine eşdeğer bir anlatıyla verilir:

*“Bilhassa yabancı kavimlerle yapılan mücadeleler neticesinde mağlup olan Türklerin büyük çoğunluğu, başkasının hâkimiyeti altına girmek istememiş, hürriyetlerinden mahrum kalmaktansa, yurtlarını terk edip yeni bölgelerde bağımsız yaşamayı tercih etmişlerdir. İşte bütün bunların somucunda, Türkler zamanla Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmıştır.”*⁴⁰¹

“Türklerde bağımsızlık duygusunun temeli, Türk kültüründe yatmaktadır. Bozkırlarda yaşayan Türk, her zaman yer değiştirmek imkânına sahipti. Hürriyetini

³⁹⁹ Altan Deliorman, *Tarih I*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1994, s. 78.

⁴⁰⁰ Nurer Uğurlu, *Tarih I*, Örgün Yayınları, İstanbul, 1999, s. 90-91.

⁴⁰¹ Yaşar Kopraman vd., *Tarih I*, İstanbul, MEB, 1994, s. 40.

kaybetme tehlikesi ile karşılaştığında, geçim vasıtası olan hayvanlarını alarak hür ufuklara doğru giderdi."⁴⁰²

*"Türk kavimlerini güçlü kılan özellik, onların kahramanlık ve askerlik ruhu ile çok yakından ilgiliydi. Nitekim Göktürkler'in savaşta ölmeyi şeref saydıkları, buna mukabil hastalanarak ölmekten utandıkları Çin kaynaklarında belirtilmektedir."*⁴⁰³

*"Türkler boyunduruk altında yaşamayı en büyük felaket ve omursuzluk saymaktaydılar. M.Ö. 58 yılında Çin'e bağlanmak isteyenlere Hun hükümdarı Çi-Çi; Bağımsızlığı sevmek esareti omursuzluk saymak bizim geleneğimizdir diyordu. Yine Orhun kitabelerinde esaret, ölüm ve yok olmak olarak kabul edilmektedir."*⁴⁰⁴

İlk Türk devletlerinden olan Uygurların ise mani dinini seçmiş olmaları onların (doğuştan gelen) savaşçı ruhlarını olumsuz yönde etkilemiş ve fetihçi doğalarının kaybolmasına yol açmıştır:

*"Mani dini önceleri Uygurlar arasında fazla yayılmadı. Çünkü bu din, hayvani gıdaları vermeyi yasakladığı için Uygurların mücadelecı ve savaşçı ruhlarını olumsuz yönde etkiliyordu."*⁴⁰⁵

*"Öte taraftan Uygur Hakanı Böğü, 762 yılında Manihezim dinini devletin resmi dini olarak kabul etti. Bu din Uygurlar'ın savaşçı ruhlarını kaybederek, genişleme siyaseti gütmeyen bir hayat şeklini benimsemelerinde, dolayısıyla onların yerleşik hayata geçişlerinde etkili oldu."*⁴⁰⁶

Kitaplarda fetih ile ilgili ifadelerle bakıldığında, Türkler'in muhteşem törelerini fethettikleri topraklara götürmelerinde, sanki buraların neşvü nema bulmalarını sağlamak ve fethedilen yerlere "hizmet" ve "özgürlük" dağıtmak gibi bir misyon taşıdıklarına dair diğer tüm toplumları da ikna etmek isteyen bir anlatı kurulmaktadır. Ulusun doğasından gelen bu özellik (fetihçilik) öylesine uludur ki, Türk fetih felsefesi

⁴⁰² Deliorman, *Tarih 1*, 1994, s. 78.

⁴⁰³ Erdoğan Merçil, Zerrin Günel Öden, *Genel Türk Tarihi 1*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, s. 104.

⁴⁰⁴ Orhan Üçler Bulduk, Abdullah Gündoğdu, *Liseler için tarih 1*, Tutubay Yayınları, (tarihsiz), s. 78 Bu kitap, MEB, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 15.02.1994 gün ve 113 sayılı kararıyla 1994-1995 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile Ders Kitabı olarak kabul edilmiştir.

⁴⁰⁵ Nihat Çetin vd., *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul, 2002, s. 23-24.

⁴⁰⁶ Merçil - Özden, *Genel Türk Tarihi 1*, 1994, s. 110.

adeta tüm dünyayı kurtarmak için oluşturulmuş bir felsefedir. Bu durum kitaplarda şöyle geçer:

*“Böylece dünyayı Türk töresinin himayesi altında huzur ve sükûna kavuşturma amacı öne çıkmıştır. Türk fetih felsefesinin ve hâkimiyet ülküsünün temelinde bu sebep bulunmaktadır.”*⁴⁰⁷

*“Büyük fetihler yapan ve devletler kuran Türklerin, en eski devirlerden beri, kahramanlık destanları yarattığına şüphe yoktur.”*⁴⁰⁸

Kitaplarda Türklerin savaşçılığı ve kahramanlığı, onların tarihsel bir yenilmezlik içinde ele alınmalarını da beraberinde getirmiştir. Hatta Köseadağ'da Moğollara yenilen Büyük Selçuklu Devleti Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev, yenilmezlik ilkesini zedelemiş olduğundan korkak, beceriksiz gibi yakıştırmalarla küçümsenir:

*“Bu yenilgi Türkiye Selçuklularında genel bir panik havası yarattı. Bazı kumandanlar kaçmayı tercih ettiler. Kaçanlardan biri de beceriksiz sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'di.”*⁴⁰⁹

Türk göçlerinin sebeplerine ilişkin açıklamalarda görülmektedir ki göçlerin başarısını sağlayan temel saiklerden biri yine Türklerin fetihçi karakteridir. Böylece daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız Türkler için ezeli ve ebedi olarak görülen “anavatan” ve sahip-devlet tezine bir dayanak sağlanır:

*“M.Ö. ikinci binde başlayan göçler, çeşitli aralıklarla uzun yıllar devam etmiştir... Türk toplumunun fetihçi yapı ve karakteri bu göçleri kolaylaştırmıştır. Anadolu'nun Türkleşmesi ise M.S. 11. yüzyılda yapılan göçlere dayanır.”*⁴¹⁰

Esasen göç anlatısında daimi surette hatırlatılan “Türklerin fetihçi karakteri”, Türk devletinin tarihsel sürekliliğini vurgulamak için kurulmuş bir söylemdir. Ayrıca Türklerin cihangirlikte ne denli üstün bir ulus olduğunu ve Türk unsurunun böylesi bir özle hareket ederek her zaman devlet olmayı başardığını kanıtlamaya yöneliktir.

⁴⁰⁷ Deliorman, *Tarih I*, 1994, s. 54.

⁴⁰⁸ Merçil vd., *Lise Tarih I*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 83-84.

⁴⁰⁹ Agy, s. 235.

⁴¹⁰ Tahir Erdoğan Şahin, *Lise Tarih I*, Bem Koza Eğitim Basın Yayın, 2001, s. 56.

2.2. Devlet Tapıncı

Şimdi, Türklerin savaşı, fetihçi ve istiklale düşkün doğalarının, Türk devletlerinin sürekliliğini vurgulamak üzere kurulan anlatıyla nasıl birleştirildiğini görelim.

Özcü yaklaşımın görüldüğü en çarpıcı husus Türklerin devlet kurma gelenekleriyle ilgilidir. Buna göre, Türklerin doğalarından gelen “teşkilatçı” bir vasıfları vardır. Bu sebeple de tarih boyunca her zaman devlet kurabilmişlerdir. Kurulan anlatının altında devlet tapıncını görmek mümkündür. Ulusal eğitimin temel hedeflerinden olan “devlete bağlılık” ilkesi bu anlatıda göze çarpar. Hürriyet içerisinde var olabilmenin ve özgür bir hayat sürebilmenin tek yolunun güçlü bir devlet altında yaşamak olduğu vurgulanır. Daha önce belirttiğimiz gibi Türk milliyetçiliğini karakterize eden başlıca unsurlardan biri, Türk milletinin diğer bütün milletlerden daha üstün olduğu anlatısıdır. Bağımsızlığa düşkünlük, teşkilatçılık, kahramanlık, manevi yönün üstünlüğü gibi değerler, Türklere özgü değerler olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu çabanın altında yatan temel saik ise ulus ve devlete dair yapılan bitişik açıklamalarla, devletin, ulusa kendisinin zorunlu ve gerekli bir kurum olduğunu kabul ettirme arzusudur. Çünkü kurulan anlatıda milletin tek ve değişmez temsilcisinin devlet olduğu adeta onaylatılmak istenmektedir. Böylece millet, kendine münhasır olarak gösterilen tüm bu özelliklerin tepedeki temsilcisinin devlet olduğunu görecektir ve kendisini devlet aygıtının bir parçası olarak addederek ona sadık kalacaktır:

*“Türklerin tarihteki en büyük özelliklerinden biri de teşkilatçı bir millet olmalarıdır. Bu nedenle yıkılan devletlerin yerine hemen yenisini kurmuşlardır. Dünyada aynı zamanda bir ya da birkaç Türk devleti daima var olmuştur. Bunda Türklerin özgürlüklerine olan düşkünlüğünün de büyük payı vardır. Türk hükümdarlarının temel prensibi ülkeyi daima güçlü ve varlıklı tutarak, halkı rahat ve mutlu yaşatmak olmuştur.”*⁴¹¹

“Devlet, ülkeyi dış tehlikelerden korumak ve içte de düzeni sağlamakla görevli bir teşkilattır. Devlet ile halk ve halkın kendi arasındaki münasebetleri, hakları ve görevleri de hukuk düzenler. Tarih boyunca bu teşkilatlanmayı iyi düzenleyen milletler, dünya

⁴¹¹ Çetin vd., *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, 2002, s. 37.

*çapında başarı kazanmış, devletler kurmuşlardır. Türkler tarih boyunca dünya, siyaset, kültür, askerlik ve sanat alanlarında üstün başarıları görülen devletler kurmuşlardır. Bu durum Türk milletinin teşkilatlanma konusunda inkâr kabul etmez bir yeteneğe ve engin bir tecrübeye sahip olduğunu gösterir.”*⁴¹²

Nurer Uğurlu'nun kitabında da bağımsızlık duygusundan neşet eden Türk göçlerinin Türklerin tarihin her safhasında bağımsız devlet kurmayı gerçekleştirdiğine dair düşünceye şöyle yer verilir:

*“Eski Türkler bağımsızlık anlayışına büyük önem vermişlerdir. Çoğu zaman hür ve bağımsız yaşamak için bulundukları yurtları terk ederek, başka topraklara göç etmişlerdir. Bu topraklarda da Türkler birçok bağımsız devlet kurmuşlardır.”*⁴¹³

Kitaplarda devlete yüklenen anlam, gerçekten de Hegel'in devlete yüklediği anlama denk düşer. Çünkü Hegel, devlete organik bir bütünlük olarak bakmıştır. Hükümet de, egemen güç ya da her şeyi ayakta tutan, her şeyi buyuran “devlet” iradesidir.⁴¹⁴

*“Eski Türkler “devlet”e “il” diyorlardı. Siyasi teşkilatlanmanın en üst kademesi devlet'ti. Devlet içinde birleşmiş olan halk, “töre” denilen ortak idari ve hukuki düzenle yönetilirdi. Yani, Türk devleti, yurdu koruyan, milleti huzur ve barış içinde yaşatan siyasi bir kuruluştur.”*⁴¹⁵

Ardından “il”i meydana getiren ailelerin fertler bazında son derece geniş bir özgürlük içinde bulundukları anlatılmış en büyük siyasi teşkilattan (devlet) en küçük toplumsal birime (aile) kadar Türklerin içinde bulunduğu hürriyet ortamı dillendirilmiştir. O kadar ki aileler bile başlı başına devlet kabul edilmiştir. Ailelerin

⁴¹² M. Altay Köymen vd., *Lise Tarih 2*, Ülke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 131.

⁴¹³ Uğurlu, *Tarih 1*, 1999, s. 90–91.

⁴¹⁴ Popper, *Açık Toplum...* s. 49.

⁴¹⁵ Deliorman, *Tarih 1*, 1994, s. 78. Esasen devlet ve kurumların yerine kullanılan il ve töre kavramları 1990 sonrasında yazılan tüm kitaplarda geçmektedir. Bu hususta İbrahim Kafesoğlu'ndan esinlenilmiştir. İbrahim Kafesoğlu'na göre, 10'lu sisteme dayalı ordu nizamı yolu ile merkezden idaresini mümkün kılan teşkilat sayesinde, bir devlet başkanının sorumluluğu altında bodunların ve boyların iş birliğinden oluşan eski Türk ili; arazisi (ulus) ile birleşmiş halkı (bodun, kün) ile müşterek idari ve hukuki (töre) nizamı ile yurdu koruyan ve milleti refah, huzur ve barış içinde yaşatan siyasi bir kuruluştur. Bkz, İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 233.

başlı başına “il” sayılablmesinin nedeni ise “yaygın hürriyet havası” ile açıklanmıştır. Kurulan anlatıda, hürriyet = İl / devlet gibi bir izlenim uyanmaktadır.

*“Eski Türk topluluğunda insanın ferdî hukukı tamdı. Hür bir iktisadî hayat yaşıyordu. Yaygın hürriyet havası sebebiyle her aile, başlı başına bir “il” sayılablirdi.”*⁴¹⁶

Üçbulduk ve Gündoğdu’nun kitabında, il’i meydana getiren tüm unsurlar alt başlıklar halinde açıklanmıştır. Örneğin, Türklerin önemle üzerinde durulan sıfatlarından olan “hürriyet” ve “bağımsızlık” öyle bir ifadeyle sunulmuştur ki sanki bunlar salt Türklere ait niteliklerdir:

*“Bir devletten söz edebilmek için önce bağımsız olması gerekmektedir. Bozkır hayatının bir gereği olarak hürriyet ve bağımsızlık, Türkler için vazgeçemeyecekleri bir şeydi.”*⁴¹⁷

Ayrıca il’i (devleti) oluşturan diğer bir unsur olan “millet” ile ilgili açıklamalar son derece dikkat çekicidir. Özellikle Orhun Kitabelerinden verilen örnekle yapılan pekiştirme Hegel ve dolayısıyla Ranke’de görülen teosentrik anlatımın izlerini taşır:

*“Türk kültüründe bodun (millet), devletin esas kurucusu ve sahibi sayılmaktadır. Tanrı Türk milletinî koruyucusu idi. Orhun kitabelerinde, tanrının, Türk milleti yok olmasın, bir millet olsun diye, atam İl Teriş Kağan ile anam İl Bilge Hatun’u Tanrı tepelerinden tutmuş ve insanoğullarının üstüne çıkarmış olduğundan bahsetmektedir.”*⁴¹⁸

Merçil’in kitabında da Türk Devletinin özelliklerinin anlatıldığı bölümden önce Türk topluluğunun bağımsızlığa verdiği önem belirtilmekte, hemen ardından ise Türklerin bağımsızlık hislerinin devletleriyle (Türk Devleti ile) “işbirliği” içinde yaşamalarını sağladığından bahsedilmektedir:

⁴¹⁶ Deliorman, *Tarih I*, 1994, s. 83.

⁴¹⁷ Üçler Bulduk, Gündoğdu, *Liseler için Tarih I*, s. 77.

⁴¹⁸ Agy, s. 78.

*“ Her yönüyle bağımsız bir hayat süren Türk halkının bu hayat şekli, devlet ile işbirliği içinde yaşamasını sağlardı. ”*⁴¹⁹

Dolayısıyla Ders kitaplarından yapılan alıntılara bakıldığında anlaşılmaktadır ki Türk Devletleri’nin, Türkiye Cumhuriyeti’nin teşekkülüne kadar olan tarihsel devamlılığı, bağımsızlığa önem veren bir devlet ile onun hâkimiyetinde bulunan toplum arasındaki işbirliği neticesinde kazanılan “devlet kurma yeteneği” ile sağlanmıştır.

*“Tarih boyunca yıkılan bir Türk Devleti’nin yerine tekrar yeni bir devletin kurulmasıyla, Türk Devletleri’nin devamlılığının sağlanmasında, devlet yapısındaki özelliklerin ve Türklerin devlet kurma yeteneklerinin önemli rolü olmuştur. ”*⁴²⁰

Bu ifadelerde adeta şimdiki zamana ve ilerideki zamana doğru örtük bir gönderme, bir nasihat mevzu bahistir. Buna göre, Türkler, hayatları boyunca, hür ve bağımsız olmak istiyorlarsa devletleri ile işbirliği halinde olmalıdırlar. Böylece Türk ulusunun bağımsızlığı ve bu bağımsızlığın gerçek sağlayıcısı olan Türk devletinin tarihsel sürekliliği devam edebilecektir.

Ders kitaplarından örnekler sunduğumuz şu ana kadar ki kısımda Alman tarihselciliğinin uzantılarını görmüş olduk. Özcü bir anlatımla kurulan Türklerin fetihçi karakteri (savaşçılığı), bağımsızlık duygusu ve manevi üstünlüklerinden doğduğu söylenen çağlar boyunca süreklilik arz eden devletler kurabilme yeteneği ve bu devletle temsil edilen ulusun, -üstünlük anlatısıyla zihinlere işlenen- homojenliği hususunda Suavi Aydın’ın tespitleri önemlidir. Aydın, Türkiye’deki ders kitaplarına da yansıyan Alman tarihselciliğinin ortaya koyduğu “bütün moralin kaynağı” olan devlet modelinden beslenen tarihçiliğin Türkiye üzerinde iki önemli yansımasını tespit eder:

“Birincisi, milliyetçi (ve tabii devletçi) tarihçiliğin başlıca malzemesi olan ulusla özdeş tarihsiz (ebed müddet) bir devleti tarihin öznesi haline getirmiş olmasıdır. İkinci somuç ise, tarihsel göreciliği dolayısıyla özgücü eğilimlere prim vermiş ve devletle temsil edildiği varsayılan toplumsal birimin (“ulus”un) kendisini oluşturan kültürün sınırları

⁴¹⁹ Merçil – Özden, *Genel Türk Tarihi I*, 1994, s. 101.

⁴²⁰ Agy, s. 101.

tarafından bir tarihi olabileceği biçimindeki kültürel indirgemeci bakışa zemin teşkil etmiş olmasıdır.”⁴²¹

Aydın, ayrıca tarihsel süreklilik anlayışının, Türk tarihçiliğindeki etkisine değinerek *“bu günkü devlet formunu şekillendiren belli özelliklerle yüklü bir devletin gerilerde de var olduğu ve bugünkü şeklin de onun ürünü olduğu biçiminde bir kabulden”* hareket edildiğini belirtir. Ayrıca bu tarih kurmacası, *“ulus anlayışını” da, bu anlayışın bugünkü “benzersizlik” ve “homojenlik” yüklemine de içinde barındıracak bir biçimde rahatlıkla çok gerilere götürülebilmektedir.”⁴²²*

2.3. Türklerin Anavatanı: Tarihsel Köken Miti

Türklerin fetihçi karakteri ve devlet kurma yetenekleri “anavatan” meselesi ile ilgili olarak önemli bir iddia taşır. Zira Türkler bu sayede yerleşmiş oldukları toprakları “anavatan” haline getirmişlerdir. Zaten ulusçu tarih yazımının temel karakteristiğinden biri de, ulusun bugün ve yakın tarihte yaşadığı bölge veya mekânın, “anavatan” olarak adlandırılmasıdır. Bu “anavatan” değiştirilemez tarihi bir gerçekliktir. Burada ulusun tarihi, insanlığın tarihi ile özdeşleştirilir ve her ulus tarihin başlangıcından beri varmışçasına bir anlatı ile kuvvetlendirilir. Bu düşüncenin altında yatan temel saik ise şudur: Örneğin işgal edilmiş bölgeleri sahiplenmek isteyen ulus, yaşadığı bölgenin kendisinin tarihsel hakkı olduğunu savunur. Bir ulusla özdeşleşen anavatanın değişmez ve değiştirilemez olduğu anlatısı bir biçimde diğer ulusal toplulukların “bu toprağa ait olmadıklarının” ileri sürülmesinin bir başka biçimidir. Hâkim ulus dışındakiler ise tarih dışına itilerek ötekileştirilir.

Türk İslam sentezi ile birlikte Türk Tarih Tezi’nde gördüğümüz bir yönüyle Oryantalizme karşı gelişen Avrupa ırkının Türk kökenli olduğu anlatısı yani Ege ve Mezopotamya uygarlıklarının temelini Türklere dayandırılması ile ortaya konan tarihsel köken miti artık kesin olarak Anadolu coğrafyasına taşınmıştır. Ebediyen Anadolu’nun Türk yurdu olarak ele alınmasındaki temel saik yine savunmacı tarih anlayışıyla ilgili bir durumdur. Zira Etienne Copeaux’nun da belirttiği gibi 1071 tarihi, Osmanlı’nın çöküş döneminden 1922’ye kadar Yunanlılar ve müttefikleri tarafından her

⁴²¹ Aydın, “Aydınlanma ve Tarihselcilik... s. 76.

⁴²² Aydın, agm, s. 76.

fırsatta kınanmıştır.⁴²³ Gerçi, Türk Tarih Tezi'nde gördüğümüz, Türklüğün kökeni ya da anavatan anlatısı, 1990 sonrasındaki kitapların bazılarında (Erdoğan Merçil yönetimindeki dizide) tam olarak reddedilmemiş gibi görünmektedir. Hatta bu hususta kuşkulu bir dil kullanılmıştır:

*“Öte yandan çok ileriki tarihlerde ise, Türkler'in İran yaylası üzerinden Mezopotamya'ya inmiş olmaları muhtemeldir. Bir görüşe göre, bunlar ilk medeni kavim sayılan Sümerlerdir. Ancak Sümerlerin kökeni meselesi henüz çözülememiştir. Onların aslen Orta Asyalı ve muhtemelen Türk soyundan geldikleri ilim dünyasınca kesinlikle ispat ve kabul edilmemiştir.”*⁴²⁴

Ancak daha sonra Merçil vd.'nin hazırladığı kitapta (2000) Göçler anlatısına hiç yer verilmemiştir. * Ancak halen evrensel Türk kökenlik kuramı, haritalar ve tarih göçlerinin anlatımı biçiminde varlığını korumaktadır:

*“Nitekim üç kol halinde gelişmiş olan Hun hâkimiyeti (Asya Hunları, Avrupa Hunları ve Akhunlar) sona erdikten sonra, Türkler, Asya, Avrupa ve hatta Kuzey Afrika'da çeşitli adlar altında yeni ve güçlü devletler kurarak yaşamaya devam etmişlerdir.”*⁴²⁵

*“Bilhassa yabancı kavimlerle yapılan mücadeleler neticesinde mağlup olan Türklerin büyük çoğunluğu, başkasının hâkimiyeti altına girmek istememiş, hürriyetlerinden mahrum kalmaktansa yurtlarını terk edip yeni bölgelerde bağımsız yaşamayı tercih etmişlerdir. İşte bütün bunların sonucunda, Türkler zamanla Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmışlardır. Türklerin tarih boyunca bu şekilde değişik coğrafyalarda yaşamaları, birbirinden farklı gelişme göstermelerine sebep olmuştur. Bundan dolayı, Türk tarihini belirli bir zaman kesitinde bir coğrafyada bir bütün halinde incelemek zordur. Geçmişte ve şimdi ayrı coğrafi bölgelerdeki Türk topluluklarının varlığı bu tarihi gerçeğe dayanır.”*⁴²⁶

⁴²³ Copeaux, age, s. 158.

⁴²⁴ Merçil – Özden, *Genel Türk Tarihi 1*, 1994, s. 26.

* Merçil vd., *Lise Tarih 1*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2000.

⁴²⁵ Merçil – Özden, *Genel Türk Tarihi 1*, 1994, s. 27.

⁴²⁶ Koprıman vd., *Tarih 1*, 1994, s. 40.

Yukarıdaki verdiğimiz örneklerde de görülmektedir ki 1990 sonrası ders kitaplarında, efsanevi göçlere ilişkin dersler, genişlik ve çağrışım gücü bakımından geride bırakılmıştır. Artık daha inandırıcı bir anlatım sunulmaktadır. Abartılı eski “neolitik göç” öyküleri yerini, örtülü iddiaların sunulduğu, bozkır kültürü ve Orhun anıtlarına bırakmıştır. Göçlere ilişkin Kemalist söylemin değişime uğramakla birlikte terk edilmemesine sebep, onun Kemalizm’in en yüksek kurumlarından kaynaklanmasıdır.⁴²⁷

Dolayısıyla kitaplardaki tarihsel köken meselesinde, ana vurgu ve hâkim söylem bundan böyle artık salt Anadolu üzerinedir. Türk İslam sentezi girdileriyle birlikte Hititlerin ve Sümerlerin Türklerin ataları olarak görülme olasılığının bilimsel olarak artık iddia edilmesi mümkün olmadığından, modern Türkiye’nin varlığı Malazgirt savaşı ile meşrulaştırılmıştır:

*“Büyük Selçuklu Devleti zamanında Anadolu’ya yapılan Oğuz (Türkmen) akınlarıyla Türk tarihi için yeni bir dönem başlamıştır. Anadolu’nun hedef alındığı bu fetih hareketleri somucunda sırasıyla; Türkiye (Anadolu) Selçukluları ve Türk beylikleri, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Birbirinin devamı niteliğinde olan bu devletlerin çatısı altında varlığını devam ettiren Türkler, yaklaşık bin yıldır bu topraklara mührünü vurmuştur. İşte 11. yüzyıldan bu güne kadar devam eden bu devreye Türkiye Tarihi adını vermekteyiz.”*⁴²⁸

Dolayısıyla artık yapılması gereken, Türklerin 1071 yılından itibaren Anadolu’daki tarihsel meşruiyetlerini kanıtlamaktır. Anavatan anlatısında, Ulusçu tarih yazımının bu tip kurgulamalarının 1990 sonrası tarih ders kitaplarına yansısı şöyledir: Kitaplarda, Anadolu’da kurulan uygarlıkların tek mirasçısı Türkler olarak gösterilmektedir. Türklerin Anadolu’daki kadimliği anlatılmaya çalışılırken, öncelikle Anadolu’nun Türk göçlerinden önceki durumu ele alınır. Anadolu’da yaşayan diğer toplulukların, bu topraklardaki seyrekliği vurgulanarak, varlık sahasından nerdeyse silindikleri, yoğun nüfusu ise büsbütün Türklerin oluşturduğu ve bölgenin tek mirasçısının Türkler olduğu ispata çalışılır. Bu kitaplardan verilecek örneklerin bazıları şöyledir:

⁴²⁷ Copeaux, *age*, s. 146.

⁴²⁸ Üçler Bulduk, Gündoğdu, *Liseler İçin Tarih 1*, s. 204.

“Türk akınları başladığı sırada (11. yüzyıl) Anadolu nüfusu, yoğun olmaktan uzaktı. Bizans, en az dört yüz yıldan beri, önce Sasanilerle, sonra da İslam ordularıyla uzun savaşlara girmek zorunda kalmıştı. Bu savaşlar, yerli halkın nüfusunu azaltmıştı. Salgın hastalıklar, kırgınlar da büyük çapta kayıplara yol açmıştı. Bütün bu sebeplerle, Anadolu toprakları, nüfusun seyrek bulunduğu yerler halini almıştı... İlk Türk akınları ve göçleri başladığı sırada, daha önce gelip Anadolu'ya yerleşmiş olan Türkler, az da olsa bazı bölgelerde bulunuyorlardı... Oğuzlar, kalabalık boylar halinde Anadolu'ya gelip yerleştikleri zaman, yoğun bir nüfusla karşılaşmadılar... Türk göçleri ve fetih hareketleri hızlandığı zaman, Hristiyan halkın büyükçe bir bölümü, batıya, özellikle Balkanlar'a göç ettiler... Bu haliyle bile Türkleşmiş bulunan Anadolu, Moğol istilası üzerine yeni bir göç hareketiyle karşılaştı. Moğollar, kendilerine en fazla direniş gösteren Türkmenleri yok edici bir duruma girmişlerdi. Bu yüzden askeri düzen içinde bulunmayan Oğuz boyları, sert ve acımasız Moğol ordularının önünden, Anadolu'ya çekilmekten başka çare göremediler. Bu suretle, Anadolu'daki Türk nüfus, büsbütün yoğunlaştı ve hemen her yerde eski yerli halkın çok üstüne çıktı.” ⁴²⁹

“Malazgirt zaferi ile Anadolu'nun kapıları ardına kadar açılmış idi. Böylece Anadolu'nun Türkleşmesi safhası başlamış ve kısa süre zarfında Türkler Anadolu'da çoğunluğu sağlamışlardır.” ⁴³⁰

“Türkiye, fethedildiği dönemden itibaren Orta Asya, Azerbaycan ve Horasan'dan gelen Türk kitlelerinin akınuna uğramıştır. Kısa zamanda Türk nüfusu ezici bir çoğunluk kazanmıştır.” ⁴³¹

“Malazgirt zaferi, Türk tarihinin en önemli olaylarından biridir. Malazgirt'te Bizans'ın direniş gücü kırılmıştır. Böylece Türklerin Ege kıyısına ulaşmasını önleyecek hiçbir kuvvet kalmamıştır. Anadolu'nun doğusunda ve güney doğusunda Türk devletleri kurulmuştur. Türkler kendilerini Anadolu'nun sahibi olarak görmeye başlamışlardır. Anadolu, Türk vatanı haline gelmiştir. Malazgirt zaferi, Anadolu'nun sonsuza kadar bir Türk yurdu olarak kalacağıının ilk işaretini vermiştir.” ⁴³²

⁴²⁹ Altan Deliorman, *Lise Genel Tarihi 3*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 26.

⁴³⁰ Üçler Bulduk, Gündoğdu, *Liseler İçin Tarih 1*, s. 207.

⁴³¹ Şahin, *Lise Tarih 1*, 2001, s. 264.

⁴³² Deliorman, *Tarih 1*, 1994, s. 222., Deliorman, *Lise Genel Tarihi 3*, 2001, s. 25.

Nurer Uğurlu'nun kitabında ise Anadolu'da kurulan büyük medeniyetlerin ve kültürlerin tek mirasının Türkler olduğu empatik bir dille anlatılır:

*“Birçok büyük medeniyetlerin vatanı olan Anadolu, çeşitli kültürlerin de kaynaştığı bir yer olmuştur. Onun için Anadolu tarihinin “Türkiye Tarihi” açısından da çok önemli bir yeri vardır. Bu, dünyanın çok büyük kültür ve medeniyetlerinin tek mirasçısı da biz Türkleriz.”*⁴³³

Dolayısıyla Malazgirt zaferi, Türkiye tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmiş, Orta Asya ile oluşturulan köken miti sonrasında Anadolu'nun fethi ile de değişmez ve değiştirilemez bir ikinci “anavatan” miti kurulmuştur.

Anavatan anlatısındaki ikinci husus da Anadolu'nun sadece ve sadece Türklerin yurdu oluşunun, Malazgirt zaferinin anlatımından hemen sonra Kurtuluş Savaşı örneği ile pekiştirilmesi meselesidir. Kitapta Malazgirt zaferi ile Kurtuluş savaşının kazanılmasının ardarda anlatılması Alp Arslan ile Mustafa Kemal'i özdeşleştirmeye yöneliktir. Bu girdi ile esasen Alparslan ve Atatürk'ün “aynı kumaştan iki kahraman oldukları” kanıtlanarak Kemalizm'in kökleri sadece Orta Asya içlerine değil, daha yakın tarihin Müslüman bir olayına (Malazgirt) bağlanmaya çalışılır.⁴³⁴ Kurulan bu anakronik bağlantı ile beraber, Türklerin tarihinde kazanılan zaferler ve liderlerin üstün kabiliyeti bir süreklilik anlatısıyla kutsanır:

*“Anadolu'nun kesin olarak Türk yurdu olduğunu dünyaya ilan eden zaferler zinciri, Atatürk'ün kazandığı Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi'yle noktalanmıştı.”*⁴³⁵

*“Birinci Dünya harbi sonunda Türklere yaşama hakkı tanımak istemeyenler, Anadolu'yu yer yer işgal etmeye başlamışlardı. Türk milleti, içinde bulunduğu bütün olumsuz şartlara rağmen, Atatürk'ün önderliğinde giriştiği Kurtuluş savaşını kazanarak, Anadolu'yu düşman işgalinden kurtarmayı başardı.”*⁴³⁶

⁴³³ Uğurlu, *Tarih 1*, 1999, s. 30.

⁴³⁴ Copeaux, *age*, s. 174.

⁴³⁵ Şahin, *Lise Tarih 1*, 2001, s. 222.

⁴³⁶ Kemal Kara, *Liseler İçin Genel Türk Tarihi 3*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 27.

Ayrıca, Anadolu'nun salt Türk yurdu oluşu, Türklerin kazanmış olduğu üç savaşla kesinleştirilir. Bu olaylar öyle bir anlatı ile kurulur ki savaşların kazanıldığı ay olan "Ağustos" ayı, Türk tarihinde adeta mübarek bir ay gibi hafızalara kazınır:

*" Türk tarihinde Ağustos ayı, büyük zaferlerin kazanıldığı bir aydır. Bir 26 Ağustos (1071) Malazgirt Savaşı, Anadolu'yu yeni bir Türk yurdu haline getirirken, bir başka 26 Ağustos (1922) Büyük Taarruz ve 30 Ağustos (1922) Başkomutanlık Meydan Muharebesi, Anadolu'nun kesinlikle bir Türk yurdu olduğu gerçeğini kanıtladı. "*⁴³⁷

*" Türkler, 26 Ağustos 1071 Malazgirt zaferiyle Anadolu'yu kendilerine yurt edindiler. Bir tarihi rastlantı sonucu Türkler, 26 Ağustos 1922, Başkomutanlık meydan savaşları'yla yurtları Anadolu'yu düşman işgalinden kurtardılar. Bu iki tarihi olayın Türk tarihinde çok önemli bir yeri vardır. "*⁴³⁸

Diğer önemli mesele ise anavatan ile ulusun (manevi ve dini yönü ile ulanarak) birlikte ele alınması ve toprağın kutsallaştırılarak uğrunda ölünebilir bir değer ifade etmesine yöneliktir. Örneğin Kemal Kara'nın kitabında, "Türklerin Anadolu'yu Yurt Edinişleri" bölümü bittikten hemen sonra "Atatürkçü Düşünce Özellik Taşıyan Önemli Yaklaşımlar" başlığı altında bir "Okuma Parçası" yer alır. Bu kısımda, yurt (anavatan) ve ulus sevgisi Atatürk'ün sözleriyle ulusa dair bir üstünlük anlatısı içinde açıklanır. Malazgirt ile ele geçen anavatan ve onun daimi sahipleri (Türk ulusu) hamasi ifadelerle övülür. Kurulan bu anlatıda tamamen Fichte'nin, *"Her tarih döneminin yaşamın her ayrıntısına sızan kendine özgü bir özelliği vardır"*⁴³⁹ şeklindeki romantik anlayışı göze çarpar. Esasen ders kitaplarında "anavatan"ın sahiplenilişi ve bu sahiplenişte Türk ulusunun kahramanlığı anlatılırken solipsist ve ayrıkçı bir dil kullanılmaktadır. Örneğin, Kara'nın kitabında yer alan Atatürk'ün sözlerinden yapılan alıntılarda iki husus göze çarpar:

1- Kurulan dilde gözden kaçmayan bir mesele şudur ki, o da "Yurt" sözcüğünün kişiselleştirilerek kullanımıdır. Atatürk, ulusa olduğu kadar yurda (anavatan) da manen

⁴³⁷ Kemal Kara, *Liseler İçin Genel Türk Tarihi 3*, 1997, s. 27. Ayrıca bkz, Tahir Erdoğan Şahin, *Lise Tarih 1*, 2001, s. 222. ve Erdoğan Merçil, Bülte Merçil, *Lise İçin Genel Türk Tarihi III*, Altın Kitaplar Yayınevi, (tarihsiz), s.15. Bu kitap, M.E. B. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 11.05.1994 gün ve 387 sayılı kararıyla 1994-1995 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile Ders Kitabı olarak kabul edilmiştir.

⁴³⁸ Uğurlu, *Tarih 1*, 1999, s. 233.

⁴³⁹ Collingwood, *age*, s.142.

borçludur. Yani “ulus” ve “yurt”, Atatürk tarafından kurulan dilin (cümlelerin) eşdeğer nesneleri halindedir. Zira milliyetçi savın temel tanımına uygun bir biçimde, anavatan, milletin kendisini gerçekleştirdiği bir toprak olarak görülmektedir.

2-Savaş meydanındaki ulusların temel karakterlerine dair çıkarsamalar yapılırken, diğer ulusların arasında, “kutsal vatan” için çarpışan Türk ulusunun, manevi gücünün üstünlüğü ile diğerlerinden ayırt edilmesi meselesidir. Üstelik bu durum milliyetçiliğin hazin bir gerçeği olarak Etienne Balibar’ın ifadeleriyle “Yurt için ölmekten, vatan için öldürmeye geçişi”⁴⁴⁰ de sembolize eder niteliktedir. Çünkü anlatıda yer alan savaş meydanındaki “manevi güç”, vatan için fedakârca can verme edimini karşılamaktadır:

“Ben, bu yurda, bu ulusa, ne borçlu olduğum ödevden ne de öteki yurttaşlardan daha fazla bir şey yapmış değilim. Ben Batı uluslarını, bütün dünyanın uluslarını tanırım. Fransızları tanırım; Almanları, Rusları ve bütün dünyanın uluslarını şahsen tanırım. Bu tanışmam da savaş alanlarında olmuştur. Ateş altında olmuştur. Yemin ederim ki, bizim ulusumuzun manevi gücü bütün ulusların manevi gücünün üstündedir.”

441

Ayrıca burada Tanıl Bora’nın ifade ettiği gibi, bu anlatıda, bir milletin ötekilerden köklü bir biçimde farklılaştırılması söz konusudur ki bu durum *herkesten farklı olma, ayırsızlık, biriciklik motifi, solipsist (tekbenci) denebilecek bir kendine dönüklüğe, “kendinden ibaret” dünya algısına yol açabilmektedir.*⁴⁴²

11. yüzyıldan 13. yüzyılın başlarına dek süren Haçlı seferlerinin Türk tarihi açısından sonuçlarının anlatıldığı bölümde de, anavatanın sahiplenilişi, bu tarz ayırıkçı söylemlerle kurulurken etno-kültürcü ifadeler devrededir:

“Fakat her şeye rağmen Türkler, hem vatanlarını kahramanca savundular, hem de İslamiyet’in yayılışına hizmet ettiler. Haçlı seferlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasında

⁴⁴⁰ Balibar - Wallerstein, *age*, s. 63.

⁴⁴¹ Kara, *Liseler İçin Genel Türk Tarihi 3*, 1997, s. 30.

⁴⁴² Bora, *agn*, s. 70.

en önemli rolü oynadılar. Türklerin Anadolu'dan sökülüp atılamayacaklarını tüm dünyaya gösterdiler.” ⁴⁴³

Ayrıca kitaplarda anavatan ve tarihsel kadimlik hususunda şunu da belirtelim ki, milliyetçi bakışın temel karakteristiği olan asli ırkın dışındakilere karşı yapılan ayrımcılığın dışında Ersanlı'nın ifadeleriyle Türk boyları arasında bile gereksiz ayrıntılara inilerek taraf tutulmakta, tarihsel bütünlükten çok, yazarların duygusal yapısı ve iktidar hayranlığı öğrenciye aktarılmaktadır.⁴⁴⁴ Özellikle de iki Türk boyunun daha çok önemsenerek sivriltilmesi ve diğer Türk boylarının daha az önemsenerek hep bu iki boyun hâkimiyetinde kalmaları gerektiğine inanç, esasen tarihsel köken miti ve bu iki devletle sağlanan Türk devletinin tarihsel sürekliliği kurgusuyla ilintilidir. Zira Hunlar ilk vatan olan Orta Asya'nın hâkimi, Oğuzlar ise ikinci vatan olarak görülen Anadolu'nun hâkimidir.

“Özellikle Hun ve Oğuz göçleri, çok önemli tarihsel sonuçlar meydana getirmiştir. Milattan sonraki yıllarda da devam eden bu göçler, Türkler'in XI. yüzyıla kadar hareket halinde olduğunu göstermektedir. Özellikle, Hun ve Oğuz göçleri çok önemli tarihsel sonuçlar meydana getirmiştir. Hunlar, Türk birliğini sağlayan ilk siyasi kuruluş olarak Orta Asya'da tarih sahnesine çıkarken, anayurtta uzun yıllar sürecek olan Göktürk ve Uygur hâkimiyet döneminin de temellerini atmışlardır... Yine bu devletler, Müslüman Türk Devletleri'ne askeri hukuki ve sosyal yönlerden ana kaynak vazifesi görmüşlerdir. Özellikle Oğuzlar'ın Anadolu'ya göçleri ise Büyük Selçuklulardan başlamak üzere bugünkü Türkiye Cumhuriyetinin teşekkülüne kadar kurulan Türk Devletleri'nin oluşumuna zemin hazırlamışlardır.” ⁴⁴⁵

Oysa Türk olmalarına rağmen Karahanlı ve Gazneli devletleri Anadolu'yu Türkleştiren Oğuzlar'a karşı baskı kuran devletler olarak sunulur. Bir anda Karahanlı ve Gazneli devletleri Türklükten dışlanarak salt Anadolu'yu fethetmeye girişen Oğuzlar için “Türkler” ifadesi kullanılır:

⁴⁴³ Şahin, *Lise Tarih 1*, 2001, s. 235.

⁴⁴⁴ Ersanlı, *age*, s. 261.

⁴⁴⁵ Merçil – Özden, *Genel Türk Tarihi 1*, 1994, s. 27.

“Kalabalık Oğuz Türkleri, Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde Karahanlı ve Gazneli devletlerinin baskısı altında kaldıkları ve kendilerine yeterli toprak olmadığı için yaşayacakları yeni yerler aramaya başladılar. Türkler Malazgirt Savaşı’ndan sonra Anadolu’ya kalabalık gruplar halinde girip fetihlere başladılar.” ⁴⁴⁶

Esasen tarih ders kitapları, Türk tarihini, milliyetçilik ve beraberlik ilkelerine vurgu yapan bir retorikle kurulmuş olmasına rağmen milli bilince sahip birçok Türk kavmi aynı zamanda paradoksal bir biçimde birbirleriyle mücadele etmektedir. Bu tespiti bir soruya çevirirsek: *Eğer Osmanlılar Türk idiyeler, Karamanoğulları, Memlükler ve diğer bazıları da Türk idiyeler ve eski günlerde Türk milliyetçiliği var idiyse, bunlar neden birbirlerini kırıp döküyorlardı?* Esasen Büşra Ersanlı bu çelişkiyi ders kitaplarının ana anlatısındaki çelişkilere dayandırır. Çünkü ona göre, kitaplarda Türk tarihi, bazen tüm dünyanın, bazen İslamiyet’in bazen de Türklüğün bir parçası olarak görülmüştür. ⁴⁴⁷

Ne var ki tarih Türklüğün bir parçası gibi ele alındığı zaman dahi Türk siyasi teşkilatları arasında iktidarı temsil edenler öncelenmektedir. Esasen bu durumun diğer en önemli sebebi de Türkiye Cumhuriyeti devletinin tarihsel sürekliliğinin geçmişteki Malazgirt zaferine imza atan Selçuklular ve Osmanlılar üzerinden oluşu ile ilgisi vardır:

“... Selçuklularla başlayıp, Osmanlılarla devam eden bu kültür ve medeniyet, Türkiye Cumhuriyeti tarafından daha da ileriye götürülecektir.” ⁴⁴⁸

Bu durumda diğer siyasi teşkilatlar bu tarihsel sürekliliği sağlayan iki devlet (Selçuklu, Osmanlı) yanında önemsenmeyecek hatta ötekileştirilecektir:

“Karamanoğulları, ... Anadolu’da Türk birliğini kendi egemenlikleri altında kurmak istiyorlardı. Ancak Osmanlıların coğrafi durumları ve özellikle Rumeli’de kazandıkları zaferler onları maddi ve manevi açıdan kuvvetlendirmiş ve Anadolu Türk

⁴⁴⁶ Çetin vd., *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, 2002, s. 30., Kemal Kara, *Liseler İçin Genel Türk Tarihi 1*, Önde Yayınları, İstanbul, 2000, s. 127.

⁴⁴⁷ Özbaran, *age*, s. 190–191.

⁴⁴⁸ Üçler Bulduk, Gündoğdu, *Liseler İçin Tarih 1*, s. 246.

*birliğinin ancak Osmanlılar tarafından kurulabileceğini göstermişti. Buna rağmen Karamanoğulları, mücadelelerinden vazgeçmediler.”*⁴⁴⁹

*“Karamanoğlu İbrahim Bey’in İstanbul’un fethi sırasında Venedikle yaptığı anlaşma bardağı taşıran son damla oldu.”*⁴⁵⁰

Ne var ki çelişkili bir biçimde Karamanoğulları, Üçler Bulduk – Gündoğdu’nun kitabında aynı paragrafın içinde Osmanlılar karşısında kötülenirken Anadolu’yu Türkleştirmesinden dolayı göklere çıkarılmaktadır. Anlaşılan mesele, dış ötekilere geldiğinde tarih, yazarlar tarafından belli Türk siyasi teşkilatlarının değil, Türklüğün tamamının bir parçası olarak addedilmiştir:

*“Karamanoğulları Beyliği, Osmanlıların en güçlü rakibi idi. Kendilerini Selçukluların mirasçısı olarak görmekteydiler. Bunu gerçekleştirmek için Osmanlılara karşı Timur, Memlûklular ve Bizans ile işbirliği yapmaktan çekinmemişlerdir. Karamanoğulları’nın Türk tarihindeki yeri büyüktür. Onlar her dönemde hürriyet ve bağımsızlığın sembolü oldular. Anadolu’nun Türkleşmesine ve Türk kültürünün gelişmesine hizmet ettiler.”*⁴⁵¹

2.4. Etno- Kültürcü Anlatım

1920’lerin ve 1930’ların milli inşa dönemi ve Türk Tarih Tezine damgasını vuran “kimlik kurucu” ve “öz güveni tahkim edici” söylem 1980’lerden sonra da aynen devam etmiştir.⁴⁵² Ancak Türk İslam sentezi ile Göktürkler örneğinde olduğu gibi, çok eski geçmişi yüceltmek yetersiz kalmakta, hegemonyayı Türklerin siyasi, ahlaki ya da kültürel nitelikleriyle olduğu kadar, din ile de doğrulamak gerekmektedir. Üstelik artık, Kemalizm’in köklerinin Avrupa’da değil, Türklerin kendi geçmişlerinde bulunduğunu kanıtlamak mühimdir. Bu anlatıyla birlikte Türkler artık Araplar ve Farslar üzerine egemendir.⁴⁵³ Anadolu ise, Türklerin tarihsel-dinsel görevleri olan İslam dinin savunuculuğunu en iyi yaptıkları bir yerdir. Anadolu’nun fethiyle Türkler bu görevi en

⁴⁴⁹ Ahmet Güneş, Süleyman Özbek, *Lise Tarih 2*, Tutibay Yayınları, (tarihsiz), s. 10. Bu Kitap Milli Eğitim Bakanlığı Talim Ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 17.05.2002 tarih ve 263 sayılı kurul kararı ile 2002–2003 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile Ders Kitabı olarak kabul edilmiştir.

⁴⁵⁰ Yaşar Koprman vd., *Tarih 2*, MEB, İstanbul, 1995, s. 25.

⁴⁵¹ Üçler Bulduk, Gündoğdu, *Lise Tarih 1*, 2002, s. 226.

⁴⁵² Bora, agm, s. 70.

⁴⁵³ Copeaux, age, s. 152.

iyi şekilde ifa etmişlerdir. En güçlü oldukları sırada bile Araplar bunu başaramamıştır. Üstelik Türkler, İstanbul'un fethiyle de İslam'ın koruyuculuğu ve savunuculuğu hususunda zirveyi yakalamışlardır.⁴⁵⁴

Anadolu'nun fethinin İslamiyet ve Türklük bilincinin birlikteliği ile gerçekleştiğine dair kurulan anlatı şöyledir:

*"Anadolu'nun fethinde de, Bizans'ın elindeki bu ülkenin küffardan kurtarılması gibi bir cihad havasına girildi. Bu hava, Türk sultanlarının vazifelerini hayli kolaylaştırdı. Bu, hem Türk'ün kudret ve şanını yükseltmek, hem de İslam dinini yüceltmek gibi bir gaye ortaklığında gelişti. Bu yeni ruh, Haçlı ordularının bütün gayretlerini boşa çıkarttı. Ayrıca Moğol istilacılığını da kendi muhtevasında eritmiştir. Bilindiği üzere bu anlayış bin yıl müddetle Türk-İslam devlet ve topluluklarının ana siyaset çizgilerinden birini teşkil etmiştir."*⁴⁵⁵

*"Türkiye Selçukluları ve beylikleri döneminde Türklerin hepsi Müslümandı. İslamiyet Türklerle birlikte Anadolu'ya yayıldı ve hâkim bir din oldu."*⁴⁵⁶

*"İslamın cihad ilkesi, Anadolu'ya gelen Müslüman Türk boylarına hız ve dinamizm vermiş, onların Anadolu'yu yeni Türk yurdu haline getirmelerini sağlamıştır."*⁴⁵⁷

Özellikle tarih ders kitaplarında Türklüğün Müslümanlıkla özdeşliğinin veya bitişikliğinin varsayılması milli kimliğe yüklenen etno- kültürcü anlamın bariz bir unsurudur.⁴⁵⁸ Zaten Türklerin eski dinleri olarak kabul edilen "Gök Tanrı dini" milli bir din olarak tanımlanmış, İslam dini de bu milli dine benzerliği sayesinde Türklerin milli kültürlerine tıpatıp oturmuştur:

*"Türkler, İslamiyet'ten önce çeşitli dinlere inanmışlardır. Bunların ilki, Gök Tanrı Dinidir. Bu inanç sisteminin milli olduğu tahmin edilmektedir."*⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Age, s. 170.

⁴⁵⁵ Koprman vd., *Tarih I*, 1994, s. 126.

⁴⁵⁶ Uğurlu, *Tarih I*, 1999, s. 270.

⁴⁵⁷ Deliorman, *Tarih II*, 1999, s. 261.

⁴⁵⁸ Bora, *agm*, s. 71.

⁴⁵⁹ Köymen vd., *Lise Tarih 2*, 2000, s. 251.

*“Türklerin İslamiyeti kabul ediş sebepleri şöyle sıralanabilir: İslamiyeti diğer dinlerden üstün bulmaları. Eski Türk inanç ve düşüncelerine İslamiyet’i yakın görmeleri. İslami inanç ve düşünceleri karakterlerine, yapılarına, gelenek ve göreneklerine uygun bulmaları... Çünkü eski Türklerin Gök-Tanrı inancı ile İslamiyet arasında benzer yönler vardı.”*⁴⁶⁰

*“Nihayet Türkler, kitle halinde Müslümanlığı kabul etmekle (10. yüzyıl) milli karakterlerine de uygun bir inanca kavuştular.”*⁴⁶¹

Esasen ders kitaplarında son derece katı ve düz bir uygarlık –kültür ayrımı yapılmaktadır. Israrlı bir biçimde kültürün tamamen milli olması gerektiği belirtilir. Yapılan açıklamalarda herhangi bir kültürel olgunun, “yabancı”, “farklı” bir cephesinin olması mümkün değildir.”⁴⁶² Ders kitaplarında Ziya Gökalp’in uygarlık ve kültür ayrımı benimsenmiştir:

*“Ziya Gökalp’in kültür ve uygarlık tanımlarının etkisiyle kültür ve uygarlığın birbirinden ayrı kavramlar olduğu görüşü benimsenmiştir. Bu bakış açısına göre kültürde manevi ve ulusal, uygarlıkta ise maddesel ve uluslararası öğeler baskındır.”*⁴⁶³

*“Kültür kapsamı içine, bir topluluğun dili, inancı, ahlak anlayışı, hukuku, sanatı, örf ve gelenekleri, aile yapısı vb. gibi bütün manevi unsurlar girer.”*⁴⁶⁴

*“Kültür milletlerin oluşumunda ve yaşamasında en önemli unsurdur. Bu bakımdan millik vasfı taşır.”*⁴⁶⁵

*“Kültür millidir. Milletten millete geçişi kolay gerçekleşmez. ... Medeniyet, milletler arası özelliğe sahiptir.”*⁴⁶⁶

⁴⁶⁰ Uğurlu, *Tarih 1*, 1999, s. 150.

⁴⁶¹ Şahin, *Lise Tarih 1*, 2001, s. 86.

⁴⁶² Bora, agm, s. 76.

⁴⁶³ Güneş- Özbek, *Lise Tarih 2*, s. 222.

⁴⁶⁴ Deliorman, *Tarih II*, 1999, s. 258.

⁴⁶⁵ Agy, s. 259.

⁴⁶⁶ Köymen vd., *Lise Tarih 2*, 2000, s. 249.

*“Türk milletinin tarihte ilk görüldüğü andan bu güne kadar edindiği bilgi ve tecrübe birikimi, yaşayış ve dünyaya bakış tarzı Türk kültürünü meydana getirir. Türk kültürü de, bütün kültürler gibi millilik, tarihilik, devamlılık ve yaygınlık niteliklerine sahiptir.”*⁴⁶⁷

Ders kitaplarında din, bir kültür unsuru olarak tarif edilir:

*“Kültür unsuru olarak sembollerin, inançların, değerlerin ve değişik sahalardaki uygulamaların müesseseseleşmiş sistemi olarak tanımlanan din, insanlarda güçlü, derin ve sürekli temayüller meydana getiren, dolayısıyla insan ve toplum davranışını etkileyen en önemli faktörlerden birisidir. İnsanlığın tarih sahnesine çıkışından bu yana din, toplumları çeşitli şekillerde etkilemiştir. Bu sebeple insanlık tarihini aynı zamanda, din ve dini olaylar tarihi olarak değerlendirenler bile vardır. Türk tarih ve kültüründe de dinin bu etkisini görmemiz mümkündür. Türklerin tarihleri boyunca muhtelif dinlerle tanıştıkları, ancak son olarak büyük çoğunluğunun İslamiyette karar kıldığı bilinmektedir. Gerçekten, ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılardan itibaren, XIX. Yüzyılda Batı medeniyetinin etkisine başlayıncaya kadar Türkleri, İslamiyetin kutsal kitabı Kur'an ve onun hadisler başta olmak üzere yorumları harekete geçirmiştir. Bu ana kaynak ve yorumlardan alınan kıymet hükümleri bu bin yıllık dönem boyunca Türklere belli bir zihniyet ve dünya görüşü vermiştir. Türk toplumunun sosyal bütünleşmesini ve dayanışmasını sağlamış, fertlere kişilik ve millete kültürel kimlik kazandırmıştır. Ayrıca Türk toplumunu hukuki ve idari açıdan düzenleyen normlar haline gelmiştir.”*⁴⁶⁸

*“Tarih boyunca birçok önemli olayın ve gelişmenin, din çevresinde veya ona dayanarak ortaya çıktığını görmekteyiz. Dinin insan ve toplum davranışlarını kuvvetle etkilemesi, onun bir kültür unsuru olaması sonucunu da vermiştir.”*⁴⁶⁹

*“Din ile kültür arasında karşılıklı etkiler daima olmuştur. Müslüman Türkler, sosyal hayatlarını İslamiyetin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'e ve İslami değerlere göre düzenlemişlerdir.”*⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Deliorman, *Tarih II*, 1999, s. 259.

⁴⁶⁸ Koprman vd., *Tarih 2*, 1995, s. 157.

⁴⁶⁹ Deliorman, *Tarih II*, 1999, s. 261.

“İslamiyet, Türk kültür yapısında, derin izler bırakan ve onu şekillendiren bir etki meydana getirmiştir. Komıya beşeri açıdan yaklaştığımızda İslamiyet'in Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası haline geldiğini görürüz.”⁴⁷¹

Yukarıda etno-kültürcü anlatma örnek olarak verdiğimiz, tarih ders kitaplarındaki bu ibareler Türk İslam sentezi yaklaşımını açıkça göstermektedir. Ayrıca ders kitaplarında, İslamiyetin Türk kültürüne ve milli bilincin ayakta kalmasına yaptığı katkılar dışında eski Türk töreleri ile Osmanlı'daki İslam hukukunun pratikleri arasında bir süreklilik dillendirilir ki bu tarihsel süreklilik ifade edilirken Türklük ve Müslümanlık yine özdeş ve bitişik olarak sunulur:

“Osmanlı Devleti'nde yönetim, İslam hukukuna dayanır. Ancak Osmanlı devlet anlayışını boyutlandıran bazı diğer unsurlar da vardır. Bunlar eski Türk geleneği ve fethedilen yerlerin daha önceki uygulamalarıdır.

...İslam inancına göre, halk Allah tarafından hükümdarların idaresine bırakılmış kutsal bir emanettir. Hükümdar bu emanetleri adaletle yönetmek zorundadır. Yönetilenler de hükümdara mutlak itaat etmekle yükümlüdürler. Halkın adaletli yönetiminin ülkeye mutluluk ve refah getireceği ana düşüncesi, Türk töresinde eskiden beri mevcuttu. Bu düşünce Osmanlılarda da devam etmiştir.”⁴⁷²

Şu anda üzerinde yaşanan ülkenin de “vatan” haline gelmesinin Türk toplumunun İslamiyet'in hükümlerini hayata geçirmesine borçlu olduğu söylenir:

“Bugün üzerinde yaşadığımız vatanın Türk vatani haline gelmesi, İslamiyetin kıymet hükümlerinin XI. Yüzyıldaki Türk toplumunu harekete geçirmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Bir yabancı Osmanlı araştırmacısı olan P. Wittek, Anadolu'nun Türkleşmesini, kâfirlerle mücadele etmek için bir araya gelen, ganimet umudıyla dolu “din mücahitleri”nin “gaziler hareketi”ne bağlamaktadır. “Ölürsem şehit, dönersem

⁴⁷⁰ Agy, s. 261.

⁴⁷¹ Köymen vd., *Lise Tarih 2*, 2000, s. 250.

⁴⁷² Koprıman vd., *Tarih 2*, 1995, s. 90.

gazi” şeklinde bir atasözü haline gelen bu gaza ruhu İslamiyetin kıymet hükümlerinden kaynaklanmaktadır.”⁴⁷³

İslamiyet’in kıymet hükümlerinden istifade etmeyen diğer Türk topluluklarına gelince; onlar milli kimliklerini kaybetmişlerdir:

Türkler, gök-tanrı dininden başka, çeşitli bölgelerde Maniheizm, Budizm, Hristiyanlık, Musevilik gibi diğer dinlere de girmişlerdir. Ancak bu dinlere giren Türk toplulukları, zamanla milli kimliklerini kaybetmişlerdir.

Yalnız İslam dini, Türklerin eski inançları ile uyum gösterdiği için Türklüğü kuvvetlendiren bir din olmuştur. Türklerin, İslamiyeti baskı ile değil, gönül rahatlığı ile kabullerinde bu uyumun etkisi büyük olmuştur.”⁴⁷⁴

Hristiyanlığı kabul eden Macarlar, Tuna Bulgarları, Peçenek ve Kumanlar, Avarlar, Türklük bilincinden uzaklaşmışlardır. Zira Türklük bilinci ile özdeş olarak görülen Müslümanlığı kabul etmemişlerdir:

“...Macarların bu uzun ve sürekli akınlarını ancak Cermen (Germen) kralı durdurabildi. Onları ağır bir yenilgiye uğrattı (995). Bu yenilgiden sonra Macarlar Hristiyan dinine girdiler. Bir süre sonra da bu dinin Katolik mezhebini kabul ettiler. Macarlar, Hristiyan olduktan sonra Türklük özelliklerini kaybettiler.”⁴⁷⁵

“X. yüzyılda Hristiyanlığı kabul eden Macarların, kültürlerinde de büyük değişiklik olmuş ve “Türklük” sadece eski kültür yadigârlarında kalmıştır.”⁴⁷⁶

“Her Türk kavmi gibi başlangıçta Gök-Tanrı dinine inanan Macarlar da X. Yüzyılda Hristiyanlığı kabul ettiler. Ayrıca Tuna Bulgarları, Bizans-Frank etkisiyle Hristiyanlığı kabul ederken, Peçenek ve Kumanlar da aynı dini benimsediler. İtil (Volga) Bulgarlar’ında İslamiyetin yayıldığı görülüyor. Ancak İslamiyet dışındaki

⁴⁷³ Agy, s. 158.

⁴⁷⁴ Deliorman, *Tarih I*, 1994, s. 83.

⁴⁷⁵ Uğurlu, *Tarih I*, 1999, s. 84.

⁴⁷⁶ Koprman vd., *Tarih I*, 1994, s. 51.

dinler Türklerin ortadan silinmelerinde rol oynadıkları gibi Türklüklerini dahi kaybetmelerine yol açmıştır.”⁴⁷⁷

“Ancak, Bulgar Türkleri giderek Slavlaşıyordu. Öte taraftan Bizans’ın etki ve baskısı ile Boris Han (852–889)’ın 864’te Hristiyanlığı kabul etmesiyle, Tuna Bulgarları yeni bir döneme girdi. Bizans ile münasebetlerin yoğun bir şekilde sürdüğü bu dönem, Bizans İmparatoru II. Basileyos (976–1025)’un bütün Bulgar ülkesini işgal ederek bir Bizans eyaleti haline getirilmesiyle sona erdi (1018).”⁴⁷⁸

“Karadeniz’in kuzeyinden Orta Avrupa’ya akan Bulgarlar, Macarlar, Peçenekler, Kumanlar, Uzlar gibi kalabalık Türk kütleleri, zamanla Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Hazar Türklerinde ise Musevilik taraftar bulmuştu. Bütün bu dinler, Türk nüfusunun çoğunluk meydana getirdiği bölgelerde pek olumsuz etki yapmamakla birlikte, bu imkânın olmadığı bölgelerde Türk kimliğinin kaybolmasına sebep olmuştur. Sadece İslamiyet, Türkler’i milli bir birlik içerisinde tutabilmiştir.”⁴⁷⁹

“Avrupa’da egemenliklerini kaybeden ve Hristiyanlığı kabul eden Avarlar, zamanla yerli kavimler arasında milli kimliklerini kaybederek Slavlaştılar.”⁴⁸⁰

2.5. Anakronizm ve Teleoloji

Anakronizm, birinden diğerine geçen kesintisiz kronolojik bir anlatım demektir. Oysa Tarih düz ve kesintisiz bir çizgi olarak ele alınamaz. Barzun&Graf’ın ifadeleriyle:

“Tam anlamıyla kronolojik sıralamadaki yanlış, birbiriyle bağlantıları dikkate alınmadan küçük, büyük bütün olayların karıştırılması, yalnız belli bir zaman dilimi içinde geçmiş olaylarla ilgili alışkanlıklar, beğeniler, kişilik ve inanç gibi değişmeyen gerçeklerin bir araya getirmesidir.”⁴⁸¹

Anakronizm, tarih ders kitaplarının anlatısında bazen somut olarak bazen ise örtük bir biçimde rastlanılan bir durumdur. Örneğin geçmişteki bir olayla M.Kemal’in bir

⁴⁷⁷ Merçil – Özden, *Genel Türk Tarihi 1*, 1994, s. 110.

⁴⁷⁸ Agy, s. 78.

⁴⁷⁹ Üçler Bulduk, Gündoğdu, *Lise Tarih 1*, 2002, s. 85.

⁴⁸⁰ Çetin vd., *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, 2002, s. 73.

⁴⁸¹ Barzun-Graff, *age*, s. 189.

düşüncesi yahut bir eylemi yan yana getirilmektedir. Anavatan konusunu işlerken Malazgirt zaferinin ardından 1922 Büyük Taarruzu'na ve Atatürk'ün görüşlerine yer verilmesi bunun bir örneğidir. İki tarihsel çağ yan yana konarak Türklerin özünde bulunan erdemlere vurgu yapılmış, Türklerin tarihte ne kadar muzaffer bir millet olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Üstelik bu tarihsel çalışmanın diğer bir nedeni, Atatürk'ün, Alparslan'ın tarihte yaptığı bir şeyi devralmış olmasına içkindir. Zira Atatürk de Kurtuluş Savaşıyla Anadolu'yu düşman Yunan'a karşı savunmuştur.⁴⁸²

Aynı biçimde tarihsel çağlar bitişik olarak sunulurken, Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar döneminde Anadolu'ya düzenlenen Haçlı seferleri karşısında verilen mücadeleler anlatılırken Atatürk'e göndermeler yapılmıştır. Üstelik “düşmanların düşmanlık yapma niteliği hiçbir tarihsel dönemde değişemez” şeklindeki ontolojik bir bakışla Kurtuluş Savaşının sebepleri, Haçlı Savaşlarının sebepleri ile bir tutulmuştur. İki farklı tarihsel dönemin benzemezlikleri göz ardı edilmiştir:

“Haçlı Seferlerinin izleri yüzlerce yıl boyunca devam etti. VIII. Haçlı Seferi'nden sonra da, özellikle Osmanlılar döneminde, Türklere karşı yeni Haçlı Seferleri düzenlendi. ... Son olarak, I. Dünya savaşını takip eden yıllarda, Avrupa Türkleri Anadolu'dan çıkarmak, burada Rum ve Ermeni devletçikleri kurmak hevesine kapıldı. Bu anlayışın belirtisi olarak, Anadolumuzun içlerine kadar ordular gönderdi. Büyük bir kumandan ve ileri görüşlü bir devlet adamı olan Atatürk'ün önderliğinde, Türk milleti, bu yeni saldırıyı püskürttü ve sonsuza kadar yaşayacak olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdu. Atatürk'ün milli kahraman olmasını sağlayan bu savaş, Tıpkı Türkiye Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi, bir ölüm kalım mücadelesi halinde cereyan etmiştir.”⁴⁸³

Tarih ders kitaplarında devlet ve vatan kavramı konusunda ciddi bir karışıklık yaşanmaktadır. Örneğin, İlk çağlardaki yönetim biçimleri milli bilinçle bağlantılandırılmaktadır. Amaç, Türklerin bir millet olarak tarihin başından beri var olduklarını ispatlamaktır. Esasen çalışmamızın “Milliyetçiliğin Ortaya Çıkışı” adlı bölümünde incelediğimiz gibi Anthony Smith ile gelişen etno-merkezci milliyetçilik

⁴⁸² Copeaux, *age*, s. 161. Bu kısım ile ilgili örnekleri, “Türklerin Anavatanı: Tarihsel Köken Miti” konusunu işlerken vermiştik.

⁴⁸³ Deliorman, *Lise Genel Tarihi 3*, 2001, s. 78. Deliorman, *Tarih 1*, 1994, s. 235. kitaplarda “Anadolumuz” gibi empatik ifadeler ve Rum ve Ermeniler'in devletlerinden bahsederken “devletçik” gibi küçültücü ve kışkırtıcı ifadelerin kullanılması gözden kaçmamaktadır.

ekolünde, milliyetçiliğin, modern öncesi etnik gruplardan bağımsız düşünülmemesi gerektiği savunulmaktadır. Ne var ki Tanıl Bora'nın da işaret ettiği gibi, incelediğimiz ders kitaplarında söz ettiğimiz gibi bu görüşe dahi sığmayan düz çizgisel bir etnik tarih görüşü hâkimdir.⁴⁸⁴ İncelediğimiz kitaplarda göçebe toplumların siyasi örgütlenmeleri hep "devlet" şeklinde adlandırılmıştır.

Esasen daha önce de incelediğimiz gibi Milliyetçiliğin ortaya çıkışındaki genel kanaat onun modernitenin bir ürünü olduğudur. Hobsbawm'ın ifadeleriyle:

*"Modern milletin ve onunla bağlantılı her şeyin karakteristiği, modernliğidir. Modernite öncesi, doğru, özgün ya da diğer anlamları ne olursa olsun, millet terimi modern anlamdan açıkça uzak bir yerdedir. Bu sebeple de millet kavramı, modern ve esasen politik anlamıyla tarihsel açıdan çok genç bir kavramdır."*⁴⁸⁵

Oysa İncelediğimiz kitaplar içinde Eski ve çağdaş devlet kavramlarının farklılıklarını ortaya koyan tek kitap, MEB, Tarih 1 olmuştur:

*"Devlet, bir milletin belli sınırlara sahip bir toprak parçası üzerinde, kendi istiklalini elinde bulundurup, teşkilatlanmasıyla ortaya çıkan kurumdur. Bir devletin olabilmesi için, halk, toprak (yani ülke) bağımsızlık ve siyasi örgütlenme yani devlet yönetiminin bulunması gerekir. Bu saydığımız dört unsuru ayrı ayrı olarak incelersek, İslam öncesi Türk devletlerinin devlet yönetimleri hakkında bir bilgimiz olacaktır. Çünkü bir devletin yönetiminden bahsedebilmek için devletin içindeki dört unsuru kavramak lazımdır."*⁴⁸⁶

Diğer kitaplarda ise devletin çağdaş kullanımına dair bir açıklama yoktur. Orhan Üçler Bulduk ve Abdullah Gündoğdu'nun yazmış olduğu Tarih 1'de de eski Türklerde devlete, "il" dendiği bildirildikten sonra devleti yani "il'i oluşturan unsurların sıralanmasında modern öncesi çağdaki bir devlet, çağdaş bir devleti meydana getiren unsurlarla anlatılır:

⁴⁸⁴ Bora, agm, s. 74.

⁴⁸⁵ Hobsbawm, *1870'ten Günümüze...*, s. Age, s. 29, 33. Araştırmamızın "Milliyetçiliğin Ortaya Çıkışı" bölümünde milliyetçiliğin ulus devletin ürünü olduğuna diğer ekol haline gelmiş isimlerden de örnekler vermiştik.

⁴⁸⁶ Kopraman vd., *Tarih 1*, 1994, s. 55-56.

*“Eski Türk toplum hayatında, siyasi örgütlenmenin en üst basamağını oluşturan devlet, il adını taşıyordu. İl yani devlet, bağımsızlık, ülke, millet, hâkimiyet, teşkilat gibi başlıca unsurlardan meydana gelmekteydi.”*⁴⁸⁷

Dolayısıyla tarih ders kitaplarının hemen hepsinde eski Türk devletlerinden bahsedilirken, sanki bu devletlerden modern Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne düz bir çizgide geçildiği manasını taşıyan bir anlatıyla karşılaşmaktayız:

*“...Yine bu devletler, Müslüman-Türk Devleti’ne askeri, hukuki ve sosyal yönlerden ana kaynak vazifesi görmüşlerdir. Özellikle Oğuzlar’ın Anadolu’ya göçleri ise, Büyük Selçuklulardan başlamak üzere bugünkü Türkiye Cumhuriyeti’nin teşekkülüne kadar kurulan Türk Devletleri’nin oluşumuna zemin hazırlamıştır.”*⁴⁸⁸

*“Anadolu’ya yerleşen Oğuzlar Türk olarak anıldılar... Oğuzlar, Anadolu’da bugünkü devletimizin temelini attılar.”*⁴⁸⁹

“Milli tarihimizde olduğu kadar, dünya tarihinde de Göktürk Devleti, Türk milletinin kurduğu ilk devlet olarak büyük önem taşımaktadır. Ayrıca tarihte Türklerin kurduğu sayısız devletler, kurucu olan kimselere, soylara ve boylara göre isim almışken, yalnız Göktürkler milletlerinin adını taşıyan ilk Türk devletini kurmuşlardır. Tarihte bunun ikinci örneği Büyük Atatürk’ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.”

490

Ayrıca kitaplarda eski Türk hükümdarlarının “millet olma bilinci”ne sahip olduğu iddiası yer alır. Tarihteki ilk Türk devleti olarak kabul edilen Hun Devleti’nin hükümdarı Mo-tun* Hun siyasi birliğini kurarken sanki bugünkü manada ulus –devletin bir ürünü olan Türk milletini bir bayrak altında toplamışçasına bir anlatı kurulur. Avrupa Hun Devleti’nin lideri Attila da, Mo-Tun’dan altı asır sonra milli bilinç bayrağını teslim almıştır. Bu “milli bilinç” Göktürkler’ de gözükmemektedir.

⁴⁸⁷ Üçler Bulduk, Gündoğdu, *Liseler İçin Tarih 1*, s. 77.

⁴⁸⁸ Merçil – Özden, *Genel Türk Tarihi 1*, 1994, s. 27.

⁴⁸⁹ Uğurlu, *Tarih 1*, 1999, s. 157.

⁴⁹⁰ Agy, s. 71.

* Hükümdar olduğu tarih: M.Ö. 209.

*“Asyada’ki Türk boylarının birliğini sağlayan ve her komuda büyük bir teşkilatçı olan Mo-tun, Türk milletinin tek bayrak altında ve aynı kültürel bağlarla birlikte yaşamasını sağlayan ilk büyük Türk atasıdır.”*⁴⁹¹

*“Parçalanmayla birlikte önce Doğu Hun ve Batı Hun toplumları, sonra Güney Hun ve Kuzey Hun devletleri olarak siyasi hayatlarını sürdüren Türkler, her ne kadar Çin idaresinde kalmışlarsa da, milli varlıklarını korumaya çalışmışlardır.”*⁴⁹²

*“Attila; ... Cihan hâkimiyeti düşüncesiyle hareket etmiştir. Oğuzkaan (Mo-tun) Asya’da Türk milli birlik ve bütünlüğünü sağlamış, Attila ise altı asır sonra Avrupa’da bu şuurun temsilcisi olmuştur.”*⁴⁹³

*“Asya’da Büyük Hun Devleti’nin yerini alan Göktürkler, kıtadaki Türk boylarının çoğunu yönetimleri altına almışlardır. Devletin adında “Türk” kelimesini kullanmış olmaları, değişik boy adını taşıyan Türk toplumlarının, tek bir milletin nesilleri olduğu gerçeğini pekiştirmiştir.”*⁴⁹⁴

Bununla birlikte anakronik kurgu, 1071 Malazgirt savaşına ve Osmanlılar dönemine de taşınır:

*“Malazgirt Savaşı’nın Türkler’in milli birliğinin oluşmasında önemli rolü olmuştur.”*⁴⁹⁵

*“XVI. Yüzyıl sonlarından itibaren Türkler, ülke nüfusu içinde çoğunlukta olma durumunu kaybettiler. Buna rağmen milliyetçilik özelliklerini korudular. Bunun gerçekleştirilmiş olmasının en önemli sebebi, Türkçenin korunmuş olmasıdır.”*⁴⁹⁶

*“Milli Şuur: Osmanlıların kuvvetli bir dil ve tarih şuuruna sahip olduklarını görmekeyiz.”*⁴⁹⁷

⁴⁹¹ Şahin, *Lise Tarih I*, 2001, s. 60.

⁴⁹² Agy, s. 61.

⁴⁹³ Agy, s. 63.

⁴⁹⁴ Şahin, *Lise Tarih I*, 2001, s. 64.

⁴⁹⁵ Erdoğan Merçil, Bütün Merçil, *Lise İçin Tarih II*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1991, s. 98., Merçil vd., *Lise Tarih I*, İstanbul, 2000, s. 217.

⁴⁹⁶ Kemal Kara, *Liseler İçin Osmanlı Tarihi 2*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 63.

⁴⁹⁷ Köymen vd., *Lise Tarih 2*, 2000, s. 133.

*“Osmanlılar Anadolu’da sadece siyasi birliğin değil, aynı zamanda düşünce birliğinin sağlanmasın da önem verdiler... Tekke ve medreselerde gelişen ve yayılan düşüncelerin temeli, hoşgörüye, insan sevgisine ve kardeşliğe dayanıyordu. Ortaya konulan bu değerler aynı zamanda, Anadolu’da milli birliğin sağlanmasında ve güçlendirilmesinde etkili olmuşlardır.”*⁴⁹⁸

Bozkurt kültüründeki aile hayatından bahsedilirken milli değerler aile içi bir eğitimde bile var kabul edilmektedir. Hatta milli değerlerin kazanıldığı ilk yer ailedir. :

*“Türk toplumunun temel çekirdeğini ve yapısını aile meydana getirir. Temel insani ve milli değerler aile içerisinde kazanılırdı.”*⁴⁹⁹

Göze çarpan diğer bir nokta ise Türkçenin milli dil olara kullanılması meselesidir. Örneğin bu hususta tüm Türkmen topluluklarının milli bilinç ile hareket ederek Karamanoğlu Mehmet Bey’e dahi tesir ettikleri belirtilir:

*“Türkmen toplulukları, Fars kültürünü temsil eden Selçuklu vezirlerine ve devlet adamlarına karşı, büyük tepki gösteriyorlardı. ... Karamanoğlu Mehmet Bey’in Türkçeden başka dil kullanılmasını yasaklaması bu milli tepkinin sonucu idi.”*⁵⁰⁰

Esasen Nejat Kaymaz’ın da ifade ettiği gibi, 14. yüzyılda beylikler döneminde Türkçe’nin kullanılmaya başlanması söz konusudur. Özellikle Selçuklu ve Anadolu döneminde egemen olan Farsçaya karşı bir kültür tepkisi olarak Türkçe ortaya çıkmıştır. Ama bu Türkçü akım Fransız inkılâbının getirdiği fikirlerin etkisi altında gelişen ulusal karakterli bir Türkçü akım değildir. Daha çok Osmanlılar da dâhil her Türk boyunun Türkmenlere egemen olabilmek için bir asil soy çizebilmek adına kendilerinin daha Orta Asya’dayken Şeyhname’de geçen yahut Oğuzname’de geçen büyük Oğuz boylarından bir tanesine mensubiyeti ispat etmek için yapay bir zorlama olarak meydana getirdikleri bir Türkçü akımdır.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Kara, *Liseler İçin Osmanlı Tarihi* 2, 1999, s. 149–147.

⁴⁹⁹ Şahin, *Lise Tarih 1*, 2001, s. 87.

⁵⁰⁰ Kara, *Liseler İçin Genel Türk Tarihi* 3, 1997, s. 80., Kara, *Liseler İçin Osmanlı Tarihi* 2, 1999, s. 150.

⁵⁰¹ Nejat Kaymaz, “Tarihçiliğimizin Dünü”, *Felsefe Kurumu Seminerleri* içinde, TTK basımevi, Ankara, 1977, s. 244–245.

Yukarıda verdiğimiz örneklere binaen Süleyman Seyfi Ögün'ün aktardığı, Theodor Hanf'ın, modern öncesi toplulukları karşılayan “millet”ten, ulus-devletin “millet”ine geçişi ifade eden *“Kendinde bir gerçek olan millet, milliyetçiliğin, etkin, politik ve ideolojik çalışmalarıyla kendisi için millet haline gelecektir”*⁵⁰² sözünden hareketle şunu net bir biçimde söyleyebiliriz ki, “millet”, “milli bilinç” gibi ifadelerin kitaplardaki kullanımında kastedilen mana, kendinde bir millet olarak “millet” değil, modern döneme ait olan milliyetçiliğin “milleti”dir. Zira buradaki ifadeler, modern öncesi bir topluluğu tarif eden kendinde bir “millet” tanımına uymamakta, tarihsel sürekliliği kanıtlamanın anakronik bir anlatsı olarak ortaya çıkmaktadır.

“Vatan” kavramı da milliyetçi ideolojilerde yer alan bir başka değer kategorisidir. Yaşanılan toprağın şekillendirilmesi, milliyetçiliğin şekillenmesiyle birlikte olmuştur. Ticaret yapabilmek için ortak dil ve davranışların üretilmesi sonucunda ekonomik pazarın sınırları içindeki alanlara (topraklara) vatan denilmiştir.⁵⁰³ Ne var ki kitaplarda “vatan” kavramı da, “toprak bir milletin temel esasıdır” gibi modern dönemin lafzı ile sunulurken Hun'lara kadar götürülmüştür. Üstelik “toprak” ve “vatan” kelimelerinin koyu punto ile gösterilmesi dikkat çekicidir:

*“Türk milleti, bağımsızlığına önem verdiği için, aynı şekilde hâkim olduğu topraklarına sahip çıkardı. Üzerinde hür ve bağımsız yaşayabileceği toprakları da vatan olarak kabul ederdi. Nitekim Mete han, toprak bir milletin temelini esasıdır, prensibini yerleştirerek, vatan kavramından taviz vermeyen özelliği ile dikkat çekmektedir.”*⁵⁰⁴

*“Türkler hür yaşadıkları topraklarına bağlıydılar. Türklerde ülke ve vatan anlayışı, daima siyasi bağımsızlık düşüncesi ile birlikte yürümekteydi. Eski Türk, yalnız hür ve bağımsız oturabildiği toprağı vatan sayardı.”*⁵⁰⁵

Ayrıca kitaplarda, eski Türklerin tek amaçlarının Anadolu'yu Türkleştirmek olduğu şeklinde ereksel açıklamalar yer alır. Bu anlatının önem arz eden tarafı ise Tanıl

⁵⁰² Ögün, *Mukayeseli...* s. 66.

⁵⁰³ Kemal İnal, *Türkiye’de Ders Kitaplarında Demokratik Ve Milliyetçi Değerler -27 Mayıs Ve 12 Eylül Askeri Müdahale Dönemlerine İlişkin Bir İnceleme*, (basılmamış) Doktora Tezi, Ankara, 1998, s. 102.

⁵⁰⁴ Merçil – Özden, *Genel Türk Tarihi 1*, 1994, s. 101.

⁵⁰⁵ Deliorman, *Tarih 1*, 1994, s. 78.

Bora'nın da işaret ettiği gibi, Anadolu'daki eski Türk topluluklarının, bütün kültürel miraslarıyla modern Türkiye'yi hazırlamak doğrultusundaki bir teleolojik tarihsel misyon çerçevesinde görülmesidir.⁵⁰⁶

*“Uç bölgelerde görev alan Türkmen beyleri, buralara obaları, boy ve oymakları ile geldiler ve yerleştiler. Arkadan akın akın bu yörelere gelen Türkmenler, bu bölgelerin nüfusunu artırdı. Türkiye Selçukluları Moğol hâkimiyetine girince uçlarda bulunan Türkmen beylikleri bağımsızlık kazandı. Anadolu'da yeni bir Türkleşme ve canlanma dönemi başladı.”*⁵⁰⁷

*“Beylikler birbiriyle yarışarcasına Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra Anadolu'yu pek çok mimari eserle donatarak bayındır hale getirdiler. Türk kültürünü yerleştirerek Anadolu'yu Türkleştirdiler.”*⁵⁰⁸

*“Mardin Artukluları: Aratuk Bey'in oğlu İlğazi tarafından kuruldu... İlğazi, Haçlılarla başarılı savaşlar yaptı. Anadolu'nun Türkleşmesi için çalıştı.”*⁵⁰⁹

*“Karamanoğulları'nın Türk tarihindeki yeri büyüktür. Onlar her dönemde hürriyet ve bağımsızlığın sembolü oldular. Anadolu'nun Türkleşmesine ve Türk kültürünün gelişmesine hizmet ettiler.”*⁵¹⁰

*“Karesioğulları Beyliği... Bizans sınırındaki diğer uç beylikleri gibi fetihlerde bulunarak Anadolu'nun Türkleşmesine katkıda bulundular.”*⁵¹¹

Ayrıca eski Türklerin, tarih boyunca yayıldıkları bölgelerde “Türk cihan hâkimiyetini yaymak” gibi ereksel bir anlayış içinde oldukları savlanmaktadır:

“Bu sebeplerden dolayı Türkler, yeni yaşama alanları bulmak amacıyla güneye, batıya, doğuya ve kuzeye göç ederek, dünyanın birçok yerine yayılmışlardır. Türkler

⁵⁰⁶ Bora, agm, 74.

⁵⁰⁷ Koprman vd., *Tarih I*, 1994, s. 187.

⁵⁰⁸ Çetin vd., *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, 2002, s. 162.

⁵⁰⁹ Uğurlu, *Tarih I*, 1999, s. 235.

⁵¹⁰ Üçler Bulduk- Gündoğdu, *Lise Tarih I*, 2002, s. 226.

⁵¹¹ Çetin vd., *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, 2002, s. 154.

yayıldıkları bu topraklarda birçok bağımsız büyük Türk devleti kurmuşlar, Türk cihan hâkimiyetini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. ”⁵¹²

Diğer bir anakronik kurgu, Türklerin Anadolu’ya gelişlerinin Haçlı seferlerine yol açtığı ve Avrupa’nın bu olay sonrasında değişime uğradığı anlatısıdır. Bu kısmen doğru olmakla birlikte, anlatıda Haçlıların Anadolu’ya yaptığı seferlerin, Avrupa’daki dönüşümün tek nedeni olarak sunulması zamandışılıktan doğan bir yanlış anlatıma sebep olmaktadır. Buna göre, Avrupa’daki dönüşüm, salt Avrupalıların Türk İslam dünyasını tanımlarıyla mümkün olmuştur. Oysa bu tarihsel zamanı sadece Türklerin aktör olduğu bir nedensellikte açıklamak mümkün değildir:

“Bu seferler somunda siyasi, ekonomik ve sosyal değişiklikler görüldü. Haçlı Seferleri, o zamanki Avrupa’nın siyasi durumunu değiştirdi... Avrupalılar bu sefer somunda doğudaki ilmi ve teknik seviyenin üstünlüğünü anladılar. O zamana kadar bilinmeyen pusula, barut, kâğıt, matbaa Avrupa’ya götürüldü. Bunların her biri, ilmi ve teknik alanda gelişmelere yol açtı. Avrupa’da kültür hayatı canlandı. ”⁵¹³

“Günümüz Avrupa toplum ve medeniyeti Haçlı Seferleri sayesinde şekillenmeye başlamıştır. ”⁵¹⁴

Buna benzer diğer anakronizm İstanbul’un fethine içkindir. Avrupa’da Feodalitenin çökme ve merkezi devletlerin kurulma nedeni Türklerin İstanbul’u fethetmesine bağlanır:

“İstanbul’un fethi, Fatih Sultan Mehmet ve Osmanlı Devleti’ne büyük bir ün kazandırdı... Boğazlar ve Boğaz ticaret yollarının Türklerin denetimine geçmesi sonucu Avrupalılar, yeni yollar arayışına girdiler. Fatih’in balistik alanındaki keşifleri sonucu top tekniği gelişti; bu durum, kentleri kuşatan surların yıkılabileceklerini gösterdi. Top yapımındaki bu gelişme, Avrupa’da, derebeylik (feodalite) yönetimlerinin sonunu getirmiş, merkezi ve güçlü devletlerin kurulmasını sağlamıştır. ”⁵¹⁵

⁵¹² Uğurlu, *Tarih I*, 1999, s. 60.

⁵¹³ Koprman vd., *Tarih I*, 1994, s. 178.

⁵¹⁴ Üçler Bulduk-Gündoğdu, *Lise Tarih I*, 2002, s. 218.

⁵¹⁵ Kemal Kara, *Lise Osmanlı Tarihi*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 40.

Aslında bütün bunlar milliyetçi tarihçiliğin zaruretinden başka bir şey değildir. Eric Hobsbawm'ın dediği gibi, *“kendisini tarih kılığına girmiş mitlerle geçmişe demirleyen bir kimlik kültürünün standart örneği milliyetçiliktir.”* Kaldı ki Ernest Renan, *“tarihi unutmak hatta çarpıtmak, bir ulusun oluşumunun asli faktörlerindendir, bu yüzden tarihsel incelemelerin ilerleme kaydetmesi milliyetçiler açısından tehlikelidir”* demiştir. İşte bu sebeple uluslar, çok uzun bir süreden beri var olduklarını iddia eden, oysa tarihsel olarak yeni olan varlıklardır. *“Dolayısıyla bir ulusun, kendi tarihinin milliyetçi versiyonu da, kaçınılmaz bir şekilde anakronizmden ve bazı şeylerin atlanmasından, olayların bağlamlarından koparılmasından ve aşırı örneklerde de yalanlardan oluşacaktır ve bu tablo, daha az bir ölçüde, eski olsun yeni olsun kimlik tarihinin her biçimi için geçerlidir.”*⁵¹⁶

Esasen Türkiye'deki ulusçu tarih yazımının bir biçimi olan ve ders kitaplarında devamlı surette ulusun kadimliğinin ve tarihsel sürekliliğinin kurulmaya çalışıldığı anlatı tarzının açmazları, İlhan Tekeli'nin anlattığına göre şöyledir: Anlatının kurgusu geçmişten günümüze doğrudur ve ikna ediciliğini olayların zaman içerisindeki sıralamasından alır. Bu durumda kendi içinde bir samimiyetsizlik vardır. Ayrıca anlatı, yaşamın sürekliliğine ilişkin güçlü sezgilere sahiptir. Başka bir ifadeyle, anlatı biçiminde tarih yazımında, zaman içinde kurgusal bir süreklilik söz konusudur. Oysa ne tarihi belgeler ne de insanın deneyimi süreklidir. Ama tarihçi sürekliliği kurarken kopuk olaylar arasındaki gizli hikâyeyi bulmak zorundadır. O halde tarihçinin kullandığı dil bir varsayımdır ancak tarihçinin yazarken kullandığı dil bunun bir varsayım olduğunu gizlemektedir. Dildeki varsayımın yazıya dönüşürken kesinlik içeren bir hal almasının dışında anlatı, kaçınılmaz olarak olaylar arasındaki kopukluğu da ele vermediğinden bir süreklilik sorununa ve buradan doğan bir ereksellik sorununa neden olacaktır.⁵¹⁷

Süreklilikte, insanın tarihi, zaman içerisinde gelişen ve ardarda dizilen olayların sanki hiçbir kopuş ve sapma yaşanmadan sürekli bir öncekinin kendisine katılarak, kendisinin de bir sonrakine katılarak ilerlediğini varsayar. Oysa tarih, yalnızca “değişmeler” olarak algılamayacağı gibi, sadece “süreklilik” olarak da algılanmamalıdır. Edward Hallet Carr'ın dediği gibi, geçmiş, dış biçimleri bakımından

⁵¹⁶ Hobsbawm, *Tarih Üzerine...* s. 409.

⁵¹⁷ İlhan Tekeli, *age*, s. 67-69.

değişmese de, içerik olarak bazen fark edilmeksizin sürekli olarak değişimden geçecektir. Zira tarih, “süreklilik ve değişim ilkelerinin karşılıklı etkileşimlerinin bir ürünüdür.”⁵¹⁸ Anlatı tarzında ki tarih, daha birçokları tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Keith Jenkins, Anlatı tarihinin tamamen tarihçinin kurgusu olduğunu söylerken kesin belgelere dayandırılmış anlatıların dahi tarihçinin anlam dünyasını yansıttığını söyler:

“Geriye bakış yoluyla geçmiş hakkında, geçmişte yaşamış olan insanlardan bir biçimde daha fazla şey bildiğimizi ileri sürmekteyiz. İnsanlar ve toplumsal oluşumlar ancak geriye bakışla görülebilecek süreçler haline sokulurlar ve geçmişte kalan izlerle belgeler, hiçbir öznesine anlamlı gelmeyecek biçimde ilk bağlamlarından (amaç ve işlevlerinden) koparılır... olaylar değiştirilmez ama onlara anlam verilir en ampirik kronikçi bile zamana ve mekana biçim vermek amacıyla anlatısal yapılar bulmak zorundadır.”⁵¹⁹

Türkiye örneğinde de görüldüğü gibi, Romantizmden ilham alan tarihselci çizgideki milliyetçiliğin tarih anlatısı, gerçekten de birbirinden kopuk olayların tarihçinin zihninden çıkma dolgu maddeleriyle doldurularak oluşturulmuş bir anlatıdır. Her ne kadar Romantik, Michelet’e göre, *Tarihin ilk ödevi, Milli geleneğin büyük olaylarını dikkatli araştırmalarla meydana çıkarmak* ⁵²⁰ olsa da milliyetçi tarih yazıcılığında anakronikleştirmelerden, aşırı ve uç örneklendirmelerden, kurtulmak mümkün olmamıştır.

2.6. Kahramanların Tarihi

“Büyük adamlar, tarihi,
Tarih de büyük adamların yaptıklarını süslemiştir.” (La Bruyere)

Tarih ders kitaplarında klasik olay anlatıcılığı önemli ölçüde yer tutmaktadır. Dolayısıyla kitapların hala modernite öncesinin tarih kavrayışını sürdürerek tutucu bir yaklaşım içinde olduğunu söylememiz mümkündür.

⁵¹⁸ E.H.Carr- J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik Ve Yanlılık*, İmge Kitabevi, Ankara,1992, s.19,

⁵¹⁹ Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 1991, s. 25.

⁵²⁰ Michelet, *Fransız İhtilali Tarihi II*, çev. Hamdi Varoğlu, MEB Basımevi, İstanbul, 1967, s. 14.

Esasen kahramanların ön plana çıkarılması anlatı tarihinin bir karakteristiğidir. Başka bir ifadeyle Olay anlatıcılık, kahramanı öne çıkartan bir tarih yazıcılığının adıdır. Tarih yazmanın bir geçmiş senaryosu olduğunu düşünürsek, kişiyi öne çıkartan senaryolar şöyle kurgulanmaktadır: Bir yanda iyilik güçlerini simgeleyen bir kahraman, karşısında da şer güçlerinin temsil eden bir karşı kahraman... En eski mitolojilerden beri varolan bu zıtlaşmalı ikili, bilindiği üzere kitaplı dinlerin de başlıca temasını meydana getirmektedir. Tarihe bu trajik bakış açısı arka planda bir kader tarafından belirlenmektedir. Sonuç olarak, bu görüşe göre tarih, insanlığın kaderinin oynandığı sahneden ibarettir. Kimi zaman iyilerin, kimi zaman kötülerin galip çıktığı olayların sonucunda, insanlık hep daha iyiye gitmektedir. Çünkü kahraman kaybetse bile, bir gün yeni bir kahraman çıkacak ve insanlığı kurtaracaktır. Kahraman, iyilik- kötülük, kurtarma ve kurtarılmaya gibi ana temalar etrafında dönen bu tarih senaryosu, söylemi itibariyle dinsel, özü itibariyle mitolojik, kitleleri devre dışı bırakmasıyla da antidemokratiktir.⁵²¹ Carr ve Fontana'nın 'ın ifadeleriyle:

*"Eski "olay anlatıcıları" genellikle krallıkların ve büyük kişilerin kahramanlıklarını anlatırlardı. Anılmaya değerler yalnız onlardı, çünkü onların yaptıkları tarihin görünüşünü ve gidişini belirliyordu, başkalarına da yalnızca dilsiz rolü kalıyordu."*⁵²²

Tarih ders kitaplarında baktığımızda geleneksel anlatı tarzının tüm bu özellikleriyle karşılaşırız. Örneğin savaş anlatıları tümüyle büyük kişiliklerin aksiyonları etrafında dönmektedir. Öyle ki tarih sanki iki hükümdar arasında geçen bir meydan okumadır. Tabii olarak bu anlatı öğrencileri ezberciliğe itmektir:

"Bizans İmparatoru Alexios Komnenos, bir kere daha kuşkuya kapıldı. Haçlı komutanları ile anlaşma yaparak, onların Anadolu'yu geçmelerini sağladı... Sultan Kılıç Arslan, Malatya kuşatmasındaydı. Başkentini kurtarmak için hızla hareket etti."

523

⁵²¹ Kılıçbay, *age*, s.121-122.

⁵²² Carr- Fontana, *age*, s. 32-33.

⁵²³ Deliorman, *Lise Genel Tarihi 3*, 2001, s. 68.

*“Bavyera’dan yola çıkan Alman kralı (1189) Edirne’de kendisine gönderilen Türk elçilerinin, Anadolu topraklarına ayak basmaması şeklindeki uyarılarını dikkate almadı. Ordusu çok kalabalıktı. Kendisi zafer kazanacağına inanmıştı... Sultan II. Kılıç Arslan, büyük babası Sultan I.Kılıçarslan gibi, çok kalabalık Haçlı ordusunu sürekli vuruyor, ağırlıklarını yağmalatıyor ve kayıplar verdiriyordu.”*⁵²⁴

*“İki ordu Mohaç Ovasında karşılaştılar. Kamuni Sultan Süleyman, Türk usulü sahte geri çekilme taktiği uyguladı. Macar ordusu çember içine alındı... Macar kralı da boğulanlar arasındaydı. Kamuni Mohaç’ta büyük bir zafer kazandı.”*⁵²⁵

*“Şarlken’in desteğini alan Avusturya Kralı Ferdinand, Kamuni’ye elçi göndererek kendisinin Macar kralı olarak tanınmasını istedi. Bir yandan da Osmanlıların elindeki Budin’i kuşattı. Kamuni bu kez Şarlken’in Ferdinand üzerindeki desteğini kaldırmak için Alman Seferi’ne çıktı. Avusturya ve Almanya içlerine kadar ilerleyen Kamuni’nin karşısına Ferdinand ve Şarlken çıkamadılar.”*⁵²⁶

*“Belgrad’ın fethinden sonra Osmanlılarla Maceristan’ın arası daha çok açıldı. Bu sırada Fransa Kralı I. Fransuva (François) Şarlken’e tutsak olmuştu. Onu tutsaklıktan ancak Osmanlı padişahı kurtarabilirdi. Bu amaçla annesi İstanbul’a geldi. Kamuni... 1526 yılında Maceristan’ın üzerine yürüdü.”*⁵²⁷

Esasen modern dönemde kahramana tapınma, bir halkın tarihinin ve büyük adamlarının zaferinin haklılaştırılmasına hizmet eden ve bireycilikle yakından bağlantılı olan politik bir olgudur. Yönetici ve deha olarak doğan büyük adamlara entelektüel ve siyasi koşulların oluşturucuları olmalarından dolayı saygı gösterilmiştir. Öte yandan, toplumun ancak bu büyük insanların varlığı nedeniyle yaşayabildiğine inanılmıştır. Modern dönemde devlet kurmak, ülkeyi düşmanlardan kurtarmak, uluslararası bir başarıya imza atmak gibi özellikler kişiyi kahraman yapabilir. Özellikle de milliyetçi ideolojilerde, millet kurma sürecinin temel niteliklerinden biri, tarihte üstün nitelikli

⁵²⁴ Agy, s. 71.

⁵²⁵ Deliorman, *Tarih II*, 1999, s. 39.

⁵²⁶ Güneş- Özbek, *Lise Tarih 2*, s.30.

⁵²⁷ Kopruman vd., *Tarih 2*, 1995, s. 31.

kişiler/kahramanlar bulmak ve bu kişileri belli bir idealin gerçekleşmesi yolunda “en iyi örnek” olarak sunmaktır.⁵²⁸

Dolayısıyla biçimini anlatı tarihinden alarak “tarihi büyük adamlar yapar” düşüncesinden hareket eden tarih ders kitapları, seçtiği kahramanlar üzerinden tarihi kurmaktadır. Örneğin, Mete, Attila, Bilge Kağan, Alp Arslan vs gibi kişiler devleti ayakta tutan üstün kişilikler olarak ele alınırlar. Kitaplardaki anlatı zihinlere, içinde yaşadığımız döneme de üstü örtük biçimde atıfta bulunarak şu fikri kazır: “Tarihteki büyük Türk devletleri büyük liderleri ile büyüktürler”. Ancak unutmamak gereklidir ki kahramanlar totaliter yönetimlerin vazgeçilmezleridir. Şimdi devletin gücünün hükümdarın gücü ile özdeşleştiği lider bazlı bu tarih anlatısından örnekler verelim:

*“Emevi saldırılarına karşı zaman zaman Çinlilerle birleşen Uygurlar, sınırlarını korumuşlar ve güçlü bir devlet haline gelmişlerdi. Fakat devletin gücü, başındaki kağanın gücüyle özdeşleşiyordu. Önceki Türk devletlerinde olduğu gibi, Uygurlarda da yine aynı nedenlerle parçalanma dönemine gelinmiştir.”*⁵²⁹

“Türk kağanı; devleti kurar, düzene koyar, varlığını korur, sınırları genişleterek yeni ülkelere Türkleri yerleştirir. Töreyi yürütürdü. Kağanın en başta gelen görevlerinden biri de Tanrı'nın buyruğu ve yardımı ile halkın geçimini ve refahını sağlamaktı. O, bunun için “gece uyumaz, gündüz oturmaz ve ölesiye çalışırdı.” Buna karşılık milleti de “kendisine itaat etmekle, Tanrının buyruğuna uymuş olurdu. Türk kağanı katı değildi. Halkıyla daima teması olan, halkı koruyan ve kollayan bir liderdi.”

530

*“Attila, nefsine hâkim, ciddi, kuvvetli bir kişiliğe sahipti, verdiği sözden asla dönmezdi.”*⁵³¹

“Bizanslı tarihçi Priskos, İstanbul önlerine kadar gelen Attila'yı şöyle anlatmaktadır: “savaş tanrısı Ares'in kılıcı Attila'nın ellerine verilmişti. Uzun zamandan beri kayıp olan bu kutsal kılıç bir Hun çobanı tarafından bulunarak Attila'ya

⁵²⁸ İnal, *age*, s. 101.

⁵²⁹ Şahin, *Lise Tarih 1*, 2001, s. 73.

⁵³⁰ Şahin, *Lise Tarih 1*, 2001, s. 81.

⁵³¹ Merçil – Özden, *Genel Türk Tarihi 1*, 1994, s. 44.

getirilmişti. Artık dünya'nın fethi yakındı. Çünkü Ares'in kılıcıyla yeryüzüne hâkim olma yetkisi Tanrı tarafından Attila'ya verilmişti.”⁵³²

“Avar Devleti'nin ilk hakanı Bayan Kağan'dır (565). Cesur ve yetenekli bir hakan olan Bayan Kağan zamanında Avarlar, Cermenleri(Germen) yenerek bütün Macaristan'ı ellerine geçirdiler.”⁵³³

“Önce Tonyukuk'un, sonra Kültigin'in ve 734 yılında Bilge Kağan'ın ölümü, II. Göktürk Devleti'ni zor duruma düşürdü.”⁵³⁴

“Doğu Göktürkler'in başında bulunan İşbara, gücünü gittikçe kaybederek, Çin'e boyun eğmek zorunda kaldı. O, bu devlet ile barış yaparak, Çin hâkimiyeti altına girdi. Bu dönem içinde Çin, Türk devleti'ni içten yok etmek amacıyla, Türkler'in dil, âdet ve geleneklerinin değişmesi için çaba sarfetti. Böylece Doğu Göktürk birliği iyice zayıfladı... 609 yılında Göktürkler'in hakanı olarak gördüğümüz Şi-pi (shih-pi) (609–619) devletin omurunu biraz olsun sağlayabildi.”⁵³⁵

“Alp Arslan, kahramanlığı ve devlet adamlığı ile ün kazanmıştır... Alp Arslan'ın hatırası, yüzyıllar boyunca saygı ile korunmuştur. Bize bin yıldan bu yana vatan olmuş toprakların kapısını açan Alp Arslan, bu günkü Türk nesilleri tarafından da saygı ile anılmaktadır.”⁵³⁶

Liderlerin ölümü ise devleti zor duruma düşürür. Onların tarih sahnesinden çekilmeleri ile ise hüsrân dönemi başlar.

“Önce Tonyukuk'un sonra Kültigin'in ve 734 yılında da Bilge Kağan'ın ölümü, II. Göktürk Devleti'ni zor duruma düşürdü.”⁵³⁷

“Sultan Alp Arslan zamanında Büyük Selçuklu Devleti daha fazla genişlemiş kudret ve itibar kazanmıştı. Onun vakitsiz ölümü Selçuklu Devleti için mutlaka büyük bir talihsizlikti.”⁵³⁸

⁵³² Uğurlu, Tarih I, 1999, s. 69.

⁵³³ Agy, s. 81.

⁵³⁴ Çetin vd., Liseler İçin Genel Türk Tarihi, 2002, s. 22.

⁵³⁵ Merçil – Özden, Genel Türk Tarihi I, 1994, s. 54.

⁵³⁶ Deliorman, Tarih I, 1994, s. 158.

⁵³⁷ Çetin vd., Liseler İçin Genel Türk Tarihi, 2002, s. 22.

“Alp Arslan’dan sonra Melikşah’ın da olgunluk çağında ölümü Selçuklu Devleti ve Türk tarihi için başka bir talihsizliktir.”⁵³⁹

Hatta kahraman liderlerin, kahramanlık vasıflarının Tanrı vergisi doğalarından neşet ettiği gibi bir anlatı Okuma Parçalarıyla netleştirilir. Örneğin “Orhun Abideleri”nden yapılan bir alıntı ile Bilge Kağan şöyle kutsallaştırılmaktadır:

“ ... Ondan sonra küçük kardeşler kağan olmuş, Oğulları kağan olmuş. Ondan sonra küçük kardeş, büyük kardeş gibi yaratılmadığı için, oğlu babası gibi yaratılmadığından bilgisiz kağanlar tahta oturmuş. Kötü kağanlar tahta oturmuş. Buyrukları yine bilgisiz imiş, kötü imiş... ”⁵⁴⁰

Lider yüceltmesinden ziyade lider tapıncını amaçlayan anlatı ise pek tabii ki Atatürk üzerinedir. Kitaplarda gerek geçmişteki zafer ve kahramanlıkların ardından yapılan atıflarla, gerekse ünite sonlarındaki okuma parçaları ile Atatürk ebedi kahraman olarak hafızalara kazınır. Geçmişteki bütün zaferler Atatürk’ün başarılarıyla tamamlanır, yok eğer yenilgiler varsa yapılan bir girdiyle Atatürk’ün “kurtarıcı” kimliği derhal devreye sokulur. Arada kalan tarihsel zamanda olup bitenler ise yok sayılır. Örneğin, Türklerin Avrupa’dan geri çekilmesi süreci Atatürk sayesinde son bulmuştur. Bu anlatı her fırsatta Atatürk’ü bir kurtarıcı olarak zihinlere işlemek üzere bir “girdi” niteliğindedir. Örneğin, Osmanlı’nın Gerileme dönemindeki toprak kayıplarının anlatıldığı bir yerde Sakarya Zaferi’ne atıfta bulunulmuştur. Buradaki amaç çok açıktır: Anlatıda düşmanlar, Osmanlıyı gerileme devrine sokmuş ve ontolojik bir düşmanlıkla 250 yıl boyunca Türk yurdunu parçalama sürecini devam ettirmişlerdir. Bu makûs talihe ise Atatürk, “ulu önder” sıfatıyla son vermiştir:

“Karlofça ve İstanbul antlaşmaları Osmanlı Devleti’nin toprak kaybettiği ilk antlaşmalar olmuştur... Bu antlaşma ile Avrupa’da Türk ilerlemesi durdu ve Osmanlı Devleti ilk kez toprak yitirdi. Osmanlı Devleti’nde Duraklama dönemi sona ererek Gerileme dönemi başladı. Avrupa’da Osmanlı üstünlüğü sona erdi. Türkler Avrupa’dan

⁵³⁸ Merçil vd., *Lise Tarih I*, İstanbul, 2000, s. 139.

⁵³⁹ Agy, s. 140.

⁵⁴⁰ Çetin vd., *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, 2002, s. 26., Koprman vd., *Tarih I*, 1994, s. 57.

geri çekilmeye başladılar. Bu geri çekilme 250 yıl sürdü ve ancak ulu önder Atatürk'ün önderliğinde Sakarya Zaferi'nin kazanılmasıyla sona erdi.”⁵⁴¹

Çanakkale Savaşı ile de Atatürk'ün ulusal kahramanlığı şöyle ifade edilir:

*“Bu bölgede 19. Tümen komutanı olarak bulunan Mustafa Kemal, Arıburnu, Conkbayırı ve Anafartalar'da emrindeki askerlerle, savaş tarihine örnek zaferler ekledi. Özellikle Mustafa Kemal, Anafartalar'daki başarısından dolayı Anafartalar Kahramanı olarak anıldı.”*⁵⁴²

Ayrıca aynı şekilde Köymen vd.'nin kitabında, Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşındaki askeri görevi (kahramanlığı) ile herkes tarafından lider olarak imlendiğine dair anlatıdan hemen sonra onun ileri görüşlülüğüne dair verilen bir örnek çarpıcıdır. Savaşın sonuna dair ilk doğru tahmini Atatürk'ün yaptığı varsayılmaktadır. Esasen bu kurgulama, onu tarih sahnesine, tarihi yapan lider olarak çıkarmak içindir:

*“Bu savaşlarda Türkiye'nin kaderinde rol oynayacak bir isim dikkatleri üzerinde topladı: Seddülbahir, Arıburnu ve Anafartalar mevzilerini korumakla görevli kaymakam (yarbay) Mustafa Kemal Bey (Atatürk) Arıburnu'nda düşmana geçit vermedi. Anafartalar'dan taarruza geçen 100.000 kişilik orduyu yenilgiye uğrattı. Bu olayda komutanlık ve liderlik yeteneği ile dikkati çeken Mustafa Kemal, vatan sathında tanınıp sevilmiştir. Çanakkale Savaşları, Milli Mücadele'nin kaynağını oluşturmuştur.”*⁵⁴³

*“1916 yılında Almanya'nın savaşı kazanamayacağı anlaşılmıştı. Bu tahmini ilk defa Mustafa Kemal yapmıştır.”*⁵⁴⁴

Genellikle ünite sonlarındaki Okuma parçaları kahramanlık anlatısının en çok görüldüğü kısımlardır. Atatürk'ün adı etrafında mit oluşturma istemi de en çok bu kısımlarda kendisini göstermektedir:

⁵⁴¹ Gtneş- Özbek, *Lise Tarih 2*, s. 73. Buna benzer bir girdinin “Türklerin Anavatanı: Tarihsel Köken Miti” konusunu işlerken Malazgirt zaferi anlatısında da olduğunu belirtmiştik.

⁵⁴² Kara, *Lise Osmanlı Tarihi*, 2002, s. 196.

⁵⁴³ Köymen vd., *Lise Tarih 2*, 2000, s. 105.

⁵⁴⁴ Agy, s. 107.

*“Eğer bu devlet adamları, sadece büyük askerler olsalardı, belki savaşları kazanırlar fakat ondan sonra devletin oturacağı temelleri belirlemede, devletin yaşayıp yücelmesi yolunda doğru kararlar veremezlerdi. Oysaki onlar askerliğin yanında teşkilatçı, yönetici ve zamanlarına göre ileri derecede bilgi sahibi kimselerdi. Yani çok cepheliydiler. Bu nitelikleri Milli Mücadelemizin kahraman başkumandanı ve Cumhuriyet’in aziz kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’te de aynen görmekteyiz.”*⁵⁴⁵

*“Milletlerin tarihinde, onlara yön veren ve onları yüksek ideallere yönelten liderler nadiren yetişirler. Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin yetiştirdiği en büyük liderdir. O, politik ve askeri dehası, karizmatik kişiliğiyle; batıların boyunduruğu altına girmek tehlikesi içindeki Türk milletini toparlamış, Kurtuluş Savaşı’nı kazanarak yeni ve modern Türkiye’nin temellerini atmıştır.”*⁵⁴⁶

2.7. Steryotip Oluşturma

Türkiye’de ulusçu tarih yazımının diğer bir karakteristiği de ontolojik (ya da hep aynı kalan, başka bir amacı olmayan) bir düşman tanımını varsaymasıdır: *“Düşmanlar sanki varoluşsal ereği Türkiye’ye / Türk’e düşmanlık eden bir varlık gibi tarif edilmektedir.”*⁵⁴⁷

Michel Billig, milliyetçiliğin temel tutunum noktalarından biri olan “biz ve ötekiler”i bir steryotipleştirme meselesi içinde inceler. Şöyle ki:

“Steryotipler, genellikle “onları” bizden ayırt etmenin araçlarıdır. Böylelikle eşsiz bir kimliğe sahip olduğumuza dair iddialarımıza destek verirler. Şayet Fransızlar, heyecanlı insanlar olarak steryotipleştirildilerse, bu örtük olarak bizim heyecanlı olmayan standartlarımıza göre yapılmıştır. Başka bir grup, soğuk insanlar olarak steryotipleştirilir. Oysa biz ne soğukuzdur ne de heyecanlı. Örneğin, batılı demokrasiler, hoşgörülü olmakla övünür. Dolayısıyla onların varlığı bizim hoşgörümüzü tehdit altına sokar. Onlardan kurtulmak isteriz ama kendimiz hoşgörüsüz olduğumuzdan değil, bilakis, hoşgörü sahibi olduğumuz için bunu isteriz. Karşılıklı*

⁵⁴⁵ Deliorman, *Tarih II*, 1999, s. 110.

⁵⁴⁶ Güneş- Özbek, *Lise Tarih 2*, s. 236.

⁵⁴⁷ Bora, agm, s. 79.

* Yazar “bizim” sözcüğü ile Batı demokrasilerini kastetmektedir.

*itimadı yıkan hep onlardır. Kendimizde bulunduğumu reddettiğimiz noksanlıklar vardır onlarda.”*⁵⁴⁸

Billig’in belirttiği gibi steryotipler belirlenirken önce “biz” kavramı önemlidir. Yani “onlar”da gördüğümüz noksanlıklar biz’e ait olan değerler ölçüsünde tartışılacak/dışlanacaktır.

Bu sebeple iç ve dış düşmanlar meselesine geçmeden önce bazı örneklerle ders kitaplarında “biz” özelliklerinin nasıl işlendiğine bakalım.

Kitaplarda Üstünlük anlatısının oldukça abartılı kurulduğu kısım olan “okuma parçaları”, “biz”i devamlı surette tarif etmektedir. Örneğin El-Cahiz’den alıntılanan okuma parçasında Türkleri diğer topluluklardan ayıran özellikler şöyle sunulur:

*“Türkler yaltaklanma, yaldızlı sözler, kovuculuk, yapmacık, yerme, riya, dostlarına karşı kibir, arkadaşlarına karşı fenalık, bid’at nedir bilmezler. Çeşitli fikirler onları bozmamıştır. Hile-i şer’iyye ile başkalarının malını helal saymazlar.”*⁵⁴⁹

Bir başka kitapta, Türklerin, ötekilerden temel fakları olarak gösterilen gerek sosyal hayatlarında gerekse, siyasi teşkilatlarındaki üstün medeni durumları belirtilir. Onlar medeni anlamda diğer toplulukların çok üzerindedir ve “ötekiler”e her zaman bu konuda ışık tutmuşlar, onların medeni bir seviyeye gelmesini sağlamışlardır. Buradaki anlatı tamamen “öteki” ni küçümsemeye yöneliktir:

*“Eskiden ormanlardan dışarı çıkmaya cesaret edemeyen Slavlar, Avarlar sayesinde savaşa alışmış, altın, gümüş ve at sürüsü sahibi olmuşlardır. Bu bakımdan, ilk olarak Türk hâkimiyetinde yaşayan Slavlar, kabile hayatından daha üst düzeye çıkabilmişlerdir.”*⁵⁵⁰

“At, Çin’e ilk defa, Türk kültür etkilerinin kuvvetli olduğu Çu devleti zamanında girmiştir. Gök Tanrı dini de, Çinlilerin inanışında tesirli olmuştur. Çinliler evvelce insan kurban ederken, bu tesirler sonunda göğ hayvan kurban etmeye başlamışlardır.

⁵⁴⁸ Billig, *age*, s. 97–98.

⁵⁴⁹ Şahin, *Lise Tarih I*, 2001, s. 100.

⁵⁵⁰ Merçil – Özden, *Genel Türk Tarihi I*, 1994, s. 73.

Hunlar, masa, sandalye, dolap, ütü gibi ev eşyası kullanıyorlardı. Bunlar Çin'e geçti. Çinliler yağ yemesini de Türklerden öğrendiler. Türklerin kullandığı 12 hayvanlı takvim de Çin'de benimsendi." ⁵⁵¹

Osman Turan'ın "Türkler'de Din Hürriyeti" başlıklı okuma parçasında ötekiler'in isyan ve ayaklanmalarını sebepsiz göstermeye içkin kurulan dil, örtük bir şekilde tüm bu hoşgörüyü rağmen isyan eden toplulukları, kışkırtılmış ve "nankör" sıfatını haiz topluluklar olarak bilinçlere işlenir:

"Türkler ileri bir din hürriyetinin tarihi temsilcisi olarak tanınan bir millettir." ⁵⁵²

Ayrıca devlet aygıtının tepesinde yer alanların halk karşısındaki özverili, adil, eşitlikçi ve demokratik yönetim anlayışları ifade edilir ki böylesi bir siyasi teşkilat içinde yer alan tüm toplulukların ne denli refah bir hayat sürmüş olabileceğini düşünmemek imkânsızdır. Bu durumda ötekiler'in bu teşkilat içinde memnun olmamaları için de bir sebep yoktur. Eğer memnun değillerse bunun sebebi olsa olsa kendi nankörlükleri, vefasızlıkları ile ilgilidir. Çünkü Türkler hiçbir tarihsel dönemde hâkimiyeti altındakilere adaletsiz davranmamış, onlara her türlü hoşgörüyü sağlamıştır:

"Hükümdarların koyduğu yasa ve İl-Teriş Kağan'ın koyduğu düzen yüzyıllarca Türklerin hafızalarından silinmemiştir... Halkı doyurup giydirme her dönemde hükümdarın temel görevlerinden olmuştur. Refahın artması milletin çoğalmasına ilişkin Bilge Kağan; Aç milleti tok, az milleti çok kıldım. Çıplak milleti giydirdim demektedir." ⁵⁵³

"Türklerde devletin başında bulunacak hükümdarın alp (cesur ve kahraman), bilge (akıllı), adil ve erdemli olması gerekirdi. Bu özelliklere sahip olan hükümdarın başlıca görevleri ise, orduya komuta etmek, töre hükümlerinin uygulayarak ülkede birliği, dirliği, adaleti sağlamak, dağılık bulunan Türk boylarını toplayarak aç olan halkı doyurmak ve açık olan halkı giydirmektir." ⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Deliorman, *Tarih 1*, 1994, s. 93.

⁵⁵² Köymen vd., *Lise Tarih 2*, 2000, s. 69.

⁵⁵³ Üçler Bulduk, Gündoğdu, *Lise Tarih 1*, 2002, s. 80.

⁵⁵⁴ Çetin vd., *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, 2002, s. 38.

Türklerin İslamiyeti kabulünden sonraki dönemde de aynı biçimde hükümdarın temel ve birinci misyonu halkı refah içinde yaşatmaktır:

*“Türk-İslam devletlerinde hükümdarlar istedikleri gibi hareket edemezlerdi. Hükümdarın devleti yönetirken sorumlulukları ve görevleri vardı. Bu görevlerden birincisi halkı refah içinde yaşatmaktı.”*⁵⁵⁵

Türkiye Selçuklu Devleti’nde durum aynıdır. Esasen Altan Deliorman’ın kitabında bu husus vurgulanırken dikkatte şayan bir nokta ise kurulan anlatıda, Hristiyan halkın dini hürriyetine müdahalede bulunulmaması adil bir tavır olarak sunulurken adeta buna yönelik üstü örtük bir hayıflanmanın da seziliyor olmasıdır.

*“Bu ortamda Müslümanlarla Hristiyanlar, birbirlerinin inançlarına karışmadan, bir arada yaşıyorlardı. Devlet de Hristiyanlara herhangi bir müdahalede bulunmuyordu.”*⁵⁵⁶

Merçil’in kitabında yine Müslüman olmayan topluluklara hoşgörü gösterildiği anlatılırken aynı dinden olmalarına rağmen etnik kökeni farklı olan topluluklara (Rum olmayan Hristiyanlar) baskı yapan Bizans ile bu topluluğa hoşgörüsüyle kucak açan Türkler kıyaslanır:

*“Selçuklular zamanında Anadolu’da yaşayan Müslüman olmayan topluluklar içinde Rum, Ermeni ve biraz da Yahudi ve Süryaniler vardı. Selçuklu şehirlerinde yaşayan Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında dini sebeplerden doğmuş düşmanlık ve mücadele mevcut değildi... Rum olmayan Hristiyanlar artık Bizans kilisesinin sıkıcı baskısından kurtulmaları sebebiyle, genellikle Türklerin hâkimiyetinde yaşamaktan memmumdular.”*⁵⁵⁷

Yine özellikle son dönem Osmanlı Tarihi anlatılırken ulusçu akımlardan doğan ayrılıkçı hareketlere karşın, Türklerin, tarihin her devresinde kendi coğrafyasında yaşayan diğer halklara karşı özellikle de dini meselelerde hoşgörü ve adalet içinde yaklaştıklarından bahsedilir:

⁵⁵⁵ Erdoğan Merçil, Bütte Merçil, *Lise İçin tarih II*, 1991, s. 41.

⁵⁵⁶ Deliorman, *Lise Genel Tarihi 3*, 2001, s. 185.

⁵⁵⁷ Erdoğan Merçil, Bütte Merçil, *Lise İçin tarih II*, 1991, s. 142., Merçil vd., *Lise Tarih I*, İstanbul, 2000, s. 253.

*“Osmanlı Türk toplumu kadar din ile iç içe yaşayıp son derece geniş bir dini hoşgörüye sahip ikinci bir toplum gösterilemez. Bu, İslam dinin ilkeleri kadar, Türklerin dini taassuptan ve din duygularını istismar etme anlayışından uzak olmaları ile ilgilidir.”*⁵⁵⁸

*“Türk töresine göre; halk adaletle yönetildiğinde ülkeye refah ve mutluluk egemen olacağı biçiminde bir anlayış egemendi. Bu anlayış Osmanlılarda da sürmüştür.”*⁵⁵⁹

*“Osmanlı Devleti’ndeki Hristiyan halk, Avrupalıların ayrılıkçı tahriklerine kadar huzur içinde yaşamışlardır.”*⁵⁶⁰

*“Sırplar, Osmanlı egemenliği içinde yaşadıkları süre içerisinde, din, dil ve ticaret hürriyetine sahiplerdi.”*⁵⁶¹

*“Dil, din ve ticaret hürriyetine sahip olan Rumlar refah içindeydi.”*⁵⁶²

*“Ermeniler, Osmanlı Devleti’nin bünyesinde yüzyıllardan beri barış ve refah içinde yaşıyorlardı.”*⁵⁶³

Ayrıca Türkler, İslam dinini hoşgörü üzerine yorumlayan bir ırk olarak ele alınırken, aynı dine mensup diğer ötekiler olan Arap ve Farslar, dini hususlarda baskıcı bir tutum benimseyen iki ırk gibi gösterilir. Bu söylem, esasen “arkadan vuran” Araplar içindir. Öyle görülmektedir ki Araplarla aynı dine mensup olma gerçeğinin reddedilememesi durumu kitaplara, “dini, yorumlamadaki farklılık” olarak yansımıştır. Öyle ki “dini hoşgörü”yü temsil eden tek ırk Türklerdir. Bu sadece dinin Türkler üzerindeki etkisi değil, yine özcü bir söylemle Türklerin yapılarındaki hoşgörü, adalet ve sevgi duygusuyla açıklanır:

*“Türkler, İslamiyeti yorumlamada, İslami kuralları uygulamada Araplar ve Farslardan ayrılır. Türkler tarafından İslam, bir baskı unsuru olarak değil, sevgi, hoşgörü ve adalet rehberi olarak görülmüştür.”*⁵⁶⁴

⁵⁵⁸ Köymen vd., *Lise Tarih 2*, 2000, s. 251.

⁵⁵⁹ Güneş-Özbek, *Lise Tarih 2*, s. 140–141.

⁵⁶⁰ Köymen vd., *Lise Tarih 2*, 2000, s. 67.

⁵⁶¹ Koprıman vd., *Tarih 2*, 1995, s. 59.

⁵⁶² Agy, s. 59.

⁵⁶³ Deliorman, *Tarih II*, 1999, s. 95.

Yine Türklerin Araplar'dan daha üstün olduğu, Arap halifelerin kendi halklarından (Araplardan) ziyade devletin idari, mali işlerinde ve orduda, Türkleri tercih ettikleri şeklindeki bir anlatıyla ispatlanır:

"Halife Memun Türklere çok önem verdi. Ordusunu Türklerden kurdu. Onları komutanlıklara getirdi. Devletin idari ve mali işlerini verdi... Türkler Bizans sınır komutanlıklarına getirildi... Türklere diğer Müslüman milletlerden daha çok değer verdi. Onları, savaşçı yeteneklerinin bozulmaması için Araplardan uzak tuttu." ⁵⁶⁵

Dolayısıyla İslamiyete en büyük hizmeti sağlayan ırk Türk ırkıdır. Örneğin Haçlı Seferlerinin sonuçlarına dair yapılan açıklamada, büyük Avrupa koalisyonuna karşı verdiği mücadele ile İslamiyeti büyük tehlikeden kurtaranlar Türklerden başkası değildir:

"Bu seferler sırasında Türkler İslam dünyasında bulunmamış olsalardı belki de Haçlılar büyük başarı sağlayabilirlerdi. Ama bu seferler sırasında Türkler canlarını vererek, kanlarını dökerek hem topraklarını savundular, hem de İslamiyeti büyük tehlikelerden kurtardılar." ⁵⁶⁶

Buraya kadar yaptığımız alıntılardan çıkan sonuç şudur ki, "biz"e dair verilen tüm nitelikler hakikatte "öteki"ni dışlamaya yöneliktir. Seton Watson'un dediği gibi:

"Millet olma tanımları genellikle, tanımlı verenin mensup olduğu cemaat haricinde başka bir cemaatin ulus olarak nitelenmeyi hak etmediğini ispat etmek için verilir." ⁵⁶⁷

2.8. İç ve Dış Düşmanlar

Steriotip oluşturma konusunu ele alırken de değindiğimiz gibi Tarih ders kitaplarında, milliyetçiliğin unsurlarından olan biz ve ötekiler ayrımı ve tarihsel iç ve dış düşmanlar belirleme meselesi önemli bir yer tutar. Türklerin tarihteki tüm başarısızlıklarının altında yatan nedenler de bu iç ve dış düşmanların Türklere karşı komplo geliştirmelerine, kışkırtıcılıklarına ve hainliklerine bağlanır.

⁵⁶⁴ Köymen vd., *Lise Tarih 2*, 2000, s. 251.

⁵⁶⁵ Uğurlu, *Tarih 1*, 1999, s. 149.

⁵⁶⁶ Agy, s. 246.

⁵⁶⁷ Billig, *age*, s. 79.

Tarih ders kitaplarında özellikle İlkçağ döneminde eski Türkler için en büyük dış düşmanın Çin olduğu görülür. Ancak Çinlilerden, Türklere gelebilecek tehlikenin en büyüğünü askeri bozgun değil, kültür yitimi yani Çinlileşme” oluşturmaktadır. Öyle ki geçmişteki birçok göçebe halk, Kuzey Çin’de başarılı fetih hareketinden sonra yerleşik hayata geçmişler ve kent yaşamının çekiciliğine kapılarak Çin kültürü içinde erimişlerdir. Yahut da sözü edilen kültür asimilasyonu, Çinli prenseslerin Türk hükümdarlarını baştan çıkarmasıyla da gerçekleşmektedir.⁵⁶⁸ Bundan yola çıkarak düşmanlara karşı geliştirilmesi gereken en önemli savunma mekanizması “öz kültür” muhafaza etmektir.

Dolayısıyla eski Türk tarihinden bahsedilirken o dönemin dış düşmanı olarak görülen Çin devleti, bu dönemin hemen hemen tüm safhasında belirleyici bir unsurdur. Türklerin birçok yenilgilerinden de onlar sorumludur. Özellikle Çinlilerin Türklere karşı başarı kazanması, Çinli prenseslerle yapılan evliliklere bağlanır. Bu sayede Türk ülkesine ajanlar girmiş ve bunlar Türklerin arasında karışıklığa hatta dağılmaya yol açacak Çin adetlerinin yayılmasını sağlamışlardır:

*“Türk akınları karşısında çaresiz kalan Çin,... Çin prenseslerini Türk hükümdar ailesinden erkeklerle evlendirerek ilişkileri iyileştirmek istemişlerdir. Bu tür evlilikler Çinli ajanların Türk ülkesine girip karışıklıklar çıkarma ve Çin adetlerini yayma fırsatı sağlamıştır.”*⁵⁶⁹

*“Doğu Göktürk Devleti’ni hâkimiyeti altına alan Çin’in asıl amacı, Türkleri Çinlileştirmektir. Bu nedenle Doğu Göktürkleri, Çince konuşmaya, Çinliler gibi giyinmeye ve Çin adetlerini kabul etmeye zorlandılar.”*⁵⁷⁰ *“...Çinliler de bu durumdan faydalanarak Türk gelenek ve göreneklerini, milli varlığını yok etmeye çalıştılar. Bir süre sonra da Doğu Göktürk Devleti’ni yıktılar.”*⁵⁷¹

⁵⁶⁸ Copeaux, *age*, s. 127.

⁵⁶⁹ Çetin vd., *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, 2002, s. 49.

⁵⁷⁰ Kara, *Liseler İçin Genel Türk Tarihi I*, 2000, s. 50.

⁵⁷¹ Uğurlu, *Tarih I*, 1999, s. 75.

“Türk topraklarında Çinli prensesin himayesinde yararlanarak serbestçe hareket eden Çinli görevliler, Türkler veya Türklere tâbi olan topluluklar arasında propaganda yoluyla arabozucu tohumları serpiştiriyorlardı.” ⁵⁷²

“Mukan Kağan, Çin’le olan ilişkilerinde titiz ve dikkatli olmuştur. Zira Çin’i tümünden işgal etmek veya onların nüfus ve kültür politikalarından etkilenmek her zaman Türkler aleyhine olmuştur.” ⁵⁷³

“Ta-po’nun bir Çinli prenses ile evlenmek istemesi ve Budist dinini himaye etmesi Göktürklerin durumunu sarstı.” ⁵⁷⁴

Örneğin, Hun devleti’nin parçalanmasına tek sebep Çinlilerdir.

“Mo-tun’un yerine geçen Ki-ok da babasının yolunu izlemiş, devraldığı devleti ve düzeni korumaya çalışmıştır, (M.Ö. 174–160). Ki-ok Çinli bir prensesle evlenmiş, ancak bu evlilik Türk devletlerinin aleyhine olmuştur. Zira bu prensesler, Çin devleti için ajan görevi yapmışlardır. Ülke, Çinlilerin etkisi ve entrikalarıyla sarsılıp bölünmelere maruz kalmıştır.” ⁵⁷⁵

“Göktürkler eski gücünü kaybedip bölündüğü sırada, bu bölünmenin baş sorumlusu olan Çinliler...” ⁵⁷⁶

Ayrıca kitaplarda, düşmanlar ezeli bir biçimde sanki hep düşmanlık yapacaklarmış gibi sunulur ve bu düşmanlığı hiçbir şekilde tarihsel değişimler gidermeyecek, durdurmayacaktır. Bu sebeple de düşmanlarla hiçbir dönemde uzlaşma sağlanmamalı, tehlikeye karşı her zaman hazırlıklı olmalıdır. Düşmanlara karşı daimi surette uyanık olmak Türklerin tarihi bir görevidir:

“Bir Çin kaynağında yazıldığına göre bağımsızlıklarına çok düşkün olan Türkler: “bağımsızlığa karşı hayranlık duymak ve tâbi olmayı yüz kızartıcı saymak bizim geleneğimizdir. Atalarımızdan toprakla birlikte devr aldığımız devletimizi, Çin ile

⁵⁷² Merçil – Özden, *Genel Türk Tarihi 1*, 1994, s. 136.

⁵⁷³ Şahin, *Lise Tarih 1*, 2001, s. 65.

⁵⁷⁴ Merçil vd., *Lise Tarih 1*, İstanbul, 2000, s. 90.

⁵⁷⁵ Şahin, *Lise Tarih 1*, 2001, s. 60., Merçil – Özden, *Genel Türk Tarihi 1*, 1994, s. 33.

⁵⁷⁶ Agy, s. 67.

*uzlaşmak için feda edemeyiz. Mücadele ederek savaşçılarımız mevcut iken devletimizi korumalıyız” diyorlardı.”*⁵⁷⁷

*“Batıdaki Arap yayılmasının eski gücünü kaybetmesiyle, Çin’in Orta Asya’ya hâkim olmak istemesi, Karluklara tarihi bir görev yüklüyordu.”*⁵⁷⁸

Ayrıca düşmanları iyi tanımayan ve onlarla barış ve işbirliği içinde olan diğer Türk kavimlerinin kendileri için mutsuz bir son hazırladıklarına dair bir anlatı söz konusudur. Örneğin Türgiş hakanı Baga Tarkan’ın Çinlilerle işbirliği yapması onun sonunu hazırlamıştır:

*“Fakat onun Göktürk hakanı Kapgan Kağan’a karşı Çin ve Kırğızlarla işbirliği yapması, iyi sonuç vermedi. Nitekim Tonyukuk ile yaptığı mücadelede hayatını kaybetti.”*⁵⁷⁹

Bu anlatı, diğer dönemlerdeki düşmanları da kapsamaktadır. Öyle ki düşmanların (Ötekilerin) kimliği belli dönemlerde değişebilir ama milliyetçi düşünceye uygun olarak her zaman “biz”i tarih sayfalarına yapıştıracak yeni düşmanlar vardır. Bu bir dönem Çin, bir dönem Bizans, bir dönem Avrupa’dır. Büyük “ötekiler”in varlığı tarih boyunca “biz”in varlığını tehdit etmiştir. Bu sebeple milliyetçi anlatı kitaplara şu tavsiyeleri taşır: Türk toplulukları, tarihteki tüm düşmanlarına karşı kendi içinde birleşmelidir. Düşmanlarla işbirliği yapmamalıdır. Zira düşmanların siyasi varlıklarının ayakta durması bile Türklerin varlıkları için bir tehdittir. Örneğin bir Türk topluluğu olan Kumanların diğer bir Türk topluluğu olan Peçeneklere karşı Bizans’la anlaşması Türklerin tarih sahnesindeki varlıkları bakımından hiç de akıl kârı olmamış, yok edilmesi gereken düşmanın (Bizans’ın) ayakta kalmasına sebep olmuştur:

“Öte taraftan Bizans Devleti, Peçenek tehlikesi karşısında, Kumanlar’la anlaştı. Nitekim 1091 yılında meydana gelen Levunyon savaşında Kumanlar, Peçenekleri ağır

⁵⁷⁷ Koprıman vd., *Tarih I*, 1994, s. 56.

⁵⁷⁸ Merçil – Özden, *Genel Türk Tarihi I*, 1994, s. 81.

⁵⁷⁹ Agy, s. 80.

*bir yenilgiye uğrattılar. Tarihte oynadıkları bu rol ile Kumanlar, bir Türk kavminin siyasi varlığını noktalarken Bizans'a yaşama şansı veriyorlardı.”*⁵⁸⁰

Ayrıca 19. yüzyıldan bir örnek verecek olursak tarihsel düşman Rusya ile işbirliği yapılması hususundaki ifadeler gerçekten şaşırtıcıdır. Hem Rusya hem de Osmanlı açısından karşılıklı çıkarların gözetildiği bir anlaşma olan 1833 Hünkâr iskelesi anlaşması ile Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya karşı Rusya'dan yardım istenmesi, “Denize Düşen Yılana Sarılır” şeklindeki bir ifadeyle (hatta atasözünün bu olay üzerine çıktığı söylenir) trajik bir tablo içinde sunulur:

*“Durumun kötüye gittiğini gören II. Mahmut, Ruslardan yardım istedi. Rusya, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için, bu isteği fırsat saydı. Rus gemileri boğaza gönderildi. Birkaç bin Rus askeri de Boğaz kıyısına çıkarıldı. “Denize düşen yılana sarılır” sözü, bu olay üzerine ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır.”*⁵⁸¹

Kitaplarda Türklerin daimi surette kendi aralarında birlik sağlamaları önerilir. Sağlayamazlarsa düşmanları bir biçimde bundan yararlanacaktır:

*“Tarih boyunca görülmüştü ki Türkler ne zaman bölünüp, birbirleriyle mücadeleye başlasalar, düşmanlar bundan hemen yararlanmaya çalışmışlardı.”*⁵⁸²

Esasen Anadolu'nun Türklerin eline geçmesinden sonra ilan edilen tarihsel düşman Avrupa'dır. Avrupalıların Malazgirt savaşıyla (1071) ortaya çıkan düşmanlıkları yüzyıllarca sürecektir:

*“... bu tarihten itibaren Anadolu'ya Türkiye denilmeye başlandı. Bununla beraber, Avrupalılar hiçbir zaman Türkleri Anadolu'dan çıkarma düşüncesinden vazgeçmediler. Osmanlılar zamanında da Türkleri Balkanlar'dan ve Anadolu'dan atmak amacıyla Haçlı Seferleri düzenlediler. Özellikle 1683 Viyana yenilgisinden sonra, Avrupalıların Türklere karşı saldırıları daha da arttı.”*⁵⁸³

⁵⁸⁰ Merçil – Özden, *Genel Türk Tarihi 1*, 1994, s. 90.

⁵⁸¹ Deliorman, *Tarih II*, 1999, s. 82., Kara, *Lise Osmanlı Tarihi*, 2002, s. 169., Güneş- Özbek, *Lise Tarih 2*, s. 82., Koprman vd., *Tarih 2*, 1995, s. 60.

⁵⁸² Koprman vd., *Tarih 2*, 1995, s. 17.

⁵⁸³ Kara, *Liseler İçin Genel Türk Tarihi 3*, 1997, s. 66.

Dış Baskılar Dönemi (1839–1922) konusu işlenirken kurulan anlatı Avrupa'nın tarihsel düşman oluşunu şöyle ortaya koyar:

*“Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti'ne karşı hep düşmanca ve ikiyüzlü bir tutum sergilemişlerdir.”*⁵⁸⁴

Başka bir yerde, Fransa'nın siyasi arenadaki pragmatik tutumu kitaplara ikiyüzlülük olarak yansır. Bu husustaki değerlendirmeler tamamen özcü bir mantıkla kurulmuştur. Örneğin, Güneş-Özbek'in kitabında, Kanuni dönemi Avrupa ile olan ilişkilerin anlatıldığı bölümde, Fransa'nın Avrupa birliklerine katılmasının ikiyüzlülük olarak görülmesi tek taraflı, empatik, özcü bir anlatının göstergesinden başka bir şey değildir. Zira olaya Fransa açısından değil, salt Türkler açısından bakılmaktadır:

*“Fransa, bir yandan Osmanlılarla dost görünürken öbür yandan Osmanlılar aleyhine Avrupa'da oluşturulan birliklere de katılarak ikiyüzlü bir politika izlemeye başlamıştı.”*⁵⁸⁵

Ne var ki Kanuni'nin Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki ilişkilere karışması ikiyüzlülük, arabozuculuk, karışıklık çıkarmak değil, salt faydacı bir siyaset örneğidir. Dolayısıyla kurulan nedenselliklerde solipsist bir anlayış söz konusudur:

*“Osmanlı devleti, Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki ilişkiler de zaman zaman karışıyordu. Kanuni'nin Fransa kralı Fransuva'ya yardım etmesi bunun bir örneğidir. Yine Protestan mezhebi üyeleri, kendilerine yardım edilmesi için Kanuni'ye başvurmuşlar ve Kanuni de onları koruyarak önlemler almıştı. Ayrıca Polonya sorunun da olduğu gibi bazı Avrupa devletlerinin başına geçecek kişilerin seçiminde de Osmanlı Devleti etkili oluyordu. Bununla Avrupa'daki Hristiyanların bölünmesi ve onların Osmanlılar karşısında güç birliği yapmalarının önlenmesi istenmiştir.”*⁵⁸⁶

Bir diğer husus da şudur ki Türklerin tarihinde büyük düşman/düşmanların dışında herhangi bir topluluk/kavim/millet ile bir mücadele/savaş söz konusu olmuşsa, bu duruma sebep olanlar yine büyük düşmanlardır. Büyük düşman her zaman

⁵⁸⁴ Güneş-Özbek, *Lise Tarih 2*, s. 86.

⁵⁸⁵ Agy, s. 31.

⁵⁸⁶ Agy, s. 32.

belirleyicidir. Diğerleri ise tarihin etkisiz elemanları olarak ele alınır. İlkçağda herhangi bir kavmin, Türklere karşı isyanı, ayrılık istekleri, bağımsızlık mücadeleleri Çin'in düşmanca siyasetine bağlanarak yerilir. Örneğin Bayırkular'ın ayaklanarak II. Göktürk Devleti'nin hükümdarı Kapgan Kağanı öldürmesine sebep olan Çinlilerdir. :

“Kapgan Kağan Çinlilerin etkisiyle ayaklanan Bayırkular üzerine düzenlediği seferden dönerken, ormanda saklanan bir grup Bayırku tarafından pusuya düşürülerek öldürülür.”⁵⁸⁷

Bu durum, Türk tarihinin daha sonraki safhalarında da görülmektedir. Tüm Sırp, Ermeni, Rum ayaklanmaları esasen İngiltere, Rusya gibi Türklerin büyük düşmanlarının tesiri altında olmuştur. Ayaklanmaları bizzat çıkaranların ise olaylarda hiçbir etkisi, seçimi, iradesi yokmuşçasına bir anlatı kurulmaktadır. Ayrıca olayların vuku bulmasına neden olan Avrupa siyasi yapılanmasındaki değişimler ve bu değişimlerin ortaya çıkardığı ulus-devletlerin inşası ve milliyetçilik akımları üzerine hiçbir açıklama getirilmemiş, bağımsızlık hareketleri bazı yerlerde çok kısaca “Fransız ihtilalinin etkisi ve... Devletlerinin kışkırtmaları” ile bazı yerlerde ise salt “kışkırtmalar” şeklinde adeta habis bir ur gibi patlak veren nankör, asi, yıkıma yönelik girişimler olarak açıklanmıştır:

“Rusya Balkanlar'daki Hristiyan halkı Osmanlıya karşı ayaklandırıırken doğuda Ermenileri de kışkırtmaktaydı.”⁵⁸⁸

“Avrupa devletleri, Osmanlı egemenliğindeki ulusları sürekli olarak ayaklanmaya kışkırtıyorlardı.”⁵⁸⁹

“1797'de Fransa'nın Dalmaçya kıyılarını ele geçirmesi ile Sırlar arasında yayılan milliyetçilik düşünceleri ve Rusya'nın kışkırtması, Sırp İsyanı'nın başlıca nedenleridir. Sırp isyanı Rusya, Avusturya ve Fransa'nın kışkırtması sonucu başladı.”⁵⁹⁰

“Rusların sürekli kışkırtmaları sonucu Bulgarlar, 1876'da Filibe ve Pazarcık yakınlarında isyanı başlattılar. Osmanlı Devleti ayaklanmayı bastırınca, her zaman

⁵⁸⁷ Şahin, *Lise Tarih 1*, 2001, s. 70.

⁵⁸⁸ Güneş- Özbek, *Lise Tarih 2*, s. 87.

⁵⁸⁹ Agy, s. 128.

⁵⁹⁰ Kara, *Lise Osmanlı Tarihi*, 2002, s. 165.

olduğu gibi, Avrupa'da yürütülen propaganda Hristiyanlığın katledildiği şeklinde oldu."⁵⁹¹

*"1877-1878 Osmanlı Rus savaşından önce, bir Ermeni sorunu söz konusu değildi. Osmanlı Devleti'nin parçalanması yolunda, İngiltere ve Rusya'nın başvurduğu yollardan biri de Ermeniler'in bağımsızlık için kışkırtılmasıdır."*⁵⁹²

*"Bu savaşta Rusya, Anadolu'nun Kuzeydoğusundaki bazı şehirleri işgal etti. Bu şehirlerde yaşayan Ermenileri bağımsızlık vaadi ile Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırttı."*⁵⁹³

Ötekileştirme sadece ırkı farklı olanlar için kullanılmamış farklı inanç mensupları da bundan nasibini almıştır. Tabii olarak burada öne çıkarılan husus, devlete karşı her zaman duyulması istenen mutlak sadakattir. Örneğin Türklerin İslamiyeti kabulünden sonraki dönemde, devletin karşısında yer alan ve devletin mezhebi niteliğindeki ehl-i sünnet dışı dini görüşler ve faaliyetler mücadele edilmesi gereken faaliyetlerdir, Sünni olmayan mezhep mensupları da öteki olarak mimlenmektedir:

*"Türk devletlerinin din ve mezheplere karşı hoşgörü ortamı oluşturduğunu ve toplumda tasavvuf-u tarikat hareketlerinin bulunduğunu belirttik. Ancak, bazı dini cereyanların halkı bölmeye yönelik hareketleri olduğu da bir gerçektir. İşte Batınilik, Selçukluların devlet olarak mücadele etmek zorunda kaldığı yarı siyasi, yarı dini bir harekettir."*⁵⁹⁴

Esasen Merçil'in kitabındaki ifadelerle bakılırsa İslam dini ile salt Sünni inanç kastedilmektedir. Bu mezhebin dışındaki o dönemin ötekileri olan Bâtınîler ve Babaîler İslam'ı tahribe çalışan İslam düşmanlarıdır. İslam dinini tahrip sözü ise Sünni inanca bir atıf olup, İslamiyet, devletin mezhebi olan Sünnilikle özdeşleştirilmiştir. "Diğer mezheplere müsamaha gösterilmesi" gibi bir ifade bile etno-kültürcü bir ötekileştirmeyi içkindir. Kurulan anlatı esasen Sünni mezhebin dışında kalan günümüz Alevileri ve

⁵⁹¹ Agy, s. 176.

⁵⁹² Agy, s. 181.

⁵⁹³ Koprıman vd., *Tarih 2*, 1995, s. 66.

⁵⁹⁴ Şahin, *Lise Tarih 1*, 2001, s. 261.

diğer farklı mezhep mensuplarının da İslam dışı “ötekiler” kapsamında düşünülmesine neden olmakta ve ayrımcılığı körüklemektedir:

*“Selçuklular başından itibaren Sünni inancı kabul etmişlerdi. Ancak onlar öteki din ve mezhep mensuplarına karşı büyük bir müsamaha gösterdiler. İslamiyeti tahribe çalışmakta olan Bâtıniler ile Babai isyanına karşı mücadele ettiler.”*⁵⁹⁵

Dolayısıyla eğer devlet, bir inancı kendisi için tehdit olarak algılamışsa bu inancın mensuplarının kesin olarak ortadan kaldırılması gerekir. Zira devletin hoşgörüsü yalnızca kendisi ile uyumlu olan inançlara yöneliktir. Uysallaştırılmış, siyasi bir mana taşımayan her türlü inanç hoşgörüyü hak eder ama devlete karşı muhalif bir harekete dönüşen hiçbir inanç hoşgörüyü kapsamına alınamaz. Çünkü onların hepsi yıkıcı faaliyetlerde bulunmak gibi bir zan altındadırlar. Bu faaliyette bulunmanın cezası ise ölümdür. Devlete karşı yapılan herhangi bir kalkışmanın cezasının “ıdam” olması tabii bir durummuş gibi anlatılır ve bunun tabii bir durum gibi ele alınması yine şimdiki zamana yönelik örtük bir göndermeyi de düşündürmektedir:

*“Zaman içinde İslamiyet, bütün ilkeleri ile Türk toplumu içinde yer etmiştir. Bu kabulde, yürütme gücünün sistematik baskısından söz edilemez. Ancak, dinin siyasi hareket aracı olarak kullanılmasına kesinlikle izin verilmediği açıktır. Mesela; Şeyh Bedrettin, Osmanlı müftülerindendir. Fakat siyasi harekete kalkınca yargılanmış ve idam edilmiştir.”*⁵⁹⁶

Ayrıca yukarıdaki “dinin siyasi hareket aracı olarak kullanılmasına kesinlikle izin verilmediği” ifadesi Osmanlı’nın laik bir karakter taşıdığını göstermektedir. Esasen Copeaux’un da ifade ettiği gibi ders kitaplarında geçen laiklik, hoşgörü, sosyal adalet gibi bugünkü Türk devletinin resmi nitelikleri, Ortaçağ Müslüman Türk devletlerine de uygulanmıştır. Bu biçimde güncel yüceltilmiş kavramların geçmişteki devletlere izdüşümlerinin yapılması esasen Kemalizm’in köklerinin Avrupa’da değil Türklerin kendi geçmişlerinde bulunduğunu kanıtlamaya yöneliktir.⁵⁹⁷ Ancak geçmiş ile bugün arasında bu tip bağlantılar kurulurken çelişkiler yine su yüzüne çıkar örneğin yukarıda

⁵⁹⁵ Erdoğan Merçil- Bülte Merçil, *Lise İçin tarih II*, 1991, s. 144.

⁵⁹⁶ Köymen vd., *Lise Tarih 2*, 2000, s. 251.

⁵⁹⁷ Copeaux, *age*, s. 152.

Köymen'in kitabından alıntılarımız laikliğe işaret eden "dinin siyasete alet edilmesine izin verilmediği" ifadesi aynı kitabın başka bir yerinde geçen "*Osmanlı yönetim sistemi... başta Abbasi devleti olmak üzere çeşitli İslam devletlerinin yönetim şekillerinden etkilenir*"⁵⁹⁸ şeklindeki ifade ile çelişmektedir.

Yine özcü bir yaklaşımın bir ifadesi niteliğindeki tarih incelenmesinde "kendini yerine koyma/ empati" yaklaşımı tarih ders kitaplarında göze çarpan bir anlatıdır ve kolektif bellek kazandırmanın bir yolu olarak tarihsel kişilerle özdeşleşme durumu söz konusudur. Örneğin, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne Girmesi" ile ilgili bölümde "Kafkas Cephesi"nden bahsedilirken kurulan dil, tam da öğrencilerin zihninin geçmişteki bir savaşın içine sokulması yoluyla, üzerlerinde hamasi duygular uyandıracak bir amaca yöneliktir. Bu anlatıyla öğrenci kendisini düşman hatları içinde bulurken hem iç hem dış düşmanlarla tarihsel olarak hesaplaştırmak istenmektedir:

*"Rus birlikleri, Doğu Anadolu sınırlarımızı geçince bunlara karşı Enver Paşa'nın komutasında bir taarruz yapıldı. Fakat şiddetli soğuk ve salgın hastalıklar yüzünden askerimizin büyük bir bölümü dağlarda donarak öldü. Ordu geri çekildi. Bunun somucunda bazı doğu illerimiz Rus işgaline uğradı. Rus üniforması giymiş olan Ermeni çeteciler de, doğudaki Türk şehirlerine girerek akıl almaz cinayetler işlediler."*⁵⁹⁹

*"Birinci Dünya Savaşı'nın bizim açımızdan en şiddetli ve önemli çarpışmaları Çanakkale'de görüldü."*⁶⁰⁰

Dış düşman anlatısında ırkçılığı körükleyici diğer anlatı, Azınlık Okulları üzerinedir. Azınlık okullarıyla ilgili olarak yapılan saptamalar, dışlamanın da ötesinde yoğun bir kışkırtıcılık taşımakta hatta hedef gösterir niteliktedir.

"Bu okullarda eğitim gayesinden çok, din ve mezhep propogandasına ağırlık verilmiştir. Politikacılar, casusular ve papazlar, "öğretmen" adı altında faaliyet

⁵⁹⁸ Köymen vd., *Lise Tarih 2*, 2000, s. 131.

⁵⁹⁹ Altan Deliorman, *Tarih II*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 104.

⁶⁰⁰ Agy, s. 105.

*göstererek yıkıcı propogandalarını sürdürmek için yabancı okullardan yararlanmışlardır.”*⁶⁰¹

Güneş ve Özbek’in kitabında da azınlık okullarıyla ilgili benzer ifadeler yer alır. Ancak buradaki “kışkırtılan ulusal duygular” ifadesi son derece anlamlıdır. Esasen bu anlayış milliyetçi yazımın temel karakteristiğidir. Zira Türkler’deki “milli bilinç” çok eskilere götürülerek anakronik bir biçimde övünç vesilesi olarak dikkatlere sunulurken, “öteki” lerin ulusal duygularına dair, kışkırtıcılıkla depresen bir tanımlama yapılmaktadır:

*“Ayrıca bu okullar, verdikleri eğitim yoluyla Osmanlı yönetimi altında yaşayan toplulukların (cemaat) ulusal duygularını kışkırtmakla devletten ayrılma siyasetini körükleyici eğitim vererek, devletin dağılmasında da önemli bir rol üstlendiler. Bu dönemde azınlık ve yabancı okulların başlıcaları şunlardır: Fener Rum Mektebi, Heybeliada Papaz Mektebi, Kuruçeşme Rum Üniversitesi, Amerikan ve Fransız Ermeni Kolejleri, Musevi Asri Mektebi, Saint Benoit ve Saint Pierre Okulları, Notr Dame de Sion Kız Lisesi, Saint-Joseph Fransız Koleji, Harput Amerikan Koleji, Robert Koleji.”*⁶⁰²

Görüldüğü üzere dış müdahalelerin Türk devletleri üzerindeki etkileri yalnızca eski çağ tarihi ile sınırlı kalmamakta, yakınçağ tarihsel gelişmeleri de dış etkilere bağlanmaktadır. Bunun sebebi ise toplumsal ve ekonomik örgütlerden gereği gibi söz edilmemesi ve siyasal toplumsal düzenlerin bozulmasının ekonomik nedenlerinin incelenmemiş olmasıdır. Dolayısıyla da yenilgilerin, çöküşün, yok olmanın nedenleri devamlı surette iç ve dış düşmanlara bağlanarak açıklanmıştır. Oysa tüm bunların en önemli sebebi dünya ekonomik sisteminin bağımlılık ilişkileri içinde bazı ülkelerin gerisinde kalmakla ilintilidir. Kitaplarda devamlı surette nedeni tanımlanmamış tehdit algıları üzerine kurulan anlatı, iç ve dış tehditlerle gelebilecek bir kriz havasına sebep olmakta bu paranoyadan doğan durum, her an gelebilecek bu sözde tehditlere karşı hak ve özgürlüklerin sınırlandırılabilceği anlayışını yerleştirmektedir.⁶⁰³

⁶⁰¹ Deliorman, *Tarih II*, 1999, s. 328.

⁶⁰² Güneş- Özbek, *Lise Tarih 2*, s. 252.

⁶⁰³ Recep Boztemur, “Tarih Ders Kitapları Ve İnsan Hakları”, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 221.

Kitaplarda, Temmuz 2002 Talim ve Terbiye Kurulu Kararına kadar Ermeniler hususunda Tehcir ve Asala örgütü ile ilgili bilgiler ise kısaca anlatılmaktadır.

“Ermeni meselesi iniş çıkışlar göstererek I.Dünya Savaşı’na kadar devam etti. Büyük devletler, Ermeni meselesini kendi çıkarlarına göre yönlendirdiler ve kullandılar. 1970’lerde, özellikle yurt dışında görevli, Türk diplomatlarına yönelen Ermeni terörü, birçok Batılı ülkeden destek gördü.” ⁶⁰⁴

“Birinci Dünya savaşı sonunda yeniden komitacılık hareketine başlayan Ermeniler, 1915’te ele geçirdikleri Van’ı, Ruslar’a bıraktılar. Buradan batıya göç eden pek çok Türk’ü yollarda öldürdüler. Osmanlı hükümeti ayaklanmaya karışan Ermenileri yöre dışına çıkarmak zorunda kaldı.” ⁶⁰⁵

Ancak, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunca yürütülen bir uygulama ile “Asılsız Soykırım İddiaları ile Mücadele” kapsamında, İlköğretim beşinci sınıftan başlayarak ders programlarına ve ders kitaplarına yeni bölümler eklenmiştir. Ders kitaplarının bu anlayışla yeniden yazılması, tarihin düşmanlığı kışkırtan ve ırkçı bir yaklaşımla öğretilmek istendiğini göstermektedir. 14.06.2002’de Talim Ve Terbiye Kurulu’nun aldığı karar gereği, Ermeni, Yunan- Pontus ve Süryaniler ile ilgili konular Ortaöğretim Tarih 1, Tarih 2, TC. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programlarına eklenerek Temmuz 2002’de (2538) Tebliğler Dergisi’nde açıklanmıştır. Lise Tarih 2’de, 5. üniteye yer alan “Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devletinin Sonu” başlıklı konunun bazı amaç ve davranışları* şöyledir:

9-Ermeni Komitacıların çıkardığı olayları kavrayabilme (9. maddenin 6. davranışı şöyledir: “Ermeni komitacılarının Türk halkına yaptığı mezalimin boyutlarını açıklamak.”)

10-Ermeni mezalimine karşı alınan önlemleri kavrayabilme.

11-Tehcir kararının alınma nedenlerinin gerekçelerini kavrayabilme.

⁶⁰⁴ Deliorman, *Tarih II*, 1999, s. 96.

⁶⁰⁵ Güneş- Özbek, *Lise Tarih 2*, s. 94.

* Amaç ve davranışların maddeleri orijinalindeki gibidir.

12-Tehcir uygulama esaslarını kavrayabilme.

13-Tehcir kararından sonra Ermenilerin durumunu kavrayabilme.

14-Lozan antlaşmasına göre Ermenilerin Türkiye'deki statülerini açıklama.

15-1945'ten günümüze Ermenilerin asılsız soykırım iddialarını kavrayabilme. (Bu amacın davranışlara ilişkin bazı maddeleri şu şekilde verilmiştir: 1-Ermeni soykırım iddialarının yeniden gündeme getirilmesinin nedenlerini açıklama; 2-Soykırım iddialarının uluslararası alanda tanınması çalışmalarının amacını açıklama; 3-Ermenilerin soykırım iddialarının uluslararası alanda tanınması çalışmalarında kullandıkları yöntemleri açıklama; 4-Ermeni terör örgütü Asala'nın cinayetlerinin amacını açıklama (1973-1994); 9-soykırım iddiaları karşısında Ermeni lobi çalışmalarını açıklama)

16-Ermeni soykırım iddialarının geçersizliğini ilan edebilme (Bu amacın bazı davranışlara ilişkin bazı maddeleri şöyledir: 1-BM soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması sözleşmesine göre soykırımın tanımını söyleme; 2-BM soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması sözleşmesindeki soykırım tanımı ile Ermeni iddialarını karşılaştırma; 3- Ermenilerin soykırım iddialarının geçersizliğini hukuki ve tarihi gerekçeleriyle kanıtlama.

6. üniteye yer alan, "Osmanlı Toplumu" başlıklı konunun 3. amacı, "7 ilâ 20. yüzyıllarda Süryanilerin sosyal, ekonomik ve kültürel durumlarını kavrayabilme", bu amacın 6. davranışı da, "Lozan Antlaşmasından günümüze Süryani vatandaşlarımızın durumunu açıklama" şeklinde ifade edilmektedir. Açıklamalarında ise şu sözler yer almaktadır:

3. amacın 6. davranışı gerçekleştirilirken Güneydoğu ve Doğu Anadolu'daki terörün güvenliği azalttığı ve ekonomik hayatı etkilediği belirtilecek, bu durumun bölgedeki halkın bu arada Süryani vatandaşlarımızın da yurt içi ve yurt dışına göç etmelerine neden olduğu açıklanacak, yurt dışında bazı Süryanilerin ileri sürdüğü soykırım iddiaları üzerinde durulacaktır.

Şimdi bu karardan sonra Koprman vd., ile Kemal Kara'nın kitaplarından yaptığımız alıntılarla zaten azınlıklara karşı ziyadesiyle görülen ırkçı yaklaşımın nasıl daha da çok körüklendiğini görelim:

"Ermeniler, memleketin birçok yerinde karışıklık ve isyan çıkardılar. Düşman hesabına casusluk yaptılar. Sabotajlar yapıp Türk ordusunu arkadan vürmek veya düşman tarafına geçip Türk ordusuna karşı savaşmak gibi hareketlere giriştiler." ⁶⁰⁶

"Van Valisi Cevdet Bey, Ermeni vahşetinden korumak için Türkleri göç ettirmiştir. Göç eden Türklerin çoğu yollarda Ermeniler tarafından katledilmiştir." ⁶⁰⁷

"Gümümüzde de Ermeniler Türkiye üzerindeki isteklerini gerçekleştirmek için zaman zaman gerçek dışı iddialarla Türkiye'ye yönelik düşmanca tutumlarını sürdürmektedirler." ⁶⁰⁸

"Rumlar ve Ermenilerden sonra ayaklanmalarla Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ni uğraştıran ve ciddi kayıplarına neden olan diğer topluluklar da Süryaniler, Nasturiler ve Keldanilerdi. Bugün yurt dışındaki bazı Süryaniler Türkiye'ye karşı son derece kötü propaganda yapmaktadırlar." ⁶⁰⁹

"Pontus iddiaları için uluslar arası faktörler devreye girdi Olayların başlamasında ve büyümesinde İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi ve ona bağlı kiliselerin de rolü oldu. Zaten, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin başlattığı bütün ayaklanmalarda kiliseler, yabancı okulları ve azınlık okulları başrolü oynuyordu." ⁶¹⁰

Dolayısıyla ders kitaplarında açıkça görülmektedir ki verilen bilgiler öğrencilerin dünyaya karşı hiçbir şekilde ilgisini uyarmamakta tersine, dünyayı yabancı hatta düşmanlık tehdidi içeren bir öte yer olarak dışlaştırmaktadır. ⁶¹¹

⁶⁰⁶ Koprman vd., *Lise Tarih 2*, MEB, İstanbul, 2003, (4. Baskı), s. 8.

⁶⁰⁷ Kemal Kara, *Lise Tarih 2*, Ferhat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 134.

⁶⁰⁸ Agy, s. 135.

⁶⁰⁹ Kara, *Lise tarih 2*, 2003, s. 242-243.

⁶¹⁰ Koprman vd., *Lise Tarih 2*, 2003, s. 63.

⁶¹¹ Bora, agm, s. 78.

SONUÇ

Türkiye’de Cumhuriyet döneminin başlangıcından itibaren Herderyen ve Hegelyen paradigmlar ile şekillenen ve III. Dünya milliyetçiliğinin kendi kültürel dünyası ile Batıdaki milliyetçi düşüncelerin harmanlanmasından doğan paradoksların görüldüğü bir tarih yazıcılığı söz konusudur. Bir yandan oryantalist bakışa tepkisel olarak tarihsel kadimliğini ve sürekliliğini iddia eden, diğer taraftan paradoksal bir biçimde batıya eklemlenme gayesi içindeki bu tarih anlayışı, tarih ders kitaplarına da pasif bir biçimde yansımıştır.

1990 sonrası tarih ders kitapları, Türk İslam Sentezi’nin değerlerini taşır. Esasen 1970’lerde ortaya çıkan Türk İslam sentezinin etkisiyle Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ortaya atılan Türk Tarih Tezi’ndeki İslam ve Osmanlı’dan kopuş projesi rafa kaldırılmış ve etno-kültürcü yani dini ve manevi değerleri de içeren bir yaklaşımla Kemalist tarih yeniden biçimlenmiştir. 1990 sonrası tarih ders kitaplarına bakıldığında özellikle iki unsur çok fazla ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Hegelci görüşün yansıdığı devlet tapıncıdır ki kitapların anlatısında devleti bireyin üstünde gören ve onu kutsayarak yücelten bir anlatı tarzıdır. Diğer ise, Türk ulusunun üstünlüğünün vurgulanması yoluyla toplumdaki diğer kimlikleri yok sayarak ve Batı âlemi de içinde olmak üzere başka ulusları/devletleri de tarihsel garaz bağlamında değerlendirerek düşmanlık politikası üreten bir söylemdir. Anlatılar daimi surette özcü ve solpsist bir bakış açısını yansıtmaktadır. Geçmişteki Türk ve Müslüman kimliğine karşı empatik ve sahiplenici bir tavırla yaklaşılırken, ötekileştirilenler hep “biz” e göre değerlendirilmiş, bu sebeple de çoğu kere yanlış nedensellikler kurulmuştur. Kitaplara tamamiyle hâkim olan tarihsel süreklilik anlatısı, milliyetçi perspektifin bir ürünü olarak anakronik ve teleolojik bir karakter taşımakta ve bu uğurda tarih, ulusun ve devletin kadimliğini ispat etmek uğruna araçsallaştırılmaktadır. Kitap yazarlarının tarihi ele alış biçimi, zaman zaman modern dönemin ilk devrelerine tekabül eden geleneksel tarihselci bakışı, zaman zaman ise modern öncesi dönemin tutucu yaklaşımını göstermektedir. Kurucu dil ise eleştiriye açık olmayan normatif bir dildir.

Araştırmamıza nihayet verirken şunu kesinlikle ifade edebiliriz ki 21. yüzyılın tarih yazımı artık yeni bir döneme girmiştir. Anlaşılmıştır ki artık tarih, ne pozitivist/amprist

bilimci tarih algısındaki gibi kesin doğruların ifade etmek için “açıklanması” gereken, ne de geleneksel tarihselcilerin yaptığı gibi salt empatik olarak “anlaşılması” gereken bir şeydir. Her tür tarih tasarımıından alınacak önemli görüşler ve bakış açıları vardır ama bu gün tarihçilikte geline en iyi nokta, tarihin artık kültürler arası diyaloga açılarak egemen ideolojilerin baskısından kurtulma durumunun ortaya çıkmasıdır. Tarih bugün, tüm diyaloglara açık olarak “tartışılması” gereken ve Croce’nin “bütün tarih çağdaş tarihtir” sözüyle anlatmak istediği gibi her dönemde yeniden yazılması gerektir. Guverich’in ifadeleriyle:

*“Tarih kendisini, çağlar boyunca değişmeden kalan gerçeğe bilim sayesinde hiç olmadığı kadar yaklaştıran ilerleme yanılsamasından geri dönülmez bir biçimde kurtarmıştır. Çağdaş bilginin kazanımlarını genelleştiren bilimsel gerçeğin, toplumumuzu uğraştıran sorunlar tarafından belirlendiğini açıkça görmüş, anlamıştır; bu gerçek, bu nedenle tarihsel açıdan somuttur ve sosyokültürel koşulların evrimiyle eşzamanlı ve orantılı bir biçimde gözden geçirilecektir. Bu tarihçi modeli, kültürler arası diyaloga açıktır; hatta aslında yaptığı işin toplumsal önemi, bu diyalogun somucudur. Tarih disiplini böyle yapılandığında, sadece inanmamız gereken bir disiplin çerçevesinde ona güveni sarsabilecek biçimde, politikanın, egemen ideolojinin veya halk arasında dolaşan kaba ön yargıların bir uşağına dönüştüren yanlış yeni tarihsel mitolojilerin ortaya çıkmasına direnmek için artık daha hazırlıklıdır.”*⁶¹²

Ne var ki Türkiye’nin özellikle de tarih öğretimi açısından bu süreci yakalayamadığı ortadadır. Esasen Türkiye’de miktarsal olarak oldukça anlamlı bir sayı ifade eden gençliğe sunulmak istenen tarih öğrenim ve öğretim yöntemlerinin artık tarihçiliğin profesyonel çemberi içerisine girmesi gereklidir. Böylelikle, tarihçiliğin sunduğu yeniliklerin, pardigmaların, konuların, okul öğrenimi içerisine bu yolla sokulması çok daha yararlı olacaktır.⁶¹³ Oysa Türkiye’de, hâlâ tarih felsefesine ilişkin görüşleri içeren, son yıllardaki yaklaşımları yansıtan ve eğilimleri belirleyen Carr, Braudel, Collingwood vd. gibi kişilerin düşünceleriyle hala tanışmamış ve hala çok eski görüşlerin peşinden ayrılmayan kişilerce hazırlanan⁶¹⁴ ders kitapları söz konusudur. Zira Türk tarih yazıcılığı, pozitivistin ve tarihselciliğin ilk önermelerini kendisi için

⁶¹² Guverich, agm, s. 110.

⁶¹³ Salih Özbaran, *Güdümlü Tarih*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 83.

⁶¹⁴ Age, s. 76.

yeterli görmüştür.⁶¹⁵ Tarih eğitimindeki bu kısırlık, tüm dünyadaki tarih algısındaki değişimleri takip etmekle ve bu düşündürücü değişikliklerin tarih yazımında ele alınmasıyla aşılacak zorundadır. Ve artık anlaşılmalıdır ki tarih bilgisi, varlığımızı ispatlamak için değil, varoluşumuzu anlamlı kılmak için gereklidir. Dolayısıyla Türkiye’deki tarih öğretimi, Rankeci bir çizgide seyreden ve topluma “kolektif bilinç” aşılacak uğruna ideolojik bir aygıt olma durumundan çıkmak ve bunu gerçekleştirmek adına ders kitabındaki açıklayıcı önermeleri normatif bir dille kurarak tartışmasız hale getirmekten kurtulmak zorundadır. Çünkü bugün dünya, her bilginin gerçeklik değerinin sorgulandığı bir anlayış içindedir ve tarihte “olgusal doğru” diye bir şeye ulaşmanın imkânsızlığı anlaşılmıştır. Kaldı ki araştırma konumuz olan 1990 sonrası Tarih Ders Kitaplarını çoğunlukla üniversitedeki akademisyenlerin yönettiği gerçeği ile karşı karşıyayız.⁶¹⁶ Zira Ortaöğretimdeki tarih ders kitapları, akademik tarihçiliğin pasif olarak aktarıldığı bir alandır. Hatta bunun da ötesi...

Dolayısıyla akademik tarihçiliğin bir anlamda yansıması olan ders kitaplarının rehabilite edilmesine öncelikle daha tepeden, akademik alandan başlamak gereklidir. Halil Berktaş’ın da ifade ettiği gibi:

*“Ulusal belleğin inşası ve sürdürülmesi sorunsalına yönlediğimde şunu görmeye başladım ki, ders kitapları sadece akademik tarihçiliğin pasif olarak aktarıldığı akademik tarihçilik karşısında pasif bir yansıtma ve resepsiyon konumunda olan bir nihai sonuç, bir türev, birer özet değil, tersine ulusal belleğin inşasında çok önemli birer çarpan çoğaltandır.”*⁶¹⁷

O halde Tarih ders kitaplarını ideolojik aktarım araçları olmaktan kurtarmanın tek yolu, Barthes’in de ifade ettiği gibi tarihi amaçla yazmak değil, tarih yazımını amaç haline getirmektir. Çünkü bir tarih yazımında özellikle de ders kitapları söz konusu olduğunda en hassas konu şudur ki: *“Tarihin en kötü biçimi... Tarihin “sağlıklı kanılar” oluşturmak ve çağı geçmiş, ama yayıcılarının ilgi duydukları dünya görüşlerini sürekli kılmak amacıyla kullanılmasıdır.”*⁶¹⁸ Esasen ders kitaplarının yazımında görülen tüm olumsuzlukların rehabilitasyonuna dair sunulacak önerileri, ulus-devletlerde, eğitimin

⁶¹⁵ Ersanlı, *age*, s. 240.

⁶¹⁶ Copeaux, *age*, s. 88.

⁶¹⁷ Halil Berktaş, “Tarih Eğitimi Ve Ders Kitapları”, *Toplumsal Tarih*, Nisan 2002, s. 42-43.

⁶¹⁸ Carr-Fontana, *age*, s. 31.

zaruri bir endoktrinasyon aracı olduğu, doğal olarak da ders kitaplarının, ulus devlet sistemin tabii birer ideolojik taşıyıcıları olduğu ön kabulünden hareketle yapmak kanaatimce yanlış bir tutumdur. Zira bu ön kabul üzerine verilecek hiçbir değışime uğraticı tavsiye tarih yazımını araçlaşmaktan kurtaramayacaktır. Eğer tarih insanın varoluşunu sorunsallaştıran bir alansa, payanda olmuş bir tarih yazımıyla bunu mümkün kılmak olanaksızdır. Rehabilitasyonun uygulanabilmesi için eğitimsel bir müdahaleye gereksinim olduğu açıktır. Yasemin Esen'in ifadesiyle, *kurumlara ve eşitsizliğin yeniden üretim koşulu olan egemen ilişkilere vurgu yaparken, eğitimin kısmi özerkliğini kabul etmek, toplumsal değışmelerin bazı aşamalarının eğitimsel müdahale ile olanaklı olduğu savını da içerir*. Dolayısıyla önce okullara ilişkin bakış açısı sorgulanmalıdır. *Okulları yalnızca kurumsal yerler olarak görmekten vazgeçmemiz, bu anlamda önemli bir adım olacaktır. Çünkü okullar, farklı grupların, farklı değer yargılarının/ düşünce biçimlerinin ve birbirini dışlayan bilgilerin yarıştığı kültürel arenalardır*. Romantik bir düş gibi görünse de okulları salt hizmet verme amacıyla, demokratik kurumlar olarak tanımlayarak ⁶¹⁹ bu hususta bir dönüşüm gerçekleştirmek, yaşanan tüm sorunların giderilmesinde en doğru çözüm yolu gibi görünmektedir.

⁶¹⁹ Esen, agm, s. 15–16.

BİBLİYOGRAFYA

Bedia Akarsu, “Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. yılında Globalleşen Dünya Ve Türk Aydınlanma Devrimi”, *Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. yılında Bilim “Bilânço 1923–1998” Ulusal Toplantısı*, II. Kitap, I. Cilt, TÜBA, Ankara, Aralık 1999.

Akarsu, Bedia, *Wilhelm Von Humboldt’da Dil Kültür Bağlantısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

Akçura, Yusuf, *Türkçülük, “Türkçülüğün Tarihi Gelişimi”*, (der:) Sakin Öner, İstanbul, 1978.

Akçuraoglu Yusuf, “ Tarih Yazmak Ve Tarih Okutmak Usullerine Dair”, *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferansalar Müzakere Zabıtları (BTTK)* , İstanbul, 1932.

Aktay, Yasin, “Yarınlar İçin Osmanlı Tarihi Osmanlı’da Hukuk Ve Meşruiyet Üzerine Bir Tarih Sosyolojisi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Osmanlı Özel Sayısı, 5 cilt, 2, cilt, 2000.(http://www.angelfire.com/art/yasinaktay/makaleler/yarinlar_icin_osmanli_tarihi.htm)

Aktay, Yasin, “Tarihselcilikte Huzur İradesi”,
http://www.angelfire.com/art/yasinaktay/Hermeneutic%20Context/Tarihselcilikteki_Huzur_iradesi.htm

Althusser, Louis, *İdeoloji Ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Yusuf Alp / Mahmut Özişik, İletişim, İstanbul, 1994.

Althusser, Louis, *Politika Ve Tarih*, çev. Alâeddin Şenel – Ömür Sezgin, V Yayınları, Ankara, 1987.

Amin, Samir, *Avrupa Merkezilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*, çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri Ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Arıkan, Zeki “Tanzimattan Cumhuriyete Tarihçilik”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İstanbul, 1985.

Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod Ve Teknikleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2001

Atatürkçülük Atatürk’ün Görüş Ve Direktifleri, I. Kitap, Genel Kurmay Başkanlığı, İstanbul, 2001.

- Atatürk Hakkında Konferanslar*, TTK Basımevi, Ankara, 1946.
- Atsız, Nihal, “Türkler Hangi Irktandır”, *Atsız Mecmuası*, Sayı: 1, (15 Mayıs 1931)
- Aydın, Suavi, “Aydınlanma Ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarih Yazıcılığı: Feodalite Örneği”, *Toplum Ve Bilim* Kış 2001/2002.
- Aydın, Suavi , “30’ların Tezlerine Geri Dönüş: Anadolu’da “Proto Türkler”in Yeniden Keşfi”, *Toplum Ve Bilim*, 96, Bahar 2003.
- Aydın, Suavi, *Modernleşme Ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.
- Aysevener, Kubilay, *Collingwood’un Tarih Felsefesi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- Aziz Şevket, “Türklerin Antropolojisi”, *BTTK*, İstanbul, 1932.
- Bağlı, Melike Türkan- Esen, Yasemin, “Ders Kitabı Yazarları İçin İnsan Hakları Işığında Yol Gösterici Bazı Somut Öneriler”, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003,
- Balibar, Ettiene, Wallerstein, İmmanuel, *İrk – Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, çev. Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.
- Barret, Michele, *Marx’tan Foucault’ya İdeoloji*, çev. Ahmet Fethi, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Barthes, Roland, *Yazı Ve Yorum*, çev. Tahsin Yücel, Metis Yayınları, İstanbul, 1990,
- Barzun, Jacques-Graff, Henry F., *Modern Araştırmacı*, çev. Fatoş Dilber, TÜBİTAK, Ankara, 1993.
- Bauman, Zygmunt, *Modrnite Ve Holocaust*, çev. Suha Sertabiboğlu, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1997.
- Bedarida, François, “*Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu*”, çev. Ali Tartanoğlu – Suavi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- Bedarida, François , “Tarihsel Pratik Ve Sorumluluk”, *Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu*, der. François Bedarida, çev. Ali Tartanoğlu- Suavi Aydın, İmge Yayınevi, Ankara, 2001.
- Benlisoy, Foti –Benlisoy, Stefo, “Milliyetçi Tarih Yazımı Ve “Azgelişmişlik” Bilinci: Yunan Tarih Yazımında Geçmişlik Algıları”, *Toplum Ve Bilim*, 91 Kış 2001/2002
- Berktaş, Halil, *Cumhuriyet İdeolojisi Ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yayınları, İstanbul,
- Berktaş, Halil, “Tarih Eğitimi Ve Ders Kitapları”, *Toplumsal Tarih*, Nisan 2002,

Bilgin, Nuri, “Kimlik Arayışı Olarak Resmi Tarih” *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu*, yay. Haz. Salih Özbaran, TVYY, İstanbul, 1995

Billg, Michael, Banal Milliyetçilik, çev. Cem Şişkolar, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Bloch, Marc, “Avrupa Toplamlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin” Burke, Bloch, Febvre- Braudel, *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, (der.) Ali Boratav, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

Bora, Tanıl, “Ders Kitaplarında Milliyetçilik”, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003,

Bora, Tanıl, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995

Bora, Tanıl, “Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik”, *Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik*, *Cumhuriyet, Demokrasi Ve Kimlik Sempozyumu* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997

Boudoin, Jean, *Karl Popper*, çev. Bülent Gözkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Braudel, *Tarih Ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, der. Ali Boratav, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

Bozkurt, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1967

Burke, Peter, *Tarih Ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Burke, Peter, *Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu*, çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2002.

Braudel, Fernand, *Tarih Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

Callinicos, Alex, *Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış*, çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Carr, Edward Hallet, *Tarih Nedir*, çev. Misket Gizem Gürtük, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Carr, Edward Hallet, *Milliyetçilik Ve Sonrası*, çev. Osman Akınhay, İletişim, İstanbul, 1993.

Carr, E. H., Fontana, J., *Tarih Yazımında Nesnellik Ve Yanlılık*, çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

Chatterjee, Partha, *Milliyetçi Düşünce Ve Sömürge Dünyası*, çev. Sami Oğuz, İletişim, İstanbul, 1996.

- Chatterjee, Partha, *Ulus Ve Parçaları*, çev. İsmail Çeken, İletişim, İstanbul, 2002.
- Cohen, Gerald A., *Karl Marx'ın Tarih Teorisi*, çev. Ahmet Fethi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- Collingwood, R. G., *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.
- Copeaux, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931–1993) Türk Tarih tezinden Türk İslam Sentezine*, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- Copeaux, Etienne, “Türkiye’de 1931–1993 Arası Tarih Ders Kitapları”, *Tarih Eğitime Eleştirel Yaklaşımlar İçinde*, (Yay. Haz. Oya Köymen) Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2003.
- Çayır, Kenan, “İnsan Hakları Ve Demokrasi Kültürünün Geliştirilmesi: Ders Kitaplarının Yazımı”, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Çeçen, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000.
- Darendelioğlu, İlhan, *Türkiye’de Milliyetçi Hareketler*, Toker Yayınları, II. Baskı, 1970.
- Dilthey, Wilhelm, *Hermeneutik Ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.
- Demirkan, Tarık, *Macar Turancıları*, TVYY, İstanbul, 2000.
- Doğan, Nuri, *Ders Kitapları Ve Sosyalleşme (1876–1918)*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- Duverger, M., *Sosyal Bilimlere Giriş*, çev. Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Elias, Nobert, *Zaman Üzerine*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Engin, Saffet, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri*, I. Cilt, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.
- Ersanlı, Büşra, *İktidar Ve Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu 1929–1937*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Erözden, Ozan, *Ulus Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara, 1997.
- Esen, Yasemin, “Okul Bilgisi Ve Ders Kitapları”, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

Evans, Richard J., *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

Febvre, Lucien, “Başka Bir Tarihe Doğru”, Burke, Bloch, Febvre- Braudel, *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, (der.) Ali Boratav, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

Ferro, Marc, “Açılış Konuşması”, *Tarih Öğretiminde Çoğulcu Ve Hoşgörülü Bir Yaklaşım Doğru*, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998.

1 Foucault, Michel, *Toplumu Savunmak Gerekir*, çev. Şahsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

Freire, Paulo, *Ezilenlerin Pedagojisi*, çev. Dilek Hattatoğlu- Erol Özbek, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991.

Furret, François, *Fransız Devrimini Yorumlamak*, çev. Ahmet Kıyas, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Gellner, Ernest, *Uluslar Ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı Behar – Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.

Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876- 1935)*, çev. Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Giddens, Anthony, *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, çev. Ümit Tezcan, Paradigma yayınları, İstanbul, 2000.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Toker Yayınları, İstanbul, 1987.

Göksu, Günay – Özdoğan, “Türk Ulusçuluğu ve Türkî Cumhuriyetler: Kuramsal Ve Tarihsel Bir Yaklaşım, *Toplum Ve Bilim*, 62 Yaz – Güz 1993.

Görgün, Tahsin, “Tarihsellik Ve Tarihselcilik Üzerine Birkaç Not”, *Yeni Ümit*, sayı: 58, Ekim-Kasım-Aralık, 2002.

(http://www.yeniumit.com.tr/konu.php?konu_id=418&yumit=bolum2)

Gözübüyük, A.Şeref – Sezgin, Zeki, 1924 *Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957

Guverich, Aaron I., “Tarihçinin Çifte Sorumluluğu”, ”, *Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu* içinde, (der.) François Bédarida, çev. Ali Tartanoğlu – Suavi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara, 2001

Gümüş, Fatih, “Yeni Yöntem Ve Yaklaşımlara Açık Bir Ruh: Annales Okulu”, *Toplum Ve Bilim* Kış 2001/2002.

Güvenç, Bozkurt, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003

Hardt, M.- Negri, A., *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 2002.

Hartog, François, *Tarih Başkalık Zamansallık*, çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, 2000.

Hayes, Carlton J. H., *Milliyetçilik Bir Din*, çev. Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Hegel, G. W. F., *Tarihte Akıl*, çev. Önay Sözer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003.

Hobsbawm, E. J., *1870'ten Günümüze Milletler Ve Milliyetçilik, Program Mit Gerçekçilik*, Ayrıntı, İstanbul, 1993.

Hobsbawm, E.J., "Toplumsal Tarihten Toplumun Tarihine", Burke, Bloch, Febvre-Braudel, *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, Der. Ali Boratav, Alan yayıncılık, İstanbul, 1985.

Hobsbawm, Eric, *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akınhay, Bilim Ve Sanat Yayınları, Ankara, 2001.

Hobsbawm, E. J., "Evrensel Arayış İle Kimlik Arayışı Arasında Tarihçi", *Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu*, der. François Bedarida, çev. Ali Tartanoğlu – Suavi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Hof, Ulrich İm, *Avrupa'da Aydınlanma*, çev. Şebnem Sunar, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995.

"İrkçilik Ve Milliyetçilik", *Sosyalizm Sorunları Kitap Dizisi: 2*, İstanbul, 1995.(makaleler)

Hugh, Seaton- Watson, "Milliyetçilik Ve Çok Milletli İmparatorluklar", çev. Y.K.Kurat, *Belleten*, 28, 1964

İggers, Georg G., *Bilimsel Nesnellikten Post Modernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, çev.Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

İggers, Georg, "20. Yüzyılda Tarih yazımı" *Tarihin Kötüye Kullanımı*, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2001.

İnan, A. Afet, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK Yayınları, Ankara, 1969.

İnan, Afet, "Tarihten Evvel ve Tarihin fecrinde", *BTTK*, İstanbul, 1932.

İnan, Afet vd., *Türk Tarihinin Ana Hatları (TTAH)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996

Jenkins, Keith, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 1991.

Kadioğlu, Ayşe, “Devletini Arayan Millet: Almanya Örneği”, *Toplum Ve Bilim*, 62 Yaz – Güz 1993.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.

Karal, Enver Ziya “Tanzimattan Bugüne Tarihçiliğimiz”, *Felsefe Kurumu Seminerleri* içinde, TTK, Ankara, 1977.

Kaymaz, Nejat “Çeşitli Tarih Görüşleri Türkçü Tarih Görüşü”, *Felsefe Kurumu Seminerleri* içinde, TTK, Ankara, 1977.

Keanne, John, *Sivil Toplum Ve Devlet Avrupa’dan Yeni Yaklaşımlar*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

Kılıçbay, Mehmet Ali, *Felsefesiz Sanat Oyunsuz Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996. Konyalı, Naki, *II. Meşrutiyet’ten Türk Tarih Tezi’ne Türkiye’de Tarihçilik Ve Ders Kitapları (1908–1932)*, T.C. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2001

Langlois, Ch. V., Seignobos, Ch., *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip Ataç, TC. Kült. Bkn. Yay, 1937.

Liotard, Jean François, *Postmodern Durum Postmodernizm*, çev. Ahmet Çiğdem, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990.

Liotard, Jean François, “Postmoderne Dönüş”, çev. Berran Ersan, *Modernizm Serüveni*, der. Enis batur, İstanbul, 1997.

Magae, Bryan, *Karl Popper’in Bilim Felsefesi Ve Siyaset Kuramı*, çev. Mete Tunçay, Remzi

Kitabevi, İstanbul, 1990.

Metafiziğe Giriş, (der:) Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001.

Michelet, *Fransız İhtilali Tarihi II- III*, çev. Hamdi Varoğlu, MEB. Basımevi, İstanbul, 1967.

Milas, Herkül “Ders Kitaplarında “Öteki” : Türkiye Ve Yunanistan”, *Toplumsal Tari* Millas, Herkül , “Ulusçuluk Ve Yunanistan Örneği”, *Marksizm Ve Gelecek*, sayı: 2, 1994.

Miles, Robert, *Irkcılık*, çev. Sibel Yaman, Sarmal Yayınları, İstanbul, 2000.

Munslow, Alun, *Tarihin Yapı Sökümü*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı yayınları, İstanbul, 2000.

Mustafa Kemal'in Eskişehir Komuşmaları, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993.

Nami, Kazım. "Musa Efendi Carullah'ın Terbiyeye Dair Fikirleri" , *Türk Yurdu*, cilt: 9, (17 Kânunuevvel 1331)

Nietzsche, Fredrich, *Tarih Üzerine*, çev. Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 2000.

Oppenheimer, Franz, *Devlet*, çev. Alaaddin Şenel, Yavuz Sabuncu, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Oran, Baskın, *Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği – Kara Afrika Modeli*, AÜ Siyasal Bilgiler Fak. Yay., Ankara, 1977.

Oran, Baskın, "Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir", *Birikim*, sayı: 45 / 46, 1993.

Oran, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Dost Kitabevi, Ankara, 1988.

Öğün, Süleyman Seyfi, *Mukayeseli Sosyal Teori Ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Öğün, Süleyman Seyfi, *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik Ve Nurettin Topçu*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.

Öğün, Süleyman Seyfi , "Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü" *Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik, Cumhuriyet, Demokrasi Ve Kimlik Sempozyumu* içinde, Bağlam yayınları, İstanbul, 1997.

Özbaran, Salih, *Güdümlü Tarih*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2003.

Özbudun, Ergun, " Milli Mücadele Ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık Ve Kimlik Sorunu", *Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik, Cumhuriyet, Demokrasi Ve Kimlik Sempozyumu*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.

Özkan, Hande, "Michel Foucault'un Tarihleri, *Toplum Ve Bilim* Kış 2001/2002.

Özkırımlı, Umur, *Milliyetçilik Kuramları Ve Eleştirel Bir Bakış*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999

Özlem, Doğan, *Metinlerle Hermeneutik (Yorumbilgisi) Dersleri*, cilt I – II, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.

Parla, Taha, *Ziya Gökalp Kemalizm Ve Türkiye'de Korparatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Parla, Taha, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 1980-1989*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993

Peker, Recep, *İnkılâp Dersleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.

Popper, Karl, *Tarihsiciliğin Sefaleti*, çev. Sabri Orman, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.

Popper, Karl, *Açık Toplum Ve Düşmanları, Hegel, Marx Ve Sonrası*, c.2, çev. Harun Rızatepe, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.

Poulantzas, Nicos, *Faşizm Ve Diktatörlük*, çev. Ahmet İnel, İletişim, İstanbul, 2004.

Ricoeur, Paul, "Tarih Ve Retorik", *Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu*, der. François Bedarida, çev. Ali Tartanoğlu – Suavi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Rothacker, Erich, *Tarihselcilik Sorunu*, çev. Doğan Özlem, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990.

Rousseau, Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, Adam Yayınları, İstanbul, 1993.

Sakaoğlu, Necdet, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Seton – Watson, Hugh, " Milliyetçilik Ve Çok Milletli İmparatorluklar", çev. Y.T. Kurat, *Belleken*, 28, 1964.

Seyfettin, Ömer, *Türklük Üzerine Yazılar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.

Skinner, Quentin, *Çağdaş Temel Kuramlar*, çev. Ahmet Demirhan, Vadi Yayınları, 1991.

Skirbekk, Gunnar - Gilje, Nils, *Antik Yunandan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çev. Emrullah Akbaş, Şule Mutlu, Üniversite Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.

Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Somel, Selçuk Akşin, "Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Kimliği", *Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik, Cumhuriyet, Demokrasi Ve Kimlik Sempozyumu* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.

Sosyalizm Ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988.

Sözer, Önay, *Felsefenin ABC'si*, Kabalcı, İstanbul, 1998.

Sözer, Önay, *Anlayan Tarih Dil Tarih İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*, Yazko, Ankara, 1981.

Stauss, Leo, “Siyaset Felsefesi Ve Tarih”, çev. Burhanettin Tatar, *Siyasi Hermenötik Siyasi Felsefenin Temel Sorunları*, der. Burhanettin Tatar, Etüt Yayınları, Samsun, 2000.

Stugu, Ola Svein, “Norveç’te Tarih Ve Ulusal Kimlik”, *Tarihin Kötüye Kullanımı* içinde, çev. Nurettin Elhüseyni, TVYY, 2003.

Şenel, Alâeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim Ve Sanat, Ankara, 2001.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, (1789–1980)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

Tekeli, İlhan, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

Tekeli, İlhan, *Tarih Bilinci Ve Gençlik*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 1998

Tekeli, İlhan *Yaratıcı ve Çağdaş Bir Tarih Eğitimi İçin*, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2002.

Temir, Ahmet “Yusuf Akçura”, Türk Büyükleri Dizisi: 61, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 836, Ankara, 1987.

Tibi, Bessam, *Arap Milliyetçiliği*, çev. Taşkın Temiz, Yöneliş, İstanbul, 1998,

Timur, Taner, *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Toker, Yalçın, *Milliyetçiliğin Yasal Kaynakları*, Toker Yayınları, İstanbul, 1979.

Tosh, John, *Tarihin Peşinde*, Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

Turan, Şerafettin, “Atatürk Devrimlerinin Bütünlüğü İçinde Dil Devrimi”, *Atatürk’ün Yolunda Türk Devrimi Toplu Çalışma 17- 18 Ocak Bildiriler Toplu Görüşmeler* içinde, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.

Türk Tarihinin Ana Hatları. Methal Kısmı, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Üstel, Füsun, *Türk Ocakları (1912–1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Walzer, Michael, *Hoşgörü Üzerine*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

Wirth, Laurent, “Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek”, *Tarihin Kötüye Kullanımı*, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2003.

Yılmaz, Levent, “Tarih nasıl yazılmalı ya da Yazılmalı mı?”, *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme Ve Yerelleşme* içinde, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2000.

Yıldırım, Umut, “Tarih Yazımında Farklı Bir Öneri: Mâduniyet Çalışmaları Projesi”, *Toplum Ve Bilim* 91 Kış 2001/2002.

Yörük, Zafer F. , “İrkçilik ve Milliyetçilik”, *Sosyalizm Sorunları Kitap Dizisi: 2*, İstanbul, 1995.

Ziya, Yusuf , “Mısır Din Ve İlahlarının Türklükle Alakası”, *BTTK*, İstanbul, 1932.

Zubaida, Sami, *İslam Halk Ve Devlet*, çev. Sami Oğuz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Tevfik Çavdar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

İNCELENEN TARİH DERS KİTAPLARI

Akçura, Yusuf , vd., *Orta Mektep İçin Tarih II*, İstanbul, 1937.

Akçura, Yusuf , vd., *Orta Mektep İçin Tarih I*, İstanbul, 1934.

Akçura, Yusuf , vd., *Orta Mektep İçin Tarih I*, İstanbul, 1934.

Çetin, Nihat, vd., *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, MEB, İstanbul, 2002.

Deliorman, Altan, *Lise Genel Tarihi 3*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2001.

Deliorman, Altan, *Tarih II*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1999.

Deliorman, Altan, *Tarih I*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1994

Galip, Reşit, vd., *Tarih I*, İstanbul, 1932.

Güneş, Ahmet- Özbek, Süleyman, *Lise Tarih 2*, Tutibay Yayınları, (tarihsiz).

Kara, Kemal, *Liseler İçin Genel Türk Tarihi 3*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Kara, Kemal, *Liseler İçin Genel Türk Tarihi 1*, Önde Yayınları, İstanbul, 2000.

Kara, Kemal, *Lise Tarih 2*, Ferhat Yayınları, İstanbul, 2003.

Kemal Kara, *Lise Osmanlı Tarihi*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Kemal Kara, *Liseler İçin Osmanlı Tarihi 2*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Koprman vd., *Lise Tarih 2*, MEB, İstanbul, 2003

Koprman, Yaşar, vd., *Tarih 1*, İstanbul, MEB, 1994.

Koprman, Yaşar, vd., *Tarih 2*, MEB, İstanbul, 1995.

Köymen, M.Altay, vd., *Lise Tarih 2*, Ülke Yayınları, İstanbul, 2000.

Merçil, Erdoğan - Özden, Zerrin Günel, *Genel Türk Tarihi I*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994.

- Merçil, Erdoğan, vd., *Lise Tarih 1*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Merçil, Erdoğan - Merçil, Bäte, *Lise İçin Tarih II*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1991.
- Şahin, Tahir Erdoğan, *Lise Tarih 1*, Bem Koza Eğitim Basın Yayın, 2001.
- Uğurlu, Nurer, *Tarih 1*, Örgün Yayınları, İstanbul, 1999.
- Üçler Bulduk, Orhan- Gündoğdu, Abdullah, *Liseler İçin Tarih 1*, Tutibay Yayınları, (tarihsiz)

